

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

135267

135261

**BİZANS DİNİ MİMARİSİNDE KİBORİON
TİPİNİN İSTANBUL VE ANADOLU'DAKİ
ÖRNEKLERİ İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

**CİLT: I
(METİN)**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ara ALTUN

Hatice ÖZYURT ÖZCAN
2502970422

İSTANBUL - 2002

TEZ ONAYI

Enstitümüz **SANAT TARİHİ** Bilim Dalında 9725020422 numaralı **HATİCE ÖZCAN ÖZYURT'UN** hazırladığı “**BİZANS DİNİ MİMARİSİNDE KİBORİON TİPİNİN İSTANBUL VE ANADOLU'DAKİ ÖRNEKLER İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ**” konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **18.11.2002 PAZARTESİ** günü saat **14.00**'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ..... ne* **OYBİRLİĞİ** **YOYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir. *KABUL*

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.ARA ALTUN	<i>KABUL</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.BAHA TANMAN	<i>KABUL</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.SELÇUK MÜLAYİM	<i>KABUL</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.EBRU PARMAN	<i>KABUL</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.ZEKİ SÖNMEZ	<i>KABUL</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZ

Bizans dini mimarisinde değişik adlar altında toplanmış birçok yapı grupları bulunmaktadır. Plan şemaları dikkate alınarak yapılan bu sınıflandırmalardan birini de bizim kiborion olarak adlandırdığımız, yabancı araştırmacıların farklı isimlerle değerlendirdiği yapılar oluşturmaktadır.

Bir plan şemasının adlandırması olarak kullandığımız kiborionun kelime anlamı; en basit şekli ile kubbeli gölgelik olup baldakenle eş anlamlı bir ifadedir. Mısır sanatından itibaren görülen bu şema, Taht-Tapınak bağlantısı içerisinde ele alınarak kozmik bir ifadeye büründürülmüştür. Birçok kültürde karşımıza çıkan kiborion, Bizans Sanatı içerisinde de değişik kullanımlarla varlığını sürdürmüştür. Bu basit form giderek bir mekan şeması haline gelmiş ve ilk örnekler, martyrionlarda uygulanmıştır. VI.yy'dan itibaren de XIV.yy'ın sonuna kadar geniş bir dönemi kaplayan bir kilise plan şeması haline gelmiştir. Bu şemada inşa edilen yapılar genel hatlarıyla, kare bir naosun dört köşesinde yükselen ve cephe boyunca genişleyen kemerler ve bu kemerlerin arasında oluşan pandantiflerle taşınan bir kubbeden oluşmaktadır.

İstanbul ve Anadolu'da on yedi örnek ile temsil edilen kiborion tipli yapılar, Balkanlarda ve Kafkas mimarisi içerisinde de azımsanmayacak sayıda örnekler vermiştir. Tip, erken dönemlerden itibaren fazla bir değişime uğramadan varlığını sürdürürken, şema olarak diğer plan tiplerinin de özünü oluşturmuştur.

ABSTRACT

In Byzantine sacral architecture, there exist many structure groups associated with various terms. One of these classifications, according the plan schemes, is what we call "ciborium" which foreign scholars have studied under different terms.

"Ciborium" as the of a plan scheme mean a simple domed shady place, and it is synonymous with a baldachin. Already appeared in the Agyptian architecture, the scheme has been put into a relation with the throne-tempel and gained a cosmic meaning. One meets the "ciborium" in many other cultures; it has come to exist in the Byzantine art, too, but its different uses. In the course of time this simple form has become a space scheme, and its fist examples have been applied at martyriums. The same form turned into an ecclesiastical plan scheme form sixth to the end of twelfth century. The structures built in this scheme generally consist of the arches raising on the four sides of a square naos and widening along the facades, and a dome supported by the pendentives between these arches.

The ciborium- type structures represented with eighteen examples around Istanbul and Anatolia, as far as we could detect, have also shown other examples of significant quantity in the balcans and within the caucasian architecture as well. The type has existed form the earlier periods with tiny modifications and formed the core of other plan types.

ÖNSÖZ

Bizans mimarisinin en önemli yapıları olan kiliseler, genel değerlendirmelerde plan şemalarına göre farklı gruplar içerisinde ele alınmışlardır. Kilise mimarisi içinde azımsanmayacak sayıda örneği bulunmasına rağmen kiborion tipli yapıların şimdiye kadar bu şekilde ortak bir isim altında toplanmadığı ve bu şemanın yeteri kadar incelenmediği görülmüştür. Bu eksiklikten hareketle, kiborionun ortaya çıkışından mimari bir şema oluncaya kadarki aşamaları ile bir plan şemasına dönüştükten sonra bu tipte ortaya çıkan yapıların incelenerek genel özelliklerinin saptandığı ve tipin Bizans mimarisi içindeki yerinin incelendiği bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmalarım sırasında her konuda destek olan ve tezin şekillenmesinde büyük katkıları bulunan hocam Prof.Dr.Ara Altun'a teşekkürü bir borç bilirim. Bir yıl boyunca her hafta kendisi ile görüşme imkanı bulduğum değerli hocamız Semavi Eyice'ye, engin bilgi ve deneyimleri ile çalışmalarım sırasında bana farklı bakış açıları kazandırdığı, birçok yayına ulaşmamı sağladığı, ayrıca zengin kütüphanesinde çalışma imkanı verdiği için şükranlarımı sunarım. Her zaman yardımlarını gördüğüm Y.Doç.Dr.İhsan Tunay'a, çalışmalarım boyunca her konuda yardımcı olan, yakın çevre incelemelerimizde ekibin başında yer alan Enis Karakaya'ya, ekibin diğer elemanları Haluk Kargı'ya ve Şehnaz Özyurt'a, Yuşa Tepesindeki kilisenin fotoğraflarını çeken Ahmet Akman'a, çevirilerimi yapan Nicol Kañçal, Görkem Kızılkayak, Ümit Öztürk'e, İstatistikleri hazırlayan Tuba Ayık'a, Yuşa Tepesinde çalışma imkanı veren Beykoz Boğaz Komutanlığına, kütüphane araştırmalarım sırasında büyük kolaylıklar sağlayan Alman Arkeoloji Enstitüsü yetkililerinden Eser Abbasoğlu ve Ali Akkaya'ya, hep yanımda olan aileme ve tabii ki doktora çalışmam boyunca büyük özverilerde bulunan ve her konuda destek veren eşim Önder Özcan'a en derin teşekkürlerimi sunarım.

Hatice ÖZYURT ÖZCAN

Eylül - 2002

İÇİNDEKİLER

ÖZ / ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
FIGÜR LİSTESİ	viii
RESİM LİSTESİ.....	x
TABLO VE GRAFİK LİSTESİ.....	xvi
HARİTA VE PLAN LİSTESİ	xvii

KISALTMA LİSTESİ	xviii
------------------------	-------

GİRİŞ	1
-------------	---

1. KİBORİON

1.1.Tanımı ve Ortaya Çıkışı	4
1.2. Bizans Sanatındaki yeri	9
1.3. Mimari Bir Şemaya Dönüşmesi	13

2. KATALOG

2.1. İstanbul'daki Yapılar	24
2.1.1. İstanbul'un Tarihi	24
2.1.2. Khora Manastırı Kilisesi	27
2.1.3. Fatih Cami Yakınındaki Kilise.....	37
2.1.4. Burgazadası Metamorphosis Manastırı Kilisesi	39
2.1.5. Yuşa Tepesi Hagios Panteleimon Kilisesi	48
2.2. Bithynia Bölgesindeki Yapılar	53
2.2.1. Bithynia Tarihi	53
2.2.2. Gemlik Kurşunlu Manastırı Kilisesi	56
2.2.3. Kumyaka Baş Melekler Kilisesi.....	65
2.2.4. İznik Koimesis Kilisesi	71
2.2.5. İznik Yenişehir Kapı Yakınındaki Kilise	78
2.3. Pisidia Bölgesi'ndeki Yapılar	82

2.3.1. Pisidia Tarihi	82
2.3.2. Eğirdir Nis Adası Hagios Stephanos Manastırı Kilisesi	84
2.4. Pamphylia Bölgesi'ndeki Yapılar	89
2.4.1. Pamphylia Tarihi	89
2.4.2. Side Mabetler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion	92
2.4.3. Side Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Martyrion	97
2.5. Kilikia Trakheia Bölgesi'ndeki Yapılar	99
2.5.1. Kilikia Trakheia tarihi	99
2.5.2. Alanya Arap Evliyası Şapeli	101
2.5.3. Alanya Cilvarado Burnu Şapeli	106
2.5.4. Silifke Boğsak Adası Şapeli	109
2.6. Kappadokia Bölgesi'ndeki Yapılar	113
2.6.1. Kappadokia Tarihi	113
2.6.2. İvriz Ambar Deresi Kilisesi	115
2.6.3. Göreme Hagia Katherina Şapeli	119
2.6.4. Göreme 21B Nolu Şapel	122
2.6.5. Kırşehir Üçayak Kilisesi	124

3. KARŞILAŞTIRMA

3.1. İstanbul ve Anadolu Dışındaki Örnekler	130
3.1.1. Balkanlar'daki Yapılar	130
3.1.1.1. Yunanistan'dakiler	130
3.1.1.1.1. Plataniti Soter Kilisesi	130
3.1.1.1.2. Karyes Saint Sava Kilisesinin Yakınındaki Mezar Şapeli	131
3.1.1.2. Sırbistan'dakiler	132
3.1.1.2.1. Kurşumlija Hagios Nicholas Kilisesi	132
3.1.1.2.2. Studenica Manastırı Virgin Kilisesi	133
3.1.1.3. Makedonya'dakiler	134
3.1.1.3.1. Bargala Hagios Georgios Kilisesi	134
3.1.1.3.2. Drenova Bogorodica Kilisesi	135
3.1.1.3.3. Serrai Johannes-Prodromos Şapeli	136
3.1.1.4. Bulgaristan'dakiler	137
3.1.1.4.1. Spassovitza Kilisesi	137
3.1.1.4.2. Bojana Şapeli	138
3.1.1.5. İtalya'dakiler	138
3.1.1.5.1. Vicenza Hagia Maria Domini Şapeli	138
3.1.2. Kafkasya Bölgesi'ndeki Yapılar	139
3.1.2.1. Koşavank Minas Kilisesi	139
3.2. Yapıların Karşılaştırılması	141

3.2.1. Mimari Özellikleri Bakımından	141
3.2.1.1. Nartekler.....	141
3.2.1.2. Naoslar ve Bemalar.....	142
3.2.1.3. Apsisler	143
3.2.1.4. Pastophorionlar	144
3.2.1.5. Ek Mekanlar.....	145
3.2.1.6. Üst Örtüler	146
3.2.1.7. Malzeme ve Teknik	147
3.2.2. Süsleme Özellikleri Bakımından.....	149
3.2.2.1. Freskolar	149
3.2.2.2. Mozaikler.....	150
3.2.2.3. Mimari Plastik.....	150
4. DEĞERLENDİRME	
4.1. Tipin Genel Özellikleri.....	152
4.2. Bizans Kilise Mimarisi İçerisindeki Yeri.....	155
SONUÇ	162
BİBLİYOGRAFYA	166
ÖZGEÇMİŞ	181

FIGÜR LİSTESİ

- Figür 1** : Bir Duvar Resminde Tutankamon(Gressmann)
Figür 2 : Tell-el Amarna Rölyefinde IV.Amenophis(Gressmann)
Figür 3 : Geç Dönem Papürüsünde Tanrı Osiris(Gressmann)
Figür 4 : Karnak Rölyefinde Tanrı Ptah(Gressmann)
Figür 5 : Balawat Kapısında Kral Shalmonessar(Smith)
Figür 6 : Sippor'dan Getirilmiş Kabartmada Tanrı Samas(Gressmann)
Figür 7 : Kazvin'de Kulunmuş Sasani Tabığı(Klauser)
Figür 8 : Sasani parası üzerinde kral II. Khusrau(Herzfeld)
Figür 9 : Roma Dönemi Sikkesi Üzerinde Bir Roma Çadırı(Smith)
Figür10 : Roma Dönemi Sikkesi Üzerinde İmparator Commados (Smith)
Figür 11 : Pompei Diomedes Villası Freskosu(Curtius)
Figür 12 : Pompei'de Bir Evin Duvar Freskosu(Khatchatrian)
Figür 13 : Etrüsk Bronz Aynası(Smith)
Figür 14 : Roma Laterano Bazilikası Kiborionu(Wessel)
Figür 15 : Selanik Demetrios Bazilikası Kiborionu(Mango)
Figür16 : Fildişi Kabartmada İsa'nın Golgotha Tepesindeki Mezar Tasviri
(Brehier)
Figür 17 : Bir Kudüs Yazmasında Aziz Maussolus'un Mezar Anıtı (Wietzmann)
Figür 18 : Monza Ampülü Üzerinde Bir Mozole Tasviri(Grabar)
Figür 19 : Vaftishane Kiborionu(Underwood)
Figür 20 : İmparator I.Theodosius'un Tahtı(Smith)
Figür 21 : Tahtta İsa(Brehier)
Figür 22 : Fildişi Diptikonda Meryem ve Çocuk İsa(Evans-Wixom)
Figür 23 : İmparatoriçe Ariadne(Evans-Wixom)
Figür 24 : İsa, İmparator Constantinus Porphyrogennetos'a Taç
(Giydirirken (Evans-Wixom)
Figür 25 : İsa'nın Doğumu(Evans-Wixom)
Figür 26 : İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi(Evans-Wixom)
Figür 27 : İncil Yazarı(Evans-Wixom)
Figür 28 : Kitap Süslemesi(Underwood)
Figür 49 : Bizos Martyrionu KubbesiButler)
Figür 50 : Mudanya Mezar Odasının Tavan Konstrüksiyonu(Mansel)
Figür 51 : Ayasofya'nın Bugünkü Kubbesi(Mainstone)
Figür 52 : Varna'da Pirinitch Tepe Vaftishanesi(Khatchatrian)
Figür 53 : Mtzkhet'de Croix Şapeli Vaftishanesi(Khatchatrian)
Figür 54 : Yunan Haçı Plan Şeması
Figür 55 : Silifke Meryemlik kilisesi planı(Krauthemer)
Figür 56 : İstanbul Ayasofyası İçten Görünüş(Kuban)
Figür 57 : İstanbul Hagia Eirene Kilisesi İçten Görünüş(Mango)
Figür 58 : Kaş Dereağzı Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 59 : Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 60 : İstanbul Hagia Theodosia Kilisesi Planı(Ousterhout)
Figür 61 : Tuzla Hagia Glykeria Kilisesi Planı(Eyice)
Figür 62 : Ankara Hagios Klemens Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 63 : İstanbul Akataleptos Kilisesi (Kalenderhane) Planı(Ousterhout)
Figür 64 : Selanik Ayasofyası Planı(Krautheimer)

- Figür 65** : Selanik Ayasofyası Dıştan Görünüş(Krautheimer)
Figür 66 : İstanbul Koca Mustafa Paşa Cami Restitüsyonu(Eyice)
Figür 67 : İstanbul Toklu Dede Mescidi Planı(Muller-Wiener)
Figür 68 : Trabzon St. Micheal Kilisesi Planı(Ballance)
Figür 69 : Trabzon Philippi Kilisesi Planı(Ballance)
Figür 70 : Veljussa Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 71 : Irak Küfe Sarayı Planı(Akın)
Figür 72 : Merv Kerpiç Köşk Planı(Akın)
Figür 73 : Hazara Camii(Aslanapa)
Figür 74 : İsfahan Baba Kasım Türbe ve Hanikahı(Akın)
Figür 75 : Lahor Vezir Han'ın Baradarisinin Planı(Akın)
Figür 76 : Kayseri Ulu Camii(Altun)
Figür 77 : Erzurum Ulu Camii(Altun)
Figür 78 : Kayseri Hacı Kılıç Cami-Medresesi(Altun)
Figür 79 : Konya Aleaddin Camii(Altun)
Figür 80 : Sivas Ertokuş Medresesi(Altun)
Figür 81 : Divriği Şifahanesi(Altun)
Figür 82 : Konya I. İzzeddin Keykavus türbesi Alt Kat Planı(Önkal)
Figür 83 : Konya Melik Gazi Türbesi Alt Kat Planı(Önkal)
Figür 84 : İznik Sarı Saltuk Türbesi Dıştan Görünüş(Önkal)
Figür 85 : Bursa Ebe Hatun Türbesi Dıştan Görünüş(Önkal)
Figür 86 : Eyüp Hançerli Sultan Türbesi Planı(Önkal)

RESİM LİSTESİ

İstanbul Khora Manastırı Kilisesi

- Resim 1** : Khora Kilisesi, batı cephe görünüşü
Resim 2 : Khora Kilisesi, güneybatı cephe görünüşü
Resim 3 : Khora Kilisesi, dış narteks, içten güneye doğru bakış(Eyice'den)
Resim 4 : Khora Kilisesi, iç narteksin içten görünüşü (Ousterhout'dan)
Resim 5 : Khora Kilisesi, naosun batı cephesi
Resim 6 : Khora Kilisesi, naosun doğu cephesi
Resim 7 : Khora Kilisesi, naosu örten merkez kubbe ve geçiş sistemleri
Resim 8 : Khora Kilisesi, parekklesiona batıdan doğuya doğru bakış
Resim 9 : Khora Kilisesi, dıştan güney cephesi
Resim 10 : Khora Kilisesi, dıştan kuzey cephesi
Resim 11 : Khora Kilisesi, kuzey cephedeki yürek motifi
Resim 12 : Khora Kilisesi, doğu cephede ana apsis ortasındaki destek payandası
Resim 13 : Khora Kilisesi, kuzeydoğu cephedeki diakonikon apsisi
Resim 14 : Khora Kilisesi, doğu cephedeki parekklesion apsisi
Resim 15 : Khora Kilisesi, dıştan üst örtü sistemi (Eyice'den)
Resim 16 : Khora Kilisesi, bir gravürde nartekslerin tonozlu örtüsü (Eyice'den)
Resim 17 : Khora kilisesi, parekklesiondaki sütun başlıklarından biri (Eyice'den)

Burgazadası Metamorphosis Manastırı Kilisesi

- Resim 18** : Metamorphosis Kilisesi, batı cepheden yeni kilisenin görünüşü
Resim 19 : Metamorphosis Kilisesi, batı cepheden çevre duvarı görünüşü
Resim 20 : Metamorphosis Kilisesi, batı giriş cephesi
Resim 21 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeybatı duvar payandası
Resim 22 : Metamorphosis Kilisesi, güneydeki diakonikon hücresinin naosa açılan kapısı
Resim 23 : Metamorphosis Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı duvarındaki üst cephe nişi
Resim 24 : Metamorphosis Kilisesi, diakonikon hücresinin bemaya açılan kapısı
Resim 25 : Metamorphosis Kilisesi, diakonikon hücresi içten görünüş
Resim 26 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeydeki prothesis hücresinin duvar kalıntısı
Resim 27 : Metamorphosis Kilisesi, kuzey ve kuzeybatı cephe duvarları
Resim 28 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeybatı dış cephe duvarı kalıntısı
Resim 29 : Metamorphosis Kilisesi, kuzey cephe duvar kalıntısı
Resim 30 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan kuzey cephedeki duvar nişleri
Resim 31 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan diakonikon hücresi cephe duvarı

- Resim 32** : Metamorphosis Kilisesi, dıştan doğu cephe
Resim 33 : Metamorphosis Kilisesi, kompozit başlık
Resim 34A : Metamorphosis Kilisesi, haç motifli başlık, geometrik kompozisyon
Resim 35B : Metamorphosis Kilisesi, haç motifli başlık, haç motifi
Resim 36A : Metamorphosis Kilisesi, monogramlı başlık, akanthus yaprakları
Resim 37B : Metamorphosis Kilisesi, monogramlı başlık, monogramlı yüz
Resim 38 : Metamorphosis Kilisesi, kare başlık
Resim 39 : Metamorphosis Kilisesi, duvar yüzeyindeki korniş parçaları
Resim 40 : Metamorphosis Kilisesi, korkuluk levhası
Resim 41 : Metamorphosis Kilisesi, lento yada söve parçası
Resim 42 : Metamorphosis Kilisesi, sütunce parçaları

Yuşa Tepesi Hagios Panteleimon kilisesi

- Resim 43** : Hagios Panteleimon kilisesi, batı cephe görünüşü(Eyice'den)
Resim 44 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzeybatıdaki narteks duvar parçası
Resim 45 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naos iç mekanın güneybatı köşe duvarı
Resim 46 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naos iç mekanın kuzeybatı köşe duvarı
Resim 47 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naosun batı dış duvar parçası
Resim 48 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naosun güneybatı dış duvar parçası
Resim 49 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzey cephe görünüşü(Eyice'den)
Resim 50 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzey cephe önündeki duvar kalıntısı
Resim 51 : Hagios Panteleimon Kilisesi, doğu apsis cephesi(Eyice'den)
Resim 52 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzeydeki prothesis hücresi apsidyolu
Resim 53 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mimari parçalar
Resim 54 : Hagios Panteleimon Kilisesi, sütun başlığı
Resim 55 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mahsenin doğu cephesi
Resim 56 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mahsenin üst örtü geçişleri ve kapı açıklığı

Gemlik Kurşunlu Manastırı Kilisesi

- Resim 57** : Kurşunlu Kilisesi, batı cephe görünüşü
Resim 58 : Kurşunlu Kilisesi, narteksin kuzeybatı cephesi
Resim 59 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe görünüşü
Resim 60 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 61 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı doğu cephe görünüşü
Resim 62 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan güneybatı cephe
Resim 63 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan ana apsis
Resim 64 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan kuzey cephe
Resim 65 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan kuzeydoğu cephe
Resim 66 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan güney cephe

- Resim 67** : Kurşunlu Kilisesi, dıştan doğu cephe
Resim 68 : Kurşunlu Kilisesi, doğu cephedeki tuğla düzenlemeleri
Resim 69 : Kurşunlu Kilisesi, ana apsisteki sütun ve başlıklar (Mango'dan)
Resim 70 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanında fresko kalıntısı
Resim 71 : Kurşunlu Kilisesi, piramit biçimli sütun başlığı

Kumkaya Baş Melekler Kilisesi

- Resim 72** : Baş Melekler Kilisesi, dıştan narteks kapısı
Resim 73 : Baş Melekler Kilisesi, naostan narteks iç mekanı
Resim 74 : Baş Melekler Kilisesi, içten narteks kubbesi
Resim 75 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı ve kuzeydoğu- kuzeybatı köşe duvarları
Resim 76 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı merkez kubbesi
Resim 77 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı kuzey duvarı
Resim 78 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı güney duvarı
Resim 79 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan güney cephe duvarı
Resim 80 : Baş Melekler Kilisesi, batıdan dış cepheler ve çevre duvarı
Resim 81 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan doğu cephe görünüşü
Resim 82 : Baş Melekler Kilisesi, narteksteki başlıklar

İznik Koimesis Kilisesi

- Resim 83** : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe görünüşü
Resim 84 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 85 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı
Resim 86 : Koimesis Kilisesi, kuzey yan koridorun kuzey duvarı
Resim 87 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı kubbeyi taşıyan kemerler (Schmit'den)
Resim 88 : Koimesis Kilisesi, yan koridor ve iç mekan görünüşü (Schmit'den)
Resim 89 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı batıdan apside bakış
Resim 90 : Koimesis Kilisesi, dıştan batı narteks cephesi (Schmit'den)
Resim 91 : Koimesis Kilisesi, dıştan üst örtü sistemi (Schmit'den)
Resim 92 : Koimesis Kilisesi, dıştan doğu cephe görünüşü (Schmit'den)
Resim 93 : Koimesis Kilisesi, duvar örgüsü
Resim 94 : Koimesis Kilisesi, paye kaidesi
Resim 95 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı zemin mozaiği (Işın'dan)
Resim 96 : Koimesis Kilisesi, duvar mozaiginden bir örnek (Wulff)

İznik Yenişehirkapı Kilisesi

- Resim 97** : Yenişehirkapı Kilisesi, batı cephe görünüşü
Resim 98 : Yenişehirkapı Kilisesi, narteksten naosa geçiş
Resim 99 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı
Resim 100 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 101 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı güney cephe duvarı
Resim 102 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı kuzey cephe duvarı
Resim 103 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı apsis yarım yuvarlağı
Resim 104 : Yenişehirkapı Kilisesi, içten kuzey yan koridor apsisi
Resim 105 : Yenişehirkapı Kilisesi, kuzey yan koridordan kuzeybatıya bakış
Resim 106 : Yenişehirkapı Kilisesi, dıştan kuzeybatı köşe duvarı
Resim 107 : Yenişehirkapı Kilisesi, duvar dokusu
Resim 108 : Yenişehirkapı Kilisesi, mozaik döşeme parçası

Nis Adası Hagios Stephanos Manastır Kilisesi

- Resim 109** : Hagios Stephanos kilisesi, fresko kalıntısı (Rott'dan)

Side Mabeler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion

- Resim 110** : Güney Martyrion, batı cephe dıştan görünüş
Resim 111 : Güney Martyrion, iç mekan güney cephe köşe duvarları
Resim 112 : Güney Martyrion, iç mekan üst örtü sistemi
Resim 113 : Güney Martyrion, iç mekan doğudan batıya bakış
Resim 114 : Güney Martyrion, iç mekan köşe duvarları içindeki nişlerden biri
Resim 115 : Güney Martyrion, dıştan kuzey cephe
Resim 116 : Güney Martyrion, dıştan doğu cephe

Side Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Martyrion

- Resim 117** : Çifte Martyrion, genel görünüş
Resim 118 : Çifte Martyrion, kuzeydeki yapı, iç mekan köşe duvarları
Resim 119 : Çifte Martyrion, güneydeki yapı, iç mekan köşe duvarları
Resim 120 : Çifte Martyrion, iki yapı arasındaki açıklık
Resim 121 : Çifte Martyrion, kuzeydeki yapı, kuzey dış cephesi

Alanya Arap Evliyası Şapeli

- Resim 122** : Arap Evliyası Şapeli, batı cephe görünüşü
Resim 123 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı batıdan apsise bakış
Resim 124 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı batı giriş kapısı
Resim 125 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı merkez kubbesi
Resim 126 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı kuzey duvarı
Resim 127 : Arap Evliyası Şapeli, dıştan doğu cephe görünüşü
Resim 128 : Arap Evliyası Şapeli, batı giriş cephesi alınlığı

Alanya Cilvardo Burnu Şapeli

- Resim 129** : Cilvardo Burnu Şapeli, dıştan güneybatı cephesi görünüşü
Resim 130 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı batı cephe görünüşü
Resim 131 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 132 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 133 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı batıdan apsise bakış
Resim 134 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı yıkık güney duvarı
Resim 135 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı kuzey cephe
Resim 136 : Cilvardo Burnu Şapeli, dıştan üst örtü sistemi
Resim 137 : Cilvardo Burnu Şapeli, yan mekan üst örtü geçişi

Silifke Boğsak Adası Şapeli

- Resim 138** : Boğsak Adası Şapeli, kuzeybatıdan görünüş
Resim 139 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı köşe duvarları
Resim 140 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 141 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı
Resim 142 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı apsise bakış
Resim 143 : Boğsak Adası Şapeli, dıştan apsis cephesi
Resim 144 : Boğsak Adası Şapeli, dıştan üst örtü sistemi

İvriz Ambar Deresi Kilisesi

- Resim 145** : Ambar Deresi Kilisesi, kuzeybatıdan genel görünüş
Resim 146 : Ambar Deresi Kilisesi, naos iç mekanı kuzeydoğu cephe
Resim 147 : Ambar Deresi Kilisesi, naos iç mekanı güneydoğu cephe
Resim 148 : Ambar Deresi Kilisesi, dıştan güneydoğu cephe
Resim 149 : Ambar Deresi Kilisesi, güneydoğu duvardaki niş
Resim 150 : Ambar Deresi Kilisesi, apsis duvarındaki fresko kalıntısı

Göreme 21 Nolu Hagia Katherina Şapeli

- Resim 151** : Hagia Katherina Şapeli, naos iç mekanı apsis cephesi ve köşe duvarları
Resim 152 : Hagia Katherina Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 153 : Hagia Katherina Şapeli, dıştan batı cephe

Göreme 21B Nolu şapeli

- Resim 154** : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 155 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 156 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı apsis cephesi
Resim 157 : 21B Nolu Şapel, dıştan batı cephe

Kırşehir Üçayak Kilisesi

- Resim 158** : Üçayak Kilisesi, batı cepheden kubbeyi taşıyan kemerler(Yaman)
Resim 159 : Üçayak Kilisesi, güney cepheden, kemerler ve kubbe kasnağının bir parçası(Crowfoot)
Resim 160 : Üçayak Kilisesi, dıştan batı cephe
Resim 161 : Üçayak Kilisesi, dıştan kuzeybatı cephe
Resim 162 : Üçayak Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe duvarı
Resim 163 : Üçayak Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı kemer başlangıcı
Resim 164 : Üçayak Kilisesi, naostan apsise doğru bir bakış
Resim 165 : Üçayak kilisesi, doğu apsis cephesi
Resim 166 : Üçayak Kilisesi, dıştan kuzeybatı cephe düzenlemesi
Resim 167 : Üçayak Kilisesi, kuzeydoğu apsis cephe düzenlemesi
Resim 168 : Üçayak Kilisesi, dıştan güney cephe

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

Tablo 1 : Kubbe Çapı ve Kol Derinliği Değerleri ile Birlikte Yapıların Listesi

Tablo 2 : Yapıların Kubbe Çapları ve Kol Derinlikleri Ortalamasının Altında ve Üstünde Kalan Değerler

Grafik 1 : Yapıların Kubbe Çapı ve Kol Derinliği Arasındaki İlişki Analizi

Grafik 2 : Yapıların Kubbe Çapları Değerleri

Grafik 3 : Yapıların Kol Derinlikleri Değerleri

HARİTA ve PLAN LİSTESİ

Harita 1 : Türkiye Haritası üzerinde yapıların bölgelere göre dağılımı

- Plan 1** : İstanbul, Khora Manastırı Kilisesi (Underwood)
- Plan 2** : İstanbul, Fatih Cami Yakınındaki Sarnıç (Strzygowski-Forchheimer)
- Plan 3** : İstanbul, Fatih Cami Yakınındaki Kilise Restitüsyonu (Berger)
- Plan 4** : Burgazadası, Metamorphosis Manastırı Kilisesi Restitüsyonu
- Plan 5** : Burgazadası, Metamorphosis Manastırı Kilisesi Planı (Albert)
- Plan 6** : Yuşa, Tepesi Hagios Panteleimon Kilisesi (Eyice)
- Plan 7** : Gemlik, Kurşunlu Manastırı Kilisesi (Mango)
- Plan 8** : Kumyaka, Baş Melekler Kilisesi (Buchwald)
- Plan 9** : İznik, Koimesis Kilisesi (Pechlow)
- Plan 10** : İznik, Yenişehir Kapı Yakınındaki Kilise (Eyice)
- Plan 11** : Nis Adası, Hagios Stephanos Manastır Kilisesi (Rott)
- Plan 12** : Side, Mabetler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion (Eyice)
- Plan 13** : Side, Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Martyrion (Eyice)
- Plan 14** : Alanya, Arap Evliyası Şapeli (Lloyd-Rice)
- Plan 15** : Alanya, Cilvarado Burnu Şapeli (Lloyd-Rice)
- Plan 16** : Silifke, Boğsak Adası Şapeli (Eyice)
- Plan 17** : İvriz, Ambar Deresi Kilisesi (Restle)
- Plan 18** : Göreme, Hagia Katherina Şapeli (Jerphanion)
- Plan 19** : Göreme, 21B Nolu Şapel (Giovanini)
- Plan 20** : Kırşehir, Üçayak Kilisesi (Eyice)
- Plan 21** : Plataniti, Soter Kilisesi (Struck)
- Plan 22** : Karyes, Saint Sava Mezar Şapeli (Tatic)
- Plan 23** : Kurşumlıja, Hagios Nicholas Kilisesi (Millet)
- Plan 24** : Virgin Kilisesi (Korac)
- Plan 25** : Bargala, Hagios Georgios Kilisesi (Mango-Aleksova)
- Plan 26** : Drenova, Bogorodica Kilisesi (Schellewald-Theis)
- Plan 27** : Serrai, Yohannes- Prodomos Şapeli (Hallensleben)
- Plan 28** : Spassovitza Kilisesi (Mavradinov)
- Plan 29** : Bojana Şapeli (Grabar)
- Plan 30** : Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (Bettini)
- Plan 31** : Koşavank, Minas Kilisesi (Gökalp)

KISALTMA LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
aym	: Aynı müellif
AA	: Archäologischer Anzeiger
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
AnSt	: Anatolian Studies
ArtB	: Art Bulletin
BNJ	: Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher
BSA	: The Annual of the British School at Athens
Bkz	: Bakınız
ByzF	: Byzantinische Forschungen
BZ	: Byzantinische Zeitschrift
CahArch	: Cahiers archeologiques
CorsiRav	: Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina
CRAI	: Comptes rendus des seances de l'annee de L'Academie des inscriptions et belles-lettres
çev	: Çeviren
DOP	: Dumbarton Oaks Papers
EF	: Edebiyat Fakültesi
EO	: Echos d'Orient
EÜ	: Ege Üniversitesi
İA	: İslam Ansiklopedisi
IstMitt	: İstanbuler Mitteilungen
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
IstForsch	: İstanbuler Forschungen
JÖB	: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
JÖBG	: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft
JTS	: Journal of Theological Studies
ODB	: The Oxford Dictionary of Byzantium
PECS	: The Princeton Encyclopedia of Classical Sites
RAC	: Reallexikon für Antike und Christentum
RBK	: Reallexikon zur byzantinischen Kunst
REB	: Revue des etudes byzantines
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
TIB	: Tabula Imperii Byzantini
YA	: Yurt Ansiklopedisi
yay	: Yayınlayan
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, Bizans dini mimarisi içinde kiborionun bir plan tipine nasıl dönüştüğü ile birlikte İstanbul ve Anadolu'da bu tipteki yapıların incelenmesidir.

Bizans kilise mimarisinde belirli isimler altında toplanmış aynı plan özelliklerine sahip yapılardan oluşan gruplar bulunmaktadır. Ancak bizim kiborion olarak adlandırdığımız, fakat farklı araştırmacılar tarafından değişik isimlerle anılan, kare naosun köşelerindeki duvar payandaları üzerinde yükselen dört kemer ve pandantiflere oturan bir kubbeden oluşan bu plan şemasına sahip olan yapıların şimdiye kadar ortak bir isim altında toplanmayıp, bir plan grubu oluşturmadığı ve gelişim çizgilerinin değerlendirilmediği tespit edilmiştir. Bu eksiklikten hareketle kiborion başlığı altında topladığımız bu mekan düzenlemesine sahip yapıların tespit edilerek bir araya getirilmesi, bunların mimari özellikleri ve gelişimlerinin ortaya çıkarılması, çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Tezin terminolojik yaklaşımına esas olan kiborion tanımlaması, bu tipteki yapılar için ilk defa 1950'li yıllarda İstanbul Yuşa tepesinde bulunan bir kilisenin mekan düzenlemesi olarak S.Eyice tarafından kullanılmıştır. Araştırmacı, kiborion tanımlamasını bu şemaya sahip diğer yapılar için de kullanarak adeta bu tipteki yapıların isim babalığını yapmıştır. Türkiye'deki Bizans araştırmacılarının kullandığı "kiborion mekanlı yapılar" adlandırmasına karşılık, yabancı araştırmacıların bu şemada inşa edilmiş yapılar için tercih ettikleri isimler de birbirinden farklı olmuştur. Bunlardan en yaygın olanı "dumura uğratılmış Yunan haçı" tanımlamasıdır.

Çalışmanın bir diğer amacı da, bu tipteki yapılara ad olarak verdiğimiz kiborionun ortaya çıkışı ile birlikte mimari bir şema oluncaya kadarki aşamalarını incelemektir.

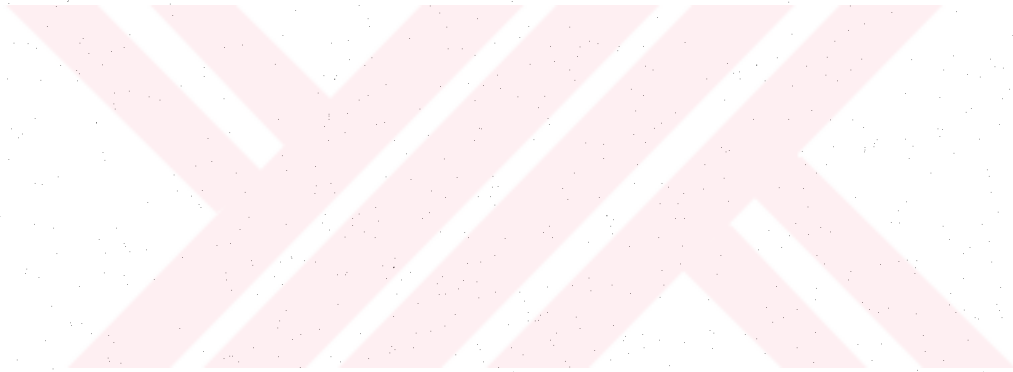
Yöntem: Dört ana başlık altında ele aldığımız çalışmanın birinci bölümünü, kiborionun tanımı, ortaya çıkışı ve diğer kültürlerdeki yeri ile Bizans sanatındaki kullanımı ve buradan da mimari bir tip oluncaya kadar geçirmiş olduğu değişimlerin örnekler ışığında değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Tezin ikinci ve esas bölümü ise katalog kısmıdır. Yaptığımız kaynak araştırmaları sonucunda, İstanbul ve Anadolu'da olmak üzere, altı bölgeye yayılmış on sekiz yapı tespit edilmiştir (Harita 1). Ancak bu yapılardan iki tanesinin (Fatih Camii Yakınındaki Kilise ve Nis Adası Stephanos Kilisesi) günümüze ulaşmış hiçbir kalıntısı bulunmamaktadır. Bir şema incelemesi olan bu çalışmada yapıların bir kronolojisi oluşturularak tipin gelişimini takip etmek amacıyla olduğumuzdan bu yapılar, eski kaynaklara dayanılarak elde edilen bilgiler ışığında değerlendirilip katalogtaki yerlerini almışlardır. Ayrıca Side'de bulunan kiborion şemasında yapılmış iki martyrion da, kiliseler dışındaki diğer dini mimari yapının temsilcisi olarak listeye dahil edilmiştir. Bu bölümde her yapı, bulunduğu bölge, şehir ya da ilçe, kısaca tarihi çerçevesi içerisinde ele alındıktan sonra yapıların tarihi geçmişleri, geçirmiş oldukları dönemler ve yapılar üzerinde daha önce çalışmalar yapan araştırmacıların yayınlarının değerlendirmelerine yer verilmiştir. İncelemiş olduğumuz kiliselerden özellikle Khora ve Koimesis gibi bazı örnekler, birçok çalışmaya konu olmuş önemli eserlerdir. Bu yapıların tarihi seyirleri ve süsleme özellikleri incelenirken fazla ayrıntıya girmeden bu konularda kapsamlı çalışmaları olan araştırmacılara göndermeler yapılmıştır. Aslında konumuz mimari bir şemanın incelenmesi olduğundan aynı sistem diğer örneklerde de uygulanarak, eserlerin sadece mimari özellikleri üzerinde durulmuş, fresko ve mimari plastik gibi süsleme özelliklerinin yalnız varlığına değinilerek, mevcut örnekler fotoğraflarla kısaca tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümü oluşturan karşılaştırma kısmında, İstanbul ve Anadolu dışında, Balkanlar ve Kafkasya'da bulunan kiborion mekan düzenlemesine uygun olarak inşa edilmiş yapılara yer verilmiştir. Ancak burada vurgulamak isteriz ki, konumuz Türkiye sınırları içerisindeki dini eserler olduğundan, diğer bölgelerde bu şemada inşa edilmiş olan yapıların tümünün tespiti yapılmayıp sadece katalog kısmında yer alan binalara yakın örnekler seçilerek, bunların yalnızca mimari özelliklerine değinilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise, diğer bölgelerdeki

örnekler de dahil olmak üzere katalogda yer alan yapıların, kendi içerisinde mimari ve süsleme özelliklerinin bir analizi yapılarak, kiliselere ait her birim tek tek ele alınmış ve erken örneklerden itibaren geçirmiş oldukları değişimler üzerinde durulmuştur.

Değerlendirmeye geldiğimizde ise, kiborion tipinin Bizans mimarisi içerisindeki yeri, diğer tiplerin oluşumundaki katkıları ve İslam sanatındaki kullanımı üzerinde durulmuş ikinci bölümde ise, bu mekan düzenlemesine uygun yapıların genel özellikleri ortaya çıkarılmıştır. İstanbul, Anadolu, Kafkaslar ve Balkanlar gibi çok geniş bir alanda ancak sınırlı sayıda örnekler vermiş olan bu şemanın yaygınlık sebeplerinin irdelenmesi ile çalışma sonuçlanmıştır.

Araştırma, fotoğraflar ve planlarla desteklenmiş, ayrıca İstanbul ve Anadolu'da bizzat ölçülerini aldığımız ve kaynaklarda detaylı boyutları verilen toplam on sekiz yapının istatistiksel bir incelemesi yapılmıştır. Bu çalışma ile kiborion tipli yapıların, kubbe çapları ile kol derinlikleri arasında bir bağıntı olup olmadığı ve kubbe çapı ile kol derinliklerinin ortalama değerlerinin ne kadar olduğu ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Tezin başında tablolar halinde sunulan bu veriler, değerlendirme bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır. Dipnotlarda ve bibliyografyada, dergilerin kısaltmalarına yer verilmiş, bu kısaltmalarda, 1980-1981 tarihli *Dumbarton Oaks Papers*'ın 34-35. sayısının, 273-274. sayfaları ile aynı derginin 50. sayısının 397- 400. sayfaları arasında yer alan kısaltma listeleri esas alınmıştır. Tarihçe kısımlarında kullandığımız imparator isimlerinin yazımında ise, imparatorların sikkeler üzerinde yer alan adları dikkate alınmıştır. Buna göre VI.Constantinus'a kadar (780-797) Latince yazım kullanılırken, bu tarihten sonra adlar Grekçe olarak yazılmıştır. Yazımlarda Kenneth W.Harl'ın "Bizans" adlı, Arkeoloji ve Sanat yayınlarından çıkmış kazılarda bulunan sikkelerin tanımlanması için hazırlanmış bir rehber niteliğinde olan 2002 tarihli kitabı kullanılmıştır. Yer adlarının yazımlarında da Grekçe isimler parantez içinde Türkçe karşılıkları ile verilmiştir.

I. KIBORION

1.1. Kiborionun Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Latincesi, “ciborium” olan kelimenin Yunanca karşılığı (χίβωριου), “kiborion”dur¹. Kiborion, Geç Antik Çağda “pirgos, kamelavkion, turris, fastigium” terimleri ile ifadelendirilmiştir². Kimi kaynaklarda da tegurium veya tugurium sözcükleri kiborion karşılığı olarak kullanılmıştır. Tegurium ya da tugurium kelimeleri, etimolojik olarak, “koruyucu çatı, kulübe” anlamına gelmektedir³. Kiborion kelimesinin etimolojisi açık olmamakla birlikte, form ve kullanılış amacı bakımından benzeri olan baldaken⁴ gibi “kubbeli gölgelik” şeklinde tanımlanabilmektedir⁵. Kiborionun baldakenden ayrıldığı nokta, daha sağlam malzemedен yapılmış olması ve durağanlığıdır. Ancak her iki terim de uygulamada aynıdır. Kiborionun çoğulu olan (χίβωυρι) “kibouri” kelimesi ise geç Yunan halk dilinde, mezar ve lahit karşılığı olarak kullanılmıştır⁶.

Kiborion çoğunlukla dört, bazen daha fazla taşıyıcı tarafından desteklenen etrafi açık; taş, ahşap ya da metalden yapılmış bir mimari elemandır. Genellikle kare alt yapıya oturan kiborionun çokgen, dikdörtgen hatta yuvarlak planlı olan örnekleri de bulunmaktadır. Aslında bir tür mekan kapatma biçimi olan kiborionun görünüşünde esas nokta örtünün biçimidir. Kimi zaman düz bir dam olan üst örtü, kimi zaman da ortası şişkin kubbevari bir formda karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olan

¹ W. Dürig, “Ciborium”, *Lexikon des Mittelalters*, II (1965), s.2062-2063; K.Wessel, “Ciborium”, *RBK*, I (1966), s.1055-1056.

² Th. Klauser, “Ciborium”, *RAC*, III (1957), s.70; Dürig, *a.g.m.*, s.2063.

³ E.B. Smith, *The Dome, A Study in the History of Ideas*, Princeton 1971, s.54, dipnot 39.

⁴ Baldaken: Bağdat’dan ithal edilen, çoğunlukla ipekten iki renkte altın iplerle örülmüş değerli bir kumaş anlamına gelmektedir. “Baldachinus, Baldakinus” kelimelerinden türetilmiştir. Bu kumaş adı, daha sonraları bu kumaşlardan yapılmış bir formun adı olmuştur. Ortaçağ’dan itibaren baldaken, Eskiçağ’da “ufak gök ya da göklerdeki taht” anlamına gelen “Uraniskos” sözcüğüne karşılık olarak kullanılmıştır. Baldaken de, kiborion gibi bir soyluluk ve dini otoritenin sembolü olmuştur. Bkz., O.Treitinger, “Baldachin”, *RAC*, I(1950), s. 1150-1151; E.Vavra, “Baldachin”, *Lexikon des Mittelalters*, I(1960), s.1362.

⁵ Smith, *a.g.e.*, s.54; Ortaçağ’da sunak kiborionun altına asılan kutsal ekmeğin bulunduğu litürjik bir eşya olan paten, kiborion olarak da adlandırılmıştır. Bkz., Dürig, *a.g.m.*, s.2063.

⁶ Klauser, *a.g.m.*, s.75.

biçimi de budur. Bu üst örtü şekilleri bazı durumlarda dışarıya piramit veya koni şeklinde de yansıtılabilmektedir⁷.

Kiborion mimari bir form olarak daha çok mezarların, sunak ve tahtların üzerinde yükselir ve bu mekanları çevreleyerek içine alır. Burada önemli olan formun içindeki kişi veya eşyadır. Kiborionun kendisi ikinci derecede önem taşır⁸. Çevrelemesi gereken alandan daha fazlasını kaplamayan kiborion, açık ya da kapalı bir mekanda bulunabilmektedir.

İlk kültürlerin hepsinde gökyüzü, bir sembolizme bağlı olarak görülmüştür. Bu kozmik kavram daima bir çadır ile bağlantılı olmuş ve yine bu toplumlarda taht-tapınak çadırlar kutsal bir muhafaza olarak kabul edilmiştir⁹. Erken tipinin ortası şişkin bir çadır formu olduğu kabul edilen kiboriona,¹⁰ buna bağlı olarak çok eski kültürlerden itibaren kozmik bir anlam yüklenmiştir¹¹. Eski Mısır inancına göre bir dikdörtgen olan toprak, dört direk tarafından taşınmaktadır. Bu taşıyıcıların üstünde ise gökyüzü, yani kainatın çatısı yükselmektedir¹². Kozmos'un bir tasviri olan kiborion, mezar yapılarında altarın, hükümdar tahtlarında ise kral veya imparatorların üzerinde gökyüzünü temsil etmekte ve böylece altında bulunan kişi ya da eşyayı yüceltip onu kutsal bir sonsuzluğa ulaştırmaktadır¹³. Göçebe geçmişleri olan bütün doğu kültürlerinde çadır geleneği bulunduğundan kiborionun kökeninin hangi medeniyette olduğunu tespit etmek oldukça zordur¹⁴.

Yeni Krallık döneminde¹⁵ (M.Ö.1567-1087), Mısır firavunlarının tahtı, devlet işlerinin görüşüldüğü bir çadır altında durmaktaydı¹⁶. Göklerin efendisi olarak tanınan ve güneşin oğlu olarak tapınılan Mısır krallarının bu çadırları dört destek üzerinde kavisli bir üst örtüye sahipti. Bu form daha sonraları kiborionun erken

⁷ "Ciborium", **ODB**, II (1991), s.462.

⁸ Klauser, "Ciborium", s.70.

⁹ E.B. Smith, **Architectural Symbolism of Imperial Rome and The Middle Ages**, New Jersey 1956, s.116.

¹⁰ Smith, **a.e.**, s.115.

¹¹ Klauser, **a.g.m.**, s.73.

¹² Klauser, **a.e.**, s.71.

¹³ Smith, **The Dome**, s.55, dipnot. 40.

¹⁴ Smith, **Architectural**, s.112.

¹⁵ A.G.Üstüner, **Mısır Uygarlığı**, İstanbul 1998, s.339-403.

¹⁶ Klauser, **a.g.m.**, s.72.

örneği olarak gösterilmiştir¹⁷. Hebsed törenlerinde¹⁸, Tanrı heykellerinin halka sunumunda ve hükümdara tapınılan geleneksel merasimlerde hep bu çadırlar kullanılmıştır¹⁹. Eje'nin mezarındaki bir duvar resminde Tutankamon, kiborion forma sahip bir çadırın altında Asyalı halkların temsilcilerini kabul ederken gösterilmiştir(Figür 1)²⁰. Mısır krallarından IV.Amenophis'i halklarından gelen vergileri alırken tasvir eden Tell-el Amarna rölyefinde de kral, kiborion formlu bir çadırın içindedir(Figür 2)²¹. Her iki örnekte de kiborion, zarif sütunlara oturan zengin bezemeli bir üst örtüden meydana gelmektedir. Bu çadırların üzerinde dekoratif amaçlı, bitki ve hayvan motifleri yanında efsanevi yaratıklar, hatta tanrı formunda insan figürlerine de yer verilmiştir. Kıyamet gününün betimlendiği bir geç dönem papirüsünde ölüm Tanrı Osiris, hafif malzemedен yapılmış bir taht-tapınak kiborionun altında oturmaktadır(Figür 3)²². II.Ramses dönemine ait M.Ö.1250 tarihli Karnak rölyefinde, yaratıcı Tanrı Ptah'ın heykeli kiborion türü bir yapı içindedir(figür.4). Ancak bu yapı kiboriondan çok taşınabilir bir baldakeni çağrıştırmaktadır²³. Aynı durum Medamut rölyefinde de söz konusudur. Burada III. Sesostris benzer bir form altında bu sefer tahtta oturur vaziyette gösterilmektedir²⁴.

Asur İmparatorluğunda (M.Ö.III bin- M.Ö.612) Tanrıların heykellerinin halka gösterimi ve İmparatorların şehre girişleri, Mısır'da olduğu gibi kiborion formlu çadırlar altında gerçekleştirilmiştir²⁵. Asurluların din ve saray törenlerinde kullandıkları taşınabilir tapınak-çadırlar, Asur devleti içindeki farklı kültürler nedeniyle değişik şekiller kazanmıştır. Erken örneklerde üzeri düz olarak yapılan muhafazaların sonraki örnekleri kubbeli, çok azı da Mezopotamya evleri gibi yuvarlaklı. Asurluların bu seremonik tapınak-çadırlarını gösteren çeşitli örnekler

¹⁷ E.B.Smith, *Egyptian Architecture*, 1938, s.71-75.

¹⁸ Hükümdarın tahta geçişinin 30. yılında yapılan jubile ya da kutlanan bayramdır. Bkz.,Üstüner, *a.g.e.*, s.169.

¹⁹ Smith, *Architectural*, s.113.

²⁰ A.Erman, *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum, I*, Tübingen 1885s.97; B.Gressmann, *Altorientalische Texte und Bilder*, Tübingen 1909, f.81.

²¹ Gressmann, *a.g.e.*, s. 73; H. Schafer, *Aegyptische Heutige Kunst*, 1928, f.185.

²² Gressmann, *a.g.e.*, f.203.

²³ Gressmann, *a.g.e.*, f.304.

²⁴ K.Lange, *Aegyptens Kunst*, München 1939, s.50.

²⁵ Smith, *The Dome*, s.61, 94;Osmanlı Sultan mezarlarının türbe inşasından önce bir süre otağ altında tutulmasıda bu geleneğin İslami dönemde de devamına işaret etmektedir.

şeklinde düzenlenmiş bir çadırda yapılan ayin törenindedir(Figür 5)²⁶. Babil'in güneş Tanrısı Samas, M.Ö.1000 dolaylarına tarihlenen Sippar'dan getirilmiş, bugün British Museum'da sergilenen kabartmasında, kiborion içinde bulunan bir tahtta oturmaktadır(Figür 6)²⁷.

M.Ö.V.yy'da Akhamenid krallar (M.Ö.6.yy-M.Ö.4.yy), Asur ve Mısır Krallıklarını ele geçirdiklerinde bu medeniyetlerden etkilendiler. Pers hükümdarları, Asurlu ataları gibi halka tanrısal otoritenin bir sembolü olarak kabul edilen baldaken bir gölgelik altında göründüler²⁸. Saray avlusunda halka bağış yaptıklarında, askeri selamlarken, savaş seyirlerinde, hem korunak hem de gücün bir sembolü olarak bu baldaken gölgesi kullandılar. Kazvin'de bulunmuş bir Sasani tabağı o dönemin kiborion formu hakkında bize bir fikir vermektedir(Figür 7)²⁹. Bu tabakta ön cepheden gösterilmiş olan kiborionun sütunları üzerinde içleri hayvan motifleri ile bezenmiş karşılıklı yedişer madalyon bulunmaktadır. Formun üzeri yukarı doğru açık bir hilal ile taçlanmıştır³⁰. Yine bir Sasani sikkesi üzerinde Kral II.Keyhüsrev, kiborion altında oturur vaziyettedir(Figür 8)³¹.

Doğu kralları, örneklerde de görüldüğü gibi din ve devlet törenlerinde sık sık bir kiborion altında gösterilmelerine karşın, hiçbir zaman kubbeli bu form altında taçlandırılmamışlardır³². Sasani taçlarını ve taç giyme törenlerini detaylarıyla anlatan kaynaklarda kiborion ya da baldakenden hiç söz edilmemiştir³³.

Doğu krallarının güneş tanrısı gibi karşılandığı, koruyucu olarak kabul edildiği ayinlerde kullanılan baldaken çadırları, Hellenistik krallar da dini törenlerinde kullanmışlardır³⁴. Plutarkhos, güneşin oğlu olarak adlandırılan Makedonya kralı Büyük İskender'in taht-tapınak geleneğine bağlı olarak gökyüzü

²⁶ Smith, *Architectural*, s.116.

²⁷ Gressmann, *a.g.e.*, f.322.

²⁸ A.U.Pope, *A Survey of Persian Art*, IV, London 1938, Pl.84-88.

²⁹ Klauser, *a.g.m.*, s.73, Abb.1.

³⁰ Hıristiyan kiborionlarında bu hilalin yerini haç motifi alacaktır.

³¹ A. Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, New York 1988, s.298, f.407.

³² E.G.Browne, *A Literary History of Persia*, I, Cambridge 1920, s.128.

³³ Smith, *Architectural*, s.114, dipnot.21.

³⁴ Smith, *a.e.*, s.117-118.

dekorlu bir çadıra sahip olduğunu bildirmektedir³⁵. Doğu Roma'nın her yerinde, göçebe geçmişleri olan atalarından kalma kutsal çadırların çeşitli örneklerinden bulmak mümkündür. Bu çadır formları, Anadolu, Suriye ve Mısır'da basılan Roma sikkeleri üzerinde o bölgenin en ünlü tanrı ya da tanrıçası ile birlikte resmedilmiştir(Figür 9)³⁶. Aynı şekilde Roma imparatorlarını da baldaken yada kiborion bir form altında tasvir eden bir çok sikke örneği bulunmaktadır(Figür 10)³⁷. Bu dönemde sadece Tanrı ve krallar değil, komutanlar ve ünlü devlet adamları da kiborion altında gösterilmişlerdir³⁸. Kiborion şemanın Roma'da da kullanıldığını gösteren bir takım duvar resimleri mevcuttur. M.Ö.II-I.yy'a ait Pompei'deki Diomedes villasının freskolarında kiborion biçimli bir mekan resmedilirken(Figür11)³⁹, başka bir Pompei evinin duvarında da, kutsal ateşin etrafının dört sütun üzerinde kemerlere oturan kubbeye örtülü bir kiborion ile çevrelendiği görülmektedir(Figür 12)⁴⁰. M.Ö.II.yy'a ait Etrüsk bronz aynasının bir yüzünde yer alan kubbeli bir kiborion ise tanrıların tahtları üzerinde yükselmektedir(Figür 13)⁴¹.

---

³⁵ A.Khatchatrian, **L'Architecture Armenienne**, Paris 1971, s.78.

³⁶ Smith, **Architecture**, s.118,f.106-108. Ancak sikkeler üzerinde gördüğümüz pek çok tapınak cepheden, yüzeyleştirilerek gösterilmiş olduğundan tüm tapınakları baldaken olarak değerlendirmek de yanlış olacaktır.

³⁷ Smith, a.e., f.119-120; Klauser, "Ciborium", s.76.

³⁸ Klauser, a.e., s.76.

³⁹ L.Curtius, **Die Wandmalerei Pompejis**, Leipzig 1929, f.74.

⁴⁰ Khatchatrian, a.g.e., s.78,f.145.

1.2. Bizans Sanatındaki Yeri

Kiborion, Doğu medeniyetlerinde ve Antik sanatta olduğu gibi Bizans kültüründe de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bizans sanatının değişik kollarında karşımıza çıkan kiborion, kiliselerde litürjik eşya, mimaride bir form, minyatür kitaplarında süsleme ve mobilya üzerinde örtü olarak çok farklı kullanımlarda ancak benzer biçimlerde ve en önemlisi, hepsinin üzerinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, altında bulunan kişi veya eşyaya evrenin mutlak hakimi unvanını veren kozmik ifadesiyle yer almıştır⁴².

Kilise eşyası olarak kiborion, Bizans sanatı içerisinde iki farklı yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı altar kiborionudur⁴³. Altında röliklerin muhafaza edildiği confessio bulunan altar ya da sunak masası, kilisenin en kutsal bölümü olarak kabul edilmektedir⁴⁴. Bu kutsal alan, üzerine yerleştirilen kiborionla birkez daha vurgulanmış olmaktadır. Altar kiborionlarının çokgen, yuvarlak ve kare gibi farklı şekillerde, üçgen, piramidal ya da kubbe gibi değişik üst örtü biçimlerinde olduğu örnekler bulunmaktadır⁴⁵. Erken dönemlerde yaygın olarak taş malzemeden oldukları anlaşılan altar kiborionları, daha sonraları ahşap ya da alçıdan yapılmışlardır. Dekoratif amaçlı sütun, kaide, başlık ve kemerler ile küçük bir yapı görünümünde olan bu litürjik eşyalar üzerinde dini konulu kompozisyonlara, bitkisel motiflere ve Hıristiyanlıkta sembol durumundaki tavuskuşu, güvercin gibi hayvan figürlerine de yer verilmiştir. Bu bezemeler mekanın yüzeyinde kabartma olarak ele alınmışlardır. Altar kiborionlarının en erken örneklerinden biri, Roma'daki Laterano Bazilikası'nda bulunmaktadır(figür.14)⁴⁶. IV.yy'a tarihlenen, mermerden yapılmış bu altar kiborionu, dört sütun üzeri piramidal bir çatı ile kapatılmıştır. Kiborionun ön ve arka yüzünde kabartma şeklinde yapılmış İsa ve melek tasvirlerine yer verilirken, mekanın ortasından da oldukça büyük bir polykandilion sarkıtılmıştır. Erken dönemin bir diğer önemli altar kiborionu da Selanik'teki Demetrios

⁴² Smith, **The Dome**, s.53.

⁴³ Wessel, "Ciborium", s.1058-1059.

⁴⁴ Th.Klauser, "Altar", **RAC**,I(1950)s.353.

⁴⁵ Klauser, "Ciborium", s.80; Orlandos, *He xylostegos palaiochristianike Basilike tes mesogeiakas Lekones*,II, Athens 1951,s.471-480; E.Parman, *Ortaçağ Döneminde Frigya ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002,s.148-149, çiz.23,24.

Erken dönemin bir diğer önemli altar kiborionu da Selanik'teki Demetrios Bazilikası'na aittir (Figür 15). V.yy'a tarihlenen bu kiborion, altı sütundan oluşan çokgen bir forma sahip olup üzeri bir kubbe ile örtülmüştür⁴⁷. Akanthus formu başlıklara oturan sütunları birbirine bağlayan kemerlerin yüzeyi bitkisel motiflerle bezenmiştir⁴⁸.

Altarın dışında kiliselerde çok yaygın olmamakla birlikte ambonlar üzerinde de kiborion örneklerine rastlamak mümkündür⁴⁹.

Bizans döneminde kiborion, mimari bir form olarak en yaygın şekilde Erken Hıristiyanlık döneminin önemli dini yapıları olan martyrionlarda kullanılmıştır⁵⁰. Günümüzde çok az örneği bulunan bu kiborion formu martyrionların tasvirleri minyatürlerde, fildişi ve madeni eserler üzerinde görülebilmektedir. İsa'nın Golgotha tepesindeki mezarını tasvir eden fildişi eserlerde bina, kübik bir alt yapı üzerinde yüksek kasnaklı ve kubbeli bir kiborion olarak gösterilmiştir(Figür 16)⁵¹. V.yy ait gümüş bir madalyonda, Romalı martir Laurentius'un mezarı, arşitravlar üzerinde yükselen kubbeli bir kiborion form şeklindedir

XI.yy tarihlenen bir Kudüs yazmasında ise Aziz Maussolos'un mezar anıtı kiborionla örtülmüş kübik bir yapı biçiminde resmedilmiştir(Figür 17)⁵².

Monza ampülleri üzerinde de birçok mezar yapısı tasviri görülmektedir. Bunlardan birinde, yuvarlak madalyonlardan oluşan bir çerçeve içerisine alınmış kiborion formu bir mozole resmedilmiştir. Piramidal bir üst örtü ile kapatılmış olan yapının üzeri bir haçla taçlandırılmıştır(Figür 18)⁵³.

⁴⁶ Wessel, a.g.m., s.1059.

⁴⁷ M.Le Monnier, *L'Architecture en Italie*, Venise 1890, s.89, f.29; D.I.Pallas, " Le Ciborium hexagonal de Saint Demetrios de Thessalonique", *Zograf*, 10 (1979), s.44-58; C. Mango, *Byzantine Architecture*, Milan 1978, s.47, R.58.

⁴⁸ R.A.Hoddinott, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia*, London 1963, s.132, f.62.

⁴⁹ H.Leclercq, "Ambon", *Dictionnaire D'Archeologie Chretienne et de Liturgie*, I (1925), s.1330-1347, f.311; A. Grabar, "Les Ambons Syriens", *CahArch*, I(1945), s.129; J.Lassus, *Sanctuaires Chretiens de Syrie*, Paris 1947, s.207-208; Benzer kullanımın görüldüğü Osmanlı dönemi minber köşkleri de karşılaştırma konusu edilebilir.

⁵⁰ A.Grabar, *Martyrium: Recherches sur le culte de reliques et l'art Chretienne Antique*, I, Paris 1946, s.77.

⁵¹ L.Brehier, *La Sculpture et les Arts Mineurs Byzantins*, Paris 1936, f.XXIII; Grabar, a.e., s.80.

⁵² K.Weitzmann, *Greek Mythology in Byzantine Art*, Princeton 1951, Table.35.

⁵³ A. Grabar, *Les Ampoules de Terre Sainte*, Paris 1958, s.20-21, PL.IX.

Erken dönemlerde kiliselerin bitişiğine yapılan vaftizhanelerin piscinalarının⁵⁴ üzerinde kare ya da çokgen plana sahip olan kiborionlar bulunmaktaydı(Figür 19)⁵⁵. Taşıyıcı sütunlar üzerinin bir kubbe ile örtülmesinden oluşan bu kiborionlar, vaftiz kiliselerinin yapımı ortadan kalkınca yavaş yavaş yok olmuşlardır⁵⁶. Bu tipte yapılmış bir vaftizhane yapısı Side’de tespit edilmiştir. Burada piscina’yı örten kubbe yıkılmış olmasına karşın üst örtüyü taşıdığı anlaşılan dört sütun, vaftiz havuzu etrafında bulunmuştur⁵⁷.

Roma’dan gelen bir gelenekle kiborion mimari bir eleman olarak çeşmeler üzerinde de kullanılmıştır. Çeşmenin bir kiborion ile örtülmesinin nedeni hem yapıyı rüzgar ve yağmura karşı korumak, hem de mekana dekoratif bir görünüm kazandırmaktır⁵⁸. Ancak asıl amaç, kiborion bir örtü ile suyun kutsallığını vurgulamaktır. Bu tipteki çeşme örnekleri çok azdır. Bunlardan biri İtalya’da Napa kilisesinin fıskiyesi üzerinde bulunmaktadır⁵⁹.

Kiborionun eski doğu kültürlerinden itibaren⁶⁰ yaygın olarak görüldüğü yer imparator ya da kral tahtlarının üzeridir⁶¹. Plutarkhos, İskenderin tahtının altın işlemeli kumaştan yapılmış bir baldaken ile kapatılmış olduğunu belirtmektedir⁶². V.yy’a kadar Roma ve Bizans imparatorlarının tahtını süsleyen kiborion form (figür.20)⁶³, bu yüzyıldan sonra içinde İsa ve Meryem ya da ikisinin birden bulunduğu tahtların üzerinde yer almıştır (Figür 21, 22)⁶⁴. Taht kiborionları dışında

⁵⁴ Piscina: vaftiz teknesi. Bkz. M.Sözen- U.Tanyeli,, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2001, s.191.

⁵⁵ P. Underwood, “The Fountain of Life in Manuscripts of the Gospels”, **DOP**,5 (1950), s.134, f.73-76.

⁵⁶ Monnier, **a.g.e.**, s.93, f.31;Wessel, “Ciborium”, s.1060.

⁵⁷ Eyice, “Un baptistere Byzantine a Side en pamphlie”, **Actes du Ve Congres International d’Archeologie Chretienne citta del Vaticano**, 1957, s.577-583; Underwood, **a.g.m.**, s.134, f.35-38.

⁵⁸ Klauser, “Ciborium”, s.82-83; Underwood, **a.g.m.**, s.80.

⁵⁹ Wessel,**a.g.m.**, s.1063.

⁶⁰ Mısır krallarından Roma İmparatorlarına kadar yaygın olarak kullanılan taht kiborionları, Osmanlı döneminde padişahların tahtları üzerinde de yer almıştır.Topkapı Sarayındaki Arz odası, Has odası ve Harem dairesinde bulunan tahtlar bu tiptedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., S.Saraç, Türk Tahtları, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.92-94.

⁶¹ H.C. Evans- W.D.Wixeam, **The Glory of Byzantium**, New York 1997, s.82; Smith,**The Dome**, s.68.

⁶² Plutarkos, **Parallelschriften zu Senecas Dialogen** (yay. O. Apelt), Leipzig 1926, s.52-54.

⁶³ Smith, **Architecture**,s.107, f.100-101; aym.,**The Dome**, s.68, f.144.

⁶⁴ Brehier, **a.g.e.**, f.XXVI; Evans- Wixom, **a.g.e.**, s.137,90,343, f.84,43, 231.

bir de önemli kimseleri bir geçit töreni veya taçlandırma gibi devlet merasimleri sırasında bir platform üzerinde ayakta dururken gösteren betimlemelerde, figürlerin başlarının üzerinde, iki destekle taşınan, istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş kiborionlar bulunmaktadır (figür.23, 24)⁶⁵. İsa'nın doğumu, İsa'nın ölümü ya da incil yazarlarının görüldüğü dini konulu kompozisyonlarda kiborion, bir dış çerçeve olarak kullanılmıştır. Bu tipteki örnekleri fildişi oymalarda ve minyatürlerde görmek mümkündür (figür.25,26,27)⁶⁶.

Başka bir kiborion çeşiti de minyatür resimlerinde çok sık rastlanan içinde eşya yada bir figürün bulunmadığı boş kiborionlardır. Bu tip kiborionların kimi örneklerinde incilden alınmış pasajlara yer verilmektedir(figür.28)⁶⁷. Son derece süslü bir görünüme sahip bu formları oluşturan üzerleri başlıklı sütunlar kemerlerle taşınan bir kubbe yada piramidal bir örtü ile kapatılmıştır. Bunların da üst bölümleri bir haç motifi ile taçlandırılmış ve haçın etrafı değişik hayvan figürleriyle bezenmiştir. Sütunların aralarında düğümlenmiş perdeler ve kubbe üzerindeki çiçek süslemeleri arasında sarkan lambalar formu zenginleştiren diğer motiflerdir⁶⁸.

---

⁶⁵ Evans-Wixeam, a.g.e., s.203, f.140.

⁶⁶ Evans-Wixeam, a.e., s.154,155,103, f.101-100,58A-58B.

⁶⁷ J.Ebersolt, *Miniature Byzantine*, Paris 1926, PL.XXVIII, 2.

⁶⁸ Underwood, a.g.m., s.78, f.35-38

1.3. Mimari Bir Şemaya Dönüşmesi

Başlangıcının çadırlar ve krallık baldakenleri olduğunu belirttiğimiz kiborion dinsel bir örtü olarak ilk defa tapınaklarda ve mezar yapılarında kullanılmıştır.

Persler'den itibaren kiborionu oluşturan ortası şişkin bez çadır biçimi, daha da ileri götürülerek kagir, mimari bir yapıya dönüştürülmüş, fakat sembolik anlamını üzerinde taşımaya devam etmiştir. Artık kiborion mimari bir form olarak, altında bulunan kutsal eşyayı korumakta, simgesel bir öge olarak da kozmik ifadesiyle birlikte bunların üzerinde yükselmektedir.

Mimari şemaya dönüştürülmüş kiborionların en erken örneklerine M.Ö.IV.yy'da Pers tapınaklarında rastlamaktayız. Burada kaya içerisine yontulmuş ateş sunaklarının etrafında yer alan dört büyük kemerle birbirine bağlanmış dört ayağın üzeri tonozlu bir örtü ile kapatılmıştır. Bu tipte tapınak örnekleri Kazerun ve Persepolis'de bulunmuştur (Figür 29)⁶⁹. Hellenistik dönemin önemli yapılarından biri olan, M.Ö.II.yy'a ait Bergama'daki Zeus altarı da dört tarafı açık anıtsal bir baldaken olarak Anadolu'da karşımıza çıkmaktadır(Figür 30)⁷⁰.

Roma mimarisinde paye ya da sütunlardan oluşan taşıyıcılar üzerinde dört büyük kemere oturan bir üst örtüden meydana gelen Kiborion yada baldaken şemanın mimari bir form olarak görüldüğü en anıtsal yapılar, pagan dönemlerin kral-anıt mezarları olan mozolelerdir⁷¹. Bunların en önemli örnekleri, III.yy'da Suriye'de Dana, Brad ve Alif şehirlerindeki mezar yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Brad'da

⁶⁹ J.Strzygowski, *Die Altslavische Kunst*, Augsburg 1929, s.35, Abb.12; aym. *L'ancien Art Chrtienne de Syrie*, Paris 1936, s.73, f.43;K.Erdmann, *Das Iranische Feuerheiligtum*, Leipzig 1941, s.47, Abb.7;aym. *Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden*, Berlin 1943, s.40, Abb.16; Khatchatrian, *L'Architecture Armenienne*, s.80.

⁷⁰ Smith, *The Dome*, s.8; aym. *Architecture*, s.118; Khatchatrian, *a.e.*,s.78; E.Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1998, s.266-267; H.Sedlmayr, "Zur Geschichte des Justinianischen Architektursystems", *BZ*, XXXV(1935), s.44

⁷¹ M.Ö.350 yılında Halikarnassos'za (Bodrum), Kral Mausolos için yapılan anıt- mezarın adı olan "mausoleum" sözcüğü daha sonra bu türden bütün yapıların genel adı haline gelmiştir. Ayrıca Halikarnassos'zaki bu yapı dünyanın yedi harikasından biri sayılmıştır.Yapı Bodrum kalesinin yapımı sırasında Rodos şövalyeleri tarafından yıkılmıştır. Bkz. Sözen-Tanyeli, *a.g.e.*, s.166.

bulunan mezar yapısında, dört taşıyıcı paye bir platform üzerinde yükselmektedir. Kemerlerle birbirine bağlanan bu taşıyıcıların üst örtüsü içten tonoz dıştan piramidal bir çatıdır(Figür 31)⁷². Dana'nın kuzeyinde bulunan, katlı bir alt yapı üzerinde yükselen mozolede İon tarzı başlıklar, düz bir arşitravla çevrelenmiş olup, burada dört sütun arasında kemerlere yer verilmemiştir(Figür 32). Mekanın üzeri Brad'da olduğu gibi piramidal bir örtü ile kapatılmıştır. Alif'deki yapının diğerlerinden farkı ise, üç cephesinin de kapalı olması ve üzerinin basık bir tonozla örtülmesidir(Figür33)⁷³. Anadolu'da Termessos'ta baldaken formlu birçok mozole bulunmaktadır⁷⁴. Bunlardan bazıları, Alif'de olduğu gibi, sadece bir cephesi açıkta bırakılarak üç tarafı kapalı şekilde yapılırken, bazıları da açık baldakenler biçiminde bir düzenleme göstermektedir⁷⁵.

Asya'ya dönüp İran sanatına baktığımızda, Sasani dönemi ateşgede⁷⁶ tapınaklarının tipolojisinde en kalabalık grubu oluşturan cihar-taklar, kutsal ateşin üzerinde yükselen kubbeli merkez etrafında, dört yönü vurgulayan şemasiyle baldaken ve kiboriona eşdeğer özellikler göstermekte ve yine onlar gibi gök kubbenin bir sembolü olarak kabul edilmektedir⁷⁷. Ancak cihar-taklarda dört büyük kemeri taşıyan ayaklar, duvar payandası görünümünde olup araları perde duvarlarla kapatılmıştır⁷⁸. M.Ö.VI-V.yy'lara tarihlenen Med tapınağı Nush-i Can ve M.Ö.II.-I.yy yapısı Part köşkü Qal-eh Zhak bu tipin Asya'daki erken örnekleridir⁷⁹. Tipin gelişmiş örnekleri Sasani döneminde yapılmıştır.Hükümdar I.Ardaşir tarafından III.yy'da Gur-Firuzabad'da Sasanilerin ilk ateşgede⁸⁰ tapınağı olarak yaptırılan

⁷² De Vague, *Syrie central*, I, Paris 1877, s. 78-93; H.C.Butler, *Architecture and Other Arts*, New York 1903,s.74; aym. *Early Churches in Syria*, New York 1929, s.299-300; Lassus, *a.g.e.*, s.117; Khatchatrian, *a.g.e.*, s.78.

⁷³ Strzygowski, *L'ancien Art Chrtrenne de Syrie*, s.70-71, f.41; Grabar, *Martyrium*, s.85, PL, IV.3; Khatchatrian, *a.g.e.*, s.78.

⁷⁴ K.Lanckoronski, *Staedte Pamphylens und Pisidiens*, II, Wien 1890; Khatchatrian, *a.e.*, s.78.

⁷⁵ Khatchatrian, *a.g.e.*, s.80.

⁷⁶ Ateşgede; İslamlık öncesi İran'da kutsal ateşin içinde yandığı yapı yada alan. Bkz., M.Sözen-U.Tanyeli, *a.g.e.*, s.30.

⁷⁷ Erdmann, *Die Kunst Irans*, s.40-41.

⁷⁸ Sedlmayr, *a.g.m.*, s.46-47

⁷⁹ D.Huff, "Das Qasr Nuweijis bei Amman", *IstMitt*, 39(1989), s.236.

⁸⁰ Mimarısız bir kült olan ateş tapınımı, Persler döneminde açık havada yüksek bir yerde gerçekleşirdi. Ana ateş bir ateş evinde bulunur buna da ateşgah denilirdi. Akhamenidler döneminde ateşgahlar tapınak yapısının ortasına yerleştirildi. Bu gelenek Part döneminde de

Taht-ı Nişin bunlardan biridir(Figür 34).Tapınak, Roma dönemi yapılarında olduğu gibi yüksek kare bir podyum üzerine oturmaktadır⁸¹. Burada gördüğümüz, ortasında ateş sunağı bulunan dört yönlü, kubbeli mekan düzeni, 529'da yaptırılan Taht-ı Süleyman ateş tapınağında, kutsal ateşin yandığı bölümün üzerini örten 8 m. çaplı kubbe ile en anıtsal boyutlara ulaşmıştır(Figür 35)⁸².

Asya'dan Anadolu'ya, hatta İtalya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede mezar anıtlarında ve tapınak mimarisinde kullanılan kiborion, Erken Hıristiyanlık döneminin mezar yapıları olan martyrionlarda rölikler ve altarı hem yapısal hem de sembolik anlamda sınırlayan bir form olarak bu dönemde de varlığını sürdürmüştür⁸³.

Erken Hıristiyanlık döneminde din şehitleri martirlerin gömüldükleri yerler olan martyrionlar, Hıristiyanlığın yayıldığı her bölgede karşımıza çıkmaktadır⁸⁴. Martyrionlara köken olarak pagan dönem heroonları⁸⁵ ile kral- anıt mezarları gösterilmektedir⁸⁶. Antik dönemin kral- anıt mezarları olan mozolelerin Bizans döneminde de önemli kişilerin mezar anıtları olarak bir döneme kadar yapımları devam etmiştir. Merkezi bir düzenlemeye sahip olan martyrionlar, biçimleri nasıl olursa olsun⁸⁷ mutlaka bir kubbe ile örtülmüş yapılarıdır⁸⁸. Erken çağlardan itibaren kutsal ve önemli mekanların üzerinin bez veya baldaken şekilli bir çadırla örtülmesi, altında bulunan kişi veya eşyaya verilen önemi göstermekteydi⁸⁹. Bu örtü şekli zamanla kubbeye dönüşerek, ilahi bir sembol haline gelmiş⁹⁰, Erken Hıristiyan mimarisi de, bu sembolü ilk olarak din şehitlerinin mezarları üzerinde kullanmıştır.

---

devam ettirildi. Ateşgahlar son biçimlerini Sasaniler döneminde kazanmıştır. Bkz. Erdmann, **Die Kunst Irans**, s.40.

⁸¹ Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, Ankara 1993, s.70,f.29; Huff, **a.g.m.**,s.236.

⁸² Taht-ı Süleyman, I.Hüsrev'in Azarbeycan'da Urmiye gölünün güneydoğusunda bulunan Balkaş dağlarında yaptırdığı Sasanî İmparatorluğunun en önemli tapınağıdır. Bkz. Akın, **a.e.**, s.208-209, R.78-93; R.Naumann, "Takht-ı Süleiman und Zendan-ı Suleiman", **AA**, (1965), s. 619-665.

⁸³ Smith, **The Dome**, s.55.

⁸⁴ Grabar, **Martyrium**, s.70.

⁸⁵ Grabar, **a.e.**, s.85.

⁸⁶ L.M.Roth, **Mimarlığın Öyküsü** (çev.E.Akça), İstanbul 2000, s.312.

⁸⁷ Martyrionlar;dairesel, poligonal, kare ve haç gibi çok farklı şekiller göstermektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz Grabar, **a.e.**,s.77-95; Smith, **The Dome**, s.95.

⁸⁸ Smith, **a.e.**, s.95, 131.

⁸⁹ Smith, **Architectural**, s. 112-113.

⁹⁰ Smith, **a.e.**, s.118.

Kiborionu oluşturan kare mekan içinde köşe duvarları üzerinde yükselen kemerlere oturan bir kubbe ile örtülü kübik yapı formunun martyrlionlarda yaygın bir şekilde kullanılmasında kiborionun sembolik anlamı ile birlikte, Kudüs'te İsa'nın olduğu kabul edilen kutsal mezarın biçimi de Hıristiyanlar için önemli olmuştur⁹¹. Onun yaşamını taklit eden Hıristiyanlar mezar yapılarında da onu örnek almışlardır⁹². İsa'nın Golgotha tepesindeki türbesi V-VI.yy'lardan kalma bazı fildişi oymalarda kübik, kubbeli tek kapılı bir yapı şeklinde gösterilmektedir(Figür 36)⁹³. Bu tip mezar yapılarının en erken örnekleri Mısır'da Bagawat'daki Hıristiyan nekropolünde bulunmaktadır. IV-V.yy'la tarihlenen bu mozoleler, kare ya da kareye yakın planlı, pandantifli kubbelerle örtülmüş kiborion formlu yapılardır.⁹⁴ Anadolu'da, Erken Hıristiyanlık döneminde yapılmış en anıtsal martyrlion, Efes'teki Hagios Ioannes (Saint Jean)'inkidir(Figür 37)⁹⁵. IV.yy'a tarihlendirilen bu yapı, dört masif payenin kemerlerle birleştirilmesinden oluşan kübik bir baldakendir. Kaynaklarda yapının üst örtüsünün ahşaptan yapılmış bir kubbe olduğu belirtilmektedir⁹⁶. VI.yy'da, II.Iustinianus(705-711) tarafından etrafı kiliseye çevrilmiş olan martyrlion korunarak kilisenin orta bölümünü oluşturmuştur⁹⁷. Lesbos'da, VI.yy'a tarihlendirilen bazilikal bir kiliseye bitişik olan V.yy martyrlionu ile Padua'da bulunan doğusu apsis şeklinde düzenlenmiş, üç tarafı arkosolium odaları ile çevrili, ortası köşe duvarları üzerine oturan bir kubbe ile örtülü Prodocimo martyrlionu⁹⁸ kiborion şemanın uygulandığı batı örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır(Figür 38, 39)⁹⁹. Bu mezar yapılarının kubbeli orta bölümlerinin dört tarafı, dar tutulmuş haç kolları şeklinde düzenlenmiş mekanlarla çevrenmiştir. Büyük Ruweha kiliselerinin kurucularından biri olan Bizzos'un VI.yy'a tarihlenen mezarı, Suriye'deki bu tip mezar yapılarının en önemli

⁹¹ Grabar, a.g.e., s.82.

⁹² Smith, **The Dome**, s.16-18; J.Wilkinson, " The Tomb of Christian. An Outline of Its Structural History", **Levant**, IV (1972), s.28-30.

⁹³ Grabar, a.g.e., s.81, PL.XVI(1,2,3).

⁹⁴ A.Fakhry, **The Necropolis of El-Bagawat in Kharga Oasis**, Cairo 1951, s.20; Grabar, a.e., s.82, f.1-7.

⁹⁵ K.Josef, "Die Ioanneskirche Forschungen in Ephesos" **Osterreichisches Archaeologisches Institut**, IV (1951), s.20-22; H.Plommer, "St.Johns Church Ephesos", **AnSt**, XII (1962), s.119-129.

⁹⁶ Bkz., Smith, **The Dome**, s.55, 106.

⁹⁷ Sedlmayr, a.g.m.,s.46.

⁹⁸ S.Guyer, **Grundlagen Mittelalterlicher Abendlaendischer Baukunst**, Zurich 1950, s.28, Abb.I.f; S.Bettini, **L'Architettura di San Marco**, Padova 1946, s.39, Tav.III.d.

⁹⁹ Guyer, a.e., s.30.

örneklerinden biridir(Figür 40)¹⁰⁰. Dıştan kare, içten haçvari bir düzenlemeye sahip olan yapının tamamı düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Mezarın tek girişli cephesi çift sütunlu bir sundurmaya sahiptir. Mekan içerisinde, dört hafifletme kemeri, bir taraftan kare mekandan kubbeye geçişi sağlarken, bir taraftan da, içlerine lahit konulan arkosolium hücrelerini meydana getirmektedir¹⁰¹.

Roma dönemi mimarisinde gördüğümüz baldaken ya da kiborion tipli yapılarda formu, fil ayaklarla taşınan tonozlar oluşturmaktaydı. Ancak bu şema örneklerde de görüldüğü gibi Erken Hıristiyanlık döneminden itibaren üst örtüyü taşıyan fil ayaklar arasına çekilen dolgu duvarlar ile dört bir yanı kapalı iç mekanlara dönüşmüştür. Kubbeyi taşıyan dört büyük kemerin üzerinde yükseldiği ayakların geriye çekilerek köşe duvarları ile birleştirilmesi sonucunda, ara duvarlar mekanın kabuğu, köşe duvarları ise iskeletini oluşturmuştur¹⁰². Böylece kiborion form mimaride yeni bir karakter kazanmıştır.

Kiborion şemanın özünü oluşturan kare mekanın, dini mimaride kullanılması çok eski kültürlere dayanmaktadır. Frigler başta olmak üzere pek çok Anadolu uygarlığında görülen tümülüslerin¹⁰³ ve Orta Asya'daki merkezi planlı dairesel kurganların mezar odaları, kare planlı bir düzenleme göstermektedir¹⁰⁴. Tunç çağından itibaren oldukça yaygın bir şekilde kullanılan, sabit kaya içerisine oyularak yapılan mezar yapıları da kare planlı ve tek girişli odalardan oluşmaktadır. Pagan mimarisinde "sabit mezar" tipi olarak anılan bu üç tarafı kapalı, tek girişli kare mekanların yan duvarları daha fazla lahit koymak amacıyla oluşturulmuş arkosolium hücreleri ile bölümlenmiştir¹⁰⁵. Kare ya da kareye yakın dikdörtgen bir mekan içinde, yapıya dışa taşmadan genişleme imkanı sağlayan bu hücreler, yer altı mezarlarından yer üstü mezarlarına, ardından da köşe duvarları üzerinde yükselen dar haç kollu

¹⁰⁰ Grabar, **Martyrium**, s.84, PL.IV.1.

¹⁰¹ W.Edwards, "The Domed Mausoleum at Akkale in Cilicia", **Byzantinoslavica**, 50 (1989), s.52.

¹⁰² Sedlmayr, **a.g.m.**, s.39-40.

¹⁰³ Kurtkale, Belevi, Karalar C tümülüslerinin mezar odaları kare bir düzenleme göstermektedir. Bkz. A.M. Mansel, **Trakya Kırklareli Kubbeli Mezarları, Sahte Kemer ve Kubbe Mimarisi**, İstanbul 1943; aym. "Mudanya Mezar Binası", **Bellekten**, 37(1946), s.1-12, Taf.12.

¹⁰⁴ M.Ö.VIII.yy'a tarihlenen Kırgızistan'daki Arzgan kurganının mezar odası bu tip bir örnektir. Akın, **a.g.e.**, s.26, R.1.

¹⁰⁵ J.Toynbee, **Death and Burial in the Roman World**, London 1971, s.101-244; M.Eisner, **Zur Typologie der Grabbauten im Suburbium Roms**, Mainz 1986, Abb.24.

kilise plan tipine giden yolun ilk adımlarını oluşturmaktadır. Roma İmparatorluğunun geniş topraklarındaki birçok bölgede, yanları mezar odaları şeklinde düzenlenmiş bu tip yapılar, yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Batıda Sicilya ve Malta'daki katakombalarda baldaken bir form oluşturan payeler arasında, perde duvarlarının yerini arkosolium hücrelerinin aldığı mezarlar bulunmaktadır(Figür41)¹⁰⁶. Yakın Doğu'da ise bu tip, Sidon mezarlarından başlayarak Büyük İskender dönemi katakombaları ile yaklaşık 300 yıllarına tarihlenen Palmyra¹⁰⁷ katakombalarına kadar uzanmaktadır¹⁰⁸. Anadolu'ya geldiğimizde Adıyaman Perre Nekropolü¹⁰⁹ ve Aizanoi antik kentindeki yeraltı yapıları bunlardan birkaçıdır. Kütahya Çavdarhisar'da (Aizanoi) bulunan bu Roma dönemine ait mezar yapısında kare bir düzenlemeye sahip olan mekanın içinde üzerleri tonozlarla örtülü dar haç kolları şeklinde dört arkosolium hücresi bulunmaktadır. Yapının orta kısmı içten kubbeli bir tonozla örtülerek, üzeri düz bir tavanla kapatılmıştır(Figür 42)¹¹⁰. II.yy'dan itibaren ise bu şema, kubbeli bir forma dönüşmüştür. Mekanın basık bir kubbe ile örtüldüğü ilk deneme Roma'da Via Nomentana'daki Sedia del Diavolo mezar yapısında görülmektedir¹¹¹. Bu tipin en ilgi çekici yönü arkosolium hücreleridir. Köşe duvarları üzerinde yükselen dört büyük kemer bir taraftan kubbenin ağırlığını aşağıya aktarırken diğer taraftan da üç arkosolium hücresi ile girişin üzerini kapatan beşik tonozları meydana getirir. Bu tonozların genişliği ve derinliği bu arkosolium hücrelerini birer bağımsız mezar odasına dönüştürmüştür. Antik mezar mimarisinde uzun süre görülen bu kare içinde üzeri kubbeli, kolları dar tutulmuş haç şeması, erken dönemde yer üstü yapılarında, ilk olarak mezar mimarisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Termessos'taki Perikleia heroonu bu tipe

¹⁰⁶ J.Führer- V.Schultze, **Die altchristlichen Grabstaetten Siziliens**, Berlin 1907, s. 146,149, Abb.51-55; H. Leclercq, "Baldaquin", **Dictionnaire D'Archeologie Chretienne et de Liturgie**,2B, Paris 1925, s.158-161.

¹⁰⁷ Palmyra: Suriye- Lübnan arasında antik krallık. Bkz. Hayningen-Huene, **Baalbek Palmyra**, New York 1932, s.7-10.

¹⁰⁸ Strzygowski, **Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte**, Leipzig 1903, s.135.

¹⁰⁹ K.Dörner-R.Naumann, **Forchungen in Kommagene**, Berlin 1939, s.67, Abb.8; F.Von Reber, **Die Phrygischen Felsendenkmaeler**, München 1897, s.66.

¹¹⁰ Bu mezar 1990 yılında Aizanoi'de yapılan kurtarma kazısı sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bkz., M.Türktüzün, "Çavdarhisar (Aizanoi) Roma Devri Nekropol Kazısı", **II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 1991, s.81-85, fig.1; U.Wulf, "Zwei Grabbauten in der Südwestnekropole von Aizanoi", **AA**, 1993, s.527, Abb.1-2.

¹¹¹ G.Rivoira, **Roman Architecture**, New York 1972, s.152- 153, f.183-184.

önemli bir örnek teşkil etmektedir(Figür 43). Dikine dikdörtgen bir düzenleme gösteren yapının kuzey ve güneyinde enine dikdörtgenler şeklinde üzerleri tonozlarla kapatılmış kollar bulunmaktadır. Heroonun orta mekan köşelerinin kuvvetlendirilmesi kubbeli yapıya doğru gidişteki en büyük adımı oluşturmaktadır.¹¹²

Kare mekanın bir kubbe ile kapatılması erken dönemlerde özellikle büyük boyutlu yapılarda bir çok sorunlar ortaya çıkarmış, bu nedenle Roma mimarisi büyük kubbeleri yuvarlak ve çokgen mekanların örtüsü olarak kullanmayı tercih etmiştir. İmparator Hadrianus'un 118-121 yılları arasında yaptırdığı Pantheon'un 43m. çapındaki dev kubbesi, yuvarlak beden duvarları üzerine oturtulmuştur¹¹³. Diocletianus'un Spalato'daki 305 yılında yaptırılan anıt- mezarında¹¹⁴ kubbe, sekizgen gövde üzerinde yükselirken, I.Constantinus'un 350 tarihli Roma'daki mozolesinde on iki çift sütun üzerine oturmaktadır(Figür 44)¹¹⁵. Büyük çaplı kubbenin kolay oturtulduğu bir diğer yapı da İtalya'da Cassino'da bulunan ve IV.yy başlarına tarihlendirilen Capello del Crocefisso mezar yapısıdır¹¹⁶. İçten haç planlı bir düzenlemeye sahip olan yapıda basık kubbe, dıştan rotunda şeklinde olan beden duvarları üzerine oturtulmuştur. Bu tipte düzenlenmiş bir diğer yapı da VI.yy'a tarihlenen Theodorik'in mezarıdır(Figür 45, 46)¹¹⁷.

Mimarlık tarihinde kare bir mekandan kubbeye geçiş sorununu çözmek için çeşitli yollara başvurulmuştur. Kare ya da kareye yakın bir mekan üzerinde kubbe başlıca iki şekilde inşa edilmektedir: Bunlardan ilki dış daire kubbesidir. Bu şemada kubbe, kapattığı karenin dışındadır. Görünüşü basık olan bu kubbenin genel özelliği köşelerdeki kavisli üçgenler ile kubbenin bir bütün oluşturup her iki elemanın da aynı küre yüzeyinde bulunmasıdır. Her devirde kullanılan bu örtü şekli Anadolu'da, IV.yy'a tarihlenen Side'nin doğu mozolesinde(figür.47)¹¹⁸ ve Ayasofya'nın 532-537

¹¹² Yapı, sonradan doğu ucuna bir apsis eklemek sureti ile şapele dönüştürülmüştür. Strzygowski, **Kleinasien**, s.136.

¹¹³ W.L.Mac Donald, **The Pantheon: Desing, Meaning and Progeny**, Cambridge 1976; Roth, **a.g.e.**, s.312-313; G.T.Rivoira, **a.g.e.**, s.119-120.

¹¹⁴ M.Johnson, **Late Antique İmperial Mausolea**, II, Princeton 1986, s.153; R.Rasch, "Die Kuppel in der römischen Architektur", **Architektura**, XV (1985), s.117-139; Roth, **a.g.e.**, s.337.

¹¹⁵ R.Krautheimer, **Early Christian and Byzantine Architecture**, London 1986, s.67, R.28.

¹¹⁶ Rivoira, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁷ G.T.Bovini, **Das Grabmal Theoderichs des Grossen**, Ravenna 1959, s.16,17,Abb.9,44.; S.Fuchs, **Kunst der Ostgotenzeit**, Berlin 1944, s.40; Krautheimer, **a.g.e.**, s.273, R.234.

¹¹⁸ A.M.Mansel, **Side**, Ankara 1978, s.318, R.376-377.

tarihli ilk kubbesinde uygulanmıştır(Figür48)¹¹⁹.Suriye'deki Bizzos martyriyonu (Figür 49), bu kubbe tipinin en iyi örneklerinden biridir¹²⁰. Ayrıca Güney İtalya'da Girit ve Etrüsk mezar binalarında da aynı sistem görülmektedir¹²¹.

Kare mekana kubbe oturtmanın ikinci şekli ise, iç daire kubbesidir ki bu kubbe şekli kiborion forumunun da özünü oluşturmaktadır. Bu tipte kubbe, kapattığı karenin içinde kalmıştır. Böyle bir kubbeye geçiş için gerçek pandantiflere ihtiyaç vardır. Gelişimi tam olarak bilinmeyen pandantifin en erken şekli köşe levhaları biçiminde olanıdır. Bu tipte, tabakalar halinde sıralanan taşlar, karenin köşelerinde 45 derecelik bir açı haline getirilir ve böylece üst üste getirilerek bindirilen tabakalar kubbeyi kapatırlar¹²². Bu bindirme sisteminin Anadolu'daki en eski örneklerine Belevi¹²³ve Mudanya(Figür 50)¹²⁴ mezar binalarında rastlamaktayız¹²⁵. İç daire kubbesinin en anıtsal örneği ise, 557-562'deki onarımından sonra yapılan Ayasofya'nın bugünkü pandantifli kubbesidir(Figür 51)¹²⁶. Bu yapıda da olduğu gibi, artık kubbe ile pandantifin aynı eğimi takip etmelerinin şart olmadığı ve kubbenin kemerlerin arasından doğan pandantiflerin birleştiği çember üzerinde tek başına yükselebileceği anlaşılmıştır¹²⁷. Aslında bir bakıma iç daire kubbesi dış daire kubbesinden doğmuştur da diyebiliriz.

¹¹⁹ K.J.Conant, " The First Dome of Hagia Sophia and its Rebuilding", **The Bulletin of the Byzantine Institut**, I (1946), s.71-79.

¹²⁰ Butler, **Early Churches**, s.145, 205; Smith, **The Dome**, s.105; Guyer, **Grundlagen**, s.30; Grabar, **Martyrium**, s.82.

¹²¹ J.Fink, **Die Kuppel über dem Viereck, Ursprung und Gestalt**, München 1958; Kitabın tanıtım yazısı; Eyice, "Bibliyografya" **TTK Belleten**, XXIII, 92 (1959), s.646-654.

¹²² Eyice, **a.g.m.**, s.647.

¹²³ Efes'te Belevi yöresinde bulunan bu mozole, Halikarnassos mozolesinden sonra, Antik dönemin en büyük ve en yüksek mezar yapısıdır. Bkz.Akurgal, **a.g.e.**, s.347.

¹²⁴ Mansel, " Mudanya Mezar Binası", s.1-12, Taf.12.

¹²⁵ Taştan örülme en eski pandantifli kubbe Amman'ın yaklaşık 48 km. kuzeyindeki Gerasa' da (Djerach) II-III.yy'a tarihlenen bir hamam yapısında görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. E.Swift, **Roman Source of Christian Art**, New York 1951,s.111, Lev.21-22; C.Kraeling, **Geraso, city of the Decapolis**, New Heaven 1938, s.23, PL.VIb.

¹²⁶ A.M.Schneider, **Die Hagia Sophia**, Berlin 1938, s.20, Abb.16; R.J.Mainstone, **Hagia Sophia**, Rowland 1988, s.209-217; R.Mark-A.Ş.Çakmak, **Hagia Sophia form the age of Justinian of the present**, Cambridge 1992, s.90-99.

¹²⁷ J.Rosintal, **Pendentif, Trompes et Stalactites dans L'architecture Orientals**, Paris 1928, s.25; C.Hoisy, **Histoire de L'architecture**, Paris 1943, s.2,12; J.G.Davies, **The Origin and Development of Early Christian Church Architecture**, London 1952, s.64; J.A.Hamilton, **Byzantine Architecture and Decoration**, London 1952, s.19-20.

Kubbe erken dönemlerden itibaren, mezar mimarisi ile ilgili olarak kullanılmıştır. Batı Avrupa’da M.Ö.4000’li yıllarda, Neolitik topluluklar dev mezar anıtları inşa etmişler ve bunların mezar odalarını bir kubbe ya da benzeri bir üst örtü ile kapatmışlardır. Miken uygarlığı bu mezarların en gelişkin örneklerini vermiştir¹²⁸. Kubbeli mezar geleneği Balkanlar ve Karadeniz’in kuzey kıyılarında da devam etmiştir¹²⁹. Antik Yunan mezar yapılarında kullanılmayan kubbe, Hellenistik dönemde tekrar ortaya çıkmıştır. Bulgaristan’da Kazanlıkta bulunan M.Ö.III.yy’a ait bir Hellenistik mezar yapısı, içi dekore edilmiş bir kubbe ile örtülmüştür¹³⁰. Orta Asya uygarlıklarının mezar yapılarında da yaygın olarak kullanılan kubbe, Roma imparatorluğu döneminde anıtsal boyutlara ulaşmıştır. Hıristiyan mimarisi pagan Roma’nın anıtsal mezar yapılarından ödünç aldığı kubbeye yeni bir anlam yüklemiştir. Buna göre, pagan dönemde bütün mimari kuruluşu arkasında saklayan düz dikdörtgen bir cephe tasarımı ile gizlenen kubbenin, Hıristiyan yapılarında ilk farkedilen ve yapıya hakim bir mimari eleman olması sağlanmıştır. Bu yeni anlayışta yapıya egemen belirgin kubbe tasarımı yalnız mezar yapılarıyla sınırlı tutulmayıp özellikle dini mimarinin en önemli yapıları olan kiliselerde tek örtü şekli haline gelmiştir. Kubbe, tüm uygarlıklarda “gök kubbe” olarak düşünülmüş¹³¹ bu nedenle de Nero’nun altın evi(Domus Aurea)’nde olduğu gibi daima, mavi renkte ve yıldızlarla süslenmiştir¹³². Hıristiyanlık döneminde ise yıldızların yerini İsa ya da haç motifleri almış, böylece semavi alem yere indirilmiştir¹³³.

Kiborion tipin özünü oluşturan köşe duvarları üzerinde yükselen kemerler ve aralarda oluşan pandantiflerle taşınan bir merkez kubbeden oluşan bu şema, taşıdığı dinsel anlamın yanında, mekanı genişleten dört yöndeki dar tutulmuş kollar ile yapıya, mimarlık tekniği bakımından da optimal bir çözüm sunarken aynı zamanda, orta kubbeyi taşıyan duvar payandalarına önemli ölçüde taşıma ve direnç yeteneği de kazandırmış olmaktadır. Bu özelliklerdeki bir plan şemasını Hıristiyan mimarisi

¹²⁸ Smith, **The Dome**, s.51.

¹²⁹ Roth, **a.g.e.**, s.209-210.

¹³⁰ C.Verdiani, “ Original Hellenistic Paintings in a Thracian Tomb”, **American Journal of Archeology**, XLIX (1945), s.402-415.

¹³¹ K.Lehmann, “The Dome of Heaven”, **ArtB**, XXVII (1945), s.1-27.

¹³² Khatchatrian, **L’Architecture Armenienne**, s.77, f.118; Roth, **a.g.e.**, s.314.

¹³³ Khatchatrian, **a.e.**, s.81

erken dönemde martyrlarda kullanmış bunlarda gelişiminin doğal evrimi sonucunda giderek aziz röliklerinin muhafaza edildikleri kiliselere dönüşmüşlerdir¹³⁴. Mısır'ın Bavit bölgesinin büyük sahrasındaki kiliselerin çoğunluğu, kare ya da kareye yakın planlı yapılardır. V-VIII.yy'a tarihlenen bu yapıların iyi korunmuş olanlarında pandantifler üzerine oturtulmuş kubbelerin kalıntıları bulunmaktadır¹³⁵. Bu kiliselerin bir çoğu mimari biçim olarak mozolelere çok benzediklerinden, onların formundan dönüştükleri sonucuna ulaşılmıştır¹³⁶. Birkaç vaftiz binasında da kullanılan kiborion form(figür.52,53)¹³⁷, Bizans dini mimarisinin erken dönemlerinden itibaren artık bir kilise plan şeması haline gelmiş ve Son Bizans'ın Döneminin ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür.

Hıristiyan sanatı içinde azımsanmayacak sayıda örnek vermiş olmasına karşın bu tipteki yapılar ile ilgili incelemeler belirli örneklerle sınırlı kalmıştır. Kiborion olarak adlandırdığımız bu plana sahip yapılar için çeşitli araştırmacılar değişik isimler teklif etmiş olup bunlar da kendi içerisinde bir birliktelik göstermemektedir. XX.yy başlarında O.Wulff¹³⁸, Erken Hıristiyanlık sanatında bu tipteki yapıların çok yaygın olduğunu belirtmiş ve bunları “ kubbeli haç planlı kiliseler” başlığı altında toplayarak Kumyaka Baş Melek, Nis Adası Stephanos ve Kırşehir Üçayak¹³⁹ kiliselerini bu tipin önemli erken örnekleri olarak değerlendirmiştir. Araştırmacı Yunanistan'daki kapalı Yunan haçının erken yapılarından biri olan Kaisarioni kilisesini de bu gruba dahil etmiştir¹⁴⁰. Wulff'un kubbeli haç tanımı Ebersolt tarafından da kabul edilmiştir¹⁴¹. Bulgaristan'da bulunan tek nefli kubbeli haç planlı

¹³⁴ J.B.W.Perkins, “ Memaria Martyr's Tomb and Martyr's Church”, *Journal of Theological Studies*, XVII (1966), s.20-37.

¹³⁵ Grabar, *Martyrium*, PL.LIII.2.

¹³⁶ Grabar, a.e., s.81.

¹³⁷ Bizans döneminde VI-VII.yy'lara tarihlenen bazı vaftiz binalarında da bu tipi görmek mümkündür. Tiflis'de, Mtzkhet'de bulunan Croix Şapeli yanındaki vaftiz binası, kubbeli dar haç kollu bir yapıdır.Bkz. Khatchatrian, *Les Baptisteres Paleochretiens*, Paris 1961, s.111,138, f.105,160; J.Strzygowski, *Baukunst Armenien und Europa*,Wienne 1918, s.241, fig.72; Bir başka örnek ise Bulgaristan'da, Pirinitch Tepe'de bulunmaktadır. Dıştan kare olan yapı köşe duvarları üzerine oturan bir kubbe ile kapatılmıştır. Bkz. N.Mavradinov, *L'eglise a nef unique et L'eglise Cruciforme*, 1931, s.43, f.51.

¹³⁸ O.Wulff, *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, II, Berlin 1918, s.458,488.

¹³⁹ Bu yapılar katalog kısmında tek tek incelenmiştir. Wulff'un erken dönem yapısı olarak değerlendirdiği Üçayak Kilisesi Orta Bizans Dönemi yapısıdır. Bkz. Katalog, s.124-129.

¹⁴⁰ Bkz., Wulff, a.g.e.,s.459, Abb.388.

¹⁴¹ J. Ebersolt, *Monument D'Architecture Byzantine*, Paris 1934, s.29-30, dipnot 63.

kiliseleri değerlendirdiği bir çalışmada Mavradinov, bu dar haç kollu, kubbeli yapıları, “ kare naos üzerinde dört kemer ve pandantif üzerine oturan kubbeli yapılar” şeklinde uzun bir alt başlık altında toplayarak bunların kare mekanın üstünü kubbe ile örtmenin bir başka çeşidi olduğunu, bu şemanın da haç planla ilgisi olmadığını ve kökeninin pagan mimarisinde aranması gerektiğini vurgulamıştır¹⁴². J.A.Hamilton¹⁴³ ve J.G. Davies’in¹⁴⁴ “ kare içinde haç” olarak tanımladığı bu yapılar, 1960’larda Krautheimer tarafından “dumura uğratılmış Yunan haçı” şeklinde adlandırılmıştır¹⁴⁵. Krautheimer’in bu tanımlaması günümüze kadar birçok araştırmacının bu tipe sahip yapıları adlandırmakta kullandıkları bir terim olmuştur¹⁴⁶. Bu şema ilk kez S.Eyice tarafından “ kiborion mekanlı” olarak adlandırılmıştır. Araştırmacı bu tanımlamayı ilk olarak 1950’lerde incelediği Yuşa Tepesi kilisesi için kullanmış¹⁴⁷, arkasından Son Devir Bizans mimarisini değerlendirdiği kitabında, Khora kilisesinin orta bölümünün de bu tip bir düzenlemeye sahip olduğunu belirterek, kiborionun Bizans sanatında çok önemli bir tip teşkil ettiğine dikkat çekmiştir¹⁴⁸. Araştırmacının Kırşehir Üçayak Kilisesini tanıttığı çalışmada, bu tipin benzer örneklerine kısaca değinilmiştir¹⁴⁹

Bir gelişim çizgisi içinde ele aldığımız bu mekan düzenlemesi İstanbul ve Anadolu’da tespit edilebilen on sekiz yapıda uygulanmıştır. Kullanımı oldukça uzun bir döneme yayılmış olan bu plan tipi, Kafkasya, Anadolu ve Balkanlar gibi çok farklı bölgelerde uygulanmış, ancak sınırlı sayıda örnekle temsil edilmiştir¹⁵⁰.

¹⁴² Mavradinov, a.g.e., s.161-162.

¹⁴³ Hamilton, a.g.e., s.110.

¹⁴⁴ Davies, a.g.e., s.64.

¹⁴⁵ Bu tanımlamanın İngilizcesi, “ The atrophied Greek cross”dur. Bkz., Krautheimer, a.g.e., s.337-338.

¹⁴⁶ R.G.Ousterhout, “ The Byzantine Church at Enez: Problems in Twelfth-Century Architecture”, **JÖB**, 35 (1985), s.266-269; aym., **The Architecture of the Kariye Camii in İstanbul**, Washington 1987, s.22-24; Z.Mercangöz, “ Kapıkırı Adasındaki Manastır Kilisesi Üzerine Düşünceler”, **EÜ. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, VI (1992), s.82-83, dipnot.19.

¹⁴⁷ S.Eyice, “ Remarques sur deux anciennes églises byzantines d’İstanbul Koca Mustafa Paşa Camii et L’Église du Yuşa Tepesi”, **Pepragmenon(=Actes) du IX eme Congrès Intitut des Etudes Byzantines Salonique 1953**, I, Atina 1954, s.194.

¹⁴⁸ Eyice, **Son Devir Bizans Mimarisi**, İstanbul 1980, s.109, dipnot.10.

¹⁴⁹ Eyice, “ La Ruine Byzantine dite Üçayak pres de Kırşehir en Anatolie Centrale”, **CahArc**, XVIII (1969), s.153.

¹⁵⁰ Ebersolt, a.g.e., s.30.

II. KATALOG

2.1. İstanbul'daki Yapılar

2.1.1. İstanbul'un Tarihi

Şehir, aynı adı taşıyan boğazın güney ağzında ve Avrupa tarafında, boğaza açılan dar bir koy olan Haliç'in güneyindeki küçük yarımada üzerinde kurulmuş, daha sonraki dönemlerde genişleyerek Haliç'in kuzey kesimine ve İstanbul Boğazının her iki yakasına yayılmıştır¹⁵¹. Şehrin en eski yerleşim tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak araştırmacılar, M.Ö.III.binin başlarından itibaren bu bölgede yerleşim olduğu görüşündedirler¹⁵². En erken yerleşim yeri olarak Haliç kıyıları ile bunun ucundaki Alibey ve Kağıthane derelerinin vadileri ve bu vadilere hakim tepeler gösterilmektedir. M.S.I. yy'da yaşayan Romalı yazar Plinius, Byzantion'un kurulduğu yerde M.Ö.VII.yy'dan önce Lykos adında bir köyün bulunduğunu bildirir¹⁵³. Byzantion'un kuruluş efsaneleri çok değişiktir. Bir efsaneye göre şehir, Megaralılar'ın Byzas adındaki kumandanları tarafından kurulmuş ve şehre de onun adı verilmiştir. Bir başka efsaneye göre ise Byzantion'un kurucusu olan Byzas, Tanrı Zeus'in kızı Keroessa ile Deniz Tanrısı Poseidon'un oğludur. Byzas doğduğu yerde bir şehir kurmuş ve şehre kurucusunun adına izafeten de Byzantion denilmiştir¹⁵⁴.

Küçük bir şehir olan Byzantion, coğrafi konumu ve stratejik önemi nedeniyle etrafındaki devletlerin ilgisini çekmiştir. Şehir, Traklar'ın saldırılarını göğüslemek zorunda kaldığı gibi Perslerin de işgaline uğramıştır¹⁵⁵. Bir süre Atina hakimiyetinde kalan Byzantion, daha sonra Spartalıların eline geçer. Roma'nın, Makedonya ve Yunanistan'da üstünlük sağlamasıyla Byzantion önce Roma'nın hakimiyetini kabul ederek serbest bir şehir statüsünü sürdürmeyi başardıysa da 73 yılında İmparator

¹⁵¹ D.Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 1996, s.11.

¹⁵² Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (çev. A. Pekman), İstanbul 2000, VII, s.320.

¹⁵³ Kuban, a.g.e., s.15.

¹⁵⁴ R.Janin, *Constantinople Byzantine, Developement Urbain et Repertoire Topographique*, Paris 1950, s.16.

¹⁵⁵ A.Erzen, "İstanbul Şehri'nin Kuruluşu ve İsimleri", *TTK Belleten*, 70 (1954), s.135.

Vespasianus (M.S.69-79) tarafından Roma topraklarına katıldı¹⁵⁶. İmparator I.Constantinus (324-337), 324'te Roma tahtını ele geçirdikten sonra Byzantion'u İmparatorluğun yeni merkezi olarak seçti. Başşehrin inşasına 324'de başlandı. Constantinus şehrin alanını dört kat büyüttü. Meydanlar imparatorluğun değişik yerlerinden gelen sanat eserleri ile süslendi ve şehir, 330 yılında resmi bir törenle açıldı¹⁵⁷.

395'te I.Theodosius'un (379-395) ölümünden sonra imparatorluğun idaresi oğulları Arcadius ve Honorius arasında ayrıldı. Heracleius (601-641) devrinden itibaren imparatorluk, hem Balkanlardan hem de doğudan gelen tehditler altındaydı¹⁵⁸. İslam fetihleri sonunda Filistin, Suriye, El-Cezire, Mısır eyaletlerinin kaybedilmesi imparatorluğun doğudaki gücünün azalmasına ve başkentten Araplar'ın tehditi altına girmesine neden oldu¹⁵⁹. II.Basileios(976-1025) döneminde Konstantinopolis güçlü ticaret hayatı, iyi idare edilen kurumları ve kültür alanında sürdürdüğü gelişmesiyle Ortaçağın en büyük ve en önemli şehri haline geldi. II. Basileios'un yeteneksiz halefleri otuz yıl içinde imparatorluğu çöküşe sürüklediler¹⁶⁰. 1057'de askeri bir darbe ile Anadolu'da imparatorluğunu ilan eden Isaakios Komnenos kötü gidişe son verecek bir kurtarıcı gibi sevinçle karşılandı. Fakat iki yıl sonra tahttan uzaklaştırıldı¹⁶¹. Malazgirt Savaşında yenilen ve esir düşen IV. Romanos Diogenes 1072'de Konstantinopolis'teki saray ihtilali ile tacını ve hayatını kaybetti¹⁶². Anadolu Selçuklu ailesinden Kutalmış Oğlu Süleyman Şah, İznik'in hakimiyetini ele geçirip Anadolu'da ilk Türk Devletini kurdu. Böylece Türkler Boğaziçi kıyılarına kadar ilerleyerek doğrudan Konstantinopolis'i tehdide başladılar¹⁶³. Haçlı donanması 1096'da korumak için geldiği şehri, 1204'de zaptetti. Avrupalılar daha sonra bir Latin İmparatorluğu kurdular ve imparatorluk arazisini

¹⁵⁶ A.Marcellinus, *The Later Roman Empire*(çev. W. Hamilton), New York 1986, s.126.

¹⁵⁷ I.Demirkent, "İstanbul", *İA*, XXIII(2001), s.206.

¹⁵⁸ G.Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara 1991, s.71,93.

¹⁵⁹ Ostrogorsky, *a.e.*, s.102-104.

¹⁶⁰ Demirkent, *a.g.m.*, s.210.

¹⁶¹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.371-375.

¹⁶² P.Karolidis, *Romanos Diogenis* (çev. K. Dinçmen), İstanbul 1998, s.71.

¹⁶³ A. Komnena, *Alexiad* (çev. B. Umar), İstanbul 1996, s.194-206.

aralarında bölüştüler¹⁶⁴. Haçlılar tarafından bölüşülmüş imparatorluk topraklarında Trabzon, Epiros ve İznik'te Bizans'ın uzantısı olan üç bağımsız devletçik kuruldu¹⁶⁵.

Elli yedi yıl süren bir mücadeleden sonra 1261'de Haliç kıyısındaki Latin mahallesini yakan İznik birlikleri şehirdeki batı hakimiyetine son verdi. Bizans'ın son hanedanının kurucusu olan VIII. Mikhail Palaiologos (1261-1282), 15 Ağustosta Ayasofya'da taç giyerek imparator ilan edildi¹⁶⁶.

Latin hakimiyetinde zenginliğini kaybetmiş olan şehir, VIII.Mikhail tarafından canlandırılmaya çalışıldı. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Andronikos ve onun arkasından gelen diğer imparatorlar devrinde şehir iç karışıklıklar ve isyanlar içinde sürüklendi. Ayrıca ardı ardına gelen yangın ve depremler yüzünden de şehir iyice harap oldu¹⁶⁷. Bu dönemde Konstantinopolis halkı, Anadolu'da Osmanlı Türkleri'nin ve Balkanlar'da Sırlar'ın tehdidi altındaydı. Türkler'in 1371'de Sırlar'a karşı kazandığı savaş, Bizans için tam bir darbe oldu. Balkanlardaki topraklarının hemen tamamını kaybeden Bizans, Bulgar çarlığı ile birlikte artık Türkler'e bağımlı bir devlet haline geldi. Arazisi gittikçe küçülen İmparatorluk sonunda Konstantinopolis surlarının çevrelediği bir şehir durumuna düştü. 1391, 1400 yıllarında I.Bayezid ve 1422 yılında II. Murad tarafından kuşatılan şehir, II.Mehmed tarafından 1453'te fethedildi¹⁶⁸.

---

¹⁶⁴ S.Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi** (çev. F. Işıltan), III, Ankara 1992, s. 95.

¹⁶⁵ Demirkent, **a.g.m.**, s.211.

¹⁶⁶ Ş.Baştav, **Bizans İmparatorluğu Tarihi: Son Devir (1261-1461)**, Ankara 1986, s.130.

¹⁶⁷ Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", **TTK, Atatürk Konferansları**, VII (1980), s.107.

¹⁶⁸ Kuban, **a.g.e.**, s.185-191.

2.1.2. İstanbul Khora Manastırı Kilisesi

Resim: 1-17

Plan: 1

İnceleme Tarihi: Mayıs 2002

Konumu ve Tarihçesi: Khora manastırı Edirnekapı semtinde, sur içinin¹⁶⁹ kuzeybatı ucunda, Haliç'e bakan bir yamaç üzerindedir. Bizans'ın son döneminde kullanılan Blakhernai Sarayının oldukça yakınındadır. Manastır, IV. yy'dan itibaren kutsal mezarlık olarak kullanılan bir alanda(peribolos) kurulmuştur¹⁷⁰. Burası, yapının kurulmasından sonra da önemli kişilerin gömüldüğü yer olarak kullanılmaya devam etmiş, VIII. yy da Patrik Germanos¹⁷¹, 845'de ölen Nikaia (İzmit) Metropoliti Theophanes bu manastıra gömülen önemli şahsiyetler olmuşlardır¹⁷².

Bizans mimarisinin farklı dönemlerinin özelliklerini üzerinde taşıyan yapının fresko ve mozaikleri, orijinalliğini koruyarak günümüze kadar gelebilmiş nadir örneklerdir. Bu niteliklerinden dolayı yapı, birçok araştırmacının çalışmalarına, İstanbul'dan bahseden pek çok kitaba¹⁷³ ve sayamayacağımız kadar çok makaleye konu olmuştur. Bu yayınların bir kısmı yapının mimarisinin, bir kısmı resim programının, bir kısmı da mimari ve resim programının ortaklaşa konu edildiği çalışmalardır.

---

¹⁶⁹ Bugün tarihi yarımada olarak adlandırılan sur içi, Theodosius surlarının V. yy'da yapılmasına kadar kent duvarlarının dışındaydı. Bkz. V.Milligen, **Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture**, London 1912, s.290. Manastırın adı olan, Grekçe Khora sözcüğünün "kent dışı, uzak yerleşim alanı", anlamı taşıması bu adın manastırın yerleştiği bölgenin ilk konumu ile ilgili olduğunu akla getirmektedir. Bkz. Ç. Gülersoy, **Khora**, İstanbul 1976, s. 3.

¹⁷⁰ 298 yılında Nikomedia'da (İzmit) seksen dört müridiyle birlikte şehid edilen Aziz Babylas'ın rölikleri IV.yy'da buraya gömülmüştür. Bkz. Milligen, **a.g.e.**,s.288.

¹⁷¹ Milligen, **a.g.e.**, s.293.

¹⁷² P.A.Underwood, **The Kariye Djami, I**, New York 1966, s.7.

¹⁷³ Thomas F.Mathews, **The Byzantine Churches of İstanbul**, London 1976, s.40-42; C.Mango, **Arcitektura Bizantina**, Milano 1975, s.240-246; L.Rodley, **Byzantine Art and Architecture**, Cambridge 1994, s.285-286; W.Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihi Topografyası** (çev. Ü.Sayın), İstanbul 2001, s. 159-162.

Khora Manastırı ile ilgili en eski çalışma, F.Schmit'in 1906'da yayınlanan iki ciltlik "Kahrie-dzhami" adlı kitabıdır. Bu yayında yapının plan ve kesitlerinin yanı sıra esas olarak mozaikleri incelenmiştir¹⁷⁴. A.Rüdel'in 1908 yılında Berlin'de basılan kitabı, Khora'nın mimari yapısını ele alan ilk kapsamlı çalışmadır¹⁷⁵. Aynı tarihlerde Mehmed Ziya'nın Osmanlıca olarak hazırladığı kitabında¹⁷⁶ yapının tarihi geçmiş, mimari ve süsleme özellikleri bir bütün olarak ele alınmıştır. 1912'lerde V.Millingen'in, İstanbul'daki Bizans kiliselerini tanıttığı kitapta, Khora Manastırı'na önemli bir bölümün ayrıldığı dikkati çekmektedir¹⁷⁷. 1947'ye kadarki bu yayınlar kapsamlı ve titiz araştırmalar olsalar da, 1947'de başlayan manastırın temizleme ve restorasyon çalışmalarından önce yapılmış incelemeler olduklarından, kazılarda çıkan birçok malzeme ve yeni bulgulardan yoksundur. 1947-58 yılları arasında Byzantine Institute of America ve Dumbarton Oaks tarafından P.A.Underwood idaresinde yapılan kazı ve araştırmaların sonuçları ilk olarak raporlar şeklinde sunulmuş¹⁷⁸, daha sonra ise dört ciltlik bir kitap halinde yayınlanmıştır¹⁷⁹. Özellikle narteklerdeki mozaiklerin ve ek şapeldeki freskoların incelendiği bu çalışmada yapının mimarisine yer verilmeyerek bunun, beşinci bir cilt olarak ayrıca basılması planlanmış, ancak Underwood'un ölümü nedeniyle bu gerçekleştirilememiştir. Yapının mimarisi hakkında kısa bir araştırma ilk olarak D.Oates tarafından 1960'da yapılmıştır¹⁸⁰. Bu yöndeki eksiklik ancak 1987'de R. Ousterhout tarafından hazırlanan bir kitapla tamamlanabilmiştir¹⁸¹. S. Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi adlı kitabında, manastıra Palaeologoslar devrinde yapılan eklemeleri mimari açıdan değerlendirmiştir¹⁸². E.Akyürek'in 1995'de Kariye Parekklesionu'nun işlevi ve ikonografisinin konu

¹⁷⁴ F.Schmit, "Mozaiki, Freski Kahrie-dzhamii", *Izvestija Russkago Archeologicheskago Institutav Konstantinople IX, VII* (1903), s.119-152;aym.,*Kahrie-dzhami*, Sofia 1906.

¹⁷⁵ A.Rüdel, *Die Kahrie- Dschamisi in Konstantinopel: Ein Kleinod Byzantinischer Kunst*, Berlin 1908.

¹⁷⁶ M.Ziya, *Kariye Cami-i Şerifi*, İstanbul 1908.

¹⁷⁷ Millingen, *a.g.e.*, s.288-331.

¹⁷⁸ Underwood, "Preliminary Report on the Restoration of the Frescoes in the Kariye Camii at İstanbul", *DOP*, IX-X(1956); XI(1957); XII(1958); XIII(1959).

¹⁷⁹ Underwood, *The Kariye Djami*, I-IV, New York 1966.

¹⁸⁰ D.Oates, "A Summary Report on the Excavations of the Byzantine Institute in the Kariye Camii", *DOP*, XIV(1960), s.223-231.

¹⁸¹ R.G.Ousterhout, *The Architecture of the Kariye Camii in İstanbul*, Washington 1987.

¹⁸² S. Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul 1980, s. 46-51

edildiği doktora tezi,¹⁸³ C.Mango'nun yapının mozaiklerini bir kez daha ele aldığı çalışması¹⁸⁴ ve Ousterhout'un Kariye'nin tarihi, mimari ve süsleme özelliklerini tekrar değerlendirdiği kitabı¹⁸⁵ yapı hakkında yapılmış son yayınlardır.

Khora Manastırı'nın kuruluşuna dair bilgiler oldukça yetersizdir. Aziz Theodoros'un IX.yy'da yazılmış anonim biyografisinde, I.Iustinianus'un eşi Theodora'nın¹⁸⁶ amcası olan komutan Theodoros'un 530 yılında Konstantinopolis'e gelip bir manastır yaptırmak için izin aldığı ve Khora Manastırı'nı kurdurduğu ileri sürülmektedir¹⁸⁷. Ancak bu görüş çok fazla kabul görmemiştir. Aşağı seviyede bir aileden olan Theodora'nın, ünlü bir başkomutanın yeğeni olabileceğine ihtimal verilmez. Ayrıca Sasaniler'e karşı savaşmış Theodoros adında bir komutan da yoktur¹⁸⁸. Tarihçi Nikhephoros Gregoras, manastırın ilk defa I.Iustinianus(527-565) tarafından bir bazilika olarak kurulduğunu belirtmekteyse de, Prokopios'un İmparator Iustinianus döneminde yapılan önemli binaların kapsamlı olarak tanıtıldığı kitabında bu manastırdan hiç söz edilmemiştir¹⁸⁹.

Underwood, manastırı VII.yy'da Phokas ve İmparator Heracleius dönemine tarihlendirmekte¹⁹⁰, Ousterhout da bu tarihi onaylamaktadır¹⁹¹.

Şaibeli olan tüm bu bilgilerin dışında, kesin olan tek şey, 740'da ölen Patrik Germanos'un bu manastıra gömülmüş olduğudur. Bu durum yapının VIII.yy'daki varlığının en önemli kanıtıdır¹⁹².

İkonaklazma süresince ikona kırıcılarına karşı tutumu nedeniyle İkonaklazma dönemi boyunca bakımsız bırakılan manastır¹⁹³, bu dönemin ardından önem

¹⁸³ E.Akyürek, Kariye Parekklesion'u Bir Mezar Şapeli olarak İkonografik Programının Yorumlanması ve İşlevi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995; aym., *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, İstanbul 1996.

¹⁸⁴ C.Mango, *Chora, the Scroll of Heaven*, 2000.

¹⁸⁵ Ousterhout, *Sanatsal Açından Kariye Camii*, İstanbul 2002; aym., *The Art of the Kariye Camii*, İstanbul 2002.

¹⁸⁶ D.M.Nicol, *Bizans'ın Soylu Kadınları*(çev. Ö.Arıkan), İstanbul 2001, s.3-4.

¹⁸⁷ Millingen, a.g.e., s.290. Ayrıca bkz. Underwood, a.g.e., I,s.6-7.

¹⁸⁸ Eyice, "Kariye" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV(1994), s.466.

¹⁸⁹ Bkz. Prokopios, *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar, Birinci Kitap*(çev. E.Özbayoğlu), İstanbul 1994.

¹⁹⁰ Underwood, a.g.e., I, s.6.

¹⁹¹ Ousterhout, *The Architecture*, s.13

kazanmış ve büyük bir yapım kampanyası ile yeni baştan inşa edilmiştir¹⁹⁴. IX.yy'dan XI.yy başlarına kadar manastırla ilgili hiçbir bilgiye sahip değiliz. XI.yy'ın son çeyreğinde, Komnenoslar'ın tamamen yıkılmış Khora Manastırı'nın üzerine yeni bir kilise inşa ettirdiğini tarihçi N.Gregoras'dan öğreniyoruz¹⁹⁵. İmparator I.Aleksios'un kayınvalidesi Maria Dukaina tarafından yenilenen kilise, Kurtarıcı(Soteros) İsa adına sunulmuştu¹⁹⁶. Kilise bu onarımdan kısa bir süre sonra bilinmeyen bir nedenden ötürü tekrar tahrip olmuş ve I.Aleksios'un küçük oğlu Isaakios Komnenos tarafından 1120 yılında büyük bir onarım daha geçirmiştir¹⁹⁷. Şehrin 1204-1261 tarihleri arasındaki Latin işgali sırasında manastır ve kilisenin durumuna dair bir bilgi yoktur. Bizans Devleti 1261'de ihya edildikten sonra, Teodoros Metokhites¹⁹⁸, 1316-1321 yılları arasında manastır ve kiliseyi tamir ettirmiş, içini mozaik ve freskolarla süslemiştir¹⁹⁹.

Fetihten sonra bir süre boş kalan kilise, daha sonra II.Bayezid dönemi sadrazamı Atik Ali Paşa tarafından camiye çevrilerek vakfedilmiş ve bu dönemden sonra Kariye olarak anılmıştır²⁰⁰. Yapı, 1948'de cami olmaktan çıkarılarak müzeler idaresine bağlanmıştır.

Yapım evreleri:1947-1958 yılları arasında Byzantine Institute of America ve Dumbarton Oaks'ın Khora manastırında yaptıkları temizleme ve restorasyon çalışmaları, özellikle de 1957-1958 yıllarında yoğunlaştırılan arkeolojik çalışmalar sonucunda, kiliseye ait beş ayrı yapım dönemi açık bir biçimde ortaya çıkarılmıştır²⁰¹.

¹⁹² Eyice, "Kariye", s.466.

¹⁹³ Millingen, a.g.e., s.293.

¹⁹⁴ Ousterhout, a.g.e., s.15.

¹⁹⁵ Underwood, a.g.e., I, s.8, dipnot 18.

¹⁹⁶ Underwood, a.e., s.13; Eyice, "Kariye", s.468.

¹⁹⁷ Eyice, a.e., s.468

¹⁹⁸ Theodoros Metokhites, 1270-1332 yılları arasında yaşamış ve İmparatorluk hizmetine girmiş bir aristokrattır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akyürek, *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, s.37-42.

¹⁹⁹ Ousterhout, a.g.e., s.35.

²⁰⁰ Kariye ismi Khora gibi köy, kent dışı anlamına gelmektedir. Bkz.Eyice, "Kariye", s.468

²⁰¹ Bu yapım evreleri ile ilgili olarak bkz. D.Oates, a.g.m., s.223-231; Ousterhout, a.g.e., s.12

Birinci yapım evresi olarak tanımlanan²⁰²ve IX.yy'a kadar olan dönemi kapsayan en erken yapım döneminden bugüne gelebilen, sadece doğu taraftaki alt yapı olmuştur²⁰³. Bu alt yapının duvar tekniği, kalıntının V-VI. yy'a ait olabileceğini göstermektedir²⁰⁴. Kilisenin doğu ucunda, Haliç'e doğru eğimli arazide manastıra düzgün bir alt yapı sağlamak amacıyla oluşturulmuş terastan günümüze yalnızca kuzeyden güneye doğru uzayan iki büyük tuğla kemer kalmıştır. Kazılar sırasında bu ilk evreye ait iki duvar kalıntısı daha bulunmuşsa da²⁰⁵, bu çok az materyal ile ilk yapının biçimi ve işlevinin tam olarak tanımlanabilmesi imkansızdır.

IX.yy'da yapılan yeni inşaat manastırın ikinci yapım evresini oluşturmaktadır. Bu inşaatın izleri bugün sadece kilisenin doğu ucunda görülmektedir. "Aşağı Mezar" olarak anılan naos döşemesinin altındaki, üzeri beşik tonozla örtülü mezar da bu yapım evresine aittir²⁰⁶.

Kommenoslar döneminde, XI.yy'ın son çeyreğinde manastırın, bir kez daha yeni baştan inşa edilmesi yapının üçüncü evresini oluşturmuştur. Bu evrenin kalıntıları bugün esas olarak naos duvarlarının alt kısımlarındaki mermer kaplamalar kaldırıldığında görülebilmektedir²⁰⁷. Günümüze ulaşabilen kısımlar ve diğer arkeolojik verilerden yola çıkılarak, bu yapının dört sütun ya da payenin taşıdığı merkez kubbe ile örtülü "haç planlı" bir yapı olduğu ileri sürülmektedir²⁰⁸.

Manastırın dördüncü yapım evresi 1120 yılında ikinci Komnenos yapısı olarak gerçekleşir. Kilisenin önceki döneme ait üçlü apsisi, tek ve büyük bir apside dönüştürülmüş, kubbe büyütülerek dört destek yerine, duvar payandalarına oturtulmuştur.

XII.yy başlarından XIV.yy başlarına kadar Khora Manastırı ile ilgili çok az bilgiye sahibiz. Ancak 1321 yılında Theodoros Metokhites manastırı neredeyse baştan inşa ettiğine göre yapının çok kötü durumda olması gerekir. Beşinci evreyi

²⁰² Ousterhout, a.g.e., s.12

²⁰³ Ousterhout, a.e., s.13, fig.134-135.

²⁰⁴ Oates, a.g.e., s.224; Ousterhout, a.e., s.14.

²⁰⁵ Oates, a.e., s.225

²⁰⁶ Ousterhout, a.g.e., s.14 Bu mezarın fotoğrafları için bkz. fig.20, 46-47.

²⁰⁷ Ousterhout, a.e., s.16, fig. 65.

²⁰⁸ Underwood, a.g.e., I, s.9.

meydana getiren bu yenilemede naos dışındaki bütün mekanlar elden geçirilerek yapıya yeni bölümler eklenmiştir²⁰⁹. Kilisenin ana kubbesi, kuzey tarafa bitişik iki katlı ek yapı, iç ve dış narteksler ile güneydeki ek şapel(Parekklesion)²¹⁰, ayrıca naosun mermer kaplama levhaları ve mozaikler, narteksin mozaik dekorasyonu ve ek şapelin freskoları Metokhites tarafından yaptırılmıştır²¹¹.

Bizans devrinde büyük yapılar topluluğundan oluşan bu manastırdan bugün sadece kilise ve kiliseye bağlı ek yapılar mevcuttur. Eğimli bir arazi üzerinde yapılmış olan kilise, sonraki dönemlerde yapılan eklemeler ve değişiklikler sonunda asimetrik ve düzensiz bir yapı halini almıştır.

Mimari Özellikler: Naos, batıda çifte narteks, doğuda apsis ve pastophorion mekanları, kuzeyde iki katlı ek yapı ve güneyde parekklesion ile çevrelenmiştir (Plan 1).

Batı cephede yer alan enine dikdörtgen şeklindeki çifte narteks naosun kuzey ve güney sınırlarından dışarıya doğru taşırılmıştır(R.1). Dış nartekse, batı cephenin ortasında yer alan bir kapıdan geçilmektedir. Cepheyi kuzeyden başlayarak güneybatıya kadar L biçiminde saran bu mekanın üzeri tonozlarla örtülüdür(R.3). Güneybatı köşede bugün minare haline getirilmiş olan çan kulesinin kaidesi yükselmektedir(R.2). Diğeri ile aynı ölçülere sahip olan iç narteksin iki köşesinde birbirlerinden farklı boyutlarda yapılmış dilimli kubbeler yer alırken, kubbelerin arasındaki bölümlerde aynalı tonozlara yer verilmiştir(R.4). Bu mekanın güneyde perakklesiona, kuzeyde ek yapıya, doğuda ise naosa açılan kapıları bulunmaktadır.

Kare bir düzenlemeye sahip olan naos, apsise kadar 10 m. boyunda ve 9.88 m. enindedir. İç mekanın dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış olan duvar payandaları yer almaktadır(R.5-6). Bu payandalar belirli bir yükseklikten sonra dört yöne birden açılan büyük kemerlere dönüşmüşlerdir(R.6). Cepheleri boydan boya kaplayan bu kemerler ve aralarda oluşan pandantiflerin üzerinde, yapının 7.45 m. çaplı yüksek kasnaklı merkez kubbesi yükselmektedir(R.7). Mekan içinde,

²⁰⁹ Ousterhout, a.g.e., s.35.

²¹⁰ Bu ek mezar şapeli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyürek, **Bizans'ta Sanat ve Ritüel**, s.49-64.

kemerleri taşıyan duvar payandalarının aralarında 1.44 m. derinliğinde dar kollar meydana gelmiştir. Bu kollar bir taraftan naosa dört yönde birden bir genişleme sağlarken bir taraftan da yapı içinde bir haç şemasının oluşmasına neden olmuşlardır. Naosun doğu kolu yanlardan biraz daralarak bema ile birleştirilmiştir(R.6). Enine dikdörtgen şeklinde yapılmış olan bemanın kuzey ve güneyinde pastophorion mekanlarına açılan kapıları bulunmaktadır. Bunlardan kuzeydeki sonraki bir dönemde yapılan değişiklikler sırasında kapatılmıştır. Üzeri tonozla örtülü olan bema, tüm kütlesi ile doğuya doğru uzanmış durumdaki apsise açılmaktadır(R.6). Derin ve büyük apsis, içten yarım daire şeklinde olup üzeri yarım kubbe ile kapatılmıştır. Bema ve apsisin kuzey ve güneyinde konumlanmış olan pastophorion hücreleri kare bir düzenlemeye sahiptir. Üzerleri kubbelerle örtülü olan bu hücreler, sonraki dönemlerde yapılan yenilemeler sonucunda orijinalliklerini kaybetmişlerdir. Prothesisten kuzeydeki ek yapıya, diakonikondan da parekklesiona açılan kapılar bulunmaktadır. Bu odaların içten yarım daire şeklinde olan doğu bölümleri dışarıya doğru bir taşmaktadır. Naosun kuzeyinde mekan boyunca uzanan iki katlı olarak düzenlenmiş dikine dikdörtgen şekilli bir ek yapı yer almaktadır. İç nartekse ve diakonikona bağlantısı bulunan bu bölümün alt katının giyinme mekanı olarak kullanıldığı, içten bir merdivenle çıkılan üst katın ise kurucu Metokhites'in çalışma odası ve manastırın kütüphanesi olduğu belirtilmektedir²¹². Bu ek yapının doğuda dışa, kuzeyde ise naosa bakan küçük pencereleri bulunmaktadır.

Yapının kuzeyinde, naos ile aynı uzunlukta olan, hem arazinin meyilini karşılamak hem de bir krypta vazifesini görmek amacıyla yapılmış bir bodrum üzerinde yükselen²¹³ parekklesion yer almaktadır(R.8). Uzunlamasına dikdörtgen şeklinde, tek neften oluşan yapı, 15.96 m. boyunda, 4.96 m. enindedir²¹⁴. Şapelin asıl girişi batı taraftaki dış nartekstendir. Ancak güneyinde de bir kapı açıklığı bulunan mekanın, üzeri kemerlerle iki kareye bölünerek kubbe ve kubbemsi tonozlarla kapatılmıştır. Yapının doğusundaki bema, fazla derinliği olmayan apsise açılmaktadır. Parekklesion ile naos arasında, iki mekanı birbirine bağlayan beşik

²¹¹ Underwood, a.g.e., I, s.14.

²¹² Ousterhout, *Sanatsal Açıldan Kariye*, s.93-94.

²¹³ Bu bodrum önceleri krypta sonraları sarnıç olarak kullanılmıştır. Bkz. Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, s.47-48.

tonozlu, iki tarafında birer oda bulunan dar bir koridor yer almaktadır. Parekklesionun doğu ve batı duvarlarında ikişer arkosolium hücresi bulunmaktadır²¹⁵.

Yapıya XIV.yy'da eklenen dış narteks, yapının batı cephesini boydanboya kaplamaktadır. Altı açıklıktan oluşan bu cephe ikiye ayrılmıştır. Batıdaki bölümün yüksek duvarı ile parekklesiona ait olduğu vurgulanmıştır. Daha alçak olan kuzeybatı bölümü esas cepheyi oluşturmaktadır(R.1). Bu cephe saçak hizasına kadar uzanan üzerleri içiçe geçmeli çift hatlı yuvarlak kör kemerler ile kemerlerin oturduğu gömme sütunlarla hareketlendirilmiştir. Bugün üzerleri eğimli bir çatı ile kapatılmış olan bu nartekslerin orjinalde tonozların dışa yansıtılması ile oluşmuş dalgalı bir görünüme sahip olduğunu gösteren bir gravür bulunmaktadır(R.16)²¹⁶. Yapının güneybatı bölümünü oluşturan parekklesiona ait olan cephede, bugün üzerinde bir minarenin yükseldiği çan kulesinin alt yapısı yer alır(R.2). Üzeri cephe boyunca yükselen sütunlar ve iç içe geçmeli kaş kemerler ile hareketlendirilen kaide duvarı, içine yerleştirilen merdiven nedeni ile diğer duvarlardan daha kalın yapılmıştır. Parekklesion'un uzandığı güney cephe de, batı cephede olduğu gibi sonderece hareketli bir düzenleme göstermektedir(R.9). Mermer bir kornişle ikiye bölünen cephenin üst bölümlerinde yer alan iç içe yuvarlak kemerlerin ortalarına üçlü pencere sistemleri yerleştirilmiştir. Cephe boyunca uzanan bu kör kemerler, batı cephede olduğu gibi gömme yuvarlak sütunlar üzerine oturtulmuştur. Bu bölümde güneydoğudan itibaren yükselen zemin seviyesini düzeltmek için yapılmış duvar dolgusunu da görmek mümkündür.

İki katlı ek mekanın yer aldığı kuzey cephe, yapının en gösterişsiz bölümünü oluşturmaktadır(R.10). Bir kornişle iki bölüme ayrılmış olan cephenin alt ve üst duvarları yüzeysel olarak yapılmış, cephe boyunca yükselen kör kemerlerle hareketlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kemerler arasında yürek şeklinde, tuğla dizimlerinden oluşturulmuş dekoratif bezemelere de yer verilmiştir(R.11). Yapının en hareketli ve en çok değişikliğe uğramış bölümünü doğu cephesi oluşturmaktadır.

---

²¹⁴ Ousterhout, *The Architecture*, s.55.

²¹⁵ Akyürek, *a.g.e.*, s.57.

²¹⁶ Ousterhout, *a.g.e.*, s.89.

Tüm kütlesi ile dışa yansıtılmış olan ana apsisin orta bölümünde, cephe boyunca yükselen, sonradan eklenmiş bir destek payandası bulunmaktadır(R.12). Beşli apsis cephesinde, iki sütunla ayrılmış üçlü pencere sistemi yer almaktadır. Pencerelemin iki yanı ile alt ve üst bölümleri kademeli kör kemerler ile dekore edilmiştir. Apsisin kuzey ve güneyinde bulunan pastophorion mekanları da üç cepheli bir düzenleme ile dışa yansıtılmıştır(R.13). Bunların da cephelerinin ortasında iki sütunla ayrılmış üçlü pencereler bulunmaktadır. Benzer düzenleme güneydoğudaki parekklesionun apsisinde de görülmektedir(R.14).

Yapının üst örtüsünde, ikisi naosa diğeri parekklesiona ait olmak üzere üç kubbe yükselmektedir(R.15). Uzun tutulmuş kasnakların her yüzünde yuvarlak kemerli pencerelere yer verilmiştir. Gravürlerde etekleri dalgalı olarak görülen kubbelerin(R.16), sonraki onarımlarda değişikliğe uğradıkları anlaşılmaktadır. Kilisenin merkezini oluşturan naosun kübik alt yapısı üst örtüye de yansıtılmıştır. Ancak bu kare kitle dört yönde birden bir kemer genişliğine sahip, cephelerinde üçlü pencere sistemleri bulunan, yuvarlak kemerli alınlıklarla çevrelenmiştir.

Malzeme ve Teknik: Yapı, dört sıra tuğla ve dört sıra taştan oluşan almaşık bir sistemde inşa edilmiştir. Üst örtüleri taşıyan kemerler ve üst örtülerde malzeme olarak sadece tuğla kullanılmıştır.

Süsleme: Yapı sonderece zengin ve gösterişli fresko, mozaik ve mermer kaplamalar ile donatılmıştır. Mozaik ve freskoların büyük bir bölümü Parekklesion ve nartekslerde bulunurken, yapının naosunda sadece üç mozaik kalmıştır. Bunlardan birisi batıdaki ana kapının üzerinde yer alan Meryem'in ölümü (Koimesis) sahnesidir. Diğerleri, bemanın iki yanında bulunan İsa ve Meryem panelleridir. İç ve dış narteksler, korniş hizasından itibaren tamamen mozaiklerle kaplanmıştır. Dış nartekste İsa'nın yaşamından sahneler bulunurken, iç nartekste de Meryemin yaşamı anlatılmaktadır²¹⁷. Parekklesion bölümü ise fresko süslemeler ile donatılmıştır. Buradaki konular, İsa ve Meryem'in hayatının yanısıra bir mezar şapeline uygun

²¹⁷ Yapının mozaik ve freskoları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Underwood, a.g.e., I; Ousterhout, *Sanatsal Açıdan Kariye*, s.3-89.

olarak kurtuldu²¹⁸. Yapıda duvar mozaikleri ve freskoların yanısıra zeminde geometrik şekilli mozaikler ile duvarlarda zengin mermer kaplamalar da görülmektedir.

Dış narteksin güneybatı köşesinde, çan kulesinin altında, ek desteğe ihtiyaç duyulmuş ve buraya geç Bizans onarımında sütunlar eklenmiştir. Bu sütunlar üzerinde birbirinin tekrarı dört sütun başlığı bulunmaktadır (R.17). Kesik piramit biçimindeki bu başlıkların üst bölümlerini, lotus ve palmet dizilerinden oluşan bir friz kuşağı çevrelemektedir. Başlıkların karşılıklı yüzlerinde kabartma halinde yapılmış kanatlı melek figürleri ile yine palmetlerden yapılmış bir madalyon içine yerleştirilmiş haç motiflerine yer verilmiştir.

---

²¹⁸ Parekklesion'un freskoları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Akyürek, s.67 ve devamı.

2.1.3. İstanbul Fatih Cami Yakınındaki Kilise

Resim: -

Plan: 2-3

İnceleme Tarihi: -

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Eskiden Çarşamba pazarı olarak anılan bugünkü Darrüşşafaka caddesi üzerinde, Fatih caminin kuzeybatı yönünde, alt yapı durumunda olduğu anlaşılan bir sarnıçın varlığından bahsedilmektedir²¹⁹. Binanın, Haliçe bakan yüzünde askeri kışla, alt tarafında ise Mısırlı hanımın konağının bulunduğu, ancak bunların 1918 yangınında tamamen ortadan kalktığı belirtilmektedir²²⁰. 1950'den sonra imara açılan bu bölgede yeni yerleşimler olduğundan bugün yapının izini dahi bulmak mümkün değildir²²¹.

İstanbul ile ilgili birçok kaynakta yer almayan bu yapı, ilk olarak, J.Strzygowski ve Forchheimer tarafından İstanbul sarnıçlarının incelendiği bir yayında planı ile birlikte ele alınmıştır²²². Sarnıç, 1952'de Fıratlı ve Yücel tarafından hazırlanan bir çalışmada kısaca tanıtılmış²²³, 1989 yılında İstanbul'daki Bizans dönemi su mimarisinin incelendiği bir doktora tezinde de yer almıştır²²⁴. Ousterhout, 1985'de bir makalesinde²²⁵ ve 1987'de Kariye kitabında²²⁶ "tarihi meçhul, dumura uğramış haç planlı bir yapı" olarak bu binadan kısaca bahsetmiştir. Alt yapı durumundaki sarnıçın üzerinde bulunduğu anlaşılan kilise hakkındaki tek çalışma ise, 1997 yılında A.Berger tarafından yapılmıştır. Araştırmacı bu çalışmasında,

²¹⁹ J.Strzygowski-Ph. Forchheimer, *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Vienna 1893, s.81.

²²⁰ A.Berger, "Die Mittelbyzantinische Kirche bei der Mehmet Fatih Camii in İstanbul", *IstMitt*, 47(1997), s.455.

²²¹ Arş.Dr. Ferudun Özgümüş başkanlığında yürütülen Sur içi'ndeki Geç Antik ve Bizans dönemi kalıntılarının tespitine çalışılan yüzey araştırmalarında bu yapı aranmışsa da bulunamamıştır.

²²² J.Strzygowski-Ph. Forchheimer, *a.g.e.*,s.81, PL.18.

²²³ N.Fıratlı-F.Yücel, *Some Unkown Byzantine Cistern of İstanbul*, İstanbul 1952, s.6.

²²⁴ Ö. Ertuğrul, İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989, s.353.

²²⁵ Ousterhout, "The Byzantine Church at Enez : Problems in Twelf-Century Architecture", *JÖB*, 35(1985), s.269.

²²⁶ Ousterhout, *a.g.e.*, s.31.

kilisenin bir rekonstrüksiyon planını çizerek, yapının yerinin tespiti konusunda detaylı bilgiler aktarmıştır.

Berger, yapıya ait olduğunu belirttiği yarısı kırık bir typikondan hareketle sarnıç ve kiliseyi, Alexios Komnenos'un (1081-1118) eşi Eirene'nin vakfettiğini ve yapının adının Christos- Philanthropos olabileceğini ileri sürmektedir²²⁷.

Mimari Özellikler: Yaklaşık, 17.65 m. uzunluğunda ve 7.90 m. genişliğinde kilise ile aynı plana sahip olan sarnıcın²²⁸, ana mekanı kiborion formunda olup kubbeli kilisenin alt yapısını oluşturmaktadır. Batıda narteks, doğuda bema ve apsis ile sonlanan yapının kuzeyinde de dar bir koridor uzanmaktadır (P.2). Sarnıç, Sekiz sütunla üç nef ayrılmış ve bölümlerin üzeri uzun beşik tonozlarla kapatılmıştır.

Sarnıç üzerinde yükseldiği belirtilen kilisenin naosunun kare bir düzenlemeye sahip olduğu, köşelerde yer alan, duvardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları üzerinde yükselen kemerlerin ise, yaklaşık 5.80 m. çapında bir kubbeyi taşıdıkları anlaşılmaktadır. Kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu duvar payandaları arasında, iç mekana derinlik sağlayan 1 m.genişliğinde dar kollar meydana gelmiştir. Naosun doğu kolu ile birleşerek derinleşen bema, doğuda dışa taşan bir apsis ile sonlanmaktadır. Naosun iki yanında yer alan dar koridorların doğuda nasıl bir düzenleme gösterdikleri ve doğu da nasıl sonlandıkları tam olarak bilinmemekle birlikte Berger, bu bölümlerin, mevcut örnekler ışığında kare mekanlı küçük odalar şeklinde yapılmış, bema ile bağlantılı, yan galerilerden içeriye doğru kaydırılmış, dışa küçük apsidyoller şeklinde yansıtılmış pastophorion hücreleri olarak düzenlenmiş olabileceğinden hareketle, varsayımlara dayanan bir düzenlemeyi planına yansıtmıştır(P. 3).

Süsleme: yapının süslemesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak sarnıcın içerisinde yer alan sütunların üzerinde değişik biçimlerde işlenmiş sütun başlıklarının bulunduğu Strzygowski ve Forchheimer tarafından ifade edilmektedir²²⁹.

---

²²⁷ Berger, a.g.m., s.457.

²²⁸ J.Strzygowski-Ph. Forchheimer, a.g.e., s.81.

²²⁹ J.Strzygowski-Ph. Forchheimer, a.e., s.81.

2.1.4. Burgazadası Metamorphosis Manastırı Kilisesi

Resim: 18-42

Plan: 4-5

İnceleme Tarihi: Ekim 2002

Burgazadası'nın Tarihi: Marmara denizinin kuzeydoğusunda, Marmara sahiline yakın bir yerde bulunan dokuz ada²³⁰, "İstanbul Adaları" olarak adlandırılmaktadır²³¹. Adalar topluluğunun, üçüncü büyük adası olan Burgaz, Kınalı²³² ve Heybeli²³³ adalarının ortasında yer alır.

İlkçağlarda ismi, "Güvenli liman" anlamında "Panormos" olan adaya,²³⁴Ortaçağ'da "Antigonos" denilmiş²³⁵ bu ad Rumlar tarafından da kullanılmıştır. Bu ismin kaynağı tartışmalıdır. Bir görüşe göre, IX.yy'da yaşamış olan Kayser Bardas'ın oğlu Antigonos'tan gelmektedir²³⁶. Diğer bir görüş ise, Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos'un oğlu Demetrios Poliorketes, M.Ö.298'de burada babası adına bir kale inşa ettirmiş ve onun adına izafeten buraya "Antigon" demiştir. Adanın tek tepesi olan Hristos'ta olduğu söylenen bu kaleye ait bugün

²³⁰ Bunlar sırasıyla; Büyükkada, Heybeliada, Burgazadası, Kınalıada, Kaşıkadası, Sedefadası, Yassıada, Sivriada ve Tavşanadası'dır.

²³¹ Adalar tarihte değişik adlarla anılmışlardır. Bu adlar sırasıyla; Antik dönemlerde, "Cin Adaları (Demonissi)", manastır ve papazlardan dolayı, "Papaz Adaları (Papadonissa)", Bizans döneminde, birçok imparator ve imparatoriçenin sürgün yeri olmasından dolayı, "Prens Adaları (Prinkipos)", Osmanlı döneminde, toprağının renginden dolayı, "Kızıl Adalar"dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Özyurt, İstanbul Adalarında Bizans Dönemi Mimarisi, A Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997, s.9-11.

²³² Kınalı, İstanbul adalarının ana karaya en yakın olanıdır. Bkz.N.Gülen,"Kınalıada" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV(1994), s.561,562.

²³³ Hebeliada, Büyükkada'dan sonra yüzölçümü en büyük olan adadır. Bkz.Gülen, "Heybeliada", a.e., IV(1994), s.54-57.

²³⁴ R.Janin, *Les Eglises et les Monasteres*, Paris 1975, s.63.

²³⁵ Eremya Çelebi Kömürçüyan, **XVII. Asırda İstanbul**, (çev.Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1952, s.306; Özbayoğlu adaya verilen adları Antik kaynakları ile birlikte değerlendirmiştir.Bkz., E. Özbayoğlu, "Burgazada, Sedefadası, Kaşıkada, Tavşanadası", **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, I, XVIII (2000), s.116.

²³⁶ P. Tuğlacı, **Tarih Boyunca İstanbul Adaları**, II, İstanbul 1992, s.228.

hiçbir iz mevcut değildir²³⁷. Fetihten sonra Türkler adaya, kale burcu anlamına gelen Purgos'dan bozma Burgaz adını vermişlerdir²³⁸.

Antik dönemdeki yerleşimi hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız adanın ünlenmesi, Bizans döneminde, IX.yy'da buraya sürülen büyük din adamı Methodios ile olmuştur. Tasvir yasağının şiddetlendiği bir dönemde imparator II.Mikhael, tasvir karşıtı Patrik Photios, Ignatios ve Methodios gibi ikona taraftarı din adamlarını Prens Adaları'ndaki manastırlara sürmüştür. Methodios, 834'te öldüresiye dövüldükten sonra, Burgaz'a gönderilmiş ve toprak altında küçük bir hücrede iki canı ile birlikte yedi yıl yaşadıkten sonra serbest bırakılmıştır²³⁹. Bugün bu hücrenin olduğu yerde Aya Yani(hagios Ioannes) Kilisesi bulunmaktadır. Kilise yapılırken hücre korunmuştur.

İstanbul ile birlikte Adalar'da 1453'te Baltaoğlu Süleyman Bey'in komutasındaki bir donanma tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra uzun bir süre boş kalan adada, XVIII. yy'da Sadrazam Mehmed Ragıp Paşa vebalı hastalar için bir hastane inşasına başlamış, fakat 1853'de ölmesi üzerine bina tamamlanamamıştır²⁴⁰.

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Yapı, Hristos (Bayrak) tepesinde, çamlar arasında yer alan bir düzlükte, manastır kilisesi olarak kurulmuştur.

İstanbul Adalarını tanıtan bir çok yayında, Metamorphosis Manastırı'ndan bahsedilmektedir²⁴¹. Ancak, sadece bu yapının konu edildiği çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapı hakkında ilk inceleme, adanın yerlilerinden olan M. Chourmouzes tarafından yapılmıştır. Yapıyı yıkılmadan önce gören Chourmouzes, 1869'da yayınlanan kitabında, ada ve kilise hakkında oldukça kapsamlı bilgiler

²³⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Burgazadası için "kalesi deniz kıyısında" diye söz etmektedir. Bkz. **E.Çelebi Seyahatnamesi** (yay. S. Gökyay), I, İstanbul 1994, s.70.

²³⁸ Şemseddin Sami, **Kamusul-a'lam**, II, İstanbul 1889, s.1375'de, Burgaz'ın kökünün Bergaz olduğunu belirtmiştir. Eyice, Burgaz adını Bizans kökenli olarak değerlendirir. Bkz., "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları", **Türkiyat Mecmuası**, XIV (1964), s.200.

²³⁹ G.Schlumberger, **İstanbul Adaları** (çev.Naci Yöngül, ikinci çevirisi Haluk Çağlayaner 1996), İstanbul 1964, s.51-53; Texier, **Küçük Asya** (çev. Ali Suad), Ankara 2002, s.103.

²⁴⁰ P.Konstantios, **Constantiniade**, Konstantinople 1846, s.200.

²⁴¹ R. Janin, "Les Iles Des Princes", **EO**, 23(1924), s.315-323; G. Schlumberger, **Les Iles des Princes**, Paris 1925, s.50-53; O. Erdenen, **İstanbul Adaları**, İstanbul 1962, s.103;E. Mamboury, **The Tourists İstanbul**, İstanbul 1953, s.552.

vermektedir²⁴². Kiliseye ait bir takım ölçülerin de aktarıldığı bu çalışma, bugün birkaç duvar parçası ayakta olan yapının nasıl bir plan şemasına sahip olduğunu anlamamıza yardımcı olmuştur. Bu yayından kısa bir süre sonra, G. Albert, 1891'de oldukça harap bir halde gördüğü kilisenin bir planını ve etrafa dağılmış mimari plastik parçaların çizimlerini bir makalesinde yayınlamıştır²⁴³. 1974'de bir lisans tezine konu olan yapı²⁴⁴, uzun yıllardan sonra 1997'de tarafımdan hazırlanan kısa bir makale ile tekrar gündeme getirilmiştir²⁴⁵. R.Ousterhout-E.Akyürek 2001 yılında ortak bir çalışmayla kiliseyi yeniden ele almışlardır²⁴⁶.

Metamorphosis Manastırı'nın banisi olarak uzun bir süre belirli bir kaynağa dayandırılmadan Makedonyalı I.Basileos (867-886) gösterilmiştir²⁴⁷. Manastırın varlığını kesin olarak ortaya koyan belgelere XI.yy'dan itibaren rastlamaktayız. Bu belgelerden ilki Metamorphosis Manastırı'nda kendisi için bir hücre inşa ettirmiş olan ve 1063 yılında ölen Antonios isimli bir rahibin şimdi kayıp olan bir mezar taşı kitabesidir²⁴⁸. Bu 1063 tarihi bazı araştırmacılar tarafından yapının inşa tarihi olarak kabul edilmiştir²⁴⁹. Başka bir kaynaktan, 1199'da Vlahlar'ın Trakya'yı yağmaladıkları sırada Burgazadası keşişlerinden birinin manastırın yapımı için yardım toplamak amacı ile Trakya'yı dolaştığı belirtilir²⁵⁰. Yapı, eldeki bu bilgiler, genel mimari şeması ve duvar dokusunda görülen gizli tuğla tekniği dikkate alınarak XI-XII.yy'ları arasına tarihlenebilir. Kilisenin yıkılması konusunda da değişik görüşler ileri sürülmektedir. Schlumberger, yapının İstanbul'un fethinden sonra yıktırıldığını belirtirken²⁵¹, Chourmouzes, bir ramazan gecesine rastlayan ayın sırasında yakılan

²⁴² M. Chourmouzes, *He Nesos Antigone*, Constantinople 1869, s.60.

²⁴³ G. Albert, "Die Prizeninsel Antigoni und der Aidos-Berg", *Mitteilungen Des Deutschen Excursions-Clubs in Konstantinopel*, 3(1891), s.12-15.

²⁴⁴ H.Tekkeden, Burgazadası'ndaki Metamorphosis ve Ayios Georgios Karipis Manastırı ile Ayios Ioannis Prodromos Kilisesi, İÜEF, yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974.

²⁴⁵ H. Ö. Özcan, "Burgazadası Methamorphosis Kilisesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(1998), s.69-73.

²⁴⁶ R. Ousterhout-E. Akyürek, "Burgazadasındaki Methamorphosis Kilisesi", *Yıldız Demiriz'e Armağan*(Yay.B.Tanman-U.Tükel), İstanbul 2001, s.93-105.

²⁴⁷ S.Byzantinos, *Konstantinopolis II*, Athens 1862, s.206; Schlumberger, a.g.e., s.51.

²⁴⁸ Kitabe ilk olarak Montfaucon tarafından görülmüştür. Bkz. *Palaeographia Graeca*, I(1707), s.52; J.B.Papadopoulos kitabeyi Montfaucon'dan aktarmıştır. J.B.Papadopoulos, "Les Ruines de l'île d'Antigoni", *Byzantinisch Neugriechisches Jahrbuch*, Athens 1926, s.86.

²⁴⁹ Janin, "Les Iles des Princes", s.320; Papadopoulos, a.g.e., s.86.

²⁵⁰ Janin, a.e., s.318.

²⁵¹ Schlumberger, a.g.e., s.50

meşalelerden dolayı 1630 yılında IV. Murad zamanında yıktırıldığını iddia etmektedir²⁵².

Manastırdan günümüze ulaşan, kiliseye ait birkaç duvar kalıntısı, civara dağılmış mimari parçalar ve sarnıçlardır. Kaynaklarda altı tane oldukları belirtilen sarnıçlardan bugün sadece üç tanesi mevcuttur²⁵³. Ancak bunların da üstleri sonradan kapatılmıştır. Eski kilisenin harabelerinin ortasına 1868 yılında Chourmouzes'in girişimleri ile araziye yamuk olarak yerleştirilmiş bazilikal planlı bugünkü kilise inşa edilmiştir²⁵⁴(R.18-P.5). Bu kilisenin yerin kutsallığını devam ettirmekten başka hiçbir özelliği yoktur. Bugün burada sadece belirli ayinler yapılmaktadır.

Mimari Özellikler: Yeni yapının banisi olan Chourmouzes'in, Metamorphosis kilisesi yıkılmadan önce aldığı ölçüler, yaptığı ayrıntılı tanımlamalar ve diğer araştırmacıların verdiği bilgiler, mevcut kalıntılarla birleştirilerek yapının bir rekonstrüksiyonu yapılmıştır(P.4). Buna göre Metamorphosis kilisesinin batıda bir narteks, kareye yakın naos, uzun tutulmuş bema kolu, bemaya ve naosa açılan pastaphorion hücreleri ile doğu yönde dışa taşkın ana apsisten oluştuğu anlaşılmaktadır.

Kilisenin bugün sadece duvarının başlangıç izleri görülen narteksinin, üç mermer sütun üzerinde, üç kubbe ya da tonozla örtülü olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir²⁵⁵. Ayrıca yapı önünde atriuma benzeyen alçak bir çevre duvarının izleri de görülmektedir (R.19). Narteksin batısından açılan bir kapıyla naosa geçilir (R.20).Yaklaşık, 8.40 m uzunluğunda ve 10 m. genişliğinde olan naos, kareye yakın bir plana sahiptir. Mekanın dört köşesinde duvardan ileriye taşırılmış duvar payandaları yer alır (R.21). Ancak bu payandalardan doğu yönde olanlarının, batıdakilerden biraz daha farklı bir düzenlemeye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

²⁵² Chourmouzes, a.g.e., s.62.

²⁵³ Chourmouzes, a.e., s.62. Kudüs Piskoposu Dositheus adanın tepesinde bir kilise kalıntısı ile birlikte üç sarnıç gördüğünü belirtmiştir. Bkz. A.Papadopoulos- Kerameus, " Semeioseis ek Cheirographon", *BZ*, 12(1903), s.325-326; Janin, a.g.m., s.322; Papadopoulos bu sarnıçlardan birinin planını yayınlamıştır. Bkz.a.g.m., Taf. I.

²⁵⁴ Yeni yapılan kilisenin masrafları, Osmanlı Hükümeti, Rum topluluğu ve Chourmouzes tarafından karşılanmıştır. Bkz. Chourmouzes, a.e., s.59, 60.

²⁵⁵ Chourmouzes, a.e., s.63

Doğu yönde olması gereken payandaların yerlerine pastaphorion hücreleri yerleştirildiğinden buradaki taşıyıcı sistemde değişiklik yapmak zorunluluğu doğmuş ve duvarlara kemerlerle bağlanan payeler yerleştirilmiştir. Bu paye ve payandaların, 6m. yükseldikten sonra dört yöne açılan derin tutulmuş büyük kemerlere dönüşerek, kemer aralarında oluşan pandantiflerle birlikte yüksek kasnak üzerine oturan kubbeyi taşıdıkları kalan izlerden anlaşılmaktadır. İç mekanda, duvar payandalarının dört yanında, enine dikdörtgen şeklinde düzenlenmiş derin kollarla bir genişleme sağlanmıştır. Bu kollardan kuzey-güney doğrultusundakiler 1.90 m., doğu-batı yönündekiler ise 1.15 m. derinliğe sahiptirler. Kuzey ve güney duvarlarının üst bölümlerinde, iki destekle ayrılmış üçüz pencerelerin olduğu belirtilen²⁵⁶ naosun doğu yönünde, 1m. genişliğinde pastaphorion hücrelerine açılan birer kapı bulunurken (R.22), batı taraftaki duvar yüzeyi oldukça derin tutulmuş, cephe boyunca yükselen kör bir nişle hareketlendirilmiştir (R.23). Yapının, kuzey ve güney taraflarında da girişleri bulunduğu ve bunların sanradan kapatıldığı belirtilmektedir²⁵⁷. Naosun derin tutulmuş doğu kolu doğrudan bemaya açılır. Bemanın iki yanında yer alan 1.10 m. genişliğindeki kapılar Pastaphorion hücrelerine geçiş sağlayan ikinci açıklıklardır(R.24). Yaklaşık 5.60 m. genişliğinde, 4 m. derinliğinde olduğu anlaşılan bemanın doğu yönünde oldukça büyük boyutlarda yapılmış dışa taşkın bir apsisden de bahsedilmektedir²⁵⁸.

Apsis ve bemanın iki yanında bulunan Pastophorion hücreleri birbirlerinden farklı boyutlarda yapılmışlardır. Üzerleri tonozla örtülü olan bu odaların ana mekanın dışına taşkın olduğu ve doğuya doğru genişledikleri görülür(R.26-30). Bugün mevcut olan diakonikon hücrelerine bema ve naosun açılan küçük birer kapı ile geçildiği anlaşılmaktadır. Prothesisin küçük olan bu oda, 2 m. eninde, 2.30 m. boyundadır(R.25). Mekanın doğu ve güney cepheleri içten küçük yarım daireler şeklinde düzenlenmiştir. 2.40m. eninde, 2.45 m. boyunda ölçülere sahip prothesis odasının ise sadece sınırları belli olmaktadır(R.26).

---

²⁵⁶ Chourmouzes, a.e., s.64.

²⁵⁷ Chourmouzes, a.e., s.64.

²⁵⁸ Chourmouzes, a.e., s.59.

Metamorphosis Kilisesinin kuzey ve kuzeybatı cepheleri ile diakonikon hücrenin doğu ve güneydoğu duvarları ayakta (R.28-31). Bu kalıntılar yapının oldukça hareketli bir cephe düzenlemesine sahip olduğunu göstermektedir. Kuzeybatı cephe duvarı parçası 3.70 m. genişlikte ve 6 m. yüksekliktedir. Cephe yüzeyinde 1.20 m. genişliğinde duvar boyunca yükselen derin bir niş yer alır (R.28). Nişin hemen kuzeyinde bir duvar payandası kalıntısı bulunmaktadır. 0.85m. genişliğindeki bu parça, yapının önünde bulunduğu belirtilen narteksin kemerini taşıyan ayaklardan biri olmalıdır. Yapının kuzey duvarı yaklaşık 7.10 m. uzunluğa sahiptir. Bu cephe duvarının doğuya doğru uzanan parçasının büyük bir bölümü yıkılmıştır. Duvar kalıntılarının doğu ucunda yer alan ve dışarıya doğru 70 cm. taşması olan prothesis hücreğine ait tek duvar kalıntısı, yeni kilisenin kuzeydoğu duvarına bitişik olan ve yüzeyi sıvanmadan bırakılmış moloz örülü parçadır (R.26). Kuzey cephe duvarı yüzeyinde de cephe boyunca yükselen 90 cm. genişliğinde, üzerleri yuvarlak kemerlerle şekillendirilmiş üç derin niş yer almaktadır (R.30). Kilisenin güneybatı bölümünde üzerleri geç devirlerde sıvanarak orijinallliğini kaybetmiş duvar parçaları bulunmaktadır. Aynı durum güney cephe içinde geçerlidir (R.18). Bu bölümde ayrıca yeni kilisenin avlusuna geçiş sağlayan bir açıklık da oluşturulmuştur. Güney duvarın doğu ucunda bulunan, dışarıya doğru 30 cm. taşma gösteren diakonikon hücresi orijinal olmasına rağmen sonradan sıvandığı için dış cephe özelliklerini kaybetmiştir (R.31). Bu bölüm dışarıya doğru yarım daire şeklinde düzenlenmiş, bir apsis olarak yansıtılmıştır (R.32). Doğu cephenin ortasında olması gereken ana apsisin bugün izi dahi mevcut değildir.

Malzeme ve Teknik: Tuğla ve taş malzemedен inşa edilmiş olan yapıda ağırlıklı olarak tuğlanın kullanılmış olduğu görülmektedir (R.31). Tuğlalar, 33-40 cm. boyutlarında, ortalama 3.5-4 cm. kalınlığındadır. Duvar yüzeyinde enlemesine yerleştirilen tuğlalar, niş kemerlerinde dik olarak kullanılmıştır (R.23). Tuğla aralarındaki taşlar, hiçbir işleme uğramamış molozlar halindedir. Tuğla ve taş aralarında, içinde tuğla kırıkları, kireç ve kum taneleri bulunan pembe renkli Horasan harcı bulunmaktadır (R.21). Büyük bölümü bugün sıvasız olan yüzeylerden,

duvarların özensiz bir işçiliğe sahip olduğunu görmekteyiz(R.29).Yapıda gizli tuğla tekniği kullanılmıştır²⁵⁹.

Süsleme: Kilisenin süslemesine ait hiçbir şey günümüze ulaşmamıştır. Ancak kaynaklarda duvarların freskolarla, zeminin ise mozaiklerle kaplı olduğu belirtilmektedir²⁶⁰.

Manastır ve kiliseye ait avlu çevresinde, etrafa dağılmış vaziyette sütun başlıkları, sütun ve sütun parçaları ile kapı ve pencere sövelerinden oluşan birçok mimari plastik parça bulunmaktadır²⁶¹. Farklı dönem ve üslup özelliklerine sahip olan bu parçaların yapıda devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Plan şeması bakımından taşıyıcıları duvar payandası olan bir yapıda bu kadar çok mimari malzeme kullanılmayacağından bunların bir bölümünün bu yapıya ait olmadığı düşünülmektedir²⁶².

I- Sütun Başlıkları

A) Kompozit Başlık²⁶³: Bilezik çapı 32 cm., yüksekliği 59 cm., olan başlık kompozit tiptedir. Kalatos taban bileziğinden başlayan akanthus yaprakları başlık yüzeyinde iki sıra halinde, her yüzde üçer tane olacak şekilde düzenlenmiştir. İkinci sıradaki akanthus çelenkleri, alt yaprakların ortasına getirilerek yerleştirilmiştir. Beş dilimli akant yapraklarının uçları, dışa kıvrılmış ve ikinci sıradaki köşe yaprakları volütlerle birleştirilmiştir(R.33). Volütlerin ortasındaki abakus çiçeği, erken devir özelliğine uygun olup henüz bozulmamıştır.

²⁵⁹ V.Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture(582-867)Its History and Structural Elements*, Roma 1991, s.205.

²⁶⁰ Chourmouzes, a.g.e., s.65; Albert, a.g.e., s.130.

²⁶¹ Ayrıca bu parçaların bir kısmı da, adada yapılan, geç dönem kiliselerinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bkz. Janin, "Les iles des princes", s.324.

²⁶² Özyurt, İstanbul Adaları'ndaki Bizans Dönemi Mimarisi, s.24- 28; Ousterhout – Akyürek, a.g.m., s.100- 104; Albert, a.g.e., s.13- 15.

²⁶³ Kautsch, *Kapitelstudien,Beitraege zu einer Geschichte des spaetantiken Kapitels im Osten vom Vierten bis ins Siebente Jahrhundert*, Berlin-Leipzig 1936, s.129,nr.406; T.Zollt, *Kapitellenplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n.Chr.*,Bonn 1994, s.215, nr.619.

B) Haç Motifli Başlık²⁶⁴: Bilezik çapı 36 cm., yüksekliği 32 cm., olan başlık, kesik piramit biçimindedir. Sütun bileziğinin etrafı, plastik etkili halat motifi ile çevrelenmiştir. Başlığın üç yüzünde, köşelerden geçmeli üç ince silmeli kare çerçevelerden oluşan geometrik bir kompozisyon yer almaktadır(R.34A). Dördüncü yüzde ise, etrafı akanthus yaprakları ile çerçevelenmiş bir haç motifi bulunmaktadır(R.35B).

C) Monogramlı Başlık²⁶⁵:Yüksekliği 30 cm. olan başlığın bilezik çapı 21 cm.'dir. Başlığın üst kısmında, akanthus yapraklarının kesintisiz dizimi ile oluşmuş bir friz başlığı çepeçevre dolanmaktadır. Köşeleri stilize edilmiş çam kozalakları ile yumuşatılmış olan başlığın, üç yüzünün ortasında, yüzeyi tamamen kaplayan akanthuslar yer almaktadır(R.36A). Dördüncü yüzü akantus yerine, daire içine alınmış bir monogram doldurmaktadır(R.37B). Bazı harfleri kırık olan monogram tam olarak okunamamaktadır.

D) Kare başlık²⁶⁶: Kesik piramit şekilli, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen başlığın bilezik çapı 34 cm., yüksekliği 52 cm., üst kenar uzunluğu 67 cm.'dir. Başlığın tezyinatı çerçeve içine alınmış değişik kompozisyonlardan oluşan akanthus yapraklarıdır. Karşılıklı yüzlerinde benzer motiflerin işlendiği başlığın birinci ve üçüncü yüzünün ortasında kare şeklinde bir yuvadan köşelere doğru yayılan akanthus yaprakları hiç boşluk bırakmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Diğer iki yüzde ise yüzeyi tam ortadan ikiye ayıran üzeri boş bırakılmış bir kuşak görülür. Burada da yüzey akanthus yaprakları ile doldurulmuştur(R.38).

II-Korniş Parçaları

Kilisenin bugün mevcut olan kuzeybatı duvarında, içten ve dıştan bir friz kuşağı ile çevrili olduğunu gösteren mermer parçalar bulunmaktadır. İç mekanda zeminden 4.50 m. yükseklikten itibaren beden duvarlarını çepeçevre dolandığı anlaşılan kuşağın üzeri lotus ve palmet dizilerinden oluşan antik dönem süslemesine

²⁶⁴ Albert, a.g.e., s.14, f.4a-b; R.Kautsch, a.e., s.201-202, nr.617, Taf.41, nr.667a-b; T.Zollt, a.g.e, s.98-99, nr.245.

²⁶⁵ Kautsch, a.e., s.201, nr.687; Albert, a.g.e.,s.13,f.2; Zollt, a.e.,s.89, nr. 222,Taf.35; Papadopoulos, a.g.e., s.87.

sahiptir(R.39). Dış kuşak ise bezemesiz düz bir mermer yüzeyden oluşmaktadır(R.28). Duvarın içine gömülerek yerleştirilmiş olan bu frizlerin²⁶⁷ aynı hizada olmadıkları da dikkat çekicidir. Ayrıca manastırın avlusunda etrafa dağılmış vaziyette başka korniş parçaları da bulunmaktadır.

III- Korkuluk Levhası,Lento, Söveler ve sütunce parçaları

0.76 m. uzunluğunda ve 0.51 m. eninde bir parçası mevcut olan levhanın çevresinde 6 cm. kalınlığında bir bordürün sınırladığı, ortası antolak geçmelerden oluşan şeritler yer almaktadır. Bu şeritlerin arasında kalan boşluklarda yüzeysel kabartma halinde antik karakterli, geniş yapraklı bir ağacın 4/3'üne yer verilmiştir. Bu ağacın tepesinde uzun boyunlu bir kuş ile yandaki üçgen boşlukta küçük gagalı, tombul gövdeli, kanatları ve gözleri ayrıntılı olarak işlenmiş diğer bir kuş tasviri de bulunmaktadır(R.40). Levhanın arka yüzünde yine kabartma şeklinde yapılmış, levheyı boydan boya kapladığı anlaşılan bir haç motifi işlenmiştir.

Birçoğu eski sütunların kesilmesi ile elde edilmiş olan lento ve sövelerin yapının kapı ve pencerelerinde kullanıldıkları anlaşılmaktadır(R.41).

Yapı etrafında dağınık vaziyette devşirme olarak kullanıldıkları anlaşılan değişik boyutlarda sütunce parçaları bulunmaktadır(R.42).

---

²⁶⁶ Albert,a.g.e.,s.14,f.3; Kautsch,a.g.e.,s.191,nr.617,Taf.38; Zolt,a.g.e.,s.98-99.

²⁶⁷ Ruggieri, a.g.e., s.205.

2.1.4. Yuşa Tepesi Hagios Panteleimon Kilisesi

Resim: 43-56

Plan: 6

İnceleme Tarihi: Haziran 2002

Yuşa Tepesi'nin Tarihi: İstanbul'un Anadolu yakasında, Boğaza hakim 195 m. rakımlı Yuşa Tepesi tarihin en eski çağlarından itibaren bir takım inançlarla bağlantılı kutsal bir yer olmuştur²⁶⁸. Bu durum Hıristiyanlık devrinde devam ettiği gibi, İslam'da da bir yatır mezarı ve bir tekkenin yapılmasıyla birlikte tepe, kutsallığını sürdürmüştür²⁶⁹. Batılılar buraya "Devin dağı" adını verirken, Türklerin verdiği Yuşa isminin nereden geldiği ise bilinmemektedir²⁷⁰. Her devir için kutsal bir değere sahip olan bu tepede, sunak, mabet, kilise, tekke ve cami birbirini takip etmiştir²⁷¹.

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Yuşa Tepesi Kilisesi olarak anılan yapı, tepenin Karadeniz'e, Yoros kalesine bakan yamacının doğusunda yer alır.

Yapı ile ilgili ilk çalışma, 1924 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin yaptığı bir kazıdır. Ancak kazının sonuçları, yapının plan ve fotoğrafları yayınlanmamış, sadece kazıyı yapan Makridis'in hazırladığı kısa bir kazı tanıtım yazısı çıkmıştır²⁷². 1936'da Mamboury²⁷³ ve 1950'de R.Janin²⁷⁴, İstanbul'la ilgili genel konulu makalelerinde kilise hakkında, Makridis'in yazısından derleme görüşlerden oluşan kısa bilgilere yer vermişlerdir. Yapının plan ve fotoğrafları ile genel bir

²⁶⁸ S. Eyice, **Bizans Devrinde Boğaziçi**, İstanbul 1975, s.65-66.

²⁶⁹ F.W. Hasluck, **Christianity and Islam under the Sultans**, I, Oxford 1929, s.303-308.

²⁷⁰ Z.C.B. Çelebioğlu, **Tarihten Yapraklar**, İstanbul 1955, s.23-25.

²⁷¹ Burada bulunan İlkçağ'a ait mermer bir kabartma hakkında bkz., A.Van Millingen, "Rabdomontieas anaglyphon ek tou Hierou tou Ouriou Dios", **Hellenikos Philologikos Syllogos**, IV(1901), s.120-123.

²⁷² Th. Makridis, **AA**, 3-4 (1929), s.356-357.

²⁷³ E. Mamboury, "Les Fouilles Byzantines a İstanbul et dans sa banlieue immediate aux XIX at XX siecles", **Byzantion**, XI (1936), s.248-249.

²⁷⁴ R. Janin, "La topographie de Constantinople Byzantine", **EO**, XXXVIII (1939), s.149.

değerlendirmesi, ilk kez 1954'de Eyice tarafından yapılmıştır²⁷⁵. Araştırmacı, 1976'da yayınlanan "Bizans Devrinde Boğaziçi" adlı kitabında²⁷⁶, bir önceki makalesinin plan ve fotoğrafları ile birlikte bu yapıyı kez daha ele almıştır. Bu tarihten itibaren kilise, herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır.

Yapının hangi dönemde ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Prokopios'un yapılar kitabında I. Iustinianus'un, Hieron²⁷⁷ yakınında bir yerde Hagios Panteleimon adında bir kilise yaptırıldığı ifade edilmektedir²⁷⁸. Bu ipucundan hareketle Panteleimon kilisesinin²⁷⁹, Prokopios'un tarif ettiği yer olan Anadolu kavağında, Yuşa tepesi üzerinde bulunan bu kalıntılar olabileceği araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir²⁸⁰. I.Iustinianus döneminde (527-565)²⁸¹ yaptırıldığı kabul edildiği takdirde, kiliseyi VI.yy başlarına tarihlendirmek uygun olurken, duvar dokusunda, harç tabakasının tuğladan daha kalın tutulması²⁸² ve apsis yönünde görülen cephe düzenlemesi gibi mimari özellikleri dikkate alındığında kilisenin tarihi VIII-IX.yy'lara kadar çıkmaktadır²⁸³.

Askeri bölge içerisinde yer alan yapının etrafı ormanlık bir alanla çevrili olduğundan bugün, mevcut olan malzemeyi sağlıklı olarak değerlendirmek oldukça zordur. Bununla birlikte yapı üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda Eyice'nin 1950'lerde görüp fotoğrafladığı kalıntıların günümüze aynı şekilde ulaştığını söylemek mümkündür. Buna göre yapının kuzeybatı ve güneybatı köşe duvarları, doğu apsis cephesinin büyük bir bölümü, narteks duvarının bir kısmı, yapının kuzey

²⁷⁵ Eyice, "Remarques sur deux anciennes eglises Byzantines d'Istanbul Koca Mustafa Paşa Camii et L'Eglise du Yuşa Tepesi", *Pepragmenon(=Actes) du IX eme Congres Institut des Etudes Byzantines Salonique 1953*, I, Atina 1954, s.190-195.

²⁷⁶ Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.66-72.

²⁷⁷ Hieron:kutsal yer,ayrıntılı bilgi için bkz. C.F.Lehmann-Haupt, "Aus und um Konstantinopel: 5-zu Inschriften und Skulpturen von Hieron", *Klio*, XVIII (1923), s.366-374.

²⁷⁸ Prokopios, *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar, Birinci Kitap*(çev. E. Özbayoğlu), İstanbul 1994 .

²⁷⁹ Janin, *Constantinople Byzantine*, s.442.

²⁸⁰ Makridis, *a.g.m.*, s.357. E.Mamboury, *a.g.e.*, s.248; Janin, "La topographie", s.149; Eyice, "Yuşa Tepesi", s.191.

²⁸¹ R.Mantran, *İstanbul Tarihi* (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul 2001, s.47-62.

²⁸² Harç ve tuğla kalınlığına göre tarihlendirme için bkz. A.M. Schneider, "Byzanz", *IstForsch*,VIII(1936), s.13-14.

²⁸³ Eyice, "Yuşa Tepesi", s.195.

duvarına paralel uzanan ek duvar parçası ile kilisenin batısında bulunan ve ne olduğu tam olarak anlaşılamamış olan bir yapı, tespit edebildiğimiz kalıntılardır.

Mimari Özellikler: Dikine bir düzenlemeye sahip olan yapının naosunun batısında bir narteks, doğusunda bema, apsis ve pastophorion hücreleri yer almaktadır(P.6).

Kilisenin batısında yer alan, enine dikdörtgen şeklinde bir düzenlemeye sahip olan nartekse(R.43), batı ve kuzey yönlerde bulunan iki kapıdan girilmektedir. Bugün sadece kuzeybatı duvarının bir parçası ayakta olan mekanın(R.44) zemin döşemesinin altında, 1924 yılındaki kazılar sırasında bir krypta ortaya çıkarılmıştır²⁸⁴. Narteksin doğusundan açılmış bir kapıdan kareye yakın bir düzenlemeye sahip olan naosa geçilir. Naos iç mekanın kuzeybatı ve güneybatı duvarlarında, ileriye doğru taşınmış duvar payandaları yer alırken(R.45-46), doğu cephe, biraz daha farklı bir düzenleme ile karşımıza çıkmaktadır. Burada, L şeklindeki ayaklar duvarlara kemerler ile bağlanmış olup bu ayakların içlerine de pastophorion hücreleri yerleştirilmiştir. İç mekan, bu taşıyıcılar üzerinde cephe boyunca yükselerek dört yöne birden açılan büyük kemerler ile sınırlanmıştır. Bu kemerler, aralarında oluşan pandantiflerle, yaklaşık 6 m çapında olan²⁸⁵ merkez kubbeyi taşımaktaydılar. Bugün mevcut olmayan kubbenin nasıl bir düzenlemeye sahip olduğu ise bilinmemektedir. Kubbeyi taşıyan kemerlerin üzerine oturdukları duvar payandaları arasında, batıdaki 1.10 m., kuzey ve güneydekiler 90 cm. olan dar haç kolları meydana gelmiştir. Doğu kol diğerlerinden biraz daha uzun tutularak, derin bir bemaya dönüştürülmüştür. Enine dikdörtgen şeklinde olan bemanın, kuzey ve güneyinden açılmış birer kapıyla pastophorion hücrelerine geçilmektedir. Apsisin iki yanında yer alan pastophorionların, kuzey ve güney cephelerden dışarıya doğru taşınılıları olan dar ve uzun olarak yapılmış küçük şapeller şeklinde oldukları anlaşılmaktadır. Doğu yönde kubbeyi taşıyan büyük kemerlerin oturduğu köşe

²⁸⁴ 7.10x 2.50 m ölçülerinde, ortadan bir kemerle desteklenmiş beşik tonozla örtülü iki bölüm halindeki kryptanın tabanı, ortalarında delikler olan yassı taşlarla döşenmiştir. Bu delikli döşeme 27 cm ölçüsündeki tuğlalardan yapılp, 18 cm yüksekliğindeki payelere oturtularak, mahzenin su ile dolması önlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A.M.Mansel, "Balabanağa Mescidi Hafriyatı 1930", *Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, III (1936),s.61, R.23; aym." The Excavation of the Balabanağa Mesdjidi in İstanbul", *ArtB*, XV (1933), s.217,f.13.

²⁸⁵ Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.71.

duvarlarının içine kemerli dehlizler şeklinde yapılan bu hücrelerin, hem bemaya hem de naosa açılan birer kapıları bulunmaktadır. Bu mekanların doğu cepheleri, içten yarım daire şeklinde olan küçük apsislerle sonlanmıştır. Bemanın doğusunda yer alan ana apsis ise, oldukça derin tutulmuştur. Dışa taşkın olan apsis, içten yarım daire şeklinde bir düzenlemeye sahiptir.

Bugün varolan kalıntılarla yapının nasıl bir cephe düzenlemesine sahip olduğunu anlamak oldukça zordur. Yapının batı cephesinden kalan ve belirli bir yüksekliğe kadarki kısmı ayakta olan güneybatı duvarının bir parçası (R.46) ile narteks duvarının yaklaşık 3 m.'lik bölümü mevcuttur(R.47-48). Güneye göre daha sağlam bir durumda bulunan kuzey cephede, bugün yaklaşık 2 m. yüksekliğe sahip olan duvarları görmek mümkündür. Bu cephenin ortasında naosa geçiş sağlayan ikinci bir açıklık daha bulunmaktadır (R.49). Kuzey cephenin 2 m. kadar ilerisinde, sonraki bir döneme ait olduğu anlaşılan ve yapıya paralel uzanmış bir duvar parçası bulunmaktadır(R.50). Güney tarafı bir dağ yamacına yaslanmış olan yapının kuzey duvarı, dıştan destek payandaları ile takviye edilmiştir. Kilisenin güney cephesinden kalan ise sadece, doğu uçta yer alan birkaç duvar parçasıdır. Kilisenin en iyi durumda olan bölümü doğu cephedeki apsislerdir(R.51). Bugün büyük bir kısmı yeşillikler ile kaplanmış olan bu bölümlerin temelde yuvarlak, yukarıya doğru çokgene dönüşen bir cephe düzenlemesine sahip oldukları görülmektedir(R.51-52).

Malzeme ve Teknik:Büyük bir kısmı yıkılmış olmasına rağmen mevcut kalıntılardan oldukça yüksek duvarlara sahip olduğu anlaşılan yapının duvarlarında tuğla, aralarda işlenmemiş moloz taş ve yer yer de antik bir yapıdan devşirildiği anlaşılan bezemeli mermer parçalar kullanılmıştır(R.53). Apsis cephesinde 2-4 cm. kalınlığındaki tuğlaların aralarında 4-6 cm. kalınlığında harç tabakası bulunmaktadır²⁸⁶. Yapıda damgalı tuğlalara da rastlanmıştır²⁸⁷.

Süsleme: Kilisenin süslemesi hakkında bir bilgimiz yoktur. Ancak yapının iç süslemesine ve litürjik eşyasına ait bazı işlenmiş mermerler kazı sırasında bulunarak

²⁸⁶ Ruggieri, *Byzantine Religious*, s.204, dipnot.89.

²⁸⁷ Bu tuğlalarda, +ΠΙΕΤΡΟΥ adı okunmaktadır. Bkz. Eyice, "Yuşa Tepesi", s.194.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür²⁸⁸. Bunların arasındaki en önemli parça küçük bir sütun başlığıdır(R.54). Kesik piramit biçiminde olan başlığın iki cephesinde birbirinden farklı şekilde işlenmiş rozetler bulunmaktadır. Bu rozetlerin etrafı, uçları yuvarlatılmış halat biçimli kuşaklar ile çevrelenmiştir²⁸⁹. Yapı etrafında yaptığımız incelemeler sırasında yüzeyleri bezemesiz bırakılmış birkaç mermer parçaya daha rastlanmıştır(R.53).

Kilisenin Batısındaki Yapı Kalıntısı: Kilisenin batısında, yamaca dayandırılmış dikdörtgen biçiminde ufak bir yapı kalıntısı bulunmaktadır(R.55). Güney duvarı yamaca yaslanmış olmasına karşılık, kuzey ve doğu duvarı açıkta olan, 6.50 m. boyunda ve 3 m. enindeki yapının beşik tonozla örtülü olduğu, tonoz başlangıç izlerinden anlaşılmaktadır(R.56). Daha çok sarnıçlarda kullanılan kalın, pembe renkli bir sıva ile kaplı olduğu görülen mekanın köşeleri de pahlanmıştır. Tüm bu özellikleri ile sarnıç yada su haznesi olabileceği ihtimalini akla getiren bu kalıntının kuzeyinde bulunan bir kapı bu ihtimali zayıflatmaktadır(R.56).

---

²⁸⁸ İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri, **Resimli Rehber**, İstanbul 1934, s.46,120.

²⁸⁹ Başlığın envanter nosu: 4055.

2.2. Bithynia Bölgesindeki Yapılar

2.2.1. Bithynia Tarihi

Antik dönemden itibaren Bithynia olarak bilinen bu bölge, Anadolu'nun kuzeybatı kesiminde yer alır. Adını bu bölgede yaşayan Bithynler'den almıştır²⁹⁰. Sınırları devirlere göre değişiklik gösteren Bithynia'nın batısı, Bosporos ve Propontis (Marmara denizi) ile Atranos çayı olarak sabit kalmış, kuzey sınırı, Karadeniz'den Bartın çayına uzanırken doğuda Sakarya vadisi, güneyde ise Phrygia olarak gösterilmiştir²⁹¹. Kaynaklarda, Bithynler'in Trakya kökenli oldukları ve M.Ö.IX-VIII.yy'da buraya göçtükleri belirtilmektedir. Bölgenin gerek İonia'ya komşuluğu, gerekse Yunan şehir devletlerinin Marmara kıyılarına kurdukları koloniler nedeniyle, Bithynia halkı yavaş yavaş Yunanlaşmıştır²⁹². Önceleri Lidya ve arkasından Pers İmparatorlukları idaresine giren Bithynia, M.Ö.74'de hükümdar IV.Nikomedes Philopator tarafından Roma İmparatorluğuna bırakılmıştır. Roma idaresinde M.Ö.65'de Paphlagonia ve M.Ö.33'de de Samsun'a kadar olan bölge Bithynia'ya dahil edilmiş, ancak bu genişleme İmparator Antoninus Pius (138-161) devrinde Amasra'ya kadar daralmıştır. 286'dan itibaren İmparator Diocletianus, Nikomedia'yı (İzmit) bir nevi başkent şeklinde kullanmaya başlamış, bu durum Bithynia'ya önem kazandırmıştır²⁹³.

Roma Döneminde, Küçük Asya'da geniş bir yol şebekesi kurulmuştur. Bithyniada önemli bir geçit olması ve IV.yy dan itibaren de başkent İstanbul'a yakınlığı nedeniyle bu yol şebekesine dahil edilmiştir. Khalkedon'dan (Kadıköy) başlayan ve Nikomedia-Nikaia-Gordion'dan geçerek İç Anadolu'ya ulaşan yol bunların en önemlisiydi²⁹⁴.

²⁹⁰ Strabon, a.g.e., XII.3.3,s.15; G.Long, "Bithynia", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, London 1870, s.404.

²⁹¹ Strabon, a.e., XII.4.1,s.55; Texier, a.g.e.,I, s.94; Komnena, *Alexiad*, s.124, dipnot. 2; R.Janin "La Bithynia Sous L'empire Byzantine", *EO*, XX(1921), s.168.

²⁹² "Bithynia", *YA*, IV, s.469.

²⁹³ Nikomedia, Bithynia krallarından I.Nikomedes tarafından M.Ö.264 de kurulmuş bir Bithynia şehridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Foss, *Nikomedia*, Ankara 1996, s.5; Strabon, a.g.e., XII.4, s.55.

²⁹⁴ Janin, a.g.m., s.179; W. M. Ramsay, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası* (çev.Mihri Pektaş), İstanbul 1966, s.186.

Roma İmparatorluğu devrinde Nikaia²⁹⁵ ile Nikomedia arasında eyalet merkezi unvanını taşımak için sürekli bir rekabet mevcuttu²⁹⁶. Ancak 325’de Hıristiyanlığa ait dinsel sorunların çözümlenmesi için düzenlenen I. Konsil’in Nikaia’da(İznik) toplanması buraya bir daha kaybetmeyeceği bir önem kazandırmıştır²⁹⁷. Büyük Theodosius’un 386’da Bithynia’yı ikiye bölerek batıda bir konsül tarafından idare edilen bir bölge ile bunun doğusunda, ortak sınırları Sakarya olan diğer bir idari bölge kurması sonucunda Bithynia’nın sınırları da belirlenmiştir²⁹⁸.

Bithynia şehirleri Roma İmparatorluğu döneminde oldukça ilgi görmüşlerdir. Kalkedon’un Marmara sahilleri saray mensuplarının ve yüksek sosyetenin yazlık yeri olmuş, imparator Iustinianus devrinde Helenapolis (Yalova) ve Prusa (Bursa) termal banyolarından dolayı önem kazanmış, IV. yy dan itibaren de Nikaia şehrine Metropolis unvanı taşıma hakkı verilmiştir. Bithynia’nın Roma İmparatorluğu dönemindeki özel teşkilat durumu Bizans’ın merkezi idaresi altında yavaş yavaş kaybolmuştur²⁹⁹. VII.yy’dan itibaren kurulmaya başlayan eyalet teşkilatlandırılmasında Bithynia “Opsikion” teması adıyla ilk organize edilen eyalet olmuştur. II. Iustinianus devrinde 686’de Makedonya’dan büyük kitleler halinde getirilen Slav ve Ermeni göçmenler bölgeye kozmopolit bir yapı kazandırmışlardır³⁰⁰. VIII.yy’da Bithynia, yeni adıyla Opsikion teması önce bir iç savaşa sonra da Arap istilalarına sahne olmuş, sonraki üç yüzyıl ise İkonoklazma döneminin neden olduğu olaylar dışında sakin geçmiştir. 1063’den sonraki iki yıl boyunca devam eden depremler ve bunu takip eden yıllarda başlayan Türk istilaları

²⁹⁵ Nikaia, Asia Kralı tarafından kurulmuş bir Bithynia kentidir. Strabon, XII.4.7, s.350.

²⁹⁶ Foss, a.g.e., s.5.

²⁹⁷ Foss, a.e., s.6.

²⁹⁸ Janin, a.g.m., s.69

²⁹⁹ VII.yy’ın, Bizans İmparatorluğu için her yönden gelen tehlikelerle dolu geçmesi, İmparatorluk idaresinin savunma sistemine göre değiştirilmesini gerektirmiştir. Bizans ordusunun elinde olan yerler “tema” idaresi altına alınmış, ordu kumandanları da buraların askeri ve sivil valileri olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. N.H. Baynes-L.B.Moss, *Byzantium*, London 1962, s.13, 59-60.

³⁰⁰ Janin, a.g.m., s.176-177.

Bithynia bölgesinin karışık günlerinin başlangıcını oluşturmuştur³⁰¹. Bithynia 1399'da bütünüyle Bizans'ın elinden çıkarak Türk hakimiyetine girmiştir³⁰².

Doğu dünyası için dini hayat bakımından özel bir yere sahip olan Bithynia bölgesi bu yönlerden Suriye, Mısır ve Aynaroz ile rakip olabilecek durumdaydı³⁰³. Erken devirlerden itibaren bu bölge, monastik hayata sahne olmuştur. Bithynia, V. yy ikinci yarısında başlayan ve en az sekiz yüzyıl süren yoğun bir dini kolonizasyon yaşamış³⁰⁴ ve doğuyu yüzyıllarca meşgul eden din tartışmalarında aktif bir rol oynamıştır³⁰⁵.

Bithynia'nın Roma döneminde önem kazanmış on iki şehri Bizans İmparatorluğu döneminde de önemlerini korumuşlardır. Bu şehirler: Nikomedia (İzmit), Nikaia (İznik), Khalkedon (Kadıköy), Kios (Gemlik), Apameia-Myrleia (Mudanya), Caesereia-Germanica-Helgas (Tirilye ve çevresi), Prusa (Bursa), Prusias-Hypium (Üsküp), Bithynian (Bolu), Iuliopolis (Nallıhan), Diospolis (Akçaşehir) dir³⁰⁶.

---

³⁰¹ M. Restle, "Bithynien", **RBK**, I(1966), s.720.

³⁰² Baştav, **a.g.e.**, s.32.

³⁰³ Janin, **a.g.e.**, s.181.

³⁰⁴ Özellikle VII.yy da Arap istilası nedeniyle kutsal yerlerden Anadolu'ya kitleler halinde rahip ve rahibe göçleri başlamış, bunlar Latmos, Kappadokia ve Uludağ gibi bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bkz. Baynes – Moss, **a.g.e.**, s.143; Ramsay, **a.g.e.**, s. 197.

³⁰⁵ Bithynia'da üç önemli konsil toplanmıştır. Bunlardan ilki 325'de Nikaia'da, ikincisi 451'de Khalkedon'da, üçüncüsü 787'de ve yine Nikaia'dadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Jean – O.P.Marie, **Konsiller Tarihi: İznik'ten II. Vatikan'a** (çev. M. Aydın), Ankara 1990, s.3-5,16-18, 23-26.

³⁰⁶ Ramsay, **a.g.e.**, s.196.

2.2.2. Gemlik Hagios Aberkios Manastırı Kilisesi

Resim: 57-71

Plan:7

İnceleme Tarihi: Haziran 2001

Gemlik'in (Kios) Tarihi: Bithynia'nın, Roma döneminde önem kazanan on iki şehirden birisi olan Gemlik, bölgenin güneydoğusunda yer alır. Doğuda İznik (Nikaia), batıda Mudanya (Myrleia) ile komşudur. Antik kaynaklarda şehri, Kios³⁰⁷ adında bir kişinin kurduğu, ancak Makedonya kralı V. Philippos tarafından yerle bir edilerek, kendisine bu tahribatta yardım etmiş olan Bithynia kralı I. Prusias'a burayı bıraktığı anlatılmaktadır. Prusias, Kios'u yeniden kurarak kendi adına izafeten Prusias ismini vermiştir³⁰⁸.

Roma imparatorluğu döneminde Bithynia'da kurulmuş olan yol şebekelerinden biri de Kios'tan geçmiştir³⁰⁹. Bir liman şehri olan Kios, Bizans İmparatorluğu döneminde de önemini korumuş, VII.'yy dan itibaren kurulmaya başlayan eyalet teşkilatında Katabolion olarak kendi adına paralar basmıştır.³¹⁰

Kurşunlu köyü Kios'un güneyinde, sahilde yer alır. Bizans dönemindeki adı Elegmi³¹¹ olan köyde bir antik yerleşim olduğunu gösteren sikkeler bulunmuştur³¹². 1399'da Türk hakimiyetine girmesine rağmen, 1922'lere kadar Rum köyü olarak kalmış bu tarihten sonra da Türklere terkedilmiştir.

³⁰⁷ Herakles'in arkadaşlarından biri olan Kios, Kolkhis'ten döndüğünde burada kalmış ve kendi adına izafeten bu şehri kurmuştur. Bkz.Strabon, a.g.e., s.56; Herakles: ünlü bir Helen kahramanı. Herakles, ölümünden sonra tanrılar katına kabul edilerek kutsanmıştır. Bkz. Strabon, a.g.e., s.317.

³⁰⁸ Philippos, I. Prusias'a Kios ile birlikte tahrip ettiği Myrleia şehrini de bırakmıştır. Bkz., Strabon, a.g.e., XII.4.3, s.56; Ayrıca Philippos için bkz. Strabon, a.e., s.358; Prusias için bkz. Strabon, a.e., s.363.

³⁰⁹ Bu Helenapolis'den (Yalova) başlayarak Kios'dan geçen ve güneye devam eden bir sahil yoluydu. Bkz. Janin, "La Bithynie Sous L'empire byzantine", s.179; Ramsay, a.g.e., s.186.

³¹⁰ Texier, *Küçük Asya*, I, s.186,189;aym. *Bithynia* (çev. R. Kaplanoğlu), İstanbul 1993, s.157, dipnot 489.

³¹¹ Elegmi adı aynı zamanda manastırın adı olarak da kullanılmıştır. Bkz., Mango, a.g.m., s.169-170.

³¹² Texier, a.g.e.,s.157,dipnot 489.

Kilisenin konumu ve Tarihçesi: Manastır, Elegmi'nin (Kurşunlu) doğu yamacında, deniz seviyesinden 3.5 m. yükseklikte, sahile bakan bir düzlük üzerinde inşa edilmiştir.

Yapım kitabesi olmayan manastır ve kilisenin ilk kuruluşuna dair tutarlı ve kesin bilgilere sahip değiliz. Yapı hakkında tek detaylı çalışmayı 1962 ve 1967'de burayı ziyaret eden C.Mango yapmıştır³¹³. Manastırın, özellikle tarihi geçmişi üzerinde duran bu makale, bizim çalışmamıza da büyük ölçüde kaynak teşkil etmiştir. Mango'dan önce, 1860'lı yıllarda M.Kleonymos-C.Papadopoulos manastırını faaliyetleyken görmüşler ve Bithynia hakkında hazırladıkları kitapta, kısaca bu yapıdan da bahsetmişlerdir³¹⁴. Bir zamanlar Abarkios Kilisesi'nin içini süsleyen değişik dönemlerde yenilenmiş, ancak bugün mevcut olmayan freskoları da, ilk kez M.Ramazanoğlu tarafından 1953'te yayınlanan kısa bir makalede tanıtılmıştır³¹⁵. Kurşunlu Belediyesi, Bursa Müzesi ve İstanbul Üniversitesi'nin iş birliğiyle kilisede 1995-1996 döneminde bir temizlik ve kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir³¹⁶. Bu kazının başkanlığını yapan Mehmet İ.Tunay'ın kazı buluntularını değerlendirdiği yayınları kilise hakkında yapılmış son çalışmalardır³¹⁷.

Aberkios Manastırı'nın adına, Bizans kaynaklarında ilk kez VIII.yy da rastlanılmıştır³¹⁸. Ancak, 1995'te manastır çevresinde yapılan kazılar sırasında, bazilikal planlı bir kiliseye ait olduğu anlaşılan duvar parçaları, doğu yönde apsis çıkıntısı ile erken dönemlere tarihlenen paye ve sütun başlıklarının bulunması,

³¹³ Mango, "The Monastery of St. Abarcius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia", *DOP*, 22(1968), s.169-176, R.1-13.

³¹⁴ M. Kleonymos - C.Papadopoulos, *Bithynika*, Constantinople 1867, s.150-152.

³¹⁵ M.Ramazanoğlu, "Eine Kleine Kirche in Bithynien", *Actes du IX eme Congres Intitut des Etudes Byzantines Salonique 1953*, I, Atina 1954, s.440 -- 442.

³¹⁶ Ö.Özeren-B.Çorum, " Kurşunlu Manastırı Kilisesi 1995 yılı Temizlik Çalışmaları", *Müze Kurtarma Kazısı Semineri*, VII(1996), s.149-161.

³¹⁷ M.İ.Tunay, " Kurşunlu Hagios Aberkios Manastırı", *Rehber Dünyası*, I (1996), s.21-25; aym., "Recent Excavations in the Church of Hagios Aberkios, Kurşunlu, Province of Bursa (Turkey)", *CahArc*, 46 (1998), s.65-72.

³¹⁸ Bir kaynakta 787'de Nikaia'da toplanan daha çok Bithynia bölgesinden din adamlarının katıldığı konsilde, Kios'un adını taşıyan tartışmalı bir imzadan da bahsedilmektedir. Bkz. Mango, *a.g.m.*, s.174, dipnot. 25.

manastırın V-VI.yy'a kadar inen bir geçmişi olduğunu ortaya koymuştur³¹⁹. Fakat bu arkeolojik verileri destekleyen tarihi kaynaklara rastlanılmamıştır.

Aziz Ioannikius biyografisinde manastırın Aziz Methodios tarafından kurulduğunu ileri sürerek bir takım çelişkili bilgiler aktarmaktadır³²⁰. Varlığını V-VI.yy'a kadar indirdiğimiz manastır, 815-885 yılları arasında yaşamış Aziz Methodios'un³²¹ kurduğunu olması imkansızdır: Methodios, mevcut manastır ancak yeniden ihya ettirmiş olabilir. Aynı yüzyıl içinde, Aberkios Manastırı'ndan bahseden bir diğer kişi de Aziz Eustratius'tur(814-886). Aziz, bu manastır kardeşi Nikholas'ın idare ettiğini, bu nedenle de kendisinin burayı sık sık ziyaret ettiğinden bahsetmektedir³²².

Manastırın ziyaretçilerinden, X.yy'dan itibaren bir sürgün ve inziva yeri olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. I. Romanos'a 921'de yapılan suikastle ilgisi olduğu kabul edilen darphane müdürü Anastasios, 1042'de tahtından azlolup kör edilerek buraya sürgüne yollanan imparator V. Mikhael, manastırın şöhretini artıran şahsiyetler olmuşlardır³²³. X.yy'a kadarki dönemi hakkında oldukça sınırlı ve tartışmalı bilgilerine rastladığımız manastırın, 1162 tarihli yapım evresine ait önemli bilgiler içeren bir typikonu³²⁴ mevcuttur³²⁵. Typikonda manastırın, I.

³¹⁹ Tunay, "Recent Excavation in the Church of Hagios Aberkios", s.68, fig.11-12.

³²⁰ Mango, Methodios'un manastırın kurucusu olabileceği ihtimalini ayrıntıları ile incelemiş ve bir çok soru işaretleri ile karşılaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mango, *a.g.m.*, s.174-175.

³²¹ Methodios, 815-885 yılları arasında yaşamış bir azizdir. Ayrıntılı bilgi için bkz., "Methodios", *ODB*, II (1991), s.1354 – 55.

³²² Aziz Eustratius'un manastır ziyaretini sırasında sağır ve dilsiz bir çocuğu iyileştirdiği, aziz öldükten sonra da Aberkios kilisesinin naosunda bir süre bekletildiği sırada yine sağır ve dilsiz bir çocuğa şifa verdiği ifade edilir. Bkz. Mango, *a.g.m.*, s.175.

³²³ Mango, *a.e.*, s.175.

³²⁴ "Typikon" kelimesi genel olarak litürjik takvimi ve her gün için yapılacak ayinleri belirleyen litürjik kitaplardan biridir. Bkz. Robert F.Taft, "Typikon, Liturgical", *ODB*, II (1991), s.2131-2132. Bizans litürjisini düzenleyen typikonlar üç grup altında toplanır; Birincisi, manastır dışı kiliselerin litürjisini belirleyen Ayasofya'nın typikonudur. Diğer ikisi ise manastırdaki litürjiyi düzenler. Genellikle manastırların kurucuları tarafından hazırlanan bu typikonlar, her manastırın idari ve ekonomik yapısını ve litürjisini belirleyen belgelerdir. Bkz. A.M.Talbot, "Typikon, Monastic", *ODB*, III (1991), s.2132.

³²⁵ 1162 tarihli Aberkios Manastırı'na ait deri üzerine yazılı orijinal typikon, Patmos adası H. Ioannes Theologos Manastırında 265 no da kayıtlıdır. Bkz. Ramazanoğlu, *a.g.m.*, s.441; D. Dmitrievskij, *Opisanie Liturgiceskikh Rukopisej I*, Kiev 1895, s.715'de typikonun Aynaroz'da Panteleimon Manastırı'nda bir kopyası olduğunu belirtmiş ve metnin tercümesini vermiştir (bu yayım görülmemiştir); Janin, "Le monachisme byzantine au moyenage Commende et typica", *REB*, XXII (1964), s.5'te typikonun Dimitrievskij tarafından okunduğuna dair bilgilere rastlanmıştır.

Manuel devrinde, Nikephoros Mystikos tarafından tesis edilmiş olduğu ve Aziz Theotokos'a ithaf edildiği belirtilirken, çevresi ve mimari özellikleri ile manastırın önceki durumu hakkında açıklayıcı ifadeler yer verilmemiştir. Sadece, “yapının düşmüş olan kısımlarını yerlerine koyduk, yıkılan bölümleri yeniden yaptık, masrafa mal olan bir çok güzel yapı inşa ettik ve orijinal manastırı sağlam bir çevre duvarı içine aldık” ifadeleri bulunmaktadır. Typikonun son bölümünde, manastırın daha önceki kurucularının da hatırlanması gerektiği belirtilmiş ancak isimlerinden bahsedilmemiştir. Ayrıca manastırın hamilerinin yortusunun Koimesis Kilisesi yortusuna denk geldiği de bu tipikonda belirtilmektedir³²⁶.

XI.yy kaynakları, Aberkios Manastırı'nın bu dönemde önem kazandığına işaret eder. Nitekim 1196 ve 1209 tarihli iki mezar kitabesi kuruluşun dini etkinliğini belgelemektedir³²⁷. Geçen yüzyılın sonlarında manastırda görülen, ancak sonradan kayıbolan bu kitabelerden Olympus (Uludağ) çevresinin archimandrite'si³²⁸ Ioachim'e (1196) ait olanı, kazılar sırasında kilisenin naosunda bulunmuştur³²⁹. Bugün de kayıp durumda olan diğer kitabe ise, XII.yy sonlarında Bizans İmparatorluğu'nda önemli görevler almış, Komnenos hanedanına akraba ve bir Megas Dux³³⁰ torunu olan Andronikos Kontostefanos'a aittir.

Türklerin 1399'da Bithynia bölgesini tamamen fethetmeleri ile uzun süre etkinliğini kaybetmiş olan kilise 1922'lere kadar Rum cemaatinin elinde faaliyetlerine devam etmiş, bu tarihten sonra da kendi haline terk edilmiştir.³³¹ Kleonimos ve Papadopoulos, 1867'de bölgeyi ziyaretlerinden kısa bir süre önce kilisenin onarım geçirdiğini belirtmektedirler³³².

³²⁶ Mango, a.e., s.175.

³²⁷ Mango, a.e., s.175.

³²⁸ Archimandrite: Ortodoks kilise hiyerarşisinde metropolitin bir altında bulunan dini lider. Bkz. I. Demirkent, **Ioannes Kinnamos Historia'sı** (1118-1176), Ankara 2001, s.222.

³²⁹ Tunay, a.g.m., s.67, fig.8-9.

³³⁰ Megas Dux: Donanma komutanı.

³³¹ Mango, s.176.

³³² Kleonimos ve Papadopoulos, a.g.e., s.151. Ayrıca 1995 kazılarında kilisenin narteksi önünde XIX. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen üç adet mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezarların içinde cam bardak, nal ve çiviler bulunmuştur. Bkz. Tunay “Kurşunlu Hagios Aberkios Manastırı”, s.22.

Bugün mevcut olan kilisenin manastırın kuruluşuna ait olmadığı yukarıda da belirttiğimiz gibi kazılar sonucunda anlaşılmıştır. Manastır gibi yapım kitabesi olmayan kilisenin, mimari özellikleri ve duvar örgüsünde kullanılan gizli tuğla tekniği nedeni ile Komnenoslar döneminde(1081-1185) inşa edildiği kabul gören bir görüştür³³³. Ayrıca kazılar sırasında prothesis hücrelerinde bulunan, X-XI yüzyıllara tarihlenen iki adet seramik tabak bu tarihlendirmeyi desteklemektedir³³⁴.

1922'den itibaren tamamen kendi haline bırakılan manastırdan günümüze ulaşan tek yapı kilisedir. Denize paralel durumda bulunan kilisenin kubbesi dışındaki diğer bölümleri oldukça sağlamdır. Kilise ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları sırasında yapının iç mekanındaki molozların temizlenmesi, etrafını kuşatan otların ve ağaçların kesilmesiyle yapı, 1960'lardaki harabe görüntüsünden kurtarılmıştır.

Mimari Özellikler: Kilise, doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli, kubbeli bir yapıdır. Kiborion tipindeki naos; batıda narteks, doğuda bema, apsis ve dışa taşkın pastophorion odaları ile sınırlanır (P.7).

Kilisenin batısında, kuzey- güney doğrultusunda uzanan düzgün olmayan dikdörtgen bir plana sahip narteks yer almaktadır (R.57). Batı, kuzey ve doğu cephelerinde birer kapı açıklığı bulunan narteksin, batıdaki kapısının bir bölümü ile kuzeydeki kapısının tamamı bugün mevcut değildir(R.58). Bu mekanın üzerinin güney duvara bir metre kalana kadarki bölümü çapraz, devamı ise beşik tonozla örtülüdür. Çapraz tonoz bu bölümde duvardan ileri taşırılmış payandalara oturur. Örtü sistemleri, dış cepheye düz bir tavan şeklinde yansıtılmıştır (R.62). Kuzey duvarında 0,30 m. lik bir eğimi bulunan mekan, doğusundaki naos ile tam bir uyum içinde değildir. Bu durum narteksin biraz daha geç bir dönemde yapıya eklenmesinden kaynaklanmaktadır.

Yapının narteksinden naosuna, batı yönde bulunan 1.70 m. genişliğinde yüksek bir kapıdan girilir. Naos, 6.15 m. genişliğinde, 6.65 m. uzunluğunda kareye

³³³ Mango'nun yapmış olduğu bu tarihlendirme Eyice tarafından da kabul edilmiştir. Bkz. Mango, **a.g.m.**, s.172; Eyice, "Monuments Byzantins Anatolien inedits ou peu Connus", **CorsiRav**,18(1971), s.316.

³³⁴ Tunay, "Recent Excavations" s.67, fig.10,15.

yakın bir iç mekana sahiptir. Mekanın dört köşesinde, beden duvarlarından ileri taşırılmış duvar payandaları yer alır (R.59). Bu payandalar, korniş hizasından itibaren dört büyük kemere dönüşmüştür(R.60). Yapının, 5 m. çapında olduğu anlaşılan, ancak bugün mevcut olmayan kubbesi, bu kemerler ve kemerler arasındaki pandantifler üzerinde yükselmekteydi(R.60). İç mekanda; dört yöndeki duvar payandalarının oluşturduğu, batıda 95 cm., kuzey, güney ve doğuda 45'er cm. derinliğindeki kollarla bir genişleme sağlanmıştır (R.59). Kolların arasını dolduran derin, yuvarlak kemerlerin arasındaki üç cephe duvarı, yapıyı çepeçevre dolanan bir kornişle bölünerek, iki katlı bir görünüm kazanmıştır (R.59).

Naos bütünüyle, doğu yönde bulunan 4.65 m. genişliğinde, yaklaşık 3m. derinliğindeki bemaya açılır. Oldukça derin tutulmuş bema kolunun kuzey ve güney cephelerinde dar ve basık kemerli pastophorion odalarının kapı açıklıkları yer almaktadır (R.61). Üzeri beşik tonozla örtülmüş olan bema yaklaşık 4.30 m. çapına sahip olan, yarım daire şeklindeki bir apsis ile sonlanır. Apsisin üst örtüsü, bema beşik tonozu ile bağlantılı bir yarım kubbedir. Kubbenin dışa bakan kısmı bilinmeyen bir tarihte çökmüştür. Yıkık olan bu bölümde keramik parçalarına rastlanmıştır. Bu parçalar, kubbenin iç ve dış yüzeyleri arasındaki bölüme akustik için yerleştirilmiş olan küplere aittir.

Kilisenin pastophorion hücreleri küçük birer şapel görünümündedirler (R.64-66). Doğu-batı yönünde uzanan kilisedeki bu boyuna gelişme, doğu yöne, bu odaların bemanın iki yanına eklenmesiyle yapıda enine bir denge oluşturmuştur. Dikdörtgen planlı bu hücreler, biçim olarak birbirlerinden farklıdır. Ancak her ikisinin de içten oval kasnaklı, sekiz dilimli birer kubbesi mevcutken bunlar dışa yansıtılmayıp, binanın duvar kalınlığı içine sokularak basık birer kubbeye dönüştürülmüştür (R.65). Bemanın kuzeyinde bulunan prothesis hücresine dar ve alçak bir kapıdan geçilir. Dikdörtgen şeklindeki mekanın üç yönünde yarım daire şeklinde küçük nişler bulunmaktadır. Bunlardan doğu yönündeki apsis şeklinde olup, diğerlerinden daha derin ve dışarıya doğru taşkındır. Güneyindeki diakonikonda ise sadece doğu- batı doğrultusunda birer niş görülür. Buraya da diğerinde olduğu gibi dar ve basık bir kapıdan girilmektedir. Mekanın güneydeki ikinci girişi, sonraki bir

devirde kapatılmıştır (R.66). Diakonikon hücresi prothesisten daha küçük boyutlu olarak yapılmıştır.

Yapının bütün cepheleri sonraki dönemlerde önemli onarımlar geçirmiş olsa da, ilk yapılış evresindeki özellikleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Kilisenin batısında bulunan narteksin, bugün büyük bir bölümü yıkılmış olan ana kapısının iki yanında, simetrik olarak yapılmış, cephe boyunca yükselen ince uzun kademeli kemerli nişler bulunmaktadır (R.57). Tek katlı düzenlenmiş narteks tonozunun gerisinde, naosun korniş çizgisi üzerinde yükselen batı duvarın ikinci kat cephesi yer alır. Bu cepheyi kuşatan çift hatlı kemer içerisine iki payenin bölümlediği üçlü pencere sistemi yerleştirilmiştir. Kademeli yuvarlak kemerlerle hareketlendirilmiş olan dikdörtgen biçimli bu pencerelerden ortadaki daha yüksek yapılmıştır (R.57).

Kuzey cephesinin batısında, bugün büyük bir kısmı yıkılmış, ancak doğu duvarda kemer başlangıç izleri görülen narteksin kuzey yan kapısı bulunur (R.58). Aynı cephenin orta bölümünde, iç mekanda duvardan ileri taşırılan duvar payandaları dış cephede de 35 cm.'lik taşmalarla bir derinlik sağlamıştır. Beden duvarlarının üst hizasından başlayarak cephe boyunca uzanan yuvarlak biçimli, kademeli kemer içerisine batı cephede olduğu gibi, ortadaki daha yüksek olacak şekilde üçüz pencereler yerleştirilmiştir (R.64). Güneyde de aynı düzenlemeye sahip olan pencerelerin bazıları sonraki dönemlerde kapatılarak kör niş haline getirilmiştir. Cephenin alt bölümünde oldukça geniş ve yüksek tutulmuş kapı yada pencere olabilecek bir açıklık yer almaktadır (R.64). Kuzey cephenin doğu ucunda son olarak dışa taşkın prothesis hücresinin sonradan kapatılmış batı kapısı yer alır. Hücresinin kuzey yüzünde ince uzun küçük bir pencere ile kasnak kısmında dar ve küçük açıklıklara yer verilmiştir (R.65). Yapının güney cephesi kuzeyi tekrarlar şeklinde inşa edilmiştir (R.66). Yalnız diakonikon hücresi prothesise göre daha çok tahribata uğrayarak orijinalliğini tamamen kaybetmiştir. Kilisenin en hareketli yüzü doğu cephesidir. Beş köşeli olarak dışa yansıtılan ana apsisin iki yanında diakonikon ve prothesis hücreleri yer alır. Yaklaşık 1 m. kadar ileri taşmış olan ana apsisin orta bölümü, yarısı duvar içerisine gömülmüş kaideleri ile üstlerinde başlıkları bulunan ikişer sütunla bölümlere ayrılmış üçlü bir pencere sistemine sahipken (R.69), bugün

bu bölüm tamamen yıkılmıştır (R.63). Sadece köşelerde pencerelerin yuvarlak kemer başlangıçları görülmektedir. Beş köşeli cephenin yan yüzleri iç içe kemerlerden oluşmuş ve cephe boyunca yükselen kör nişler şeklinde düzenlenmiştir. Bunların üst kısımlarında da benzer nişler daha küçük boyutlu olarak ele alınmıştır. Ana apsiste olduğu gibi, apsidyollerde de cephe ortasında bulunan, yuvarlak kemerli pencerenin iki yanında yer alan kademeli kemerli kör nişlerle cepheye bir hareketlilik getirilmiştir (R.67).

Malzeme ve Teknik: Yapıda malzeme olarak taş, tuğla ve harç kullanılmıştır. Duvarlarda, zemin seviyesinden itibaren muntazam tuğla sıralar, kısmen yontulmuş düzgün şekilli taşlar, kısmen de hiçbir işleme tabi tutulmamış kübik taşlar alternatif olarak sıralanmıştır (R.58). İşlenmiş taşlar özellikle kuzey cephe ve köşe duvarlarında ağırlıklı olarak kullanılırken (R.64), yapının genelinde düzgün olmayan molozlar yaygın şekilde kullanılmıştır. Kilisenin iç mekanını kuşatan kornişin üst bölümlerinden itibaren tamamıyla tuğla malzemedeki yapılmış bir duvar örgüsü görülür (R.60). Yapıda kullanılan tuğlaların muntazam bir işçilik göstermesi bunların bölgeye yakın bir tuğla atölyesinde yapıldıklarını düşündürür, 1995 kazıları sırasında manastırın doğu temenos duvarına bitişik bir tuğla fırınının bulunması bu düşüncüyü desteklemiştir³³⁵. Tuğlalar, yaklaşık 3,5-4,5 cm. arasında kalınlıklara sahip olup, dikdörtgen ve kare şekillidir³³⁶. Pencere ve kapı alınlıklarında, kemerlerde, dikine olarak kullanılan tuğlalar, özellikle apsis kubbesinde statığı sağlamak amacıyla enine ve dikine düzenlemeler, altı üstlü üçgenler oluşturacak şekilde bir dizim gösteriyordu (R.61). Yapının iç ve dış yüzeylerinin ancak bir bölümünün sıvası bugün mevcuttur(R.59-62). Bu sıvaların da XVIII-XIX.yy'lardaki geç dönem onarımı sırasında yapıldıkları anlaşılmaktadır. Yapıda mermer malzeme de kullanılmıştır. İç mekanı dolanan friz, bezemesiz bir mermer kuşak olarak bugün de mevcutken(R.70), kubbe kasnağını dolananın sadece izleri görülmektedir. Kilisede Komnenoslar döneminin özelliği olarak kabul edilen gizli tuğla tekniği

³³⁵ Tunay, "Recent Excavations", s.71.

³³⁶ Ruggieri, *Byzantine Religious*, s.159.

kullanılmıştır³³⁷. Bu tekniğin kullanıldığı yerlerde sıva kalınlığı yer yer 11 cm.'yi bulmaktadır.

Süsleme: İç mekanı 1960'lara kadar, XVII-XVIII yy'larda yapılmış freskolarla kaplı olduğu belirtilen yapıda, bugün sadece bu resimlerin izlerini görmek mümkündür³³⁸ (R.70).

Kilisede, plan şemasına bağlı olarak mimari plastiğe ihtiyaç duyulmamıştır. eski fotoğraflarda Sadece apsis cephesinde üçlü pencere açıklığını oluşturan kaide, başlık ve sütunların bulunduğu görülmektedir (R.69). Bugün bunlardan yalnızca deniz kenarında gördüğümüz bir sütun başlığı mevcuttur. Kesik piramit biçimindeki bu başlık, 52x52 cm. boyutlarında, 34 cm. yüksekliğinde kare bir düzenlemeye sahiptir. Karşılıklı iki yüzünde birer Latin haçı bulunan başlığı yapı ile aynı dönemlere tarihlendirmek mümkündür (R.71).

Kazılar sırasında naos ve narteks zeminin mermer blok döşemelerle kaplı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu döşemelerin arasında siyah ve beyaz taşlardan oluşan, “opus sectile” tekniğinde yapılmış 0.66 m. x 0.52 m. boyutlarında zemin mozaiklerine de rastlanmıştır³³⁹. Ayrıca kazılar sırasında kilisenin bema kısmında haç şeklinde bir de rölik muhafazası bulunmuştur³⁴⁰.

---

³³⁷ Gizli tuğla tekniği hakkında bkz. İ.M. Tunay, Türkiye'deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniğine Göre Tarihlendirme, İÜEF. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1984, s.33,92; R. Ousterhout, “Observations on the Recessed Brick Technique during the Palaeologian Period”, *Archaiologikon Deltion*, 39(1990), s.163-170.

³³⁸ Ramazanoğlu, a.g.e., s.440-442. Ramazanoğlu bu freskoları 12.yy'la tarihlendirirken, Mango bu resimlerin geç dönem özelliği taşıdıklarını, ayrıca fresklerin altında daha erken döneme ait resimlerin izlerinin görüldüğünü belirtmektedir. Bkz. Mango, a.g.m., s.174.

³³⁹ Tunay, a.g.e., s.65, Fig.6-7.

³⁴⁰ Bu parça bugün Bursa Müzesindedir. Bkz. Tunay, a.e., s.65, fig.4-5.

2.2.3. Kumyaka Baş Melekler (H.Taxiarchoi) Kilisesi

Resim: 72-82

Plan: 8

İnceleme Tarihi: Haziran 2001

Mudanya(Myrleia)-Kumyaka'nın (Sige) Tarihi: Myrleia, Kios ve Prusa(Bursa) arasında yer alan bir Bithynia şehridir. Bir Kolophon³⁴¹ kolonisi olan şehir, Myrleia adını, Kolophonlu'ların başkanı Myrlos'tan almıştır.³⁴² Makedonya'lı Philippos, Myrleia'yı tahrip ettikten sonra, Bithynia kralı olan damadı Prusias'a bırakmış, hükümdar da onarttığı şehre eşinin adına izafeten Apameia ismini vermiştir.³⁴³ Myrleia'dan sahil yolu ile batıya gidildiğinde Sige'ye gelinmektedir. Bugün Kumyaka ya da İncirler olarak adlandırılan bu köyde Bryllios veya Brillium adlı bir antik kent bulunduğu kaynaklarda geçmektedir³⁴⁴. Mudanya ve Sige 1922'lere kadar Rum yerleşmeleri olarak kalmış, daha sonra Türkler'e terk edilmiştir.

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Kilise, Sige'nin doğusunda denize uzanan bir yamaç üzerinde yer alır. Yapı hakkında ilk bilgileri, XIX.yy sonunda bölgeyi dolaşan seyyahlardan almaktayız. 1850'de C.MacFarlane³⁴⁵, 1860'larda M.Kleonymos ve K.Papadopoulos³⁴⁶ yapıyı görmüşler ve burası hakkında halkın anlattığı, daha çok rivayetlere dayanan bir takım bilgiler aktarmışlardır. Kilise ile ilgili ilk bilimsel çalışma 1906'da W.Hasluck tarafından yapılmış ve bu çalışmada yapının plan ve kitabeleri ilk kez yayınlanmıştır³⁴⁷. Oldukça önemli bilgiler içeren kiliseye ait bu kitabeler, 1967'de C.Foss tarafından bir kez daha ele alınarak bir

³⁴¹ Kolophon:Bugünkü Değirmendere. Bkz. Strabon, a.g.e., s.332.

³⁴² Texier,a.g.e., s.159-160.

³⁴³ Strabon,a.g.e., XII.4.3, s.56.

³⁴⁴ Th.Corsten, *Die Inschriften von Apameia und Pylai*, Bonn 1987, s.47-49.

³⁴⁵ C.Mac Farlane, *Turkey and Its Destiny*, II, London 1850, s.86-92(yayın görülmedi).

³⁴⁶ Kleonymos –Popodopoulos, *Bithynika*, s.149.

³⁴⁷ F.W.Hasluck, "Bithynica", *BSA*, XIII(1906-7), s.285-308. Ayrıca, aym, *Cyzicus*, Londra 1910, s.58 – 65.

makaleye konu olmuştur³⁴⁸. Foss'un makalesi ile aynı dergide çıkan H.Buchwald'a ait bir diğer yayında da, yapının mimari özelliklerine kısaca değinilmiştir³⁴⁹. Baş Melekler Kilisesi hakkında hazırlanan son kapsamlı çalışma, Buchwald'ın, Foss ile birlikte hazırladığı monografik bir kitaptır³⁵⁰.

Kilisenin farklı dönemlere ait kitabelerinin bulunması tarihi geçmişinin aydınlatılmasında büyük kolaylık sağlamıştır. Bu kitabelerden en önemlisi yapının exonarteksinin güney duvarında bulunanıdır³⁵¹. Bugün mevcut olmayan bu on altı satırlık kitabede, H.Taxarchoi olarak adlandırılan kilisenin, 780 yılında imparator VI.Constantinus Porphyrogennetos(780-797) tarafından inşa edildiği belirtilmektedir³⁵². Aynı kitabede yapının, 1449'de IX. Konstantinos Palaiologos döneminde (1449-1453) birinci onarımının yapıldığı³⁵³, ikinci onarımı ise, 1818 de Bursa başpiskoposu Panaretos'un yaptırdığı ifade edilmiştir³⁵⁴. Yapının bitişiğindeki Hagios Nikolaos şapelinin doğu duvarında, 1818 tarihli ikinci bir kitabe daha bulunmaktadır³⁵⁵. Güneybatıdaki kapının üzerinde yer alan dört satırlık, üçüncü ve son kitabe de, 1862 tarihi yer alır³⁵⁶. Yapının tarihi geçmişinin aydınlatılmasında etkili olabilecek diğer bir malzeme de naosun kuzey tympanon duvarında üçüz pencereyi bölen iki sütunun üzerindeki monogramlı başlıklardır. Bu monogramlarda "Eusebios" adı okunmuş, fakat Eusebios'un tarihi kişiliği aydınlatılamamıştır. Ancak

³⁴⁸ C.Foss, "Historical note on the Church at Sige", *JÖBG*, XVI(1967), s.309-317.

³⁴⁹ H.Buchwald, " Preliminary note on the church of the Archangels at Sige", *JÖBG*, XVI(1967), s.305-308.

³⁵⁰ H.Buchwald, *The Church of the Archangels in Sige near Mudania*, Wien-Köln 1969.

³⁵¹ Hasluck 1818 tarihli bu kitabenin, harap olmuş daha eski tarihli bir kitabenin kopyası olabileceğini belirtmektedir. Bkz.Hasluck, "Bithynica", s.294.

³⁵² "Porphyrogennetos" lakabının VII.Konstantinos (913-959) için kullanıldığı ancak kilisenin yapım tarihi olan 780'nin, VI.Constantinus dönemine denk geldiği fakat bu lakabın sarayın merasim salonunda doğmuş olan diğer imparatorlar için de kullanılabileceğinin tarihçi Theophanes tarafından belirtilmesi, bir karışıklığın doğmasını önlemiştir.Ayrıntılı bilgi için, bkz. Buchwald, *Mudania*, s.64-65.

³⁵³ II.Murad'ın (1421- 1451) hükümdar olduğu 1448'de Sige Türk hakimiyetindedir. Bkz. İ.H.Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, I, İstanbul 1947, s.10-12.

³⁵⁴ Hasluck, *a.g.m.*, s.294; H. Buchwald, *The Church of the Archangels*, s.64 – 65; R.Janin, *Eglises et Monasteres*, s.183.

³⁵⁵ Hasluck, *a.e.*, s.297; Buchwald, *a.e.*, s.34, 65.

³⁵⁶ Buchwald,*a.e.*, s.34 -35; Kleonymos- Papodopoulos,*a.g.e.*, s.149.

yazı şekli ve monogram tipi değerlendirilerek, başlıkların VIII.'yy ortalarına ait oldukları anlaşılmıştır³⁵⁷.

Kilisenin inşa edilme sebebiyle ilgili değişik olaylar anlatılmaktadır. Bunlardan biri, Bursa'ya gitmek üzere yola çıkan İmparator VI.Constantinus'un, gemisinin yolda fırtınaya yakalanması ve Sige yakınlarında keşişler tarafından kurtarılması üzerine imparatorun minnet borcu olarak bu kiliseyi yaptırdığıdır³⁵⁸. Diğeri ise imparatorun kaybolan çocuklarını Sige'li keşişlerin bulması, VI.Constantinus'un şükran borcu olarak köye bir kilise inşa ettirmesidir³⁵⁹.

Kilise, dini mekan olması dışında akıl hastalıklarını iyileştirici kudretiyle de tanınmış ve bu sayede 1922 yılına kadar gerek Rum, gerekse Türkler tarafından sıkça ziyaret edilmiştir³⁶⁰. 1922 yılında yapılan mübadelede bölgeye Müslümanların yerleştirilmesiyle yapı bir süre sonra önemini kaybetmiş ve kullanılmaz olmuştur.

Kilise, daha sonraki dönemlerde yapılan onarım ve eklemelerle kompleks bir yapıya dönüştürülmüştür. İlaveler sonucunda düzensiz bir plana sahip olan bu yapı sekiz bölümden oluşmaktadır:1-naos, 2-iç narteks, 3-dış narteks, 4-Hagios Haralambos Şapeli, 5-Hagios Nikolaos Şapeli, 6-Giriş mekanı 7- kuzeydoğuda bir oda 8-kuzeybatıda tedavi hücrelidir.

Kilisenin Bizans döneminde yapılmış ve orijinalliğini büyük ölçüde korumuş tek yeri naosudur. Yapının batısında yer alan kubbeli narteksin ilk olarak 1448 onarımında yapıya eklendiği, 1818'de yenilendiği ve 1862 onarımında da tamir gördüğü kaynaklarda belirtilmektedir³⁶¹. Kuzeyde ve güneyde yer alan şapeller, kitabelerinden de anlaşılacağı üzere 1818'de yaptırılmıştır. Şapellerin yapımı sırasında, naosun kuzey ve güney duvarlarının büyük bir bölümü orijinalliğini kaybetmiştir. Apsisin kuzeydoğusunda bulunan oda, tedavi hücresi ve yapıyı kuşatan çapraz çevre duvarı 1818'de, yapının güneybatısında yer alan mekan ise 1862

---

³⁵⁷ Buchwald, a.e., s.66 - 67.

³⁵⁸ Mudanya'dan giden Rumlar tarafından anlatılan bir hikayedir.

³⁵⁹ Buchwald, a.g.e., s.65

³⁶⁰ Kilisenin iyileştirici kudreti hakkında geniş bilgi için bkz. Mac Farlane, a.g.e., s.86-92.

³⁶¹ Hasluck; 1818'de kilisenin merkez kubbesi ile birlikte narteksin de yenilendiğini, bunu da Mytilene Komnenos'un yaptırdığını belirtmektedir. Bkz.Hasluck, a.g.m., s.294- 297.

tarihinde yapıya eklenmiştir³⁶². Bugün oldukça sağlam durumda bulunan kilise, özel mülkiyet olduğu için ziyarete kapalıdır.

Mimari Özellikler: Kilise, kare planlı kubbeli bir naos, batıda kubbeli bir narteks ile doğuda dışa taşkın bir apsisten oluşmaktadır(P.8).

Eksenden kaymış olan narteks, naosun güney batısında 8.50m. uzunluğunda, 6.50 m.,genişliğinde kareye yakın dikdörtgen bir plan göstermektedir. Batıda, bugün oldukça harap durumda bulunan bir kapı ile dış nartekse açılmaktadır(R.72). İç mekanda, kuzey duvara bitişik üç sütun, kaş kemerlerle birbirine bağlanarak iki niş oluşturmuştur(R.73). Güney duvar ise derin tutulmuş bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Bu duvarın ortasında büyük bir pencere mevcutken buranın sonraki bir dönemde kapatıldığı anlaşılmaktadır. Narteksin orta bölümü dört sütun üzerinde yükselen bir kubbe ile örtülüdür(R.74). İçten, sekiz kaburgalı olarak yapılan kubbe, sekiz köşeli, her köşesinde bir pencere açıklığı bulunan yüksek bir kasnak üzerine oturmaktadır. Narteksin batısında düzensiz bir şekil gösteren dış narteks yer alır. Bu bölüm, kuzeyde Hagios Nikolaos şapeline ve yan hücreye, doğuda naosa, güneyde ise giriş mekanına geçit vermektedir.

Narteksin doğusundan bir kemerle naosa geçilir. Naos, 9.48 m. uzunluğunda, 9 m. genişliğinde kare bir iç mekana sahiptir. Mekanın köşelerinde, duvarlardan ileriye taşırılmış dört duvar payandası yer alır(R.75). Bunların dört yanında, kuzey ve güneyde 1.40 m., doğu ve batıdakiler 1.20 m. derinliğinde olan kısa haç kolları oluşmuş ve bunlar naosa dört yönde birden derinlemesine bir genişlik sağlamışlardır. Duvar payandaları, belirli bir yükseklikten sonra, kilisenin dört cephesini boydan boya kaplayan, büyük, yuvarlak kemerlere dönüşmüştür(R.75). Bu kemerler arasında oluşan pandantifler üzerinde yapının kubbesi yükselir(R.76). İçten on iki kaburgalı olan kubbe, yüksek onikigen bir kasnak üzerindedir(R.81). Kasnağın her yüzüne ince uzun yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Naosun kuzey duvarında, zeminden 3 m. yükseklikte, iki sütunla ayrılmış üçlü pencere sistemine yer verilmiştir(R.77). Güney duvarın sadece doğu ucunda küçük bir pencere açıklığı vardır(R.78). Bu

---

³⁶² Buchwald, a.g.e., s.34 – 35; Hasluck, a.e., s.295 – 297.

duvar Nikolaos şapelinin yapılması sırasında tamamen orijinalliğini kaybetmiştir. İç mekanın apsis yönünde, kuzeydoğu köşeye eklenen ve dışa açıklığı olan odaya, kuzeyde yeralan duvar payandası içinden geçiş sağlayan alçak bir kapı bulunmaktadır(R.77). Naosun batı duvarında yuvarlak kemerli iki açıklık olduğu, alttakinin galeriye çıkışı sağlayan merdivenlere, üst açıklığın ise galerinin küçük ahşap balkonuna bağlantı sağladığı belirtilmekteyse de³⁶³, bugün bu çıkışlar kapalıdır. Naosun doğusunda bulunan 1.20 m. derinliğindeki genişletme kolu aynı zamanda yapının bemasını da oluşturmaktadır(R.78). Bu kol doğrudan apsise açılır. Yarım daire şeklindeki apsis, yaklaşık 5.70 m. çapında olup dışa köşeli olarak yansıtılmıştır. Apsisin önünde, 0.09 m. yüksekliğinde, 0.34 m. genişliğinde bir seki bulunmaktadır. Mekan yarım daire şeklinde bir kubbe ile örtülüdür(R.75).

Kilisenin eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiş olması ek şapellerden güneydeki daha alçak, kuzeydeki ise daha yüksekte kalmasına sebep olmuştur. Aynı durum narteks ile apsis arasında da görülmüş ve bu seviye farkının giderilmesi için apsis yüksekçe bir podyum üzerine oturtulmuştur(R.81).

Kilisenin değişik dönemlerde tamir ve eklemeler geçirmesi dış cephesinde de orijinalliğinin bozulmasına neden olmuştur(R.80). Kuzey ve güneye eklenen şapellerle, bu cepheler tamamen kapanmıştır. Bugün batı cephe önünde yer alan narteksin büyük bir kısmı yıkılmıştır (R.72). Yuvarlak kemerli kapısı hiçbir mimari özelliğe sahip değildir. Kilisenin kuzey cephesini naos ve narteksin bu yönde uzanan duvarları meydana getirirken, geç bir devirde yapılan Hagios Haralambos şapeli bu cephenin üçlü pencere sistemine kadarki bölümünü kapatmaktadır. Güney cephede ise Hagios Nikolaos Şapeli, naos duvarının tamamen orijinalliğini kaybetmesine ve narteksin kuzey penceresinin kapanmasına sebep olmuştur(R.79). Kilisenin tek değişikliğe uğramamış cephesi doğusudur. Ancak burada da, güneydoğu köşeye eklenen alçak ve küçük oda az da olsa görünüşü etkilemiştir(R.81). Üç cepheli olan apsis, altta düzensiz bir şekil gösteren podyum üstüne oturmaktadır. Cephenin ortasında küçük bir sütunun taşıdığı tuğla ile şekillendirilmiş yuvarlak kemerli ikiz

---

³⁶³ Buchwald, a.g.e., s.13.

pencere yer alır. Ayrıca üst örtüye yakın yerde, yuvarlak kemerlerle teşkilatlandırılmış altı adet kör nişlerle cepheye hareketlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Kilisede kullanılan malzeme, taş ve tuğladır. Değişik boyutlardaki moloz taşlarını naosta, duvar payandaları ve cephe duvarlarının alt bölümlerinde görmek mümkündür(R.78). Beden duvarlarının üst kısımlarında, taş ve tuğlanın alternatif kullanımı olan almaşık sistemde bir duvar örgüsü uygulanmıştır. Kemer başlangıçlarından itibaren üst örtü tamamıyla tuğla malzemedir yapılmıştır(R.78). İçten ve dıştan sıvalı olan yapının sıvasız yüzeylerinden, özenli bir duvar işçiliğine sahip olmadığı anlaşılmaktadır(R.79). Yapının farklı dönemlerde onarımlar ve eklemeler geçirmiş olması malzemede de farklılıklar görülmesine neden olmuştur³⁶⁴.

Süsleme: Yapının içinde büyük bir kısmı sonradan tahrip edilmiş, XVII-XVIII.yy'ların özelliğini gösteren freskolar yer almaktadır(R.75).

Kilisenin naos ve narteksinde, farklı dönemlere ait sütun ve sütun başlıkları görülmektedir. Naosun kuzey duvarının üst bölümündeki üçüz pencereleri ayıran, IX.yy'a tarihlendirilmiş monogramlı başlıklar, yapının Bizans dönemine ait olan orijinal parçalardır³⁶⁵. Narteks bölümündeki sütunların üzerinde ise naostaki Bizans dönemi başlıklara benzer şekilde düzenlenmiş XVIII.yy yapısı başlıklar bulunmaktadır(R.82).

---

³⁶⁴ Ruggieri, *Byzantine Religious*, s.214.

³⁶⁵ Buchwald, *a.g.e.*, s.13.

2.2.4. İznik Hyakinthos Manastırı Koimesis Kilisesi

Resim: 83-96

Plan: 9

İnceleme Tarihi: Haziran 2001

İznik(Nikaia) Tarihi: Bithynia'nın önemli şehirlerinden biri olan İznik, batıda Prusa (Bursa) ve Kios (Gemlik), kuzeyde Helenapolis(Yalova) ve Nikomedia(İzmit) ile komşudur. İlk defa Philippos'un oğlu Antigonos³⁶⁶ tarafından, Askania³⁶⁷ gölünün kenarında M.Ö. 316 yılında kurulan şehre, kurucusunun adına izafeten Antigononia ismi verilmiştir³⁶⁸. Fakat Antigonos M.Ö.301'de Lysimakhos'a³⁶⁹ karşı açtığı savaşta ölünce, galip gelen hükümdar Lysimakhos, karısının ismine izafeten buraya Nikaia demiştir³⁷⁰.

M.Ö.IV.yy'da Nikaia, Hellenistik çağın bütün şehirleri gibi karelere bölünmüş oldukça düzenli bir plana sahipti. Şehrin tam ortasında bulunan gymnasium ve buradaki bir taş anıttan, dört yöne açılan kapılar görülebiliyordu. Kent surlarla çevrelenmişti³⁷¹. Bir süre Bithynia krallarının başşehri olan Nikaia, M.Ö.278'de Nikomedia şehrinin kurulmasından sonra bu unvanını kaybetmiştir³⁷².

Bithynia bir Roma eyaleti olduğunda, Nikaia da önem kazanmış ve bu dönemde sınırları genişlemiştir. Ancak şiddetli bir deprem sonucu büyük bir yıkıma

---

³⁶⁶ Antigonos: Asia Kralı, bkz. Strabon, s.59, dipnot, 114.

³⁶⁷ Askania: Bugünkü İznik gölü, bkz. Strabon, s.296.

³⁶⁸ Strabon, a.e., XII.4, s.60.

³⁶⁹ Lysimakhos; Büyük İskenderin generallerinden biridir.Bkz. Strabon, a.e., s.340.

³⁷⁰ Strabon, a.e., s.60; R.Wallace- W.Williams, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*(çev. Z.Z.İlkgelen), İstanbul 1999, s.109-110.

³⁷¹ Strabon, a.e., s.60.

³⁷² C.Foss, *Nikomedia*, Ankara 1996, s.5.

uğrayan şehir, İmparator Hadrianus (117-138) tarafından tekrar inşa edilmiştir³⁷³. Nikaia, İlkçağ sonlarında eski önemini kaybetmiş, buna karşılık komşusu olan Nikomedia parlamaya başlamıştı. Ancak I.Constantinus devrinde, Hıristiyanlığın serbest bir inanç olarak devletçe resmen tanınmasıyla Nikaia, önemli bir olaya sahne oldu. Kilise hakkında alınacak kararları görüşmek üzere üç yüzden fazla ileri gelen din adamı 325 yılı başlarında Nikaia'da toplandılar. Tarihe I. Ökümenik Konsil adıyla geçen ve buradaki sarayda yapılan toplantıda, İmparator Constantinus da hazır bulunmuştu³⁷⁴. Bizans çağının başlarında, 358, 362 ve 368'deki depremler ile 420 yılında başlayan kıtlık, Nikaia'ya büyük zararlar vermiş, şehrin yeniden canlanması ancak I.Iustinianus zamanında(527-565) olmuştur.³⁷⁵ Nikaia'da gerçekleşen ikinci önemli olay, VII. Konsil'in de 787'de burada toplanmasıdır.³⁷⁶ Şehrin geçirmiş olduğu en büyük felaket, 1065 yılındaki depremdir. Kiliselerin hepsi yıkıldığı gibi surlar, kuleler ve pek çok evin de harap olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Daha bu depremin acıları sarılmadan, 1071'de Malazgirt Savaşı ile Anadolu'ya giren Selçuklu Türkleri hızla batıya doğru ilerleyerek, 1075'de Nikaia'yı fethettiler³⁷⁷. Birinci Haçlı seferi ordusu, Bizans'tan sağlanan desteklerle 1097'de şehri kuşatır ve elli birinci günün sonunda Türkler İznik'i Bizanslılara bırakmak zorunda kalırlar³⁷⁸. 1204'de dördüncü Haçlı Seferi ordusu İstanbul'u alıp Bizans devletini ortadan kaldırdığında, Nikaia da Haçlı şövalyelerinden Loui de Blois'nun payına düşmüştü. Fakat Bizans devletini yeniden canlandırmaya çalışan I.Theodoros Laskaris (1204-1222) şehrin direnişini kırarak Nikaia'ya sahip olmuş ve burada bir prenslik kurmuştur³⁷⁹. I.Theodoros Laskaris durumunu sağlamlaştırmak için Bizans İmparatoru sıfatı ile taç giymek istiyordu. Bu nedenle 1208'de ortodoks patrikliği Nikaia'da devam etmiş ve Theodoros Laskaris büyük bir törenle taç giymiştir.

³⁷³ Eyice, *İznik*, İstanbul 1988, s.5-6.

³⁷⁴ İznik'teki I.Konsil, İskenderiyeli Arius adında bir din adamının, değişik bir görüş ortaya atarak bir mezhep oluşturmaya başlaması ve bu görüşün pek çok taraftar toplaması üzerine toplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean- Marie, *Konsiller Tarihi*, s.3-5; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.44-46

³⁷⁵ Eyice, *a.g.e.*, s.10.

³⁷⁶ Bu konsil, İkonoklazma dönemini sonlandırmak için İmparatoriçe Eirene tarafından toplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean- Marie, *a.g.e.*, s.23-26; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.140-141.

³⁷⁷ Komnena, *Alexiad*, s.194-206.

³⁷⁸ Komnena, *a.e.*, s.325-330; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.135-142.

³⁷⁹ Runciman, *a.e.*, s.112; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.395.

İstanbul'u kaybeden Bizans böylece Nikaia'da canlanmış oluyordu³⁸⁰. Ancak Theodoros Laskaris'in imparatorluğu fazla uzun sürmemiş, Nikaia tahtını meşru sayılamayacak bir yoldan elde eden Mikhael Palaiologos (1259-1282), 1261'de İstanbul'u Latinlerden geri alıp, Bizans İmparatorluğunu yeniden kurarak başkenti tekrar Konstantinopolis'e taşımıştır³⁸¹. XIII.yy sonunda kurulan ve hızla gelişen Osmanlı Beyliği, Orhan Gazi komutasında bir donanma ile İznik'e gelmiş ve 1331'de Yenişehir kapısından girerek Nikaia'ya hakim olarak buradaki Bizans idaresine son vermiştir³⁸².

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Lefke Kapısı yakınlarında bulunan kilise İznik'in önemli yapılarından birisidir.

Kilise, XVII. yy'dan itibaren bu bölgeden geçen seyyahların çalışmalarında yer almıştır. XVIII.yy'ın ilk yarısında R.Pococke³⁸³ ve XIX.yy'da Kinner³⁸⁴ yapının mozaiklerinden bahseden ilk araştırmacılarıdır. Aynı yıllarda İznik'e gelen J.v.Hammer³⁸⁵, kilisenin tarihlendirilmesinde büyük önem taşıyan, ancak bugün mevcut olmayan bir mozaik kitabeyi ilk yayınlayan kişi olmuştur. Kilise ile ilgili ilk bilimsel araştırma C.Diehl³⁸⁶ ile Stryzowski'nin³⁸⁷ bir derginin aynı sayısında yayınladıkları yapıya ait mozaik ve monogramlar üzerine olan makaleleridir. O.Wuff'un 1898'de³⁸⁸, T.Schmit'in ise 1922 yılında³⁸⁹ yapıda gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda çıkardıkları kitaplar, 1922'de yıkılan kilise için bugün de önemini koruyan temel eserler olmuştur. 1950'lerden sonra yapı hakkında çalışan P.Underwood³⁹⁰, C.Mango³⁹¹ ve U.Peschlow³⁹² gibi araştırmacılar temelde Schmit

³⁸⁰ D.M.Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları* (çev. B.Umar), İstanbul 1999, s.11-12.

³⁸¹ Nicol, *a.e.*, s.16-17.

³⁸² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.467; Nicol, *a.e.*, s.181.

³⁸³ R.Pococke, *A Description of East*, London 1745, s.122.

³⁸⁴ Kinner, *journey Through Asia Minor*, London 1818, s.23-29.

³⁸⁵ J.von Hammer, *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa*, Pesth 1818, s.113-115.

³⁸⁶ C. Diehl, "Mosaiques Byzantines de Nicee", *BZ*, I(1892) s.74-75,525-526.

³⁸⁷ J. Stryzowski, "Mosaiques Byzantines de Nicee", *BZ*, I(1892) s.340-73

³⁸⁸ O.Wulff, *Die Koimesis Kirche in Nicaea und ihre Mosaiken*, Strassburg 1903.

³⁸⁹ T.Schmit, *Die Koimesiskirche in Nicaia*, Berlin- Leipzig 1927.

³⁹⁰ P.A. Underwood, "The Evidence of Resorations in the Sanctuary Mosaics of the Church of the Domition at Nicaea", *DOP*, 13(1959), s.235-42.

³⁹¹ C.Mango, "The Date of the Narteks Mosaics of the Church of the Dormition at Nicaea", *DOP*,13(1959), s.245-52.

ve Wulff'un verdiği bilgiler ışığında hareket etmişler ve bu kaynaklardaki fotoğraf, plan ve çizimlerden yararlanmışlardır. Bugün mevcut olmayan mozaik ve monogramlı başlıklar, birçok dönemi üzerinde barındıran kilisenin tarihlendirilmesinde en önemli kaynak olmuşlardır. Bu kaynaklara, mimari veriler ve yapıyı ayakta görenlerin aktarmış oldukları bilgiler de eklenerek kilisenin yapım evresi ortaya çıkartılmıştır.

Yapıya ait kitabelerin en önemlisi, nefleri birbirinden ayıran payelerin başlıkları üzerindeki monogramlardır³⁹³. "Hyakinthos" adının yer aldığı bu monogramlardan bugün yalnızca bir örnek mevcuttur³⁹⁴. Kilise iç mekanını süsleyen mozaiklerde de bir takım isimlere rastlanılmıştır. Bema tonozundaki melek tasvirinde, "Naukratios", narteksten naosa açılan kapı alınlığındaki Meryem mozaiginde ise "Nikephoros" adları okunmuştur³⁹⁵. Narteksi güney nefe bağlayan kemerin üzerinde, İmparator X. Konstantinos'un büyük Hetairiark Nikephoros'a manastırı hibe ettiğini gösteren bir mozaik panonun bulunduğu, eski kaynaklardaki fotoğraflarda görülmektedir³⁹⁶. Bu bilgiler doğrultusunda kilise, Hyakinthos tarafından 787 yılından önce, büyük bir olasılıkla VIII. yy'ın başlarında bir manastır kilisesi olarak inşa ettirilmişdir³⁹⁷. Mozaiklerde yapılan analiz sonucunda apsis ve bema tonozundaki figürlü mozaiklerin İkonoklazma döneminde (726-841) tahrip edildiği ve üzerilerine haç motifinin yapıldığı, İkonoklazma devri sonunda Naukratios tarafından IX.yy'ın ortalarında mozaiklerin yenilendiği anlaşılmıştır³⁹⁸. Kaynaklarda büyük yıkımlara sebebiyet verdiği belirtilen 1065 depreminde yapının birçok bölümünde hasarlar meydana geldiği ifade edilmektedir³⁹⁹. Mimari veriler kubbe, tympanon duvarları, tonoz ve narteksin bu dönemde yenilendiğini göstermektedir. Narteksteki mozaiklerin de depremden sonra yapıldığı

³⁹² U.Peschlow, " Neue Beobachtungen zur Architektur und Ausstattung der Koimesis- Kirche in İznik", *IstMitt*, 22 (1972), s.145-187.

³⁹³ Wulff, a.g.e., s.178-179; Peschlow, a.e., s.145-187.

³⁹⁴ Yapıdaki monogramlı başlık için bkz. Peschlow, a.e., s.183-185.

³⁹⁵ Naukratios kitabesi için bkz. Underwood, a.g.m., s.235-242; Nikephoros kitabesi için bkz. Mango, a.g.m., s.245-246, R.1-2.

³⁹⁶ Bu kitabe ilk kez 1804'de yapıyı gören J.von Hammer tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Hammer, a.g.e., s. 189- 190. Ayrıca Mango, a.e., s. 247- 248.

³⁹⁷ Manastırın adı ilk kez 787'de İznik'te toplanan konsil kayıtlarında belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Gregoire, "Encore la monastere d'Hyacinthe a Nicee", *Byzantion*, 5(1930), s.287-93.

³⁹⁸ Underwood, a.g.m., s.242.

anlaşılmaktadır. Nikephoros, manastırın bu dönemdeki hamisidir⁴⁰⁰. Laskaris sülalesinden İmparator I.Theodoros'un 1220'de buraya karısı Anna'nın yanına gömülmesi, manastırın XIII.yy'da önem kazandığını belgelemektedir⁴⁰¹.

İznik'in Türkler tarafından fethinden sonra kilise camiye çevrilmeyerek Hıristiyanlara bırakılmıştır. XVIII.yy'da İznik'i ziyaret eden seyyahlar, kilisenin kubbesinin 1740-79 yılları arasında çöktüğünü, bu nedenle ibadetin pastophorion mekanlarında devam ettiğini belirtmektedirler⁴⁰². 1807'de Piskopos Daniel kubbeyi yeniden inşa ettirmiştir. 1833-1834'lerde büyük bir onarıma alınan yapının içi freskolarla bezenmiş, ayrıca çevre duvarı ve bir çan kulesi eklenen kilisenin narteks yan mekanları da restore edilmiştir⁴⁰³.

1922'de Kurtuluş Savaşı sırasında yıkılan ve uzun süre bir harabe haline gelen kilise, 1955 yılında temizlenerek ayakta kalan kısımları ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde de bir kısmı mevcut olan bu kalıntılar; narteks duvarının birkaç parçası, naosun batı cephesini oluşturan köşe duvarları ile kuzeydeki prothesis hücresinin kuzeydoğu duvarının bir parçasıdır.

Mimari Özellikler: Yapıyı sağlam durumda gören Wulff ve Schmit'in vermiş olduğu bilgiler, fotoğraflar ve çizimler ile bugün mevcut olan kalıntılar ışığında yapının genel mimari özellikleri ortaya çıkarılmıştır.

Kilise ortada naos, batıda dikdörtgen planlı yan bölümleri merdiven kuleleri ile sınırlandırılmış narteks, doğuda bema, apsis ve pastaphorion hücreleri ile kuzey ve güneyde yapı boyunca uzanan dikine dikdörtgen planlı yan koridorlardan oluşmaktaydı(P.9).

Yapının batısında yer alan narteks, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen biçimlidir. Mekanın duvar payeleri üzerinde yükselen iki kemerle üç ana bölüme ayrıldığı, kuzey ve güneyinin kubbeli tonoz, orta bölümün ise düz tonozla örtülü

---

³⁹⁹ Janin, *Eglises at Monasteres*, s.122.

⁴⁰⁰ Mango, *a.g.m.*, s.251-252.

⁴⁰¹ Janin, *a.g.e.*, s.121.

⁴⁰² Peschlow, *a.g.m.*, s.147.

⁴⁰³ Wulff, *a.g.e.*, s.4,12,19; Schmit, *a.g.e.*, s.10.

olduğu belirtilmektedir⁴⁰⁴. Ayrıca nartekse, yanlarda birer kapı ile açılan, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı merdiven kuleleri de bağlanmıştır. Narteksten naosa, 2.20 m. genişliğinde bir kapıdan geçilmektedir(R.83). Kare bir plana sahip olan naos, 10.10 m. uzunluğunda, 9.80 m. genişliğindedir. Naosun dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış payandalar yer alır(R.84-85). Bu payandaların belirli bir yükseklikten sonra dört yöne açılan derin kemerlere dönüşerek, orta alanı örten kubbeyi taşıdıkları bilinmektedir(R.87). Duvar payandalarının dört yanında, 1.65 m. genişliğinde enine dikdörtgenler oluşturan kısa haç kollara iç mekanda bir genişleme sağlanmıştır. Naos, kuzey ve güneyde yer alan yan kanatlara, iki payenin ayırdığı üç açıklıkla bağlanmaktadır(R.86-87-88). Naosun doğu kolu yanlardan daralarak bemaya açılır. Enine dikdörtgen şeklinde olan bemanın iki yanında bulunan kapılardan pastophorion hücrelerine geçilir(R.87). Beşik tonozla örtülü bema doğuda bir apsisle sonlanmıştır(R.89). İçten yarım daire şeklinde olan apsisin üzeri bir tonozla kapatılmıştır. Naosun iki yanında uzanan dikine dikdörtgen şeklindeki yan kanatların doğu bölümleri pastophorion hücreleri şeklinde düzenlenmiştir. Üzerleri kubbeli tonozlarla örtülmüş olan bu bölümlerin doğu yönlerinde, içten yarım daire şeklinde olan dışa taşkın nişler yer almaktadır.

Kiliseye ait eski fotoğraflarda, yapının nasıl bir cephe düzenlemesine sahip olduğu görülmektedir. Buna göre; kilisenin batı bölümünde yer alan, köşeleri kulelerle sınırlandırılmış narteks, geç dönemde eklenen ikinci katı ile doğu cepheyi kapatan bir kalkan duvara dönüşmüştür(R.90). Yapının, benzer özellikler gösteren kuzey ve güney cephelerin üst bölümlerinde, çift hatlı yuvarlak kemer içerisine, ortadaki daha büyük olacak şekilde dikine dikdörtgen biçimli üçlü pencere sistemleri yerleştirilmiştir(R.91). Cephelerin alt bölümlerinde ise yan kanatların eğimli çatıları yer alır. Bunların da dışa bakan pencereleri bulunmaktadır. Yapının en hareketli kısmını doğu cephesi oluşturmaktadır(R.92). Cephenin ortasında bulunan dışa üç köşeli olarak yansıtılmış ana apsisin, alt bölümlerinde, her köşeye bir pencere yerleştirilmiştir. Yan koridorların dışa bakan apsidyollerinde de birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının 1807'de yenilenen merkez kubbesinin kısa tutulmuş köşeli kasnağının her yüzünde birer pencereye yer verilmiştir. Üst örtüsü hizasında orta

---

⁴⁰⁴ Schmit, a.e., s.17-19.

mekanın kübik alt yapısı üzerinde yükselen kubbenin dört yanı içteki dar haç kollarının eğimli çatıları ile çevrelenmiştir(R.91-92).

Malzeme ve Teknik: Yapıda kullanılan malzeme, tuğla, taş ve harçtır. Geneline tuğla ve harç kullanılmış olan yapının, narteks duvarlarının temel hizasında büyük blok taşlara yer verildiği görülmektedir. Kilise duvarlarında kullanılan tuğlalar, yaklaşık 3 cm. uzunluğunda ve 4 cm. kalınlığındadır. Tuğla aralarındaki harç tabakalarının kalınlığı ise, 5 ile 7cm. arasında değişmektedir. (R.93). Schneider ve Mango, yapının, XI.yy'daki onarımında gizli tuğla tekniğinin kullanıldığını ileri sürerken⁴⁰⁵, Peschlow bunun yanlış olduğunu belirtmektedir⁴⁰⁶. Yapıda son derece özenli bir duvar örgüsü olduğu, mevcut kalıntıların sıvasız yüzeylerinden anlaşılmaktadır(R.93).

Süsleme: Eski fotoğraflarda, kilisenin iç mekanının, zengin duvar ve zemin mozaikleri ile geç döneme ait freskolarla süslü olduğu görülmektedir(R.95-96). Yapının duvar mozaikleri ve freskoları, apsis yarım kubbesi, bema kemeri ve nartekste yer almaktaydı⁴⁰⁷. Yapıya ait mimari plastik parçaların bir kısmı bugün İznik müzesinde bulunmaktadır.

Kilise'nin naosunu yan koridorlardan ayıran bölümlerde ve pencere sistemlerinde çok sayıda sütun, sütun başlığı ve kaidenin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bunlardan çok azını bugün, duvar kalıntılarının arasında ve etrafa dağılmış vaziyette bulmak mümkündür(R.94).

---

⁴⁰⁵ A.M.Schneider, *Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik-Nicaea*, Berlin 1943, s.18; Mango, a.g.m., s.25.

⁴⁰⁶ Peschlow, a.g.m., s.164-165.

2.2.5. İznik Yenişehir Kapısı Yakınındaki Kilise

Resim: 97-108

Plan: 10

İnceleme Tarihi: Haziran 2001

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Kilise, Yenişehir Kapısı'na giden yolun güneyinde yer alır.

Yapı ilk olarak XVII.yy'da John Covel tarafından görülerek, basit bir krokisi çizilmiş, ancak araştırmacı bu çalışmasını yayınlanmamıştır. 1976'da J.Raby, Cavel'in bu seyahat notlarını ve yapının krokisini bir makale ile tanıtmıştır⁴⁰⁸. 1964'te bir çini fırını kazısı sırasında⁴⁰⁹ ortaya çıkarılan yapı, ilk defa S.Eyice tarafından incelenerek iki ayrı çalışma ile ele alınmıştır. Araştırmacı, Anadolu'nun önemli kiliselerini tanıttığı bir makalesinde bu yapıdan da bahsetmiş ve kilisenin planı ilk kez burada yayınlanmıştır⁴¹⁰. Eyice, 1981'de hazırladığı monografik bir çalışmada kiliseyi, plan ve fotoğraflarının da yer aldığı detaylı bir etüdle tekrar değerlendirmiştir⁴¹¹. 1932-38 yılları arasında İznik'te incelemeler yapan A.M.Schneider, o dönemde diken ve fundalıklarla örtülü bir tepe görünümünde olan Yenişehir kapı yakınındaki bu yerde bir takım duvar kalıntıları görmüş, ancak kazı yapma imkanı olmadığından görünürdeki duvar parçalarının bir kiliseye ait olabileceğini belirtmiştir⁴¹².

⁴⁰⁷ Yapının mozaikleri için bkz. Diehl, *a.g.m.*, s.74-85; Strzygowski, *a.g.m.*, s.340-373; Underwood, *a.g.m.*, s.235-42; Mango, *a.e.*, s.245-252.

⁴⁰⁸ J.Raby, "A Seventeenth Century Description of the İznik-Nicaea", *IstMitt*, XXVI(1976), s.162-164.

⁴⁰⁹ Prof. Dr.Oktay Aslanapa'nın başkanlığında 1964'de İznik çini fırını kazıları sırasında, fırın bulmak amacıyla yapılan çalışmada ortaya çıkarılan kilisenin üzerindeki toprak ve moloz 1999 yılında İznik belediyesi tarafından kısmen kaldırılarak park haline getirilmiştir. Bu yapıda bir daha kazı çalışması yapılmamıştır.

⁴¹⁰ S.Eyice, "Monuments Byzantins Anatoliens Inedits Ou peu- Connus in", *CorsiRav*, XVII (1971), s.314-315.

⁴¹¹ S.Eyice, "Die Byzantinische Kirche in der Nahe des Yenişehir Tores zu İznik (Nikaia), Kirche", *Materialia Turcica*, 7/8(1981-1982), s.152-167, P.1-2, R.1-8.

⁴¹² Schneider, *a.g.e.*, s.18-19.

İznik'te, adları bilinip yerleri tespit edilemeyen ya da kalıntıları bulunup atlandırılmayan yapılar bulunmaktadır. 1964'de İstanbul kapısı yakınında bulunan bir kilise kalıntısının⁴¹³, J.B.Papodopoulos tarafından, kaynaklarda adı geçen II.Theodoros Laskaris'in (1254-1258) bir felsefe okulu ile birlikte yaptırdığı, Hagios Tryphon'a⁴¹⁴ adanmış kilise olduğu ileri sürülmüştür⁴¹⁵. Ancak, 1967'de Yenişehir Kapı yakınındaki kilisenin kalıntılarının ortaya çıkarılmasıyla Eyice, bir kompleks halinde yapılan Hagios Tryphonos Kilisesi'nin, oldukça zengin mozaiklere sahip, büyük boyutlu ve gösterişli olduğu anlaşılan bu yapı olabileceği fikrini ortaya atmıştır⁴¹⁶. Ancak eldeki verilerle bunu tam olarak tespit etmek oldukça zordur.

Schneider, bir duvar parçasından hareketle gördüğü kalıntıların 1000 yılı dolaylarına ait olabileceğini söylemiştir⁴¹⁷. Eyice de, yapının plan özelliğinin gösterişli mozaiklerinin ve Nilüfer Hatun İmaretinde de rastlanan köşelerdeki demet payeler şeklindeki cephe düzenlemesinin, yapıyı geç bir döneme taşıyan özellikler olduğunu belirterek, kiliseyi XII.yy'ın sonlarına tarihlendirmiştir⁴¹⁸.

1964'te ortaya çıkarıldığında, büyük bir kısmı yıkılmış olan kilise, aynı kalıntılarla günümüze kadar gelebilmiştir. Sağlam durumu hakkında hiçbir bilgi bulunmayan yapının bugün mevcut olan kalıntıları nasıl bir plan şemasına sahip olduğunu anlamamıza yardımcı olacak düzeydedir.Yapıdan günümüze kalanlar; batıda narteks cephesine ait birkaç duvar parçası, naosun kuzeyindeki yan kanatın 2 m. kadarki duvar kalıntıları, naosu oluşturan köşe duvarları ile apsisin içteki yarım dairesinin bir bölümüdür.

Mimari Özellikler: Kilise doğu-batı doğrultusunda yönlendirilmiş dikdörtgen bir düzenleme göstermektedir. Kare planlı naosu, doğuda bema ve dışarı taşkın apsis, kuzeyde ve güneyde iki yan mekan ile batıda bir narteks sınırlamaktadır(P.10).

⁴¹³ S.Eyice, "İznik'te Bir Bizans Kilisesi",TTK Belleten, XIII (1948), s.37-51.

⁴¹⁴ Hagios Tryphon, İznik hükümdarlarından, II. Theodoros Laskaris'in koruyucu azizidir. Bkz. Eyice, İznik, s.17.

⁴¹⁵ J.B.Papodopoulos, "Ho en Nikaia tes Bithynias naos tou Hagiou Tryphonos", Epeteris tes Hetaireias Byzantinon Spoudon, 1952, s.110-113.

⁴¹⁶ Eyice, "Die Byzantinische Kirche", s.157-159.

⁴¹⁷ Schneider, a.g.e., s.19.

⁴¹⁸ Eyice, a.g.m., s, 156-157.

Yapının kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş olan narteksi, enine dikdörtgen bir plana sahiptir. Kilisenin batı cephesinin ortasından açılmış bugün büyük bir bölümü yıkık durumdaki bir kapıdan narteks iç mekanına geçilir(R.97). Mekanın duvar payandalarına oturan kemerlerle üç bölüme ayrıldığı anlaşılmaktadır. 85 cm. kalınlığındaki doğu narteks duvarı, naosun 1m. kalınlığındaki batı duvarına bitleştirilmiştir(R.98). Narteks, doğu duvarının eksen hizasında yer alan 2.36 m. genişliğindeki bir kapısıyla naosa, kuzey ve güneyde yer alan diğer açıklıklarıyla da naosun iki yanında uzanan yan koridorlara açılmaktadır(R.97). Kare bir plana sahip olan naos, 8.14 m. uzunluğunda ve 8.13 m. genişliğindedir. Mekanın dört kenarını sınırlayan duvarlardan ileriye doğru taşırılmış olan duvar payandaları(R.99-100) belirli bir yüksekliğe eriştikten sonra, dört yöne birden açılan derin ve büyük kemerlere dönüşerek, aralarda oluşan pandantiflerle birlikte, 6 m. çapında olduğu düşünülen merkez kubbeyi taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bugün mevcut olmayan kubbenin nasıl bir düzenlemeye sahip olduğu bilinmemektedir. Köşelerdeki duvar payandalarının dört kenarında oluşan 1.10 m. derinliğindeki dar haç kolları, iç mekanda bir genişleme meydana getirmektedir(R.101-102). Naostan, kuzey ve güneyde yer alan 1.50 m. genişliğindeki açıklıklarla yan koridorlara geçiş sağlanmaktadır(R.102). Mekanın doğusunda duvar payeleri üzerinde yükseldiği anlaşılan kemerle, naostan ayrılan enine dikdörtgen şeklindeki bema, 3 m. derinliğindedir. Bemanın kuzey ve güney duvarlarındaki yuvarlak nişler içine yapılmış olan, 85 cm. genişliğindeki açıklıklarla, pastaphorion hücrelerine bir geçiş sağlanmıştır. Bemanın doğusunda yer alan, 5.20m. genişliğindeki apsis, 2.25m. derinliğe sahip bir yarım daire şeklindedir. Mekanın doğu bölümünün ortası, yani apsis çıkıntısı bugün mevcut değildir(R.103). Naosun, kuzey ve güneyinde simetrik olarak yapılmış yan mekanlar bulunmaktadır(R.105). Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu kanatlar, dikine dikdörtgen planlıdır. Duvar payandaları üzerine oturdukları anlaşılan kemerlerle dört bölüme ayrılan mekanların doğu kısımlarının pastaphorion hücrelerine dönüştüğü ve bunların dışarıya taşkın küçük birer niş şeklinde yapıldıkları görülmektedir(R.104). Güneye göre daha sağlam durumda olan kuzey kanadın cephesinin ortasında ayrıca dışarıya açılan bir kapı açıklığı yer almaktadır(R.105).

Kilisenin günümüze ulaşan kalıntılarıyla nasıl bir cephe düzenlemesine sahip olduğunu anlamak mümkün değildir. Yalnızca, yapının batı ve güney naos duvarının dış yüzeylerinde, duvar boyunca yükselen derin nişler dikkati çekmektedir(R.106).

Malzeme ve Teknik: Kilise, taş ve tuğla malzeme ile almalı teknikte inşa edilmiştir. Narteksin ve kubbeyi taşıyan köşe payelerinin alt bölümlerinde büyük blok taşlar duvar payelerinde ise tuğla malzeme kullanılmıştır(R.103). 35x35 cm. boyutlarında ve 3-4 cm. kalınlığındaki tuğlaların aralarında, kirli beyaz renkte, içinde küçük taş kırıkları bulunan, 6 cm. kalınlığında harç tabakaları kullanılmıştır. Naosun köşe duvarlarında, iki taşın etrafı dikine yerleştirilmiş tuğlalarla sarılarak çerçeve tekniğinin uygulandığı görülmektedir(R.107).Mevcut kalıntılarda sıvalı yüzeye rastlanmamıştır.

Süsleme: Yapının ilk ortaya çıkarıldığı sırada etrafa dağılmış vaziyette bulunan mozaik parçaları, kilisenin çok zengin bir döşeme ve duvar mozaığına sahip olduğunu göstermiştir⁴¹⁹. Renkli taş ve mermer parçalarının geometrik şekillerde kesilmesinden oluşan mozaiklerin kavisli olması yapı içerisinde yuvarlak kompozisyonlar oluşturduklarını düşündürmektedir. Bu tipte bir mozaik parçası yapıdaki incelemelerimiz sırasında bulunmuştur(R.108). Küçük camlardan ve mermerlerden yıldız şeklinde kesilmiş parçaların ise kilisenin duvar ve kemerlerinde kullanılmış mozaikler olduğu düşünülmektedir⁴²⁰. 1965'deki incelemelerde yapı etrafında bulunmuş olan birkaç mermer parçadan bahsedilmekteyse⁴²¹ günümüzde, hiçbir mimari plastik malzemeye rastlanmamıştır.

---

⁴¹⁹ Eyice, "Yenişehir", s.156.

⁴²⁰ Eyice, a.e., s.157, R.7-8.

⁴²¹ Eyice, a.e., s.156.

2.3. Pisidia Bölgesindeki Yapılar

2.3.1.Pisidia Tarihi

Pisidia bölgesi kuzey ve kuzeybatıda Phrygia, doğuda Lykaonia, batıda Milyas ve Kabalis, güneyde Pamphylia, güneydoğuda da Isauria ve Kilikia bölgeleri ile komşudur⁴²².

Adlarına ilk kez M.Ö.V.yy'ın sonlarında Ksenophon'da rastlanan Pisidialı'ların Toroslar üzerinde yaşayan Milyas, Solymos, Kabalis ve Isaurialılar hatta kıyadaki Lykialılar ile aynı kökenden gelen bir halk oldukları ileri sürülmektedir⁴²³. Herodotos, bu bölgeyi Solymler'in ülkesi Milyas olarak tanımlamaktadır⁴²⁴.

Zengin bir prehistorik geçmişi olan bu bölgenin kuzey kesimi, M.Ö. II.binyılda Arzava adıyla bilinmektedir⁴²⁵. M.Ö. 547-546 yıllarından sonra Pers egemenliğine, M.Ö.334-333 yıllarından sonra Büyük İskender yönetimine girdiyse de bunlar tam bir egemenlik olmamış ve Pisidialılar bağımsızlıklarını bir ölçüde korumuşlardır⁴²⁶. M.Ö. 188 yılında Romalılar ile Seleukos kralı III. Antiokhos(M.Ö.223-187) arasında yapılan anlaşma sonucunda bölgenin batı bölümünün Bergama krallığının denetimine bırakıldığı bilinmektedir⁴²⁷. M.Ö. 133 yılında da Bergama kralı III. Attalos'un krallığını Roma'ya bırakmasıyla Pisidia, Roma topraklarına katılmıştır. Bu dönemin başlarında Pamphylia ve Lykaonia ile birlikte Kappadokia Krallığı'na bırakıldı ise de M.Ö.102 yılında Pamphylia, Lykia, Lykaonia ile birlikte yeni kurulan Kilikia Eyaleti içerisinde yer almıştır. M.Ö.49 yılına kadar Kilikia Eyaleti olarak kalan bölge, bu tarihten sonra Asia Eyaletine bağlanmıştır. Değişik eyaletlere ve krallıklara bağlanan Pisidia 107- 113 yıllarından sonra Traivanus tarafından yeniden düzenlenen Galatia'ya dahil edilmiş ve bu

⁴²² Strabon, a.g.e., XII.7.2, s.68.

⁴²³ K.G.Lanckoronski, *Staedte Pamphylens und Pisidiens*, II, Wien 1890, s.25; M. Özait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul 1980, s.13.

⁴²⁴ Herodotos, *Herodot Tarihi* (çev. M. Ökmen), İstanbul 1973, s.32.

⁴²⁵ K.Belke-N.Mersich, *Tabula Imperii Byzantini VII: Phrygien und Pisidien*, Wien 1990, s.11.

⁴²⁶ H.Barcke, "Pisidia in Hellenistic Times (334-25B.C.)", *Sagalassos I* (yay. M.Waelkens) 1993, s.17.

⁴²⁷ G.Bean, "Notes and Inscriptions Form Pisidia I", *AnSt*, 9 (1956), s.68.

konumunu imparator Diocletianus(284-305) dönemine kadar korunmuştur. Bu tarihten sonra, metropolisi Antiokheia olan bağımsız bir eyalet haline getirilmiştir⁴²⁸.

Pisidia bölgesinde kentleşme Büyük İskender sonrası dönemde ve özellikle de Roma İmparatorluk çağında oldukça ileri düzeylere ulaşmıştı. Bölgenin en önemli kentleri: Olbasa (Belenli), Sagalassos (Ağlasun), Koane (Gönen), Parlais (Barla), Akroterion (Eğirdir), Antiokheia (Yalvaç), Termessos (Güldere) dir⁴²⁹.

---

⁴²⁸ V. Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, I**, Ankara 2001,s.152; Özsait, **Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi**, İstanbul 1985, s. 23.

⁴²⁹ Strabon, **a.g.e.**, XII.7.2,s.68; Sevin, **a.e.**, s.155-158.

2.3.2. Eğirdir Nis Adası Hagios Stephanos Manastır Kilisesi

Resim: 109

Plan: 11

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Eğirdir'in (Prostanna) Tarihi: Bir Pisidia şehri olan Prostanna (Eğirdir), Apollonia (Yalvaç), Goana (Isparta) ve Limnai (Eğirdir Gölü) ile çevrilidir⁴³⁰. Şehir, batısında bulunan sivri bir dağın eteğinde, göle doğru uzanmış yarımada şeklindedir⁴³¹. M.Ö.I.yy'dan itibaren basılan prostanna sikkeleri üzerinde sivri bir dağın tepesi resmedilmiştir⁴³². Şehrin tarihi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. M.H.Ballance'a göre prostanna, Hellenistik devirden önce kurulmuş bir karakoldur ve Roma döneminden sonra da terk edilmiştir⁴³³. Şehirle ilgili en eski belge, Asia eyaletinden bir quaestor⁴³⁴ şerefine dikilen ve M.Ö.113 yılına tarihlenen bir yazıttır⁴³⁵. Erken dönemlerde Hıristiyanlığı kabul eden kent, 787 Nikaia konsilinde bir piskoposla temsil edilmiştir⁴³⁶. Prostanna'nın etrafını çevreleyen ve bugün Eğirdir olarak anılan gölün antik adının Limnai olduğu bilinmektedir⁴³⁷. Yüksek Pisidia yaylasında ve Batı Toroslar'ın ortasında yer alan gölün, batısında Askania (Burdur) ve Anaua (Acı Tuz), doğusunda Kardis (Beyşehir) gölleri bulunur⁴³⁸. Gölün üzerinde, Can ya da Çan⁴³⁹ ile eski adı Nis olan, ancak bugün Yeşilada olarak anılan iki küçük kara parçası bulunmaktadır⁴⁴⁰. Diğerinden daha büyük olan Nis adası eski dönemlerden itibaren Can adasına göre yerleşimin daha yoğun olduğu bir yer

⁴³⁰ S.Yiğitbaşı, **Eğirdir-Flekbad Tarihi**, İstanbul 1972, s.7.

⁴³¹ Yiğitbaşı, **a.e.**, s.119

⁴³² Ramsay, **a.g.e.**, s.454.

⁴³³ M.H.Ballance, "The Site of Prostanna", **AS**, IX (1959), s.129

⁴³⁴ quaestor: Romada yüksek bir devlet memuriyeti, Strabon, **a.g.e.**, s.364.

⁴³⁵ Ballance, **a.g.m.**, s.125.

⁴³⁶ Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s.414.

⁴³⁷ Hirschfeld, "Vorläufiger Bericht Über Eine Reise", **Gesamtsitzung der Akademie** (1879), s.304; Ramsay, Limnai isminin gölün kenarında ya da içinde yer alan küçük adalardaki bir köyün adı olduğunu saptamıştır. Bkz. Ramsay, **a.g.e.**, s.414

⁴³⁸ Özsait, **İlk Çağ Tarihinde Pisidia**, s.41

⁴³⁹ Katip Çelebi bu adaya Gülistan (Gülbahçesi) demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. F.Sarre, **Küçük Asya** (çev. D.Çolakoğlu), İstanbul 1998, s.183-184.

⁴⁴⁰ K.Belke- N.Mersich, **TIB**, VII, s.245.

olmuştur⁴⁴¹. Hıristiyanlık döneminde, Limnai de Prostanna gibi bir piskoposluk merkeziydi. Nikaia'da toplanan II.Konsil'de ayrı ayrı temsil edilen bu iki merkez daha sonra birleştirilmiş olmalı ki, bundan sonra piskoposluk listelerinde sadece Limnai ismi kullanılmıştır⁴⁴².

1204'te III.Kılıçarslan tarafından Selçuklu yönetimine dahil edilen bölge, XIV.yy'da Hamidoğulları adıyla bağımsız bir beylik olan Türkmenler'in egemenliğine girmiş, 1381'de Osmanlı devleti Eğirdir'i Hamidoğullarından satın almıştır. 1402 yılında Timur'un Bayezid'i yendiği Ankara Savaşı'ndan sonra Moğol istilasına uğramış, Limnai adalarında bulunan kilise ve manastırların büyük bir bölümü istilacılar tarafından yıkılmıştır⁴⁴³.

Rott'un on sekiz kilisesi bulunduğunu söylediği⁴⁴⁴ Nis adasında bugün, biri Osmanlı döneminde camiye çevrilmiş, diğeri XVIII.yy yapısı olan iki kilise bulunmaktadır.

Kilisenin Konumu ve Tariçesi: Yapının, Nis adasının doğusunda sahile yakın bir yerde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir⁴⁴⁵.

Eğirdir ve çevresi birçok seyyah tarafından dolaşmış olmakla birlikte, Limnai gölündeki adalara giden ve buralardan söz eden çok az kişi olmuştur. Bunlardan ilki, A.Schönborn'dur. Can adasına çıkmadan Nis adasına geçen seyyah, Stephanos Kilisesi'nde görüp çok etkilendiği freskolardan bahsetmiştir⁴⁴⁶.1874'de bu bölgeyi gezen Hirschfeld, Limnai gölü üzerindeki Nis adasında bir manastırın kütüphanesinden bir takım kitaplar satın aldığını söylemesi ve köylülerin de, bir zamanlar bu manastıra ait bir kitaplığın olduğunu belirtmesi, Hirschfeld'in, kitapları satın aldığı kilisenin Hagios Stephanos olduğunu kanıtlamaktadır⁴⁴⁷. Stephanos

⁴⁴¹ Sarre, a.g.e., s.177.

⁴⁴² Sarre, a.e., s.177.

⁴⁴³ "Eğirdir", YA, IV, s.3533.

⁴⁴⁴ H.Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, s.85.

⁴⁴⁵ Sarre, a.g.e., s.18; Rott, a.e., s.84.

⁴⁴⁶ A.Schönborn, *Beitraege zur Geographie Kleinasiens*, Posen 1849, s.185.

⁴⁴⁷ Hirschfeld, a.g.e., s.304. Hirschfeld'in aldığı kitaplar bugün Berlin Kraliyet Kütüphane'sinde bulunmaktadır. Bkz. Sarre, a.g.e., s.186.

Kilisesi hakkında en detaylı bilgileri Sarre ve Rott'tan alıyoruz. Sarre, 1862'da basılmış olan kitabında, Limnai gölüne geniş bir yer ayırarak, gölün üzerindeki Nis adasını ve bu kiliseyi detaylı bir şekilde anlatmıştır⁴⁴⁸. XX.yy'ın başlarında adayı ziyaret eden H.Rott da, kilisenin planını ilk defa yayınlayarak, yapının mimarisi ve içindeki freskolar hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmıştır⁴⁴⁹. Ebersolt⁴⁵⁰ ve Wulff'un⁴⁵¹ kitaplarında bir cümle ile bahsettikleri kiliseye son olarak, bu bölgede incelemeler yapan K.Belke ve N.Mersiche'nin Pisidia bölgesi ile ilgili çalışmalarında da kısaca yer verilmiştir⁴⁵². Yapının iç mekanında yer alan freskolarda betimleri bulunan⁴⁵³ imparator V.Constantinus (741-775) ve karısı Helena tarafından yaptırıldığı ve Aziz Stephanos'a adandığı belirtilen yapı, VIII.yy ortalarına tarihlendirilmiştir⁴⁵⁴.

Bir manastır kilisesi olarak inşa edilmiş olduğu bilinen yapıdan günümüze hiçbir kalıntı gelememiştir. Yöre halkının anlattıklarına göre, 1945'lere kadar harabe halinde olan yapının enkazı, bugün kilisenin yerinde bulunan okulun yapımı sırasında tamamen ortadan kaldırılmıştır.Kilise ve manastıra ait olan arazinin deniz tarafında okul, yol tarafında ise eski kilisenin adıyla anılan ve yerin kutsallığı özelliğini devam ettiren bir XVIII.yy yapısı yer almaktadır. Hangi bölümlerden oluştuğu bilinmeyen manastırın bir kütüphanesi olduğu kaynaklardaki bilgiler ışığında kesinleşmiştir⁴⁵⁵. Ayrıca kilisenin batı kısmında, köylülerin yaptığı bir tamirati sırasında bir vaftizhanenin ortaya çıkarıldığı Rott tarafından ifade edilmiştir⁴⁵⁶.

Mimari Özellikler: Yapı ile ilgili olarak elimizdeki tek malzeme, planı ve fresko kalıntılarına ait birkaç fotoğraftır. Bunlara Sarre ve Rott'un anlattıkları da eklenerek kilisenin mimari ve süsleme özellikleri genel hatları ile ortaya çıkarılmıştır.

⁴⁴⁸ Sarre, a.g.e., s.183-184.

⁴⁴⁹ Rott, a.g.e., s.83-92, f.27.

⁴⁵⁰ Ebersolt, *Monument d'Architecture Byzantine*, s.29.

⁴⁵¹ Wulff, *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, II, s.458.

⁴⁵² Belke- Mersich, a.g.e., s.179

⁴⁵³ Sarre,a.g.e., s.185; Rott, a.g.e., s.87.

⁴⁵⁴ Rott, a.e., s.88.

⁴⁵⁵ Sarre, a.g.e., s.186.

⁴⁵⁶ Rott, a.g.e., s.89.

Kilise, doğuya yönlendirilmiş dikine dikdörtgen bir plana sahiptir. Ortadaki naosun batısında narteks, doğusunda bema ve apsis yer almaktadır(P.11).

1900'lü yıllara kadar yapının batısında ve kuzeyinde birer kapısı olan narteks bulunuyordu. Kilisenin dörtte biri büyüklüğüne sahip olan bu mekan, kemerler üzerinde yükselen tonozlu bir üst örtüye sahipti⁴⁵⁷. Ancak Rott, bu bölgeyi ziyaret ettiği yıllarda narteksin yeni yıkılmış olduğunu söylemektedir⁴⁵⁸. Narteksin batısından açılmış olan bir kapıdan naosa geçilir. 6m. genişliğinde, apsis kadar 6.50 m. derinliğinde olan mekan, kare bir düzenlemeye sahiptir⁴⁵⁹. Yapının dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Belirli bir yükseklikten sonra dört büyük kemere dönüşen bu payandaların üzerinde kubbe ve kasnağının yükseldiği eldeki mevcut plandan anlaşılmaktadır. Dört duvar payandası arasında kalan bölümler, kolları kısa tutulmuş haç görünümündedir. Bu kollardan doğudakinin diğerlerine göre biraz daha uzun olduğu görülmektedir. Naos, kuzey ve güneyindeki cephe duvarları üzerinde açılmış olan ikiz pencerelerle aydınlatılmaktaydı⁴⁶⁰. Naosun doğusunda enine dikdörtgen şeklinde düzenlenmiş bema kolu yer alır. Bu kol duvardan ileriye taşırılmış payandalar üzerine oturan bir kemerle naostan ayrılmıştır. Kuzey ve güneyinde küçük nişler bulunan bemanın doğusunda yarım daire şeklinde dışarı doğru taşan bir apsis yer almaktadır. Cephesinin ortasında bir pencere açıklığı bulunan apsisin önünde yay şeklinde düzenlenmiş syntononun varlığından söz edilmektedir⁴⁶¹.

Yapının dış cephelerinin nasıl bir düzenlemeye sahip olduğu konusunda elimizde hiçbir bilgi yoktur.

Malzeme ve Teknik: Yapıda malzeme olarak taş ve tuğlanın kullanıldığı, özellikle köşe duvarlarında yontma taş, kubbede ise kaydırmalı bir dizilime sahip tuğlalara yer verildiği belirtilmektedir⁴⁶².

---

⁴⁵⁷ Sarre, a.g.e., s.185.

⁴⁵⁸ Rott,,a.g.e., s.88.

⁴⁵⁹ Belke-Mersich, a.g.e., s. 179

⁴⁶⁰ Sarre, a.g.e., s.186.

⁴⁶¹ Sarre, a.g.e., s.186.

⁴⁶² Rott, a.g.e., s.88.

Süsleme: Kilisenin duvarlarının tamamen freskolarla kaplı olduğu, ancak bunların üzerlerinin kalın bir is tabakası ile örtülü olmasından dolayı tanınmaz bir hale geldikleri ifade edilmektedir⁴⁶³. Bu is tabakasını suyla yıkayarak kısmen de olsa resimleri ortaya çıkardığını belirten Rott, mevcut freskoların, XI-XII.yy'a ait olduğunu, bunların da eski resimlerin üzerinden gidilerek sonradan yapıldığından söz etmiştir⁴⁶⁴(R.109). Ayrıca yapının bema bölümünde bir ikonastasis bulunduğu, bunun üzerinde de çok değerli olmayan ikonaların yer aldığı ifade edilmektedir⁴⁶⁵.

Yapıda mimari plastik malzeme olarak sütun başlıkları, kapı ve pencere söveleri kullanılmıştır. Üstleri kemerli küçük pencerelerin köşelerinde, akanthus yaprakları ile bezenmiş sütun başlıklarının kaliteli bir işçilik gösterdikleri Sarre tarafından tespit edilmiştir⁴⁶⁶. Rott, mermer kapı çerçevelerinde ve etrafa dağılmış bazı mermer friz parçalarında, ince işlemeli yazı kuşakları, sarmaşık şeklinde stilize edilmiş yaprak ve meyve motifleri bulunduğunu belirtmektedir⁴⁶⁷.

---

⁴⁶³ Sarre,a.g.e.,s.186

⁴⁶⁴ Rott,a.g.e., s.89.

⁴⁶⁵ Sarre, a.g.e., s.186.

⁴⁶⁶ Sarre, a.e., s.186.

⁴⁶⁷ Rott, a.g.e., s.88.

2.4. Pamphylia Bölgesindeki Yapılar

2.4.1. Pamphylia Tarihi

Pamphylia, Küçük Asya'nın güneyinde Lykia ile Kilikia arasında bir kıyı bölgesidir. Pamphylia denizi kuzeyde Kilikia Trakheia'nın son uçlarıyla, batıda Rhodos Adası, doğuda Paphos ve Akamas yakınlarında Kıbrıs ve güneyde Mısır deniziyle birleşir⁴⁶⁸. Yaklaşık olarak M.Ö.I.binin ilk yarısına kadar Pamphylia ile ilgili hiçbir kayda rastlanmaz. Sicilia'lı Diodorus'un Pamphylia'nın Asurlulara, Solinus'un ise Kilikia devletine ait olduğunu söylemesi henüz bilimsel yönden tam olarak ıspatlanmamıştır⁴⁶⁹. Herodotos'daki kayıtlardan Lydia⁴⁷⁰ devletinin en kuvvetli olduğu Kral Kroisos devrinde, Pamphylia'nın Lydia'ya en azından vergi ödemek ve asker vermek bakımından bağlı olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷¹. M.Ö.547-546 yılında Lydia devletinin yıkılarak topraklarının Perslerin eline geçmesiyle Pamphylia da Pers egemenliğine girmiştir. Perslerin Doğu Akdeniz egemenliği için mevki ve donanmasıyla Pamphylia, çok önemli bir rol oynuyordu⁴⁷². Pamphylia şehirlerinin M.Ö.468'te Kimon ve M.Ö.388'de Thrasybylos tarafından Attika-Delos deniz birliğine girmesi için çaba gösterilmişse de Pamphyliyalılar tarafından Atinalıların bu teşebbüsü önlenmiştir⁴⁷³. B.İskender'in M.Ö.334 yılında batı Anadolu'yu işgalinden sonra güneye inişine kadar Pamphylia, Pers egemenliğinde birinci Ionia satraplığı sınırları içerisinde kalmıştır⁴⁷⁴. M.Ö.334'de İskender, Lykia ve Pamphylia kıyılarını ele geçirmek üzere ordusunun bir bölümüyle bu bölgelerin şehirlerine yönelmiş, karşı bir taaruz görmeden, Perge ve Side şehirlerini almıştır⁴⁷⁵. Pamphylia, antik çağda deniz stratejisi bakımından önemli bir rol oynamaktaydı. Bu çağda doğu Akdeniz ile batı Akdeniz arasında gidip gelen gemiler pusulasızlıktan kıyıları gözden kaybetmemek zorunda olduklarından Pamphylia kıyıları bu deniz gidiş gelişini

⁴⁶⁸ Strabon, a.g.e., s.XIV.3, s.242, XIV.6, s.276.

⁴⁶⁹ Lanckoronski, *Staedte Pamphyliens*, s.30; E.Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler* (çev. S. Atlan), Ankara 1957, s.18.

⁴⁷⁰ Lydia: Batı Anadolu'da kuzeyi Mysia, güneyi Karia, doğusu Phrygia ve batısı Ege deniziyle sınırlanmış bir bölgedir. Bkz. Strabon, a.g.e., s.339.

⁴⁷¹ A.Pekman, *Perge Tarihi*, Ankara 1989, s.17, dipnot.86.

⁴⁷² Bosch, a.g.e., s.19.

⁴⁷³ Bosch, a.e., s.19

⁴⁷⁴ A.T.Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago 1948, s.242, 296.

⁴⁷⁵ Bosch, a.g.e., s.19.

devamlı olarak kontrol etmek imkanını sağlıyordu. Bu nedenle Akdenize egemen olmak isteyen her devlet Pamphylia'yı elinde tutmak için çaba harcıyordu⁴⁷⁶. M.Ö.197 yılında III. Antiokhos döneminde bir süre Seleukoslar'ın egemenliğinde kalan Pamphylia kıyıları M.Ö.133'te tam bağımsızlığına kavuşmuştu⁴⁷⁷. M.Ö.I.yy başlarında Kilikia eyaletine tabi olan Pamphylia bölgesi Caesar zamanında M.Ö.47 yılında Asia eyaletine bağlanmıştır⁴⁷⁸. Pamphylia'nın çeşitli dönemlerde Asia, Kilikia, Galatia, Lykia eyaletlerine bağlanması sadece idari yönden olmuş, gerçekte bu bölgelerle hiçbir zaman birleşmemiştir⁴⁷⁹.

V. ve VI. yy'larda bir Bizans eyaleti olarak Pamphylia önemini korumuştur. Fakat VII.yy ortalarından itibaren Arap donanması özellikle Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra, Bizans'a, Akdeniz'de büyük bir darbe indirmiş, imparatorluğun doğu ve güney eyaletlerinin zaman zaman elden çıkmasına sebep olmuştur⁴⁸⁰. IV.yy'ın ilk yarısında Constantinus(324-337) zamanında, Hıristiyanlığın resmen tanınmasından sonra, aynı tarihlerde Pamphylia da Hıristiyanlığı kabul etmiş ve 325'te Nikaia'da toplanan konsilde bir metropolite temsil edilmiştir⁴⁸¹. Kilise örgütünün ilk kurucusu olarak kabul edilen aziz Paulus'un teşkilatı Pamphylia'da kurmuş olması tarihi seyir içerisinde kuvvetle muhtemeldir⁴⁸². Pamphylia, Side ile Perge eyaletleri arasındaki metropolitlik mücadeleleri sonucunda Bithynia gibi Prima ve Secunda olarak ikiye ayrılmış birincisi Side'yi ikincisi Perge'yi metropolis olarak tanımak zorunda kalmıştır⁴⁸³. XI.yy'dan itibaren Anadolu'nun Türkler tarafından fethine başlanması sırasında 1078'de Antalya Selçukluların eline geçmiş⁴⁸⁴ fakat Haçlı Seferlerinden sonra tekrar Bizanslılara bırakılmıştır⁴⁸⁵. Anadolu Beylikleri döneminde, Hamidoğulları'nın idaresi altına giren bölgede, 1392'de Osmanlı egemenliği

⁴⁷⁶ Pekman, a.g.e., s.20.

⁴⁷⁷ D.Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, II, Princeton 1950, s.278.

⁴⁷⁸ Bosch,a.g.e., s.43.

⁴⁷⁹ Magie, a.g.e., s.576.

⁴⁸⁰ A.R.Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, 1952, s.212.

⁴⁸¹ Ramsay, a.g.e., s.393.

⁴⁸² Wallace- Williams, *Tarsus'lu Paulus'un Üç Dünyası*, s. 200-204.

⁴⁸³ Ramsay, a.g.e.,s.393.

⁴⁸⁴ İ.Kefelioğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s.73.

⁴⁸⁵ M.H.Yımanç, *Türk Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1994, s.2.

kurulmuştur⁴⁸⁶. Pamphylia'nın önemli şehirleri; Attaleia (Antalya), Aspendos (Belkıs), Side ve Perge'dir.

---

⁴⁸⁶ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1973, s.15.

2.4.2. Side Mabetler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion

Resim: 110-116

Plan: 12

İnceleme Tarihi: Ağustos 2002

Side'nin Tarihi: Pamphylia şehirlerinden biri olan Side'nin erken tarihi hakkında hiçbir bilgi yoktur. Yunan tarihçisi ve coğrafyacılardan Hekataios'un Asya kitabında, Side'den bahsettiği ve şehrin adını Tauros ve Kimolos'un kızı Side'den almış olduğunu belirttiği kaynaklarda geçmektedir⁴⁸⁷. Hesychios'un sözlüğünde Side'nin anlamı "nar" olarak verilmiştir. Bu meyve hemen hemen M.Ö.500 tarihinden Roma İmparatorluk döneminin içlerine kadar, kentün sikkeleri üzerinde tasvir edilmiştir⁴⁸⁸. Anadolu tarihinde Side'nin büyük bir rolü olmadığı anlaşılmaktadır. M.Ö.VI. yy'da şehir, Lidya krallığının, ardından da Pers krallığının egemenliğine girmiştir. Ancak kentün Pers egemenliği döneminde belirli bir özgürlüğe sahip bulunduğunu bastıkları sikkeler göstermektedir⁴⁸⁹. Bir liman şehri olan Side'nin Persler zamanında bir donanma üssü olarak kullanılmaması dikkat çekicidir. M.Ö.334'te şehir hiçbir direnme göstermeden Makedonya kralı Büyük İskender'e teslim edilmiştir. İskender'in ölümünden sonra sık sık el değiştiren şehir, M.Ö.215-189 yıllarında Seleukoslar'ın nüfuzu altına girmiştir. M.Ö.188'de Bergama krallığı Pamphylia'nın batı kısımlarına sahip olmuştur⁴⁹⁰. Pamphylia'nın doğu kesimi ve Side M.Ö.188-102'ye kadar özgür bir şehir olarak kalmıştır.Fakat bölgenin bu özgür ve parlak dönemi, Pisidia ve dağlık Kilikia'da başlayıp günden güne gelişen korsanlığın Pamphylia'ya da el atmasıyla sona ermiştir. Korsanlarla başa çıkamayan Side, onlara limanını açmak, gemi tezgahlarını kullanırdmak zorunda kalmıştır⁴⁹¹. Roma İmparatorluğu döneminde Side, çevresindeki topraklarla birlikte bir şehir ya da toplum devleti olmaya devam etmiş, iç idaresinde özerkliğini korumuştur. II ve

⁴⁸⁷ Mansel, *Side*, s.6-7.

⁴⁸⁸ Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, s.471.

⁴⁸⁹ Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, s.27.

⁴⁹⁰ Pekman, *Perge Tarihi*, s.19.

⁴⁹¹ Strabon, *a.g.e.*, XIV.3, s.243.

III.yy'lar Side'nin altın çağı olmuştur. Bu dönemde birçok anıt ve yapıt dikilmiş, şehir, gerisindeki verimli topraklardan geniş ölçüde faydalanarak büyük bir tarım bölgesi olmuş, ayrıca sahip olduğu büyük ticaret filosu sayesinde Doğu Akdeniz ülkeleriyle sıkı ticari ilişkilerde bulunmuştur. III.yy'ın sonlarına doğru bu altın çağ yavaş yavaş sönmeye başlamış, Pamphylia'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerde oturan kavimler, Roma devlet otoritesinin zayıflamasından faydalanarak kıyı bölgelerine inmeye ve buraları yağma etmeye başlamışlardır. Sidede bu yağmalardan nasibini almış, şehir IV.yy'ın ortalarında bir surla çevrelenerek halkın büyük bir kısmı güneye yerleştirilmiştir. Bu dönemde Side o kadar fakirleşmiştir ki dönemin hükümdarları için bile yeni kaideler yapılmaz olmuştur⁴⁹².

Hıristiyanlığın Side'ye çok erken bir dönemde girmiş olduğu bu döneme ait kalıntılardan anlaşılmaktadır. Büyük bir kısmı imparator Diocletianus zamanına (286-305) rastlayan ve Side'de cereyan ettiği anlaşılan martir(din uğruna ölen kimseler) olaylarından şehrin III.yy'ın ikinci yarısından itibaren önemli bir Hıristiyan topluluğuna sahip olduğu kabul edilmektedir. IV.yy boyunca Side, günden güne fakirleşen bir Hıristiyan şehri görünümündedir. İznik Konsili'nde temsil edilmeyen bu şehir, Ankara ve İstanbul konsillerinde birer piskoposla temsil edilmiştir⁴⁹³. V-VI.yy'da Side doğu Pamphylia metropolitliğinin başkenti olmuş bu sayede son parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde gösterişli piskoposluk sarayı, şehrin dışında kilise, manastır ve mezar anıtları yapılmıştır. VII.yy'dan itibaren Arap akınlarından zarar görmeye başlayan şehir yavaş yavaş önemini kaybetmiş, yerini Attaleia (Antalya)'ya bırakmıştır⁴⁹⁴.

Bölgede yapılan kazılar, şehrin büyük bir yangın geçirdiğini ve Bizans yapılarından hiçbirinin IX-X.yy'dan daha geç olmadığını ortaya koymuştur. X.yy'da oturulamaz hale gelen şehir, XII.yy'da tamamen terk edilmiştir⁴⁹⁵. XII.yy'da başlayıp XIII.yy'da Pamphylia'nın işgali ile sona eren Selçuklu akınlarında Side'nin adı geçmemektedir. Ne XIV.yy'da bölgeyi işgal eden Hamidoğulları ve Tekeoğulları ne

⁴⁹² Akurgal, a.g.e., s.472.

⁴⁹³ Mansel, a.g.e., s.16.

⁴⁹⁴ A.M. Mansel, *İlk Çağda Antalya Bölgesi*, İstanbul 1957, s.15.

⁴⁹⁵ Mansel, *Side*, s.18.

de 1422'de şehri ele geçiren Osmanlı devleti zamanında burada ikamet edilmemiştir⁴⁹⁶.

Konumu ve Tarihçesi: Side antik kentinin sahil tarafında, yarımadanın doğu ucunda yer alan iki antik mabedin doğusunda kentin en önemli bazilikalarından biri yer almaktadır. Martyrion, mabetleri de içine alacak şekilde büyük bir atriuma sahip olan bu bazilikanın güneyindeki diakonikon hüccresinin bitişiğinde bulunmaktadır.

Side'nin Erken Hıristiyan ve Bizans dönemine ait mimari eserleri hakkında 1948'deki kazılara kadar kayda değer bir araştırma yapılmamıştır. 1882-1885 yılları arasında Lanckoronski başkanlığında bir grup kentin antik yapılarıyla ilgilenirken mabetler bazilikasını da görmüşler ancak detaylı bir bilgi vermemişlerdir⁴⁹⁷. Anadolu'nun Ortaçağa ait tarihi eserleri ile ilgilenen H.Rott, 1906'da Side'ye geldiğinde deniz kenarındaki bu büyük kiliseyi görmüş ve burayı çarşı bazilikası olarak adlandırmıştır⁴⁹⁸. Araştırmacı, bazilikanın güney tarafındaki, sonradan martyrion olduğu anlaşılan yapının hamam olabileceğini ileri sürmüştür⁴⁹⁹. 1948'de A.M.Mansel başkanlığında başlayan Side kazılarına 1950'de katılan Eyice kentin erken Hıristiyan ve Bizans dönemi mimarisi ile ilgilenmiş ve bu çalışmalarını doktora tezi olarak hazırlamıştır⁵⁰⁰. Eyice bölgedeki araştırmaları sırasında bazilikanın bitişiğinde bir vaftizhane olduğunu düşündüğü bu kare planlı yapının, yaptığı kazılar sonucunda bir martyrion olabileceği sonucuna varmıştır⁵⁰¹. Bu yapının biraz ilerisinde sonradan oldukça gösterişli bir vaftiz binasının bulunması bu sonucu desteklemiştir⁵⁰². Mabetler bazilikası IV.yy'a tarihlendirilmektedir⁵⁰³. Diakonikon hüccresine bitişik martyrion yapısının bazilikaya daha sonraki bir dönemde eklendiğini, martyrionun diakonikona ait güney taraf pencerelerinden

⁴⁹⁶ "Antalya", YA, II, s.856.

⁴⁹⁷ Lanckoronski, *Staedte Pamphylens und Pisidiens*, s.125-153.

⁴⁹⁸ Rott, a.g.e., s.63.

⁴⁹⁹ Rott, a.e., s.64.

⁵⁰⁰ S.Eyice, *Side Şehrinin Erken Hıristiyan ve Bizans Devirlerine ait Mimari Eserleri Hakkında Bir Tetkik Denemesi*, İÜEF.,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1952.

⁵⁰¹ Eyice, a.e., s.15.

⁵⁰² Eyice, "Un Baptistere Byzantine a Side en Pamphylie", s.577-583.

⁵⁰³ S. Eyice, " Side'nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değeri", V.Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (1960), s.53-60.

ikisini kapatmış olması göstermektedir. Bu bakımdan yapı, bazilikadan biraz daha sonraya, V.yy ortaları ile VI.yy başlarına tarihlendirilmiştir⁵⁰⁴.

Yapı oldukça sağlam bir durumda günümüze ulaşmıştır.

Mimari Özellikler: Kare bir plana sahip olan martyrionun (Plan.12) giriş yönünde bazilikanın diakonikon hücreğine bitişik bir ara bölüm bulunmaktadır. 2 m. eninde, 3 m. boyunda enine dikdörtgen bir düzenlemeye sahip olan bu mekana, bazilikanın güney nefinden açılmış bir kapıdan girilmektedir(R.110). Üzeri beşik tonozla örtülü bu ara bölümün kuzey ve güneyinde birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Narteks görünümündeki bu mekanın doğusundan açılmış bir kapıdan martyriona geçiş sağlanmıştır.

Martyrion, 8.30 m. boyunda, 8.25 m. eninde kare bir düzenlemeye sahiptir. Yapının dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşmış duvar payandaları bulunmaktadır(R.111). Bu payandaların birer yüzünde dikine dikdörtgen biçiminde, üzerleri yuvarlak kemerli büyük nişler yer almaktadır(R.114). Mekanı örten basık kubbe doğrudan, köşe duvarları üzerinde yükselen ve dört yöne birden açıklığı bulunan büyük kemerler ile bu kemerler arasında oluşan pandantifler üzerine oturmaktadır (R.112). Yapı içinde, duvar payandaları arasında, mekana dört yönde birden derinlik sağlayan, 1.50 m. genişliğinde kollar meydana gelmiştir(R.111). Beşik tonozu hatırlatacak derinliklere sahip kemerlerle örtülmüş olan bu kollardan üçünün arası, üzerinde kare kesitli pencereleri bulunan perde duvarlarla kapatılırken, dördüncü kolun arası kapı açıklığı olarak düzenlenmiştir(R.113).

Yalın bir cephe düzenlemesine sahip olan yapının en hareketli bölümünü batı girişi oluşturmaktadır. Dışarıya taşan çift hatlı yuvarlak kemerlerle hareketlendirildiği anlaşılan cephenin kuzey batı kısmı bugün mevcut değildir(R.110). N 1 tapınağına bakan kuzey cephede, narteks ve martyrionun büyük bir bölümü yıkılmıştır(R.115). benzer düzenlemeye sahip olan güney cephe daha sağlam durumdadır. Doğu bölüm ise pencere hizasına kadar toprakla dolmuştur(R.116).

---

⁵⁰⁴ Eyice, Side Şehrinin Erken Hıristiyan, s.57.

Malzeme ve Teknik: Yapıda, moloz ve kesme taş ile yer yer devşirme mermer parçaları malzeme olarak kullanılmıştır. Martyrionun iç mekanında, köşe duvarları ve kemerlerde büyük düzgün blok taşlar kullanılırken, pandantifler ve kubbede küçük parke taşlara yer verilmiştir(R.111). Sıvalı olduğu anlaşılan yapının kemer aralarını dolduran perde duvarlarında ise moloz malzeme tercih edilmiştir(R.114). Dış cephenin büyük blok taşlarla kaplandığı, azda olsa mermer parçalarında kullanıldığı görülmektedir(R.116).

Süsleme: Yapının iç duvar yüzeylerinde çok bozulmuş fresko izlerinin bulunduğu belirtilmekteyse⁵⁰⁵ de günümüze hiçbir şey ulaşmamıştır.

---

⁵⁰⁵ Eyice, a.e., s.57.

2.4.3. Side Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Martyrion

Resim: 117-121

Plan: 13

İnceleme Tarihi: Ağustos 2002

Martyrionların Konumu ve Tarihçesi: Side şehrinin büyük kapısının 200 m. kadar güneyinde, sütunlu cadde üzerinde, bu caddeyi kısmen kesen dikdörtgen bir alan içinde şehrin ikinci büyük bazilikası ve onunla bağlantılı bir yapı grubu bulunmaktadır⁵⁰⁶. Çifte Martyrion, bu bazilika ile piskoposluk sarayının arasında, bazilikanın güneyinde yer almaktadır.

Side'nin bu ikinci büyük bazilikası ve etrafındaki yapı grubu ilk defa 1948'deki araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Eyice, mabetler bazilikasının bitişiğindeki yapı gibi, kare planlı bu yapıların da birer martyrion olabileceğini belirtmektedir⁵⁰⁷. Bu mekanlar V-VI.yy'a tarihlendirilmektedir⁵⁰⁸.

Günümüze oldukça harap bir halde gelmiş bu iki yapıdan güneydeki diğerine göre daha sağlam durumdadır. Her iki yapının da üst örtüsü ve ön sahnaları bugün mevcut değildir.

Mimari Özellikler: Her biri, 7 m. eninde, 7 m. uzunluğunda olan kare planlı yapı grubu(Plan.13), güney-kuzey istikametinde birbirine bitişik iki ayrı yapıdan oluşmaktadır(R.117). Yapıların batı yönlerinden açılmış birer kapıları bulunmaktadır. Bu kapılardan doğrudan iç mekana geçilmektedir. Bu mekanların dört köşesinde duvardan ileriye doğru taşmış duvar payandaları bulunmaktadır(R.118-119). Ön yüzlerinde birer uzun dikdörtgen biçimli yuvarlak kemerli nişler yerleştirilmiş olan köşe payandalarının üzerinde dört yöne açılan derin kemerlerin bulunduğu, duvarların üst bölümündeki kemer başlangıç izlerinden belli

⁵⁰⁶ Mansel, *Side*, s.270.

⁵⁰⁷ Eyice, "Side'nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değeri", s.57.

⁵⁰⁸ Eyice, *Side Şehrinin Erken Hıristiyan*, s.56.

olmaktadır(R.118).Üst örtüleri günümüze gelmemiş olan yapıların dört köşesinde, duvar payandalarının arasında iç mekana derinlik sağlayan üzerleri kemerlerle örtülmüş kollar meydana gelmiştir(R.118-119). Kolların araları, cephelerinde kare kesitli birer pencere bulunan perde duvarlar ile kapatılmıştır(R.121). Bu duvarlardan dördüncüsü iki yapı arasındaki bağlantıyı sağlayan kapı açıklığı olarak düzenlenmiştir(R.120).

Malzeme ve Teknik: Dış duvarlarda, köşe ayaklarında ve kemer geçişlerinde düzgün blok taşlar kullanılırken(R.118), perde duvarlarda moloz malzemeye yer verilmiştir(R.120).Yapılarda sıva izlerine de rastlanmıştır.

Süsleme: Her iki yapıda da hiçbir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

2.5. Kilikia Trakheia Bölgesindeki Yapılar

2.5.1. Kilikia Trakheia Tarihi

Kilikia, Anadolu'nun güneydoğusunda, kuzeyde Toroslar, güneyde Doğu Akdeniz, batıda Pamphylia, doğuda Suriye ile sınırlandırılmış bir bölgedir. M.Ö. X-VIII.yy'larda bölge, Tracheia ve Pedias olarak ikiye ayrılmıştır⁵⁰⁹. Kilikia Trakheia, batıda Korakesion, doğuda Lamos çayı arasında yer alan küçük bir sahil şeridi ile birlikte, Toros dağlarının güney yamaçlarının oluşturduğu dağlık bir bölgedir⁵¹⁰. Burası, Trakheiotis olarak da adlandırılır ve halkına Trakheiotlar denir⁵¹¹. Kilikia adı köken olarak Yunanca bir kelime olan κιλίκιο'dan gelmekte olup, Kilix ya da Kilios yurdu demektir⁵¹². M.Ö.713-663 yılları arasında Kilikia, Asur devletine bağlı bir eyaletken⁵¹³, imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmış, daha sonra da Pers hükümdarlığına bağlanmıştır⁵¹⁴. M.Ö. 133'de İskender, Kilikia'yı ele geçirmiş fakat ölümünden sonra bölge, Seleukos Krallığına dahil edilmiştir⁵¹⁵. M.Ö.III.yy'da Kilikia, Seleukoslar ile Ptolemaioslar'ın⁵¹⁶ ele geçirmek için mücadele ettikleri bir yer olmuştur. Kilikia Trakheia'nın, kereste bakımından zengin ormanlara sahip olması ve bol insan gücü, Ptolemioslar için büyük önem taşıyordu⁵¹⁷. M.Ö.211'de II.Ptolemaios tarafından ele geçirilen bölge, kısa bir süre sonra tekrar Seleukos topraklarına katılmıştır. Kilikia Trakheia'nın dağlık bölgelerinde, liman ve kalesinin bulunması Roma dönemi boyunca önemli bir korsan yatağı olmasında etken olmuştur⁵¹⁸. Önceleri zararsız gibi görünen korsanların güçlerini artırmaya başlamaları, buna karşılık Hellenistik kralların gücünü yitirmesi ve Roma senatosunun bu bölgeyi ihmal etmesi, korsanlığın gittikçe büyüyüp kontrolden çıkmasına sebep olmuştur. M.Ö.102 yılında Roma İmparatorluğu doğu

⁵⁰⁹ Strabon, a.g.e., XIV.5, s.251.

⁵¹⁰ F.Hild- H.Hellenkemper, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien 1986, s.17.

⁵¹¹ Strabon, a.g.e., XIV.5, s.251.

⁵¹² B.Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.118.

⁵¹³ Herodotos, a.g.e., s.91.

⁵¹⁴ A.H.M.Jones, *The Cities of the Eastern Roman Empire*, Oxford 1971, s.196-197.

⁵¹⁵ Hild- Hellenkemper, a.g.e., s.31.

⁵¹⁶ Ptolemaioslar; Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın babası Ptolemaios'un kurduğu bir hanedandır. Bkz, Strabon, XIV.6, s.281

⁵¹⁷ Jones, a.g.e., s.198.

⁵¹⁸ Bosch, a.g.e., s.40.

müttefiklerinin desteklediği bir donanma ile birlikte Kilikalı korsanlara karşı mücadeleye girişmiş, ancak başarılı olamamıştır. Bu dönemde Torosların kuzeyinden Phrygia'dan başlayarak Pisidia ve Lykaonia üzerinden Kappadokia'ya kadar uzanan bir Kilikia eyaleti kurulmuştur. M.Ö.68 yılında korsanların saldırganlığı daha da artınca, general Pompeius Magnus'un komuta edeceği bir donanma kurulmuş, donanma Roma devletini yarım yüzyıldır uğraştıran korsanların yatağı Kilikia Trakheia'ya yönelerek kısa bir sürede Akdeniz korsanlardan temizlenmiştir⁵¹⁹. Roma devrinde tek bir eyalet olan Kilikia, Bizans imparatorluğu döneminde üç bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, Kilikia I, Kilikia II ve Isauria'dır⁵²⁰. Halkının erken bir dönemde Hıristiyanlığı kabul ettiği bu bölgede özellikle, V-VI.yy'larda çok sayıda kilise inşa edilmiştir. Isaurialı taş ve duvar ustaları, 501'de Filistin'de Sabas, 541'de Symeon Stylites manastırlarının yapımında, 558'de Ayasofya kubbesinin onarımında çalışmışlardır⁵²¹. VII.yy'da Kilikia Trakheia'da Arap tehlikesi baş göstermiş, bu yüzyılın ortalarından itibaren Kilikia ve Isauria bölgeleri Arap hakimiyeti altına girmiş, ancak 956'da Nikephoros Phokas bölgeyi tekrar Bizans topraklarına katmıştır⁵²². 1220'lerde Selçuklu idaresine giren bölge, 1359'da Karamanoğulları'nın egemenliği altında kaldıktan sonra, I.Süleyman tarafından tamamen Osmanlı devleti topraklarına dahil edilmiştir⁵²³.

---

⁵¹⁹ M. Özsait, **Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi**, s.305-312.

⁵²⁰ Hild- Hellenkemper, **a.g.e.**, s.22.

⁵²¹ Hild- Hellenkemper, **a.e.**, s.42.

⁵²² C.Taşkıran, **Silifke (Seleucia on Calycadnus) and Environs**, Ankara 1998, s.23

⁵²³ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.17.

2.5.2. Alanya Arap Evliyası Şapeli

Resim: 122-128

Plan: 14

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Alanya'nın (Korakesion) Tarihi: Antik Çağ'da Korakesion olarak anılan şehir, Pamphylia ile Kilikia arasında bir sınır kentidir⁵²⁴. Bazı kaynaklarda Pamphylia şehri olarak da gösterilmiştir. Strabon, Korakesion'un Kilikia Trakheia'ya batıdan girildiği zaman karşılaşılabilecek ilk kent olduğunu belirtir⁵²⁵. Sarp bir kaya üzerine kondurulmuş bir hisar görünümünde olan şehir, batıda Attaleia (Antalya), Side, doğuda Seleukia(Silifke), güneyde Akdeniz, kuzeyde Kappadokia ile çevrelenmiştir. Korakesion, konumu ve limanı nedeniyle korsan ve asiler için uygun bir sığınak olarak görülmüştür. Bundan ötürü savunmasız gibi görülen şehrin, küçük bir askeri birlik ile kendini nasıl koruyabildiğini büyük III.Antiokhos'a karşı galibiyet kazanan tek Kilikia şehri olmasıyla göstermiştir⁵²⁶. Kentte, 100 yılı dolaylarında İmparator Traianus döneminde para basılmıştır. Erken Hıristiyanlık dönemi hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olmadığımız kentin, kilise örgütü kurulduğunda, Pamphylia'daki Side Metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir⁵²⁷. Gemiciler kendileri için çok güvenli olan bu dağlık buruna, "Güzel Dağ" ismini vermişlerdi. Buna bağlı olarak Bizanslılar da buraya "Kalonoros" demişlerdir. Bu isim değişik şekillere girerek varlığını sürdürmüştür. Müslümanların fethinden sonra bile burası, Ermeniler, Venedikliler, Cenevizler ve Kıbrıslılarca, "Candelor, Scandalore, Galanorium" gibi adlarla anılmıştır⁵²⁸. I.Keykavus'un Antalya'yı fethetmesiyle, Anadolu baştan başa Selçuklu hakimiyetine geçmişti. 1219'da saltanatın başına geçen Alaeddin Keykubad'ın, hükümdarlığı güney sahili boyunca uzatmak için Kalanoros'u alması gerekiyordu. Bu alınması zor kale, o sıralarda bir Ermeni beyi tarafından idare ediliyordu. Anlaşma yoluyla alınan

⁵²⁴ Strabon, a.g.e., s.332.

⁵²⁵ Strabon, a.g.e., XIV.5, s.250-254.

⁵²⁶ III.Antiokhos; Seleukos kralı, Strabon, a.g.e., s. 290.

⁵²⁷ B.Umar, Kilikia, İstanbul 2000, s.14.

⁵²⁸ Cl. Cahen, " Le Campagne de Mantzikert d'apres Les Sources", Byzantion, IX(1934), s.623-42.

şehre, Alaeddin Keykubad kendi adına izafeten Alaiye ismini verdi⁵²⁹. Alanya'nın Alaeddin Keykubad devrindeki parlaklığı kısa sürmüştür. Onun ölümünden sonra, Alanya'da yapılmış herhangi bir Selçuklu yapısı yoktur. Piri Reis, Akdeniz atlasında da yer alan kentin tersane ve limanını överek, güney rüzgarları çıktığında buranın tehlikeli olduğuna da dikkat çekmiştir⁵³⁰.1300 yılında Selçuklu Sultanlığı'nın parçalanmasından sonra, Alanya'nın içinde bulunduğu güney sahil hattı Karamanoğulları'nın payına düştü. Şehir, 1471'de Gedik Ahmed Paşa tarafından barış yolu ile alınarak Osmanlı yönetimine katılmıştır⁵³¹.

Şapelin Konumu ve Tarihçesi: Alanya iç kalesinde bulunan yapı, Hellenistik devir kalesine ait, 6 m genişliğindeki kulenin kalıntıları içine inşa edilmiştir. Orta Hisar denilen bu bölge Hisariçi mahallesinin güney doğusunda yer alır.

Yapı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. İlk olarak Rott'un kitabında karşımıza çıkan yapıdan araştırmacı, çok genel olarak bahsetmiştir⁵³². İ. H. Konyalı, Alanya adlı kitabında kilise hakkında genel bir takım bilgiler aktarmıştır⁵³³. S.Guyer, plan tiplerini tanıttığı bir çalışmada bu kilisenin küçük bir planını vererek yapıyı "tek nefli kolları dar haç panlı" kiliseler grubunun bir örneği olarak göstermiştir⁵³⁴. Son olarak, S.Lloyd ve D.S.Rice tarafından incelenmiş olan yapının ayrıntılı planı da ilk kez bu araştırmacılar tarafından çıkarılmıştır⁵³⁵.

Bu küçük kilise, kalenin geçirmiş olduğu üç ayrı tarihi dönemi üzerinde taşıması bakımından önemlidir. İlk kısım Hellenistik devir kalesine ait kare planlı kuledir. Bu kule içine Bizans döneminde bir kilise inşa edilmiş, üçüncü devir olan Selçuklular zamanında ise şapele zarar vermeyecek şekilde eski duvarlar onarılmıştır. Yaptırıcısı ve dönemi hakkında bir bilgiye sahip olmadığımız yapının adının, Aya Yorgi olduğu İ.H.Konyalı tarafından ileri sürülmektedir. Konyalı ayrıca

⁵²⁹ S.Lloyd- D.S.Rice, *Alanya (Ala'iyya)* (çev.N.Sinemoğlu), Ankara 1989, s.2.

⁵³⁰ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*(neş. H.Alpagut- F.Kurdoğlu), İstanbul 1935, s.762.

⁵³¹ İ.Bostan, "Alanya", *İA*, II, s.340.

⁵³² Rott, *Kleinasiatiscche Denkmeler*, s.71.

⁵³³ İ.H.Konyalı, *Alanya*, İstanbul 1946, s.310.

⁵³⁴ Guyer, *Grundlagen Mittelalterlicher*, s.59.

⁵³⁵ Lloyd- Rice, *a.g.e.*, s.40-41.

kilisenin ön kısmındaki kayalıklar arasında bir Hıristiyan mezarlığının bulunduğunu, Müslümanlar zamanında da bu mezarlığın kullanılmaya devam ettiğini belirtmektedir⁵³⁶. Yapının, Türk döneminde mescide çevrilerek adını burada mezarı bulunduğu belirtilen Arap Evliyası isminde bir kişiden aldığı ileri sürülmektedir⁵³⁷. Mescide çevrildiği söylenen şapelde, mihrap izine rastlanmamıştır. Yapı, genel özellikleri dikkate alınarak XI-XII.yy'lar arasına tarihlendirilmiştir⁵³⁸.

Yapı, oldukça sağlam bir durumda olup günümüzde kullanılmamaktadır.

Mimari Özellikler: Bir şapel durumundaki yapı, naos, bema ve apsis bölümlerinden oluşan dikine bir düzenleme göstermektedir(P.14).

Yapıya batı yönde bulunan 1.40 m. genişliğindeki bir kapıdan girilmektedir(R.122). Bema koluyla birlikte apside kadar 6.40 m. uzunluğunda olan naos 4.50 m. genişliğe sahiptir. Yapının dört köşesinde duvardan ileriye taşırılmış duvar payandaları yer alır(R.123-124). Bu payandalar belirli bir yükseklikten sonra cephe boyunca uzanan dört büyük kemere dönüşmüştür(R.124). Kemerler arasında oluşan pandantifler üzerinde, yaklaşık 3.60 m. çapında bir kubbe yükselmektedir(R.125). Kubbeyi taşıyan köşe duvarları arasında, kuzey ve güneyde 45 cm., batıda 90 cm., doğuda ise bema koluyla birleşerek 1.82 m.ye ulaşan haç kolları meydana gelmiştir. Kuzey ve güney yan kolları bir kemer içerisinde yer alırken, doğu ve batıdakiler tonozla örtülmüştür(R.123-124). Büyük bir bölümü kalın sur duvarları içinde olan yapının aydınlatılması için naosun kuzeybatı ve güneybatı duvarlarına pencereler açılmış, ancak güneybatı penceresi Selçuklu dönemindeki bir onarım sırasında kapatılmıştır(R.126). Naosun doğusunda, 3.65 m. genişliğinde, 1.82 m. derinliğinde enine dikdörtgen bir düzenlemeye sahip bir bema kolu yer alır. Bema tonozunun üst kısmında, yine tonozla örtülü, beş mazgal pencere ile aydınlatılmış bir oda bulunmaktadır. Kubbe kasnağının bir penceresi, giriş ve çıkışının nasıl sağlandığı anlaşılamayan bu odaya bakmaktadır. Bemanın doğusunda bulunan apsis, 2.05 m. genişliğinde, 1.05 m. derinliğinde olup, iki yanına üzerleri sivri kemerli birer

⁵³⁶ Konyalı, a.g.e., s.311.

⁵³⁷ Lloyd- Rice, a.g.e., s.40; Konyalı, a.e., s.311.

⁵³⁸ Lloyd- Rice, a.e., s.40

küçük niş yerleştirilmiştir. Zeminden birkaç kademe yükseltilmiş olan mekanda, yuvarlak bir kemer içine alınmış apsis çıkıntısının ortasına, mazgal türü bir pencere açılmıştır(R.123).

Kare planlı bir kule içine yapılan şapelin, kuzey ve güney cepheleri sur duvarlarına bitiştirilmiş olup sadece batı cephesinin 1.55 m.'lik bölümü ile üst örtüsünün bir bölümü bu surların dışında kalmıştır. Üst örtü hizasında üçgen bir form kazanmış olan batı cephenin ortasında, giriş bölümünün düz kapı lentosu üzerinde bir alınlık meydana getirilmiştir(R.122).Yapının kuzeybatı cephesinde, içteki pencere açıklığına aydınlık sağlayan dar bir koridor oluşturulmuştur. Güneybatıda sonradan kapatılmış pencerenin dolgu duvarlarını görmek mümkündür. Doğu yönünde görülen ise kare planlı bir kule kitlesi ve üzerinde açılmış mazgal türü pencerelerdir(R.127). Şapelin basık kubbe ve kasnağının yarısı kule içerisinde yer almaktadır(R.122). Kubbenin yükseldiği ensiz kasnak üzerinde açılmış pencerelerden üç tanesi dış cepheye, bir tanesi ise bema tonozu üzerindeki odaya bakmaktadır(R.125).

Malzeme ve Teknik: Yapıda, değişik boyutlarda ve şekillerde taş malzeme kullanılmıştır(R.126). Ancak dış cephede yer yer tuğlanın da kullanıldığı görülmektedir(R.121). Yapının içerisinde, duvar köşeleri ve kemerlerde düzgün kesme taşlara yer verilirken, duvar dolgularında, apsis ve kubbede küçük molozlar kullanılmıştır. Dış cephede ise, köşe duvarlarında büyük blok taşlar ile aralarında yer yer tuğlanın da kullanıldığı moloz dolgular görülmektedir. Kalan izlerden yapının içten ve dıştan sıvalı olduğu anlaşılmaktadır.

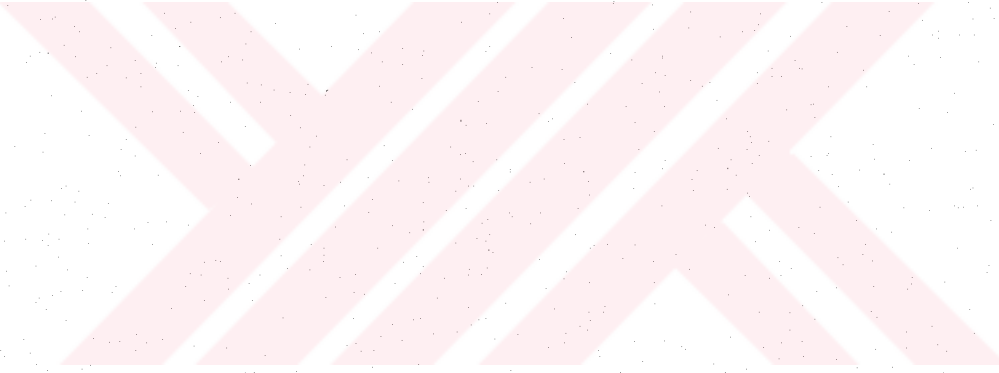
Süsleme: Sıvalı olduğu anlaşılan yapı yüzeyinde fresko izine rastlanmamıştır. Ancak Rott, “Yüzeyi isle kaplı olan yapının fresko süslemesi tam olarak seçilemiyordu” diyerek⁵³⁹, yapıda bir zamanlar freskolar olduğuna dair ipuçları vermekle birlikte, bir dönem mescit olarak kullanıldığı belirtilen yapının yüzeyi büyük bir ihtimalle bu kullanım sırasında sıvanmıştır. Mekan günümüzde de yer yer isle kaplıdır. Şapelde bugün görülebilen tek dekoratif unsur, kapı alınlığının dış

---

⁵³⁹ Rott, a.g.e., s.71.

kısmını çevreleyen, tuğladan yapılmış destere dişi formundaki süslemeler ile alınlık içinde, alçı üzerine yapıldığı anlaşılan baklava şeklindeki desenlerdir(R.128).

Şapelde mimari plastik olarak değerlendirebileceğimiz tek malzeme kapı alınlığının dış kısmında yer alan ve sadece bir tanesi günümüze gelmiş olan mermerden yapılmış, devşirme olduğu anlaşılan korniş parçasıdır(R.128). Kemer ve sütuncenin kaidesini oluşturan bu parça yüzeyini, ince bir friz dolanmakta olup, iç kısmı akanthus yapraklarından oluşan bir bezeme ile süslenmiştir. Bu kaide üzerine oturan sütunceler ise taştan yapılmış, üzerleri bezemesiz basit mimari elemanlardır.

2.5.3. Alanya Cilvardo Burnu Manastırı Şapeli

Resim: 129-137

Plan: 15

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Şapelin Konumu ve Tarihçesi: Şapel, Alanya yarımadasının güney batısında, denize doğru 400 m. uzanan kayalığın tepesinde yer alır. Yapıya da adını veren bu kayalığa, “Cilvardo”, “Dilvardo” ya da “Kale ardı” denilmektedir⁵⁴⁰. Buraya, küçük bir koydan sahile çıkıldığında, kuzeydoğu yönünde kayalara tırmanılarak ulaşılmaktadır. Bu güzergahta kayaya oyulmuş merdivenler olduğu belirtilmekteyse de bugün hiçbir iz kalmamıştır⁵⁴¹. Kale surları tarafında, burna doğru uzanan ancak bugün çok aşınmış olduğundan kullanılmayan bir başka yol daha bulunmaktadır.

Yapı hakkında bilgi veren kaynak çok azdır. Rott Anadolu’daki Bizans kiliselerini tanıttığı kitabında kısaca konumundan bahsettiği şapelin, mimarisine hiç değinmemiştir⁵⁴². İ.H.Konyalı, Alanya ile ilgili çalışmasında yapıdan az da olsa bahsetmektedir. Şapel ve çevresindeki manastıra ait yapıları gösteren bir plan ilk kez Llyod ve Rice tarafından çizilerek Alanya adlı kitaplarında yayınlanmıştır⁵⁴³.

Bir kitabesi bulunmayan bu yapının, kim tarafından ve hangi dönemde yaptırıldığı konusunda elimizde bir bilgi yoktur. Ancak XIII.yy başlarında Alanya, Selçuklu hakimiyetine girdiğine göre yapının en geç XII.yy sonlarına tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

Civarındaki kalıntılardan bir manastıra ait şapel olduğu anlaşılan yapının etrafının bir sur ile çevrili olduğunu gösteren duvar kalıntıları bulunmaktadır(R.129). Üzerleri dendanlarla şekillenmiş olan bu sura, bugün büyük bir kısmı tahrip olmuş

⁵⁴⁰ Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, s.72.

⁵⁴¹ Lloyd-Rice, *Alanya*, s.44.

⁵⁴² Konyalı, *Alanya*, s.204.

⁵⁴³ Lloyd-Rice, *a.g.e.*, s.43. R.19.

bir kapıdan girilmektedir. Üzerinde iki tepe barındıran Cilvardo burnunun, sağında şapel, solunda manastıra ait harabeler bulunmaktadır. Manastır kalıntılarının bulunduğu tarafın tehlikeli bir güzergaha sahip olması nedeniyle buraya geçilememiştir. Ancak, Lloyd ve Rice yaptıkları incelemelerde, manastırın hangi bölümlerini oluşturduğu anlaşılamayan bu duvar kalıntılarında, sadece ortada yer alan yemekhane olabileceğini tespit etmişlerdir. Tepenin sağında yer alan şapel, güney duvarı hariç diğer kısımları sağlam bir vaziyette günümüze kadar gelebilmiştir.

Mimari Özellikler: Oldukça dar bir alan üzerine kurulan şapel, naos, bema ve apsisten oluşan dikine bir düzenlemeye sahiptir(P.15).

Yapının dikine dikdörtgen bir plana sahip olan naosu, 2.80 m. genişliğinde, bemaya kadar 4 m. uzunluğundadır. Bu mekana batı yönde bulunan 1 m. genişliğindeki bir kapıdan girilmektedir(R.130). 1.30 m. derinliğindeki üzeri tonozlu giriş bölümünden sonra(R.131), duvarlardan ileri taşırılmış dört duvar payandası yer alır(R.130-133). Kubbe ve kasnak, bu payandalar üzerinde yükselen kemerler arasında oluşan pandantiflerle taşınmaktadır(R.132). Bu duvar payandalarının kuzey ve güneyinde, 45cm. derinliğinde dar haç kolları meydana gelirken, doğu ve batı doğrultusunda 1.30 m. derinlikte oldukça uzun mekanlar oluşturulmuştur. Naosun kuzey duvarı ortasında bulunan 85 cm. genişliğindeki bir açıklıktan kilisenin kuzeyine bitişik olan yan odaya geçilmektedir(R.135). Arazi konumuna uydurularak yapılan bu çapraz mekanın güney duvarının büyük bir bölümü ile üst örtüsü yıkılmıştır(R.137). Naosun doğu koluyla birleşen bema oldukça uzun tutulmuştur(R.132). 1.30 m. derinliğindeki kol, 2.10 m. genişliğe sahiptir. Tonozla örtülü olan mekanın kuzey duvarında küçük bir niş bulunmaktadır. Bemanın doğu ucunda yer alan yarım daire şeklindeki apsis, 1.52 m. çapında, 88 cm. derinliğindedir.

Güney duvarı dışındaki(R.134) tüm bölümleri ayakta olan yapının yalın bir cephe düzenlemesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şapelin batı cephesi, kuzeyine eklenmiş olan yan odayla birlikte enlemesine bir genişleme göstermektedir(R.130). Bu cephenin kuzeyinde yarım daire biçiminde üzeri yuvarlak kemerli bir niş yer

almaktadır. Batı yüzünde iki mazgal pencere bulunan yan mekan, yapının kuzey cephesini üst örtü hizasına kadar tamamen kapatmaktadır. Üst örtüsü yıkılmış bu mekanın, geçiş izlerinden tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır(R.137). Yapının doğusunda yer alan apsis taşıntısının ortasında küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu mekanın üzeri basık bir tonozla örtülüdür(R.136). Orta kubbenin kübik alt yapısının doğu-batı doğrultusunda uzanan tonozlu kolları, kuzey ve güneydeki kısa kollarla birlikte üst örtü hizasında, üçgen alınlıklar şeklinde dışa yansıtılmışlardır. Üzeri basık bir kubbe ile kapatılmış yüksek kasnağın dört yönüne ince ve uzun dikdörtgen pencereler açılmıştır (R.136).

Malzeme ve Teknik: Yapı, değişik boyutlardaki taş malzemedен inşa edilmiştir. Kemer ve duvar köşelerinde düzgün şekilli taşlar yer alırken, duvar dolgularında, kasnak ve kubbede küçük moloz taşlar kullanılmıştır(R.131). Üst örtüde ve kuzeydeki ek yapıda, taşların aralarında tuğla kırıklarına, üst örtüde de kiremit parçalarına rastlanmıştır(R.136). Mekanın içten ve dıştan sıvalı olduğu kalan izlerinden anlaşılmaktadır.

Süsleme: Sıvalı olan yapıda fresko izlerine rastlanmamıştır. Mimari plastik malzemenin de kullanılmadığı anlaşılan yapının zemininde beyaz ve mor renkteki taşlarla yapılmış mozaikler bulunduğu İ.H.Konyalı tarafından belirtilmektedir⁵⁴⁴. Sur içindeki muhafız odalarının önünde mavi beyaz kireç taşı ile meydana getirilmiş bir başka mozaikten de Lloyd ve Rice bahsetmektedir⁵⁴⁵. Ancak bunların hiçbirisi bugün mevcut değildir.

---

⁵⁴⁴ Konyalı, a.g.e., s.204.

⁵⁴⁵ Lloyd- Rice, a.g.e., s.42.

2.5.4. Silifke Boğsak Adası Şapeli

Resim: 138-144

Plan: 16

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Silifke'nin (Seleukeia) Tarihi: Silifke adı, Seleukeia'dan gelir⁵⁴⁶. Seleukeia, Seleukos Nikator tarafından M.Ö.296-280 yılları arasında kurulan Kilikia şehirlerinden birisidir⁵⁴⁷. Ancak buranın tarihçesi çok daha eskilere gitmektedir. Kentin en eski adı, Olbia'dır⁵⁴⁸. Olbia, sonradan kurulan Seleukeia şehrinin birkaç km ilerisindeydi⁵⁴⁹. Seleukos, yeni şehri kurduktan sonra, Olbia halkını buraya göçe zorlamıştır⁵⁵⁰. Seleukeia her zaman Kalykadnos (Göksu) nehrinden dolayı bereketli topraklara sahip zengin bir kent olmuştur. Şehrin İlkçağ tarihi hakkında çok fazla bilgimiz yoktur. Kent, Roma İmparatorluğunun egemenliği dönemindeyken kendi adına sikke basmıştır⁵⁵¹. IV.yy'da, Isauria'nın metropolisi olan Seleukeia'ya birçok yer bağlanmış, piskoposluk listelerinde başkent olarak gösterilmiştir. Şehir, Erken Bizans döneminde önemli rol oynayan ve geniş bir yer tutan kristoloik(dini) mücadelelerde sözü edilen bir yer olmuştur. Seleukeia, tüm Bizans hakimiyeti boyunca dini karakteri yanında, aktif bir liman ve kumaş üretim merkezi olarak da önem kazanmıştır⁵⁵². Alman İmparatoru Friedrich'in 1190'da Haçlı Seferleri sırasında Göksuyu geçerken boğulup ölmesi Seleukeia'nın adını tüm dünyaya duyuran olay olmuştur⁵⁵³. XI.yy'da bir süre Türk hakimiyetine giren kent, daha sonra tekrar Bizans idaresine, 1180'den sonra da Ermenilerin eline geçmiş, 1216'da tekrar Selçuklu yönetimine girmiştir⁵⁵⁴.

⁵⁴⁶ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.52.

⁵⁴⁷ Strabon, *a.g.e.*, XIV.5.20

⁵⁴⁸ Olba ayrıca Helenistik çağda İzmit yöresinde mutluluk Tanrıçasıdır. Bkz., Umar, *a.g.e.*, s.52; Strabon'da, Olba, Holmi olarak ifade edilmiştir. Bkz., XIV.5.4.

⁵⁴⁹ Umar, *a.e.*, s.52.

⁵⁵⁰ Strabon, *a.g.e.*, XIV.5.4.

⁵⁵¹ Umar, *a.g.e.*, s.6.

⁵⁵² D. Magi, *Roman Rule in Asia Minor*, I, Princeton 1950, s.142.

⁵⁵³ Umar, *a.g.e.*, s.56-57.

⁵⁵⁴ Mac Kay, "Seleukeia ad Kalykadnum", *PECS*, s.821.

Seleukeia'nın 15 km. batısında yer alan Portus Pini (Boğsak), Ortaçağ dönemi deniz haritalarında gösterilmiş bir liman kasabasıdır⁵⁵⁵. Liman "Pini" adını bu bölgede yetişen çamlardan almıştır⁵⁵⁶. Bu limanın denize doğru uzanan dik ucunun biraz ilerisinde, Antik dönemde adı "Asteria"⁵⁵⁷, Bizans devrinde "Nesulion" olarak anılan Boğsak adası yer alır⁵⁵⁸. Boğsak'ın, küçük bir ada olmasına rağmen üzerinde, altmış kadar ev harabesi, dört kilise, sarnıçlar ve kaya mezarları bulunan önemli bir Bizans yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵⁹.

Şapelin Konumu ve Tarihçesi: Boğsak adasının kuzeydoğusunda bulunan şapel, bir yamacın eteğine inşa edilmiştir. Şapelin apsisi Ak liman yönüne bakmaktadır.

Boğsak adası ve limanının ismi önemli coğrafya haritalarında yer almasına karşın, buradaki Bizans yerleşmesi hakkında fazla bir bilgi yoktur. Şimdiye kadar adada bulunan bu yapıların toplu bir incelemesi yapılmamıştır. 1970'li yıllarda Silifke ve çevresinde uzun süreli ve kapsamlı araştırmalar yapan Eyice, Boğsak adasını da incelemiş, bir kitapta toplamayı düşündüğü bu mimari malzemeyi, kısa yayınlar halinde tanıtmakla yetinmiştir⁵⁶⁰. Boğsak şapelinin ilk olarak, 1907'de bu bölgeye gelen S.Guyer tarafından bir planı çizilmiş, araştırmacı 1950'de yayınladığı kitabında yapıyı "tek nefli, kolları kısa haç planlı" tipteki yapıların erken örnekleri arasına yerleştirmiştir⁵⁶¹. 1986'da Hellenkemper ve Hild⁵⁶², 1996'da S.Hill⁵⁶³ Kilikia civarını konu edindikleri çalışmalarında bu küçük yapıdan da bahsetmişlerdir.

⁵⁵⁵ Liman, Pisaner, Marino Saudo, Rizo gibi Ortaçağ döneminin önemli deniz haritalarında yer almıştır. Piri Reis Ak Liman'dan (Ağa Limanı) bahsederken Boğsak adası karşısı olarak tarif etmiştir. Ayrıntılı bilgi için, bkz. F.Hild- H.Hellenkemper, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien 1986, s.38; G.D.D.Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, Paris 1987, s.23.

⁵⁵⁶ Hild- Hellenkemper, a.e., s. 38.

⁵⁵⁷ F. Hild- H.Hellenkemper, *Tabula Imperii Byzantini V: Kilikien and Isaurien*, Wien 1990, s.367.

⁵⁵⁸ C.Taşkıran, *Silifke*, Ankara 1993, s.212.

⁵⁵⁹ Eyice, "Einige Byzantinische Kleinstadte im Rauhen Kilikien", *150 Jahre Deutsches Archaeologisches Institut*, Berlin 1979, s.205.

⁵⁶⁰ Eyice, "Silifke ve Dolaylarında yapılan Toprak üstü Arkeolojik Araştırmaları Raporu 1979", *TTK Belleten*, 44(1980), s.122-124; aym., "Einige byzantinische Kleinstadte im Rauhen Kilikien", s.205; aym., "Ricerche e scoperta nella regione di Silifke nella Turchia meridionale", *Milion*, I (1988), P.III.

⁵⁶¹ Guyer, *Grundlagen Mittelalterlicher*, s.59, P.11b.

⁵⁶² Hild- Hellenkemper, *Neue Forschungen*, s.38.

⁵⁶³ S.Hill, *The Early Churches of Cilicia and Isauria*, Variorum 1996, s.105-106.

Erken Bizans döneminin önemli yerleşim yerlerinden biri olduğu anlaşılan Boğsak adasındaki bazilikal planlı kiliseler V.yy ikinci yarısına tarihlendirilirken, biraz daha geç bir dönemden olduğu anlaşılan bu yapı VI.yy ortalarına yerleştirilmiştir⁵⁶⁴.

Fazla tahribata uğramadan günümüze kadar gelebilmiş olan yapının sadece üst örtüsü yıkılmıştır(R.138). Şapelin kuzeybatısında üç nefli bazilikal planlı bir erken dönem yapısının daha bulunduğu belirtilmekteyse de⁵⁶⁵, ağaç ve çalılarla kaplı olan şapelin etrafında sadece, sütun başlığı parçaları ile birkaç duvar kalıntısı tespit edilebilmiştir. Ayrıca yapının güneydoğusunda yamaca dayandırılmış bir de sarnıç yer almaktadır.

Mimari Özellikler: Oldukça küçük boyutlu olan bu yapı, naos, bema ve apsisten meydana gelmektedir(P.16).

Yapının naosu 5 m. genişliğinde, 5.26 m. uzunluğunda kareye yakın bir plana sahiptir. Mekan içerisinde duvardan ileriye taşırılmış dört duvar payandası, yapıyı içten çepeçevre dolanan korniş hizasından itibaren dört yana açılan kemerlere dönüşmüştür(R.139). Bu kemerlerin aralarında oluşan pandantifler üzerinde, bugün mevcut olmayan kubbe kasnağının yükseldiği anlaşılmaktadır(R.140). Duvar payandaları arasında kuzey, güney ve batıda 1.10 m., doğuda 1.60 m. derinliğinde dar tutulmuş haç kolları meydana gelmiştir(R.141). Bu kollarla küçük yapı içerisinde, dört yönde birden bir genişleme sağlanmıştır. Duvar payandalarının, hem masif etkisini gidermek hem de onlara işlevsellik kazandırmak amacıyla, her payandanın birer cephesine yuvarlak kemerli nişler açılmıştır(R.141). Naosun batı cephesinde 1.25 m. genişliğe sahip olan bu nişlerin, kuzey ve güney cephelerdeki açıklıkları 90 cm'dir(R.139,141). Üzerleri kemerli bu bölümlerin üçü de mekana girişi sağlayan kapılar şeklinde düzenlenmiştir. Naosun doğu koluyla birleşen bema, 1.62 m. derinliğinde, 2.76 m. genişliğinde enine dikdörtgen şekindedir(R.142). Kuzey ve güneyinde 62 cm. genişliğinde, üzerleri kemersiz derin tutulmuş birer dikdörtgen nişe yer verilmiştir. Yapının doğu ucunda yer alan apsis, 2.20 m.

⁵⁶⁴ Hild- Hellenkemper, a.g.e.,s.38; Hill, a.e., s.106.

⁵⁶⁵ Eyice, " Ricerche scoperte", s.3, P.III.

genişliğinde, 1.30 m. derinliğindedir. Orta bölümü yıkılmış olan apsisin bu kısmında bir sütunla ayrılmış ikiz pencereleri olduğu belirtilmekteyse de⁵⁶⁶ bugün sadece, pencere kemerlerinin başlangıç izlerini görmek mümkündür(R.142).

Son derece yalın bir cephe düzenlemesine sahip olan yapıda yalnızca doğuda dışarıya taşan apsis, bu cepheye bir hareketlilik katmaktadır(R.143). Şapele üst örtüden bakıldığında, ne kübik alt yapının ne de iç mekandaki kolları örten tonozların üst örtüye aksettirilmediği görülmektedir(R.144). Şapeli örten, ancak günümüze gelememiş olan kubbe ve kasnağının nasıl bir düzenlemeye sahip oldukları ise bilinmemektedir.

Malzeme ve Teknik: Yapıda kullanılan tek malzeme farklı boyut ve şekillerdeki taşlardır. Korniş hizasına kadar duvarlar parke taşı şeklinde, fazla işleme uğramamış yüzeyleri pürüzlü küçük dörtgen taşlarla örülmüştür. Kemerler ve üst örtülerde, düzgün şekillendirilmiş kesme taşlar kullanılmıştır. Kapı ve nişlerin üzerindeki kemerlerde ise, dikine kullanılmış küçük taşlara yer verilmiştir. Yapıda düzgün bir işçilik dikkati çekmektedir(R.140-141).

Süsleme: Bu küçük şapelde yapının bir bölümünü dolanan taş bir friz kuşağından başka hiçbir süsleme unsuru olmadığı görülmüştür.

---

⁵⁶⁶ Guyer, a.g.e., s.59.

2.6. Kappadokia Bölgesindeki Yapılar

2.6.1. Kappadokia Tarihi

Kappadokia bölgesi, Antik dönemde doğuda Armenia, batıda Galatia ve Lykaonia, kuzeyde Pontos ve güneyde Kilikia ile sınırlandırılmış olup, adını Galatia sınırındaki Kappadoks ırmağından almıştır⁵⁶⁷. M.Ö.1300'e ait Hititçe bir metin, buradaki yerleşme merkezleriyle ilgili bilinen en eski yazılı kaynaktır. M.Ö.1200'de Hitit uygarlığının ortadan kaldırılmasından sonra Kappadokia, Kimmerler'in (M.Ö.700-650), Medler'in (M.Ö.585) ve Persler'in (M.Ö.330) egemenliğine girmiştir⁵⁶⁸. M.S. 17'de bir Roma eyaleti olan Kappadokia'nın başkenti Mazaka'nın adı, Augustus tarafından Caesarea (Kayseri) şeklinde değiştirilmiştir⁵⁶⁹. İmparator Septimus Severus döneminde ekonomik bakımdan canlanan Casarea daha sonraki yıllarda İran'dan gelen Sasaniler'in saldırılarına uğramış bu durum şehrin ekonomisini bozmuştur⁵⁷⁰. I.yy'da Hıristiyanlığın bu bölgedeki etkinliği hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak IV.yy'da burada önemli din adamlarının yetiştikleri bilinmektedir⁵⁷¹. Bizans döneminde bölgede Mokisos (Kırşehir) ve Doara (Hacıbektaş) gibi yeni kentler kurulmuştur⁵⁷². İmparator I.Anastasius (491-518) ve I.Iustinianus(527-565) devirlerinde birçok şehir surlarla çevrilmiştir. VII.yy ve devamındaki üç yüzyıl boyunca Kappadokia Bizans ve Araplar arasındaki savaşlarda bir sınır bölgesi olmuştur⁵⁷³. İki kez Arap akınlarına uğrayan bölge, VI.Leon (886-912) zamanında istikrarlı bir dönemin içine girmiş ve X.yy ortalarından XI.yy'ın üçüncü çeyreğine kadarki kısa bir sürede barış içinde yaşamıştır⁵⁷⁴. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girmeleri ile bu bölgede yeni bir dönem başlamıştır. XI.yy'ın ikinci yarısında Anadolu'ya hızla yerleşen Türkler, 1080 yılında Anadolu Selçuklu

⁵⁶⁷ Strabon, a.g.e., s.XII.2.7,s.8-9.

⁵⁶⁸ "Nevşehir", YA, VIII, s.6066.

⁵⁶⁹ Strabon, a.g.e., s.343.

⁵⁷⁰ M.Restle, "Kappadokien", RBK, III (1978), s.968.

⁵⁷¹ Y.Ötüken, *Ihlara Vadisi*, Ankara 1990, s.5.

⁵⁷² Ramsay, *Anadolu'unun Tarihi Coğrafyası*, s.330.

⁵⁷³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.108.

⁵⁷⁴ Restle, a.g.e., s.980; L.Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1985, s.3-4.

devletini kurmuşlardır⁵⁷⁵. XII.yy'da Kappadokia bölgesi, Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Haçlı orduları ve Türkler arasındaki savaşlarda sınır bölgesi olmuştur. 1210 yılında Sultan Keyhusrev'i yenen I.Theodoros Laskaris Kappadokia bölgesine kadar egemenliğini genişletmiştir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethi buradaki dini etkinliği etkilememiş, dini hayat bölgede varlığını XIV.yy'ın sonuna kadar korumuştur⁵⁷⁶.

---

⁵⁷⁵ Texier, a.g.e., III, s.35-36; Komnena, Alexiad, s.16.

⁵⁷⁶ Ötügen, a.g.e., s.5.

2.6.2. İvriz Ambar Deresi Kilisesi

Resim: 145-150

Plan: 17

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Konya Ereğlisi'nin Tarihi: Konya ovasının güneydoğu kenarı yakınında, Orta Toroslar adı verilen dağ sıralarının kuzeybatıya bakan etekleri önünde kurulmuştur⁵⁷⁷. Kappadokia'ya bağlı bir eyalet olan kent, Antik çağda Kybistra adıyla anılmış⁵⁷⁸ ve Geç Hitit kent devletleri döneminde Tuhanna Krallığının merkezi olmuştur. M.Ö.743'te Asur, M.Ö.705'de Frigya, M.Ö.546'da da Pers egemenliğine giren şehir, M.Ö.33'de Makedonya tahtına geçen Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir. M.Ö.88'te Pontos kralı Mitridates tüm Asya eyaletleri ile birlikte Kybistra'yı da topraklarına katmış ancak M.Ö.86 yılında şehir tekrar Roma idaresi altında Kappadokia eyaletine dahil edilmiştir.⁵⁷⁹ Bizans döneminde Anatolikon teması içinde yer alan Kybistra, İmparator Heracleius döneminde (610-641) Herakleia adını almıştır. 806'da Harun-ureşid'in eline geçen bölge⁵⁸⁰, 1077'de Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Selçuklu devletine katılmıştır.⁵⁸¹ Selçuklu hakimiyeti sırasında şehir ve çevresi Haçlı Seferleri güzergahında bulunduğu için büyük sıkıntı ve karışıklıklara maruz kalmış, 1097'de ilk Haçlı istilasına uğramıştır⁵⁸². Bir süre Ermeniler ile Selçuklular arasındaki mücadelelere sahne olan şehir, Selçuklu Devletinin parçalanmasından sonra, 1276'da Karamanoğulları hakimiyetine girmiş, 1466'da Fatih Sultan Mehmed tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır⁵⁸³.

---

⁵⁷⁷ "Ereğli", İA, XI, s.191.

⁵⁷⁸ "Konya", YA, VII, s.5147.

⁵⁷⁹ Ramsay, a.g.e., s.377

⁵⁸⁰ O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1984, s. 17.

⁵⁸¹ F.Hild- M. Restle, Tabula Imperii Byzantini II: Kappadokien, Wien 1981, s.139.

⁵⁸² Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, s.145.

⁵⁸³ İ.H.Konyalı, Konya Ereğli'si Tarihi, İstanbul 1970, s.209.

Ereğli'nin 12 km doğusunda, Geç Hitit kabartmaları ile ünlenmiş İvriz ya da İbriz köyü yer alır⁵⁸⁴. İvriz'in 10 km uzağında, Ardos dağı yakınlarında Ambar deresi olarak adlandırılan kurumuş bir dere yatağı uzanmaktadır.

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Yapı, İvriz'de Ambar deresinin doğusunda, Ardos kalesi yönünde, iki tarafı dağlarla çevrili dar bir boğazda yer almaktadır.

Daha çok geç dönem Hitit kabartmalarıyla tanınan bu bölge, birçok araştırmacı ve gezginin de uğrak yeri olmasına karşın burada bulunan manastır ve kilise hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bölgenin ilk ziyaretçisi, bir İngiliz din adamı olan E.J.Davis'tir⁵⁸⁵. 1875'te bu civarı dolaşan Davis, daha sonra yayınladığı bir makale ve kitabında, burada bulunan kabartmaların yanı sıra içi freskolarla süslü bir yapıdan bahsederek kalıntıyı, 1000 yılı dolaylarına tarihlemiştir. XX.yy'ın başlarında, A.Herzfeld⁵⁸⁶, İvriz kabartmalarını konu ettiği kitabında birkaç kelimeyle bu yapıdan da bahseder. Rott, İvriz'i görmeden ancak başka kaynaklardan faydalanarak, buradaki harabelerden bahsetmiştir⁵⁸⁷. Ramsey, "Binbir Kilise" kitabında Ambar deresi için, " kutsal vadi ve oradaki şapeller" şeklinde kısa bir ifadeyle bölgeyi tanıtır⁵⁸⁸. Bazı araştırmacılar da burada gördükleri kalıntıları kale olarak tanımlanmışlardır⁵⁸⁹. Kilise ve çevresindeki harabeleri kapsamlı bir şekilde tanıtır ve bir de planını çıkararak Dallegio olmuştur⁵⁹⁰. Son olarak M.Restle, Kappadokia bölgesini tanıttığı bir yayınında IX-X.yy arasına tarihlendirdiği yapıyı planı ile birlikte kısaca ele almıştır⁵⁹¹.

---

⁵⁸⁴ Hild - Restle, *a.g.e.*, s.139.

⁵⁸⁵ E.J.Davis, " On a new Hamatite Inscription at İbreez", *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, IV, s.336-346; *aym.,Life in Asiatic Turkey*, Londra 1879, s.248-249.

⁵⁸⁶ A. Herzfeld, *Corpus Inscriptionum Hititicarum*, 1906, s.19-20.

⁵⁸⁷ Rott, *a.g.e.*, s.96.

⁵⁸⁸ W.Ramsey- Bell, *Thousand and one Churches*, Londra 1909, s.256.

⁵⁸⁹ R.Campbell- Thompson, "A Journey by some unmapped routes in the Western Hittite country between Angora and Ereğli a paru en 1910-1911", *Proceedings of the Society of Biblical Archeology*, XXXIII(1911), s.14, f.31.

⁵⁹⁰ E.Dalleggio D'Allesio, "La Vallee D'ambar Deressi dans le Taurus Cilicien", *REB*, XXIV(1966), s.284-291; "Aux Confins de la Cappadoce", *Etrait des Melanges Offert a Octave et Melpo Merlier*, Athenes 1952, s.14-15.

⁵⁹¹ M.Restle, *Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens I –II*, Wien 1979, s.32.

Manastır kilisesi olan yapı, bir dağ yamacına dayandırılmış ve kayalardan oluşan bir teras üzerine inşa edilmiştir. Kilisenin günümüze gelebilmiş olan kalıntıları nasıl bir plan şemasına sahip olduğunu gösterecek durumdadır(R.145). Kuzeydoğu ve güneydoğu cephe duvarları ile apsis bölümü ayakta olan yapının güneyinde, birtakım duvar parçaları daha bulunmaktadır. Dalleggio bunların keşiş hücrelerine ait kalıntılar olduğunu belirtmektedir⁵⁹². Kilisenin batısında yer alan bir tepe üzerinde manastıra ait olduğu düşünülen şapel, kaynaklarda ve halk arasında “Kızlar Sarayı” olarak anılmaktadır.

Mimari Özellikler: Arazi konumuna uydurularak yapılan bu kilisenin bir sarnıç yada kripta gibi teras oluşturabilecek bir alt yapının üzerinde yükseldiği sanılmaktadır⁵⁹³. Kilise, naos ve apsisten meydana gelen düzgün olmayan kare bir düzenlemeye sahiptir(P.17). Naos, 8.11 m. genişliğinde yaklaşık 8.15 m. uzunluğundadır. İç mekanın köşelerinde bugün sadece iki tanesi ayakta olan duvardan ileri taşırılmış dört duvar payandası yer alır(R.146-147). Bu payandaların belirli bir yükseklikten sonra dört büyük kemere dönüşerek, kemerlerin aralarında oluşan pandantiflerle kubbe ve kasnağını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bugün mevcut olan duvar kalıntıları üzerinde, payandaların kemerlere dönüş izlerini görmek mümkündür(R.147). İç mekanda, duvar payandaları arasında kuzeyde ve güneyde 1m., doğuda 48 cm. genişliğinde kısa haç kolları oluşmuştur. Kiliseye kuzeyden ve güneydoğudan geçiş sağlayan iki açıklık bulunmaktadır. Güneydoğudaki açıklıktan aynı zamanda keşiş hücrelerinin olduğu bölümlere de geçiş sağlanmaktadır(R.145-146). Naosun, dar tutulmuş doğu kolu doğrudan apside uzanır(R.147). Yapıda bir bema bölümü oluşturulmamıştır. Mekanın doğusundaki dağın yamacı, kuzey ve güneyden içe doğru kavisli birer duvarla örülmüş ve arada kalan yamaç yüzeyinde hafif bir bombe yapılarak bir apsis oluşturulmuştur(147). Apsis, yaklaşık 2 m. derinliğinde ve 4.40 m. genişliğindedir.

Büyük bir kısmı tahrip olmuş olan yapının sadece kuzey ve güney cephelerinin bir bölümü ayakta. 2.30 m.’lik bir duvar kalıntısı mevcut olan

---

⁵⁹² Dalleggio D’Allesio, “ La Vallee”, s.289.

⁵⁹³ Dalleggio D’Allesio, a.e., s.288.

kuzeydoğu cephesinin üst örtüye yakın bir yerinde, kare niş içerisinde dar ve uzun mazgal türü bir pencere yer almaktadır(R.148). Sadece kuzeydoğudan görülebilen apsis, yamaca dayandırılmış yarım daire biçiminde kavisli bir duvarla alışılmadık bir görüntü içerisinde(R.148). 3.35 m.'lik kısmı ayakta olan güneydoğu duvarın dış cephesi ise, güneydeki başka bir duvar yüzeyine bakmaktadır. Kuzey duvarında gördüğümüz pencerenin bir benzerinin de burada bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Malzeme ve Teknik: Kilisenin tamamında sarımtırak renkli farklı boyut ve şekillerde taş malzeme kullanılmıştır. Oldukça kalın tutulmuş moloz örgülü duvarların iç ve dış yüzeylerinin düzgün blok taşlarla kaplandığı görülmektedir(R.147). Yapının kuzey duvarında yer alan iki nişin iç bölümlerinde tuğla örgüler de kullanılmıştır(R.149). Kilisenin duvar yüzeylerinde yer yer sıva izlerine rastlanmıştır.

Süsleme: Kilisenin freskolarla kaplı olduğu apsis cephesinde bugün dahi görülebilen fresko kalıntılarından anlaşılmaktadır(R.150). Kaynaklarda yapı yüzeyinde fresko konularının şeritler halinde işlendiği ve aynı konulara güney duvarın dış yüzünde de rastlandığı belirtilmektedir⁵⁹⁴. Yapıda mimari plastik malzemeye rastlanmamıştır. Ancak Dalleggio, yapıya ait olduğunu belirttiği, stilize edilmiş akanthus yaprağı ile süslenmiş mermer bir parça ile bir heykelden söz etmektedir⁵⁹⁵.

---

⁵⁹⁴ Dalleggio D'Allesio, a.e.,s.288.

⁵⁹⁵ Dalleggio D'Allesio, a.e.,s.289.

2.6.3. Göreme (21 nolu) Hagia Katherina Şapeli

Resim: 151-153

Plan: 18

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Göreme'nin Tarihi: Göreme adı ilk kez Aziz Hieron'un yaşamının anlatıldığı M.S.600 yıllarına tarihlenen bir belgede "Korama" şeklinde adlandırılan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Göreme, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde hiçbir etkinliği olmayan Matianoı'a (Avcılar) bağlı bir yerleşim olarak kaynaklarda geçmektedir. Matianoı, XI.-XII.yy arasında Viranşehir'e bağlı bir piskoposluk merkeziydi. 374 yılında eski gelenekleri devam ettiren Hıristiyan halkın bu şehirdeki Zeus Tapınağı'nda dini bir tören düzenledikleri bilinmektedir. Nyssa'le Gregorios'un IV.yy'daki mektuplarında Göreme'den övgüyle bahsedilmektedir. Tarihi kaynaklarda oldukça sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Göreme'nin kilise ve manastırlarının kuruluş tarihlerini aydınlatacak herhangi bir kitabe yoktur. Bu nedenle yöredeki kilise ve manastırlar fresko bezemelerinin üslup ve ikonografik özellikleri ile mimari biçimleri dikkate alınarak tarihlendirilmektedir⁵⁹⁶.

Şapelin Konumu ve Tarihçesi: Şapel, Çarıklı Kilise ile Karanlık Kilise arasında yer almaktadır. Kapadokya bölgesindeki diğer yapılar gibi bu yapı da araştırmacılar tarafından daha çok resim programı yönünden değerlendirilmiştir. XX.yy başlarında Anadolu'da incelemeler yapan Rott⁵⁹⁷ ve J.Strzygowski⁵⁹⁸, Göreme'den geçmiş ve kitaplarında bu yapıdan kısa da olsa bahsetmişlerdir.Yapının planı ilk olarak J.Strzygowski'nin kitabında yer almıştır. Bölgede ilk bilimsel araştırma ve incelemeyi 1907-1912 yılları arasında gerçekleştiren G.Jerphanion, bir planı ile birlikte tanıttığı yapıyı, resim programı açısından ele almıştır⁵⁹⁹. M.Restle, 1967'de yayınlanan üç ciltlik kitabında, Kappadokia bölgesinin resim sanatını konu

⁵⁹⁶ Y.Ötügen, **Göreme**, Ankara 1987, s.3-5.

⁵⁹⁷ Rott, **a.g.e.**, s.219.

⁵⁹⁸ Strzygowski, **Kleinasien**, s.152-153.

⁵⁹⁹ G.De Jerphanion, **Une nouvelle Province de l'art byzantine: Les eglises rupertres de Cappadocia**, I, Paris 1925-1942, s.474-478, P.43.1.

etmesine karşılık yapıların mimarileri hakkında da bir takım bilgiler aktarmıştır. 21 No'lu şapelin freskolarına da yer verdiği bu çalışmada ayrıca yapının bir planını da yayınlamıştır⁶⁰⁰. İlk defa L.Rodley'in gerçekleştirdiği,⁶⁰¹ Kapadokya çevresindeki yapıların mimari bir sınıflandırmaya sokularak incelenmesi çalışması, Y.Ötüken'in, bu bölgeyi tanıtan seri kitapları ile devam etmiştir⁶⁰². N.B.Teteriatnikov ise bu tip bir incelemenin son örneğini 1996'da gerçekleştirmiştir⁶⁰³. Bu üç yayında da 21no'lu şapel "serbest haç planlı" kiliseler içinde değerlendirilmiştir. Göreme ve çevresindeki diğer kiliseler gibi bu yapının da bir kitabesi yoktur. Şapel, süsleme özellikleri dikkate alınarak, XI.yy'a tarihlendirilmiştir⁶⁰⁴.

Kaya kiliseleri grubunda yer alan yapı, iç süslemeleri de dahil olmak üzere oldukça iyi bir durumda günümüze kadar gelebilmiştir.

Mimari Özellikler: Dikine bir düzenlemeye sahip olan yapı, küçük boyutlu bir şapeldir. Şapelin naosu doğuda bema ve apsis, batıda narteks ile çevrelenmiştir(P.18).

Yapının batısında bulunan narteks, şimdiye kadar gördüğümüz örneklerden farklı bir düzenlemeye sahiptir. Ortası bir kubbe ile örtülü olan mekan, bir bakıma naosu tekrarlar nitelikte dört yanı kısa haç kolları ile çevrilmiştir. Bu kollar, kubbeyi taşıyan duvar payandalarının aralarında oluşan dar mekanlardır. Narteksin iki yanındaki dar bölümlerin zemininde dokuz mezar, duvarlarında iki arkosolium hücreleri görülmektedir⁶⁰⁵. Narteks ile naos arasında 75 cm. uzunluğunda, 2 m. genişliğinde bir ara koridor bulunmaktadır. 2.09 m. genişliğindeki bir açıklıktan naosa geçilir. Kare bir düzenlemeye sahip olan naos, 4.35 m. derinliğinde, 4.32 m. genişliğindedir. Mekanın dört köşesinde duvardan ileriye taşınmış duvar payandaları yer almaktadır(R.151). Bu payandalar üzerinde yükselen dört büyük kemer ve bu kemerlerin aralarında oluşan pandantifler, 2.12 m. çapında bir kubbeyi

⁶⁰⁰ M.Restle, *Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien*, I, Wien 1967, s.125-126.

⁶⁰¹ L.Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1985, s.181-182.

⁶⁰² Ötüken, *Göreme*, s.47.

⁶⁰³ N.B.Teteriatnikov, *The Liturgical Planing of Byzantine Churches in Cappadocia*, Roma 1996, s.41.

⁶⁰⁴ Rodley, a.g.e., s.182, Ötüken,a.g.e., s.47, Teteriatnikov, a.e., s.41.

⁶⁰⁵ Strzygowski, *Kleinasien*, s.152.

taşımaktadır(R.152). Duvar payandalarının aralarında oluşan 1 m. derinliğe sahip, dikine dikdörtgen şeklindeki haç kolları mekan içerisinde dört yönde birden bir genişleme sağlamıştır. Naosun doğu kolu diğerlerinden biraz daha uzatılarak bema görevi de üstlenmiştir. 2.36 m. genişliğinde, 1.23 m. derinliğindeki bema kolunun apsise açılan bölümü zeminden bir kademe yükseltilmiştir. Ayrıca iki bölümü birbirinden ayıran bir de ikonastasis bulunmaktadır. 1.90 m. derinliği ile yarım daireden fazla bir çapa sahip olan apsis, 2.36 m. genişliğindedir(R.151).

Üç tarafı kaya içerisinde olan yapının sadece batı cephesi açıktadır. Giriş bölümünü oluşturan batı cephe, bir dış çerçeveye alınmıştır. Bu çerçeve içerisinde biri giriş kapısı üzerinde olmak üzere, üç niş yer almaktadır. Cepheyi boydan boya kapladığı anlaşılan nişlerin üst bölümleri at nalı kemerlerle şekillendirilmiştir. İç içe kemerlerden oluşan nişlerin alınlıklarında, birbirlerinden farklı biçimler gösteren daire içine alınmış haç şekilleri bulunmaktadır(R.153).

Malzeme ve Teknik: Yapı kaya içerisine oyularak yapılmıştır.

Süsleme: Şapel, bir bölümü tahrip olmuş freskolarla süslüdür. Apsis yarım kubbesinde deisis⁶⁰⁶ sahnesi yer alırken, tonoz ve duvarlarda madalyonlar içerisine alınan aziz figürleri, duvar payandaları üzerinde cepheden resmedilmişlerdir⁶⁰⁷ (R.151).

Yapı içerisindeki apsisin önünde yer alan ikonastasis, taşın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Ortada bir girişi ve iki yanında pencere açıklıkları olan bu mimari parçada, pencereleri oluşturan payelerin kemerlerle birleştiği bölümler friz şeklinde düzenlenmiştir. Benzer bir friz kuşağı da yapı içerisinde, duvar payandaları üzerinde yer almaktadır(R.151).

---

⁶⁰⁶ Jerphanion, a.g.e., s.475.

⁶⁰⁷ N.Thierry, "Deux notes a propos du Mandylion", *Zograf*, XI (1980), s.16-17.

2.6.4. Göreme 21B Nolu Şapel

Resim: 154-157

Plan: 19

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Konumu ve Tarihçesi: Yapı, Çarıklı kilise ile 21No'lu şapel arasında bulunmaktadır. Göreme'deki kaya kiliselerinin tanıtıldığı birçok yayında bu küçük şapele yer verilmemiştir. Giovannini⁶⁰⁸, Rodley⁶⁰⁹ ve Ötüken⁶¹⁰ yapıyı kısaca tanıtır. Yapı fazla bir tahribata uğramadan orijinalliğini korumuştur.

Mimari Özellikler: Arazi konumuna uydurularak yapılmış olan şapelin girişi kuzeye alınmıştır. Yapı derin bir apsis, naos ve kuzeyde narteks kısmından meydana gelmiştir(P.19).

Naosun kuzeyinde yer alan narteks dikdörtgen bir plana sahiptir. Mekanın batısındaki dar bir koridordan kare biçimli bir odaya geçilmektedir. Üzeri tonozla örtülü olan narteksin alt bölümünün mezar odaları şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Düzgün bir plana sahip olmayan naos 3.35 m. genişliğinde, 3.20 m. derinliğindedir. Mekanın dört köşesinde duvardan ileriye taşırılmış payandalar yer alır(R.154). Bu payandaların üzerinde yükselen dört kemer ve aralarda oluşan pandantifler, 1.75 m. çapındaki kubbeyi taşımaktadır(R.155). Naosun dört tarafında yani kemerleri taşıyan payandaların arasında 70 cm. derinliğinde dar haç kolları meydana gelmiştir. Naosun, 70 cm.'lik doğu kolu doğrudan apsise bağlandığından arada bir bema kolu oluşturulmamıştır. 80 cm. genişliğinde ve 1.48 m. derinliğinde olan apsis, iç mekandan bir kademe ile yükseltilmiş ve ikonastasis ile ayrılmıştır(R.156).

Üç tarafı kaya içerisinde olan yapının sadece narteksinin kuzey cephesi dışarıdadır. Kuzey cephede yer alan ana kapının üzerinde ve iki yanında yuvarlak

⁶⁰⁸ L.Giovannini, *Arts of Cappadocia*, New York 1972, s.203.

⁶⁰⁹ Rodley, *a.g.e.*, s. 181.

⁶¹⁰ Ötüken, *a.g.e.*, s.48.

kemerli nişler yer almaktadır. Bu nişler dıştan kare şeklinde bir çerçeve içerisine alınmıştır(R.157).

Malzeme ve Teknik: Taşa oyma tekniği ile yapılmıştır

Süsleme: Şapelin kubbe ve pendentiflerinde kırmızı boya ile yapılmış birtakım geometrik şekiller bulunmaktadır(R.155). Yapıda taştan bir altar ile büyük bir kısmı bugün mevcut olmayan yine taştan yapılmış ikonastasis, mimari plastik malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır(R.156).

2.6.5. Kırşehir Üçayak Kilisesi

Resim: 158-168

Plan: 20

İnceleme Tarihi: Ağustos 2001

Kırşehir'in Tarihi:Kırşehir, coğrafi durumu bakımından korunmaya ve yerleşmeye uygun bir mevkiide olması nedeniyle tarih boyunca Orta Anadolu'ya hakim olmuş birçok devletin iskan ettiği bir bölge olmuştur. Buradaki bir höyükte yapılan kazı ve araştırmalar, Kırşehir'in prehistorik çağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermiştir⁶¹¹. Şehrin kesin olarak bilinmeyen Ortaçağ dönemindeki adı üzerine birçok iddialar ortaya atılmıştır. R.Peters'in, buranın antik çağın Pteria'sı olduğu iddiasına⁶¹² G.Radge karşı çıkmıştır⁶¹³. Ramsay ise şehrin, Iustinianus tarafından yeniden kurulan ve Kappadokia'nın büyük bir parçasının metropolisi yapılan Justinianopolis- Mokissos olduğunu ileri sürmüş ve bunun nedeni olarak, Prokopios'un tarifi ile Kırşehir arasındaki benzerliği göstermiştir⁶¹⁴. Diğer bir görüş ise, buranın Aquae Saravenae olduğudur⁶¹⁵. Bu civardaki ılıcaların çokluğu bu görüşe dayanak olmuştur⁶¹⁶. Şehir, Hititler, Frigler, Kimmerler ve Lidyalılar, M.Ö.334'e kadar da Medler ve Persler'in hakimiyetinde kalmıştır. Büyük İskender'in bölgeyi istilası sonucunda ortaya çıkan krallıklardan Kappadokia Krallığı bu kente sahip olmuştur. Galatların buraya gelmesiyle Kappadokia zayıflamış ve Roma hakimiyetine girmiştir⁶¹⁷.1077'den sonra Selçuklu egemenliğine, 1466'da Osmanlı topraklarına katılan⁶¹⁸ şehrin, Roma ve Bizans dönemindeki durumu tam

⁶¹¹ U.B.Alkım, "Kırşehir Höyüğü ve Toprak Üstü Buluntuları", *Bellekten*, XX (1956), s.61-76.

⁶¹² R.Peters, "Kirschehir hiesse einst Pteria, Archaeologische Entdeckungen am Halys-Fluss (Kızılırmak)", *Mitteilungen d. Deutsch- Türkischen Gesellschaft*, 53 (1963), s.1-3.

⁶¹³ G.Radge, "Pteria", *Pauly-Wissowa Realenzyklopadie*, XXIII, s.1496.

⁶¹⁴ Ramsay, a.g.e., s.331.

⁶¹⁵ K.Bittel, "Kleinasiatische Studien", *IstMitt*, XVI(1942),s.25-27; E.Honigman, *Bizans İmparatorluğunun Doğu Sınırı* (çev.F.İşiltan), İstanbul 1970, s.48; Hild-Restle, *Kappadokien*, s.143-144.

⁶¹⁶ S.Eyice, "Kırşehir'de Karakurt (Kalender Baba) İlcası", *İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi*, II (1971), s.229-254; R.Ramen, *Şifalı Suları Kullanma İlimi: Balneoloji- Türkiye'nin Şifalı Kaynakları*, İstanbul 1942, s.439-440.

⁶¹⁷ C.H.Tarım, *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*, I, Kırşehir 1938, s.203-204.

⁶¹⁸ Tarım, a.e., s.20-32

olarak aydınlatılamamıştır. Ancak Kırşehir'in merkezinde ve yakın çevresinde bulunmuş olan Antik döneme ve Bizans dönemine ait mimari parçalar ve yazıtlar, bu bölgenin önemli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir⁶¹⁹.

Kilisenin Konumu ve Tarihçesi: Kilise, Kırşehir-Yerköy yoluna 2 km. uzaklıkta, Taburoğlu ve Hamurlu köyleri arasında yer alan çok geniş bir düzlüğün batısında bulunmaktadır. 1938'den önce üst örtüsünü taşıyan kemerleri ayakta olan yapıya bu görünümünden dolayı yerli halk, "Üçayak" ismini vermiştir. Üçayak, aynı zamanda bu bölgenin de adı olmuştur.

Anadolu'nun en önemli yapılarından biri olan Üçayak Kilisesi'nin varlığını ilk kez, İngiliz seyyah W.J.Hamilton bildirmiş ancak kendisi bu yapıyı görmemiştir⁶²⁰. Kiliseyi görüp ilk gravürünü çizen, W.Ainsworth'dür⁶²¹. 1848'de yayınlanan eserinde araştırmacı, etrafında hiçbir mimari kalıntı olmayan bu yapının bir Gadasena Jupiteri olabileceğini ileri sürmüştür. Ainsworth'un çizmiş olduğu gravür, yapının eski halini göstermesi bakımından önemlidir. Alman coğrafyacı, C.Ritter de Asya Coğrafyası üzerine yazılmış olan kitabında, bu yapıya da yer vermiştir⁶²². XX.yy'ın başlarından itibaren kilise daha çok ilgi çekmeye başlamış olmalıdır ki ziyaretçileri artmıştır. 1900'lerde, Kırşehir'e gelen J.W.Crowfood, yapının bir planını çıkartarak, fotoğraflarını çekmiş ancak bu malzemeyi kendisi kullanmayarak, J.Strzygowski'ye vermiştir. Strzygowski hiç görmediği bu yapıyı Crowfood'un verdiği bilgi ve dokümanlara dayanarak tanıtmıştır⁶²³. 1905'de, H.H.G.Von Schweinitz⁶²⁴, H.von der Osten⁶²⁵ ve C.H.Tarım⁶²⁶ gibi araştırmacılar kilise hakkında önemli bilgiler vermeseler de, çektikleri fotoğraflar bugün büyük bir kısmı yıkılmış olan kilise için bir belge değeri taşımaktadır. Tüm bu çalışmalarda

⁶¹⁹ R.Oberhummer- H.Zimmer, *Durch Syrien und Kleinasien*, Berlin 1899, s.305; S.Eyice- J.Noret, "S.Lucien disciple de S.Lucien d'Antioche a propos d'une Incription de Kırşehir(Turquie), *Analecta Bolandiana- Revue Critique d'Hagiographie*, 91, s.363-377.

⁶²⁰ W.J.Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, II*, London 1842, s. 241.

⁶²¹ W.Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, I*, London 1843, s.162-164.

⁶²² C.Ritter, *Die Erdkunde Kleinasiens,I*, Berlin 1859, s.331-332.

⁶²³ Strzygowski, *Kleinasien*, s.32-41.

⁶²⁴ H.Herman- G.V.Schweinitz, *In Kleinasien ein Reitausflug durch das Inner Kleinasien im Jahr*, Berlin 1906, s.156.

⁶²⁵ H.Von der Osten, *Explorations in Hittite Asia Minor, III*, Chicago 1921, s.81, R.85.

⁶²⁶ Tarım, a.g.e., s.46-47.

kilise genel olarak tanıtılmıştır. Üçayak'ın başlı başına bir konu olarak ele alındığı tek çalışma, Eyice'nin 1969'da yayınladığı makalesidir⁶²⁷. Araştırmacı önceki yayınların bir değerlendirmesini de yaptığı bu çalışmasında, Crowfood'un çizdiği planın eksikliğini tespit ederek, kilisenin yeni bir planını yayınlamıştır. Eyice 1970 yazında yapıda kısa süreli bir kazı çalışması da yapmış, ancak metni hazırlanan bu makale henüz basılmamıştır⁶²⁸. 1981'de Hild ve Restle⁶²⁹ tarafından hazırlanan Kappadokia bölgesi ile ilgili çalışmada kısaca bahsedilen yapı, R.Krautheimer'in 1986'da, Curcic tarafından genişletilen kitabının beşinci baskısında yer almıştır⁶³⁰.

Crowfood, kilisede yaptığı incelemeler sırasında bir pencere veya niş alınlığı içinde, yumuşak kalker taşı üzerine işlenmiş bir yazıta rastlamıştır⁶³¹. Bugün kayıp olan bu kitabenin bir estampajını da alan araştırmacı, metni çözümleyememiştir. Eyice, bu estampajın kendilerine de gönderildiğini ancak bir sonuç elde edemediklerini söylemektedir⁶³². Bir çifte kilise olarak inşa edilmiş olan yapının ne amaçla ve kim tarafından yaptırıldığı sorusuna karşılık arayan Crowfood, iki ihtimal üzerinde durmuştur. Birincisi, bu yapının iki azize ithaf edilmiş bir çifte martyrion diğeri ise, iki imparatorun ortak yaptırdığı bir yapı olduğudur⁶³³. Kilisede yapılan kazı sırasında, yapının bema kısmında bir martyrionda bulunması gereken içinde kutsal kalıntıların saklandığı bir rölik ve bunun konduğu hücreye rastlamamıştır. Eyice, Üçayak Kilisesi'nin bu civarda kazanılmış bir zaferin anısına iki imparator tarafından, askerlerine destek olduğuna inanılan bir azizin yortu gününün hatırasına yaptırılmış olabileceğini belirtmektedir⁶³⁴. Strzygowski, arkaik bir yapı olarak değerlendirdiği Üçayak kilisesini, V-VI.yy'lara tarihlendirirken⁶³⁵, Eyice, bu tarihin

⁶²⁷ S.Eyice, " La Ruine Byzantine dite Üçayak pres de Kırşehir en Anatolie Centrale", *CahArc*, XVIII (1969), s.137-155.

⁶²⁸ 1977de yapılan bu kazının sonuçlarının ele alındığı ve kazıda ortaya çıkarılan kısımlarıyla yapının yeni planının değerlendirildiği makale çalışması henüz yayınlanmamıştır. Kazı sonuçları ile ilgili bilgileri bize aktaran ve kullanmamıza izin veren Eyice'ye teşekkür ediyoruz.

⁶²⁹ Hild- Restle, *Kappadokien*, s.301

⁶³⁰ R.Krautheimer, *Early Christian*, s.400.

⁶³¹ Strzygowski, *a.g.e.*,s.224

⁶³² Eyice, *a.g.m.*, s.152.

⁶³³ Strzygowski, *a.g.e.*,s.34.

⁶³⁴ Eyice, II.Basileos (976-1025) ile VIII.Konstantinos'un (976-1028)'un ortak iktidarlığı döneminde, bugün neresi olduğu tam olarak saptanamayan Sarvenis ovasında kazanılan bir zaferin bu yapıyla bir bağlantısı olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice, *a.g.m.*, s.155.

⁶³⁵ Strzygowski, *a.g.e.*,s.224.

çok erken olduğunu, yapının üslup özellikleri, duvar işçiliği, cephe ve apsis düzenlemeleri dikkate alındığında en erken X.yy, en geç XI.yy'ın ilk yarısına tarihlenmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir⁶³⁶.

1840'lı yıllardaki fotoğraflarında(R.158-159) kubbeyi taşıyan kemer, kubbe kasnağının bir kısmı ile narteksinin bir bölümünün ayakta olduğu görülen yapının 1938 depreminde büyük ölçüde zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Bugün bu taşıyıcı kemerlerin üst örtüsü, apsis cephesi ve narteksi mevcut olmayan yapının sadece, kuzey ve güneyde yer alan beden duvarları ayakta. Boş bir arazide yer alan yapının etrafında hiçbir kalıntı yoktur.

Mimari Özellikler: Bir çifte kilise olarak inşa edilmiş olan yapıda, iki ayrı apsis ve mekanlara karşılık, narteks kısmı ortak yapılmıştır. Her iki yapı da, batıda narteks, orta bölümde naos, doğuda derin tutulmuş bema ve apsisten oluşmaktadır(P.20).Yapıların batı cephelerini kaplayan narteks enine dikdörtgen şeklinde bir düzenlenmeye sahiptir(R.160). Narteksin ortadan bir kemerle iki bölüme ayrıldığı, bu kemerin de batı cephede yer alan bir duvar payandasına oturduğu açıkça bellidir. Üzerinin tonozla örtülü olduğu beden duvarlarındaki kemer başlangıç izlerinden anlaşılan nartekse, batı cephede bulunan tek bir açıklıktan girildiği kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır⁶³⁷. Narteksin, doğusunda yer alan birer kapıyla kiliselere geçilir(R.161).

Yapıların kare mekanlı naosları, 5.90 m. genişliğinde bemaya kadar, 7.02 m. uzunluğundadır. Mekanların içerisinde, duvardan ileriye taşınmış dört duvar payandası(R.162-163), belli bir yükseklikten sonra dört yöne açılan büyük kemerlere dönüşmüştür. Bu kemerler arasında oluşan pandantifler üzerinde(R.163), bugün mevcut olmayan yüksek kasnak ve kubbe yükseliyordu. Duvar payandaları arasında, doğudaki 1.85 m., diğerleri 85 cm. derinliğinde olan dört haç kolu meydana gelmiştir. İki yapının birbirine bağlandığı nokta olan naosta, birinin kuzey, diğerinin güney duvarı ortak yapılmıştır. Naosun, 85 cm. uzunluğundaki doğu kolunun, 1m. uzunluğundaki bir ara bölümle birleştirilmesi ile oldukça derin bir bema

⁶³⁶ Eyice, a.g.m., s.155.

⁶³⁷ Eyice'nin yayınlanmamış kazı sonuçları.

oluşmuştur(R.164). 4.20 m. genişliğindeki bema, duvardan ileriye taşırılmış payandalara oturan bir tonoz kemeri ile apsisten ayrılmıştır. Yapının ilk tespit edildiği 1840'lı yıllardan beri apsisin büyük bir kısmının mevcut olmadığı eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Crowfoot'un çizmiş olduğu kilise planında apsisler, sivri bir burun şeklinde gösterilmiştir. Bu planın hatalı olduğu apsisin temel izlerinin ortaya çıkarıldığı kazı sonucunda daha iyi anlaşılmıştır

Yapının oldukça yüksek yapılmış beden duvarlarının, sıvasız bırakılmış yüzeyleri oldukça hareketli bir cephe düzenlemesine sahiptir. Kilise narteksinin batı cephesi ile yan yüzleri günümüze ulaşamadığından nasıl bir cepheye sahip olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, kalan duvar parçalarındaki izlerden yan cephelerle benzer bir düzenlemede yapıldığı görülmektedir(R.161). Tek katlı olarak düzenlenmiş olan narteksin üst bölümünde, batı dış duvarının ortasında her iki kilise için birer pencere açıklığının bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır(R.160). Yalın bir düzenlemeye sahip olan batı cephede nartekse geçiş sağlayan iki kapı açıklığının ortasında, duvardan ileri taşırılmış bir paye kalıntısı ile onun üzerinde bir friz parçası bulunmaktadır. Kilisenin kuzeybatı cephesinin orta bölümü yıkık olmasına karşın iki yan duvar üzerinde iç içe dört kemerden oluşan, iki katlı olarak yapılmış nişlerin yer aldığı görülmektedir(R.166). Üzerleri yuvarlak kemerli dar ve uzun bu nişlerin içerisinde iç mekanı aydınlatmak için açılmış ikiz ya da üçüz pencerelere yer verildiği kemer başlangıç izlerinden belli olmaktadır. Kilisenin kuzeydoğusundaki iç mekanın girintili kalın duvar payandaları aynı şekilde dışa da yansıtılmıştır(R.167). Bu kademeli cephe üzerinde, çift hatlı kemerlerden oluşan, üsttekiler uzun, alttakiler biraz daha kısa tutulmuş iki katlı nişlere yer verilmiştir(R.167). Kilisenin güney cephesi kuzey cepheyle benzer özelliklere sahiptir(R.168).Yapının apsisleri kazı sonrasında tam olarak aydınlatılmıştır. Buna göre beş cepheli olduğu anlaşılan apsislerde, üçlü pencere açıklıklarının bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. İki apsis birbirlerinden ayrık olarak yapılmış olup, iç yüzlerine kademeli nişler yerleştirilmiştir(R.165). Yaklaşık 17 m. yüksekliğinde olduğu ileri sürülen⁶³⁸ yapının kubbesinin de yüksek bir kasnak üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır(R.158).

---

⁶³⁸ Eyice, a.g.m., s.152

Crowfood kuzey kilisenin kasnağında dört, güneyinde ise sekiz adet pencere açıklığına yer verilmiş olduğunu belirtmektedir⁶³⁹.

Malzeme ve Teknik: Üçayak Kilisesi tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Yapının temellerinde ve batı cephesinin üst bölümlerinde moloz taş kullanılmıştır(R.162). Tuğlalar, 35 cm. nadir de olsa 70 cm. boyutlarında, 3.5-4 cm. kalınlığındadır. Tuğla aralarında, 5-6 cm. kalınlığında harç tabakaları kullanılmıştır. Yapıda kullanılan harç, alışıık olduğumuz örneklerin dışında kirli beyaz renkte, elle ufalanabilecek yumuşaklıktadır. Yapıda gizli tuğla tekniği de kullanılmıştır. Dış yüzeyi sıvasız bırakılan kilisede, gizli tuğlanın oluşturacağı testere dişi şeklindeki görüntüyü gidermek için bu şekildeki tuğlaların önüne, kırmızı renkli, oldukça sert hafif dışa taşkın bir dolgu konulmuştur.

Süsleme: Kilisenin iç mekanında bugün herhangi bir süsleme izi görülmemekle birlikte, eski kaynaklarda yapının duvarlarının iç yüzeylerinde fresko izine rastlandığı belirtilmiştir⁶⁴⁰. Ayrıca 1970'deki kazılar sırasında naos ve apsisteki hafriyat içinde altın yaldızlı ve siyah zeminli fresko parçaları bulunmuştur. Yine kazıda çıkan malzemelerin arasında, alçı süslemeler ve renkli cam parçalarına da rastlanmıştır.

Kiliseden günümüze kalabilen, bizim tespit edebildiğimiz bir mimari plastik örneği yoktur. Ancak kilisede yapılan kazılar sırasında daha çok devşirme oldukları anlaşılan bir takım mermer parçalar bulunmuştur. Ayrıca yapıyı erken dönemlerde ziyaret eden araştırmacılar yakındaki köylerde büyük bir ihtimalle bu yapıdan götürülmüş birkaç mimari plastik malzeme gördüklerini belirtmişlerdir⁶⁴¹.

---

⁶³⁹ Strzygowski, a.g.e., s.233

⁶⁴⁰ Crowfood, apsis duvarı yönünde başı haleli figürlerin görüldüğü freskolardan bahsetmektedir.

Bkz. Strzygowski, a.g.e., s.234; Tarım, a.g.e., s.47.

⁶⁴¹ Strzygowski, a.g.e., s.144; Ainsworth, a.g.e.,s.164.

III. KARŞILAŞTIRMA

3.1.İstanbul ve Anadolu Dışındaki Örnekler

3.1.1. Balkanlar'daki Örnekler

Erken ve Orta Bizans dönemi örneklerini İstanbul ve Anadolu'da gördüğümüz kiborion tipli yapıların Balkanlar'da en erken örneği V.yy'da İtalya'da karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu bölgedeki gelişimi bir süreklilik göstermeyip, bundan sonraki örnekler, X.yy'dan itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve XIV.yy sonlarına kadar da devam etmiştir. Bu tipte yapılmış yapıların görüldüğü ülkeler; Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan ve İtalya'dır.

3.1.1.1.Yunanistan'dakiler

3.1.1.1.1. Plataniti'de Soter Kilisesi

Kurtarıcı İsa'ya adanmış olan kilisenin, bir yapım kitabesi yoktur⁶⁴². Duvar örgüsünde görülen ve Laskarisler (1224-1261) döneminin bir özelliği olarak kabul edilen çerçeveleme tekniği nedeniyle yapı, XII-XIII.yy'lar arasına tarihlendirilmiştir⁶⁴³.

Mimari Özellikler: Kare bir naos ve dışa taşkın tek apsisten meydana gelen yapı oldukça küçük boyutlardadır(P.21). Kilisenin naosuna, batı yönde bulunan bir kapıdan girilmektedir. 5.85 m. boyunda, 5.35 m. genişliğinde, kare bir düzenlemeye sahip olan iç mekanın dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar, 2.75 m. yükseldikten sonra cepheleri boydan boya kaplayan büyük kemerlere dönüşmüşlerdir. Bu kemerler ve aralarda oluşan pandantifler üzerinde yapının sekizgen kasnaklı kubbesi yükselmektedir. Kubbenin oturduğu kasnağın her yüzünde ince ve uzun pencereler ile köşelerde sütüncelere yer verilmiştir. Kemerleri taşıyan duvar payandaları arasında ise giriş ve

⁶⁴² Krautheimer, *Early Christian*, s.393.

⁶⁴³ A.Struck, " Vier byzantinische Kirchen der Argolis", *Mitteilungen Archaeologischen Institut Athenische*, XXXIV (1909), s.196.

doğu yöndekiler 1.30 m., kuzey ve güneydekiler 0.80 m. genişliğinde olan kısa haç kolları meydana gelmiştir. Bu kollardan doğudaki doğrudan bemaya açılmaktadır. 1.35 m. uzunluğunda ve 2 m. genişliğinde olan bemanın iki yanında küçük yuvarlak nişler bulunmaktadır. Bemanın doğu ucunda bulunan 1.13 m. derinliğinde, içten yarım daire şeklinde olan apsis ise dışa üç köşeli olarak yansıtılmış ve cephesinin ortasına bir sütunla ayrılmış ikiz pencereler yerleştirilmiştir⁶⁴⁴.

Yapıda malzeme olarak, kireç taşı ve aralarda tuğlalar kullanılmıştır. Duvar örgülerinin kimi bölümlerinde tuğlalardan yapılan çerçeveleme tekniğinin kullanıldığı tespit edilmiştir⁶⁴⁵. Yapının köşe duvarlarında ise büyük blok taşlar halinde kullanılmış mermer malzemeye yer verilmiştir. Üst örtüde, kubbe ve kısa haç kollarının üzeri küçük oluklu kiremitlerle kapatılmıştır⁶⁴⁶.

3.1.1.1.2. Karyes Saint Sava Kilisesinin Yakınındaki Küçük Mezar Şapeli

Karyes'te bulunan bu küçük yapı eğimli bir alan üzerine kurulmuş bir mezar şapelidir. Alt bölümü bir gömütlük şeklinde düzenlenmiş olan yapı, XIII. yy'a tarihlendirilmektedir⁶⁴⁷.

Mimari Özellikler: Dikine dikdörtgen bir düzenlemeye sahip olan şapelin naosunun batısında bir narteks, doğusunda bema ve küçük apsisler bulunmaktadır (P.22). Enine dikdörtgen şeklindeki nartekse güneyden açılmış bir kapıdan girilmektedir. Duvarlarında küçük nişler bulunan mekanının doğusundan naosa geçilir. Yaklaşık 4.90 m. boyunda ve 4.88 m. eninde kare bir düzenleme gösteren naosun dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar belirli bir yükseklikten sonra cephe boyunca uzanan büyük kemerlere dönüşerek, aralarda oluşan pandantiflerin de yardımıyla yapının merkez kubbesini taşımaktadır. Kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu duvar payandalarının dört yanında dar kollar meydana gelmiştir. Kemer genişliğince olan

⁶⁴⁴ Struck, a.g.m., s.195-196.

⁶⁴⁵ Struck, a.e., s.195.

⁶⁴⁶ A.H.S. Megaw, "Middle- Byzantine Churches", BSA, XXXII(1931-2), s.122.

⁶⁴⁷ M.Z. Tatic, " La Cellule de Jeune de Saint- Sava a Karyes", Orient et Byzance, IV (1930), s.126.

bu mekanlar üst örtüye yansıtılmamıştır. Diğerlerinden daha geniş olan doğu kol bema ile birleşerek, küçük nişler şeklindeki üçlü apsis mekanına açılmaktadır. Bu apsislerden, diğerlerinden daha büyük olan ortadaki içten yarım daire şeklinde olup dışa üç köşeli olarak yanıtılmıştır. Diğer ikisi ise yine içten yarım daire biçiminde olmalarına karşın dışarıya taşmamaktadır. Her üç apsisin de cephelerinin ortasında bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının bema kolunun iki yanında ayın için gerekli litürjik malzemelerin saklandığı, önlerinde birer kapıları ve dışa açılan pencereleri bulunan duvar içine bir girinti şeklinde yapılmış küçük hücreler yer almaktadır. Naos duvarlarına ve apsis cephesine açılan pencereler ile aydınlanan yapıda, inşa malzemesi olarak, taş ve tuğla kullanılmıştır⁶⁴⁸.

3.1.1.2. Sırbistan'dakiler

3.1.1. 2.1. Kurşumlija Hagios Nicholas Kilisesi

Doğu Sırbistan'da bulunan yapı, Stephan Nemanja tarafından 1168'de yaptırılmıştır⁶⁴⁹.

Mimari Özellikler: Naos ve apsisten meydana gelen yapının daha sonraki bir dönemde batısına bir narteks ile kuzeyine küçük kare planlı bir ek mekan eklenmiştir(P.23). Yapının enine dikdörtgen biçiminde olan narteksine, batısında yer alan bir kapıdan girilmektedir. Kuzey ve güneyi derin bir girinti şeklinde olan narteks, geniş bir açıklıkla naosa bağlanmaktadır. Kare bir düzenlemeye sahip olan naosun dört köşesinde ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar üzerinde yükselerek cepheyi boydan boya kaplayan kemerlerin üzerinde ise yüksek kasnaklı bugün mevcut olmayan bir kubbe oturuyordu. Kubbe kasnağının her yüzünde yuvarlak kemerli ince ve uzun pencereler bulunmaktadır. Yapının kuzey, güney ve batıdaki cephe duvarları üzerinde de üçlü pencere sistemlerine yer verildiği görülmektedir. Kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu duvar payandalarının aralarında, bir kemer genişliğine sahip dar kollar uzanmaktadır. Bu kollardan doğudaki bema ile birleştirilerek uzun bir bema kolu oluşturulmuştur.

⁶⁴⁸ Tatic, a.g.m., s.125.

⁶⁴⁹ Krautheimer, a.g.e., s.378; Mango, *Byzantine Architecture*, s.176.

Bemanın doğusunda bir niş girintisi şeklinde yapılmış içten yarım daire, dıştan üç köşeli olan bir apsis bulunmaktadır⁶⁵⁰. Yapının kuzey ve güneydeki dış cephelerinde Sırp mimarisinin bir özelliği olan⁶⁵¹ üzerleri tonozla örtülü kare şeklinde düzenlenmiş yan girişlere yer verilmiştir.

Kilisede mimari malzeme olarak tamamen tuğla kullanılmıştır⁶⁵².

3.1.1.2.2. Studenica Manastırı Virgin Kilisesi

Bir manastır kilisesi olan yapı, 1183 yılında Stefan Nemanja tarafından yaptırılmıştır⁶⁵³.

Mimari Özellikler: Dikine bir düzenleme gösteren kilisenin batısında iki narteks ve naos, doğusunda ise bema yer almaktadır(P.24). Birbirlerinden farklı boyutlara sahip olan narteksler, enine dikdörtgenler şeklinde bir düzenlemeye sahiptir. Dış nartekse batı yönde bulunan bir kapıdan girilmektedir. Kuzey ve güney cephelerinde birer pencere açıklığı bulunan bu mekanın üzeri düz bir tonozla kapatılmıştır. Doğu yönde bulunan diğer bir kapıdan ise iç nartekse geçilir. Dış narteks ile aynı düzenlemeye sahip olan bu bölüm köşe duvarları üzerine oturan büyük ve geniş bir kemerle naosa açılmaktadır. Kare bir plana sahip olan naosun dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar, belirli bir yükseklikten sonra dört yöne birden açılan büyük kemerlere dönüşmüştür. Yapının tek kubbesi, bu kemerler ve aralarda oluşan pandantifler üzerinde yükselen bir kasnağa oturmaktadır. Çokgen bir forma sahip olan kasnağın her yüzünde birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Naos iç mekanında, duvar payandaları arasında bir kemer genişliğine sahip dar kollar meydana gelmiştir. Bu kollarla iç mekanda hem dört yönde birden genişleme sağlanmış hem de bir haç şeması oluşturulmuştur. Naosun doğusunda bulunan ana apsisin köşelerine kemerlerle bağlanan iki paye, bema bölümünde farklı bir düzenleme meydana getirmektedir. Enine bir genişleme gösteren bemanın kuzey ve güneyinde birer

⁶⁵⁰ V.Korac, " Les eglises o nef unique avec coupole dans l'architecture byzantine des XI et XII siecles", *Zograf*, VIII (1977), s.13-14.

⁶⁵¹ G.Millet, *L'ecole Grecque dans L'architecture Byzantine*, Paris 1916, s.179.

⁶⁵² S.Curcic, " Origins of Thirteenth- Century Church Architecture in Serbia", *Annual Byzantine Studies Conference Abstracts of Papers*, II (1976), s.21.

⁶⁵³ Krautheimer, *a.g.e.*, s.378; Mango, *a.g.e.*, s.177.

pencere açıklığına yer verilmiştir. Üzeri tonozla örtülmüş olan bemanın doğusunda üçlü apsis bulunmaktadır. Diğerlerinden daha büyük ve geniş olan ana apsis içten ve dıştan yarım daire şeklindedir. Cephesinin ortasında iki sütunla üç bölüme ayrılmış pencereler bulunmaktadır. İki yanda yer alan küçük apsisler de, ana apsisle aynı düzenlemede olup diğerinden farklı olarak tek pencere ile dışarıya açılmaktadır. Yapının naos bölümünün kuzey ve güney cephelerine üzerleri içten tonoz, dıştan çatı ile kapatılmış dikdörtgen şekilli giriş mekanları eklenmiştir⁶⁵⁴.

Dıştan düzgün kesme taşlarla kaplanmış olan yapının kubbesinde ve batısına sonradan eklenen bölümünde tuğla malzeme kullanılmıştır. Kilisenin iç mekanında zengin fresko süslemeler görülürken dış cephede de kabartma şeklinde yapılmış taş süslemeler dikkati çekmektedir⁶⁵⁵.

3.1.1.3. Makedonya'dakiler

3.1.1.3.1. Bargala Hagios Georgios Kilisesi

Kilise, Bargala şehrinin dışında yüksekçe bir alan üzerindedir. Eski kaynaklarda IX.yy'a tarihlendirilen yapı, son dönemdeki araştırmacılar tarafından X-XI.yy'ları arasına yerleştirilmiştir⁶⁵⁶.

Mimari Özellikler: Batıda narteks ve naos, doğuda ise bema ve apsis bölümlerinden meydana gelen yapının güneybatısına kare planlı bir de mezar yapısı eklenmiştir(P.25). Enine dikdörtgen şeklinde bir düzenlemeye sahip olan narteksin kuzey, güney ve batı taraflarında birer giriş kapısı bulunmaktadır. Üzeri tonozla örtülü bu mekanın doğu cephesinin ortasında yer alan iki sütunla üç bölüme ayrılmış olan bir açıklıktan naos mekanına geçilmektedir. Dikdörtgene yakın bir düzenlemeye sahip olan naosun dört köşesinde duvardan ileriye doğru uzatılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar üzerinde yükselen ve cepheleri boydan boya kaplayan kemerler, aralarda oluşan pandantifler yardımı ile yüksek kasnaklı kubbeyi taşımaktadır. Kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu payandalar arasında dikine

⁶⁵⁴ Korac, a.g.m., s.14.

⁶⁵⁵ V.Korac-D.Tasic-M.Sakota, *Studnica*, Beograd 1968, s.29-32.

⁶⁵⁶ C.Mango-B.Aleksova, "Bargala: A Preliminary Report", *DOP*, 25 (1971), s.276.

dikdörtgenler şeklinde düzenlemeler gösteren 1.10 m. genişliğinde haç kolları meydana gelmiştir. Bu kolların doğu yönlerinde yuvarlak, batı taraflarında ise kare biçimli nişler yer almaktadır. Naosun güneyinde bulunan kolun zemininde kilise ile birlikte yapılmış bir mezar odası bulunmuştur⁶⁵⁷. Mekanın doğusu bema ile birleşerek uzun bir bema kolu oluşturulmuştur. Bemanın doğusunda bulunan apsis, içten yarım daire, dıştan üç köşeli olarak düzenlenmiş olup, ortasında bir de pencere açıklığına yer verilmiştir. Naosun aydınlanması kuzey ve güney duvarlarında açılmış olan bir sütunla ayrılmış ikiz pencereler ile sağlanmıştır. Ayrıca kubbe kasnağında da yuvarlak kemerli küçük pencereler bulunmaktadır. Kilisenin güneybatısında bulunan kubbeli kare planlı yapı, asıl kilise ile aynı duvarı paylaşmakta olup bu bölüme narteksin güney kapısından geçilmektedir.

Yapıda malzeme olarak küçük molozlar şeklinde taşlar ile kemerler ve tonozlarda tuğlalara yer verilmiştir⁶⁵⁸.

Yapının iç mekanını kaplayan freskolarda üç farklı evre tespit edilmiştir; en dıştakiler XIV.yy, orta tabaka XIII.yy'a, en alt tabaka ise tarihlendirilememiştir. Yapı içerisindeki sütun ve başlıkların devşirme oldukları belirtilmektedir⁶⁵⁹.

3.1.1.3.2.Drenova Bogorodica Kilisesi

Drenova'da bulunan yapı, XI.yy'a tarihlendirilmektedir⁶⁶⁰.

Mimari Özellikler: Kilise, merkezde kare planlı bir naos ile iki yanda uzanan dar koridorlardan meydana gelmektedir(P.26). Yapının batısında yer alan bir kapıdan enine dikdörtgen şeklinde düzenlenmiş, doğu duvarlarında küçük nişleri bulunan narteks bölümüne geçilmektedir. Mekanın kuzey ve güney kısımları bir sütunla ayrılmış ikiz kemerler, yan koridorlara bağlantı sağlamaktadır. Aynı düzenleme ile doğu cephede de karşılaşılır. Bu bölümde doğrudan naosa açılmaktadır. 4.40 m. eninde ve 4.50m. boyunda kare bir plana sahip olan naosun köşelerinde duvardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları yer almaktadır. Bu

⁶⁵⁷ Mango-Aleksova, a.g.m., s.274.

⁶⁵⁸ B.Schellewald-L. Theis, "Makedonien", RBK,V(1995), s.1104.

⁶⁵⁹ Schellewald- Theis, a.g.m., s.1104.

⁶⁶⁰ Schellewald- Theis, a.g.m., s.1134.

payandalar üzerinde yükselen ve cephe boyunca açılan geniş ve büyük kemerler, aralarda oluşan pandantifler yardımı ile yüksek kasnaklı merkez kubbeyi taşımaktadır. Naosta dört duvar payandası arasında dikine dikdörtgenler şeklinde düzenlenmiş dar haç kolları meydana gelmiştir. Doğu cepheleri küçük birer niş şeklinde yapılmış olan bu kolların, kuzey ve güneylerinde yan koridorlara bağlantı sağlayan bir sütunla iki bölüme ayrılmış kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Doğu kol ise bema ile birleştirilerek uzun bir bema bölümü oluşturulmuştur. Kuzey ve güneyindeki yan mekanlara geçişi bulunan bemanın doğusunda yer alan apsis, içten yarım daire şeklinde olup dışarıya poligonal bir biçimde yansıtılmıştır. Apsis cephesinin ortasında ikiz, kuzey ve güneyinde ise mazgal türü pencereler açılmıştır. Yapının güney dar koridoru beş kemerle bölümlenerek üzeri tonozlar ile kapatılmıştır. Bu bölümün doğu cephesi içten yarım daire şeklinde olup dıştan beş köşeli küçük bir apsis şeklindedir. Batı ve kuzey duvarlarının ilk durumları bilinmemekle birlikte günümüzde güney koridoru tekrarlar şeklinde yenilenmiştir⁶⁶¹.

Kilise, küçük moloz taşlar ve tuğlalardan inşa edilmiştir. Yapı içerisinde, sütun ve başlıklar devşirme olarak kullanılmıştır⁶⁶².

3.1.1.3.3. Serrai Yohannes- Prodromos Şapeli

Şapel, Serrai'in 12 km. kuzeydoğusunda bulunan bir manastıra ait yapıdır. 1324 yılında Zichnai'li Joachim adlı bir piskopos tarafından yaptırılan yapı, Aziz Nikolaos'a adanmıştır⁶⁶³.

Mimari Özellikler: Şapel manastırın esas kilisesinin exonarteksi üzerine inşa edilmiştir(P.27). Exonarteks kilise ile birlikte yapıldığından, endonarteksten daha alçak tutulmuştur⁶⁶⁴. Yapıya exonarteksin kuzeyinde bulunan merdivenlerden çıkılmaktadır. Şapelin iki yanında ahşaptan yapılmış eğimli çatıları bulunan koridorlar uzanmaktadır. Kare bir mekana sahip olan naosun dört köşesinde duvardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar

⁶⁶¹ A.Tschilingirov, *Die Kunst des Christlichen Mittelalters in Bulgarien*, München 1979, s.46.

⁶⁶² Schellewald- Theis, *a.g.m.*, s.1134.

⁶⁶³ H.Hallensleben, "Das Katholikon des Johannes- Prodromos Klosters bei Serrai", *ByzF*, I (1966), s.159.

⁶⁶⁴ Schellewald- Theis, *a.g.m.*, s.1141-1142.

üzerinde yükselen büyük kemerler ve aralarda oluşan pandantiflerle yapının merkez kubbesi taşınmaktadır. Kemerlerin oturduğu duvar payandalarının aralarında bir kemer genişliğine sahip oldukça dar tutulmuş mekanlar meydana gelmiştir. Bu mekanlardan doğudaki bema ile birleşerek uzun bir bema kolu oluşturulmuş ve bu kol da apsise açılmıştır. Fazla derin olmayan apsis içten yarım daire, dıştan ise üç köşelidir. Apsisin orta kısmında küçük bir pencere açıklığına yer verilmiştir.

Taş malzemeden yapılmış olan yapı bugün sıvalıdır. İç mekan freskolar ile bezenmiştir⁶⁶⁵.

3.1.1.4. Bulgaristan'dakiler

3.1.1.4.1. Spassovitza Kilisesi

Köstence yakınında bulunan kilise, 1330 tarihlidir⁶⁶⁶.

Mimari Özellikler: Dikine dikdörtgen bir düzenleme gösteren kilisenin naosunun batısında bir narteks, doğusunda bema ve apsis bölümleri bulunmaktadır(P.28). Enine dikdörtgen bir plana sahip olan nartekse batı cephesinin ortasında bulunan bir kapıdan girilmektedir. Mekanın üzeri iki küçük kubbe ile kapatılmıştır. Narteksten naosa doğu yönde bulunan bir açıklıktan geçilmektedir. Kareye yakın bir düzenlemeye sahip olan naosun dört köşesinde duvardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları yer almaktadır. Bu payandaların üzerinde cepheleri boydan boya kaplayan büyük kemerler yükselmektedir. Naosu örten merkez kubbe bu kemerler ve aralarda oluşan pandantifler üzerine oturmaktadır. Kemerleri taşıyan payandalar arasında oluşan dar haç kolları ile küçük iç mekanda dört yönde birden bir genişleme sağlanmıştır. İç mekanın doğusunda yer alan ve cephe boyunca uzanan bema, naosun doğu kolu ile kesişmektedir. Bemanın doğu ucunda bulunan ve fazla derinliği olmayan apsis içten yarım daire, dıştan üç cepheli bir düzenleme göstermektedir⁶⁶⁷.

Yapıda malzeme olarak taş ve tuğla kullanılmıştır.

⁶⁶⁵ Hallensleben, a.g.m., s.164.

⁶⁶⁶ Mavradinov, a.g.e., s.44.

⁶⁶⁷ Kt.Mijatev, *Arhitektyrata v sredeovenkovna Bulgaria*, Sofya 1965, s.46.

3.1.1.4.2. Bojana Şapeli

Sofya'nın 8 km. uzağında Bojana'da bulunan yapı, Aziz Panteleimon'a ithaf edilmiş bir XIII.yy eseridir⁶⁶⁸. Şapelin alt katı beşik tonozlu bir mezar odası şeklinde düzenlenmiştir. Mezar odasının kuzey ve güney duvarlarına arkosolium hücreleri yapılmıştır⁶⁶⁹. Burada yapıyı vakfeden Sebastokrator Kalojan ve karısının mezarları bulunmaktadır⁶⁷⁰.

Mimari Özellikler: Zeminden yüksekte olan yapıya batı yönde bulunan bir merdiven ile çıkılmaktadır.Oldukça küçük boyutlara sahip olan yapı naos ve apsis bölümlerinden oluşmaktadır(P.29). Naosun dört köşesinde, üzerinde cepheyi boydan boya kaplayan kemerlerin oturduğu duvardan ileriye doğru uzatılmış olan duvar payandaları bulunmaktadır. Bu kemerler ve aralarda oluşan pandantifler üzerinde yüksek kasnaklı kubbeye yer verilmiştir. Kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu duvar payandaları arasında oluşan kısa haç kollarıyla iç mekanda bir genişleme sağlanmaya çalışılmıştır. Yapının doğu haç kolu doğrudan apsise açılmaktadır. Apsis, içten ve dıştan yarım daire şeklinde bir düzenleme göstermektedir.

Taş malzemeden yapılmış olan yapının içerisi, XIII.yy'ın en önemli fresko süslemelerine sahiptir⁶⁷¹.

3.1.1.5. İtalya'dakiler

3.1.1.5.1. Vicenza Hagia Maria Domini Şapeli

Vicenza'da bulunan yapı V.yy ortalarına tarihlendirilmektedir⁶⁷².

Mimari Özellikler: Küçük bir şapel görünümünde olan yapının naosunun batısında narteks, doğusunda apsis yer almaktadır(P.30). Enine dikdörtgen şeklinde düzenlenmiş tonozla örtülü olan narteksin üç tarafında birer giriş bölümü bulunmaktadır. Doğuda yer alan dördüncü açıklıktan ise naosa geçilmektedir. Kare

⁶⁶⁸ Z. Kádár, "Bojana", RAC, II(1957), s.723.

⁶⁶⁹ A.Tschilingirov, *Die Kunst des Christlichen Mittelalters in Bulgarien*, München 1979, s.64-65.

⁶⁷⁰ A.Grabar, *L'eglise de Boiana*, Sofia 1924, s.7.

⁶⁷¹ B.Fliov, *Geschichte Der Alt Bulgarischen Kunst*, Berlin-Leipzig 1932; Grabar a.e., s.10-15; Kádár, a.g.m., s.725.

⁶⁷² Guyer, *Grundlagen Mittelalterlicher*, s.28.

bir düzenlemeye sahip olan naosun dört köşesinde duvardan ileriye doğru uzatılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandaların üzerinde dört yöne birden açılan kemerler yükselmektedir. Naosu örten merkez kubbe, bu büyük kemerler ve aralarda oluşan pandantiflerle taşınmaktadır. Bu kemerleri ve kubbeyi taşıyan payandaların ortasında enine dikdörtgenler şeklinde düzenlenmiş dar tutulmuş haç kolları oluşmuştur. Birbirlerine eş genişliklere sahip olan bu kollardan doğudaki aynı zamanda bema görevini de yerine getirmektedir. Doğuda bulunan apsis ise içten yarım daire şeklinde olmasına karşın dışa beş köşeli olarak yansıtılmıştır⁶⁷³.

3.1.2. Kafkasya'daki Örnekler

Kafkasya mimarisi çevresinde de kiborion tipinde inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır.

3.1.2.1. Koşavank Minas Kilisesi

Koşavank'ta vadinin içindeki kilise gruplarının kuzeyinde yer alan yapı, X.yy'ın başlarına tarihlendirilmektedir⁶⁷⁴.

Mimari Özellikler: Dikine dikdörtgen bir düzenlemeye sahip olan yapının batısında enine bir düzenleme gösteren narteks bölümü yer almaktadır(P.31). Tonoza örtülü olan narteks, doğuya doğru büyük bir kemerle naosa açılmaktadır. Kare bir düzenlemeye sahip olan naosun dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru uzatılmış duvar payandaları bulunmaktadır. Bu payandalar belirli bir yükseklikten sonra dört yöne birden açılan büyük kemerlere dönüşmüştür. Bu kemerler ve aralarda oluşan pandantifler üzerinde yapının yüksek silindirik kasnağı yükselmektedir. Konik bir külahla örtülü olduğu kalan izlerden anlaşılan içten daire şeklindeki kubbenin büyük bir bölümü yıkılmıştır. Kemerlerin oturduğu duvar payandaları arasında fazla derinliği olmayan, birbirlerine eş boyutlarda dört dar kol meydana gelmiştir. Doğudaki kol bir kemerle aynı genişlikteki bemaya açılmaktadır. Derin tutulmuş bemanın kuzey ve güneyinde yer alan koridorlar, apsisin iki yanında

⁶⁷³ S.Bettini, *L'architettura di San Marco*, Padova 1946, s.39, Tav.III.c.

⁶⁷⁴ Strzygowski, *Baukunst der Armenier*, I, s.195.

bulunan dikdörtgen şekilli odalara bağlantı sağlamaktadır. Bemanın doğusunda bulunan apsiste üç küçük niş bulunmaktadır. İçten yarım daire şeklinde olan bu mekanın dışarıya taşıntısı yoktur.

Oldukça kalın beden duvarlarına sahip olan yapıda gri ve siyah renkte düzgün şekillendirilmiş volkanik tuf taşı inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Yapının kasmağında, iç ve dış duvar yüzeylerinde alçak rölyef halinde taş bezemelere yer verilmiştir⁶⁷⁵.

---

⁶⁷⁵ M.Gökalp, **Ani ve Koşavank'daki Eserler**, İÜEF, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1970, s.79-81.

3.2. Yapıların Karşılaştırılması

3.2.1. Mimari Özellikleri Bakımından

3.2.1.1. Narteksler

İncelemiş olduğumuz yapıların bazılarının batı bölümlerinde narteks düzenlemesi ile karşılaşılmıştır. Bu mekanların bir kısmı günümüze sağlam olarak gelirken bir kısmı da sadece varlığını belli edecek kalıntılara sahiptir.

İstanbul'da bulunan üç yapının da batı bölümlerinde birer narteksin bulunduğu bilinmekle birlikte bunlardan sadece Khora kilisesinin, XIV.yy'daki yenilenmesi sırasında yapıya eklenmiş olan çifte narteksi günümüze gelebilmiştir. Yapının batı cephe sınırlarının dışına taşırılarak yapılmış olan bu nartekslerden dıştaki, L biçiminde yapıyı sarmaktadır. İçteki narteksin iki köşesinde yer alan kubbeler diğer yapılardan farklı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kumyaka, Baş Melekler ve Göreme Hagia Katherina yapılarının nartekslerinde de kubbeye yer verilmişse bile bunlar, naosu tekrarlar nitelikte, kare bir düzenlemeye sahip olan mekanın merkez kubbesini oluşturmaktadır. Kırşehir Üçayak, Yuşa Tepesi Panteleimon, Gemlik Kurşunlu ve Bargala Georgios kiliselerinde enine dikdörtgenler şeklinde üzerleri tonozlarla örtülü nartekslerden bugün sadece Gemlik Kurşunlu ve Bargala'daki Georgios kilisesinininki ayakta kalmıştır. Yuşa tepesi Panteleimon kilisesinde yapılan kazılar sırasında narteksin alt bölümünde bir mezar odası ortaya çıkarılmıştır. Gemlik Kurşunlu kilisesi ve Göreme Katherina şapelinin nartekslerinde de taban döşemesinin altında oda şeklinde olmasa da bir takım mezar hücreleri tespit edilmiştir. Drenova Bogorodica, İznik Koimesis ve İznik Yenişehir Kapı kiliselerinde yer alan narteksler, yapıların iki yanında bulunan koridorlarla da bağlantı sağlayan kapalı mekanlar biçiminde düzenlenmiştir. Burgazadası Metamorphosis kilisesinin narteksi ise bugün mevcut olmamakla birlikte anlatılanlar diğer örneklerden farklı olarak sütun ya da payelere oturan revaklı bir yapıya sahip olduğu şeklindedir.

3.2.1.2.Naoslar

Genellikle kare ya da kareye yakın bir düzenlemeye sahip olan kiborion mekanlı yapılarda, naosun dört köşesinde duvarlardan ileriye doğru taşırılmış duvar payandaları üzerinde yükselen kemerlere oturan kubbe ile kapatılmış bir mekan şeması, bu tipteki yapıların ortak özelliğidir. Ancak ufak farklılıklar ile değişik varyasyonlarının da olduğu birkaç örnek bulunmaktadır.

Erken dönem yapılarından biri olan Nis Adası Hagios Stephanos kilisesinde kubbenin oturduğu kemerler batıda köşe duvarlarına binerken, doğuda duvarlardan ileriye doğru uzatılmış payeler üzerinde yükselmektedir. Köstence Spassovitza, Karye'deki Saint Sava ve Sırbistandaki Virgin kiliselerinde de benzer düzenleme ile karşılaşılmaktadır. Payelerin bu şekilde konumlandırılması bema bölümünde de farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. Diğer yapılarda köşe duvarları hizasında bir genişliğe sahip olan bema, bu yapılarda kuzey ve güneye doğru uzanarak iç mekan genişliğince yer almıştır. Bir diğer farklı naos düzenlemesi de Yuşa Tepesi Panteleimon ve Burgazadası Metamorphosis kiliselerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu iki yapıda, batıda kalın köşe duvarları şeklinde yer alan duvar payandaları, doğuda köşe duvarlarının içlerine pastophorion hücrelerinin yerleştirilmesi sonucunda duvarlara kemerler ile bağlanan L şeklinde ayaklara dönüşmüşlerdir.

Kiborion mekan düzenlemesine sahip olan yapıların naoslarında duvardan ileriye doğru uzatılmış ayakların aralarında dört yönde birden bir kemer genişliğine sahip haç kolları meydana gelmektedir. İznik Koimesis, İznik Yenişehir Kapı ve İstanbul Khora kiliselerinde bu kolların dördünün birden aynı derinliğe sahip oldukları ve bu yapıların doğu yönündeki kolları doğrudan bemaya bağlanmadığından naoslarda kolları dar tutulmuş bir haç şemasının oluştuğu görülmektedir. Kırşehir Üçayak, Sırbistan'daki Kurşumlija, Serrai Prodromos ve Alanya Arap Evliyası yapılarında naosun doğusunda meydana gelen dar haç koluyla birleşen bema, apsise doğru derin bir mekan olarak uzanmaktadır. Gemlik Kurşunlu kilisesinde ise bema, naosun doğu yönünde oluşan kolla birleşmemesine rağmen yine de derin bir mekan şeklindedir. Koşavank Minas kilisesinde apsisin iki yanında yer alan koridorlara bağlanan bema, adeta bir transept oluşturmaktadır. Kumkaya Baş Melekler, İvriz

Ambar Deresi, Vicenza Maria Domini ve Silifke Boğsak kiliselerinde ise bema bölümüne yer verilmeyerek naosun doğu kolu doğrudan apside açılmıştır. Naosta duvar payandaları aralarında oluşan dar kollar her yapıda farklı genişliklerde karşımıza çıkmaktadır. Kumkaya Baş Melekler, Yuşa Tepesi Panteleimon, Burgazadası Metamorphosis ve Bargala Georgios kiliselerinde kuzey ve güney kollar dar tutulurken, Gemlik Kurşunlu, Alanya Arap Evliyası ve Plataniti Soter kiliselerinde giriş bölümlerinin diğerlerinden daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Alanya Cilvarado Burnu şapelinde ise arazinin konumu nedeniyle diğer yapılardan biraz daha farklı bir naos düzenlemesi meydana getirilmiştir. Bu yapının enine genişlemesi mümkün olamadığından oldukça dar tutulmuş yan kollara karşın, doğu-batı istikametinde uzun beşik tonozlar şeklinde düzenlenmiş mekanlar oluşturulmuştur.

3.2.1.3.Apsisler

Yapıların doğu bölümlerinde yer alan ve doğu cephesini hareketli bir hale getiren apsisler tekli ve üçlü olmak üzere iki farklı düzenlemede karşımıza çıkmaktadır. Bir kısım yapılar apsisleri ile günümüze gelebilmişken bir kısmının da bu bölümleri kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır.

Tek apsisli cephe düzenlemesine sahip yapıların en gösterişlilerinden biri olduğu anlaşılan Üçayak kilisesinin apsisinin doğu ucu, kazılar sonucunda aydınlatılmıştır. Bu yapıda, bemanın tüm kütlesi ile doğuya doğru açılması derin ve geniş bir apsis oluşmasına neden olmuştur. İçten yarım daire şeklinde olan bu mekanın dışa beş köşeli olarak yansıtıldığı görülmektedir. Bu şekilde derin tutulmuş tek apsisli bir diğer örnekte Hagios Georgios kilisesinde bulunmaktadır. Ancak buradaki apsis Kırşehir Üçayak'tan farklı olarak üç cepheli bir düzenleme göstermektedir. Kumkaya Baş Melekler, Plataniti'de Soter ve Serrai Prodromos kiliselerinde de dışa üç köşeli olarak yansıtılmış olmalarına karşın apsisler fazla derinliğe sahip değildir. Silifke Boğsak ve Alanya Cilvarado şapellerinde niş şeklinde bir düzenlemeye sahip olan bu mekanlar, içten ve dıştan yarım daire biçiminde yapılmıştır. Bulgaristan'da Spassovitz ve Sırbistan'da Kurşumlja kiliselerinin apsisleri de benzer bir düzenleme göstermekle birlikte bu yapılarda bema, yanlardan

epeyce daralarak niş şeklindeki bir apsise açılmaktadır. Alanya Arap Evliyası, İvriz Ambar Deresi ve Göreme yapılarındaki tekli apsiler farklı bir düzenleme ile karşımıza çıkmaktadır. İvriz Ambar Deresi'nde kilisenin yaslandığı yamacın yüzeyinin hafifce oyulmasıyla oluşturulan apsis, Göreme'deki yapılarda bir kaya kitlesi içerisinde yer almaktadır. Her iki örnekte de içten yarım daire şeklinde olan bu mekanların dışarıya yansımaları yoktur. Alanya Arap Evliyası şapelinde ise, bir kule kitlesi içinde yer alan yapının apsisi de bu kitle içinde kalarak dışa taşırılmamıştır. Koşavank'taki Minas kilisesinde ise içten yarım daire şeklinde olan apsis dışa düz bir duvar olarak yansıtılmıştır. İstanbul'daki yapılarda bemanın iki yanında yer alan pastophorion mekanlarının doğu bölümlerinin küçük birer niş şeklinde yapılarak dışa taşırılmasıyla üçlü apsis düzenlemeleri oluşturulmuştur. İstanbul Khora kilisesinde bema genişliğince açılan derin ana apsisin iki yanında küçük apsiler de yer almaktadır. Çok cepheli bu düzenlemenin benzerleri Yuşa ve Metamorphosis kiliselerinde de görülmektedir. Göreme Kurşunlu kilisesinin bu örneklerden farkı, apsisinin fazla derin olmayışıdır. İznik Koimesis, İznik Yenişehir Kapı ve Drenova Bogorodica kiliselerinde ise üçlü düzenleme yan koridorların doğu bölümlerinin dışa taşırılmalarıyla oluşturulmuştur. Bu yapılardan İznik Koimesis'te üç cepheli olan apsiler, Drenova Bogorodica ve İznik Yenişehir Kapı kiliselerinde beş cepheli olarak düzenlenmiştir. Göreme'deki şapeller ve İvriz Ambar Deresi kilisesi dışındaki tüm yapıların apsilerinin ortalarında mekanın büyüklüğüne göre tekli, ikili ya da üçlü pencere açıklıklarına yer verilmiştir.

3.2.1.4. Pastophorionlar

Bemaların iki yanında küçük odalar şeklinde yapılan pastophorion mekanları kiborion planlı yapıların bazı örneklerinde de farklı boyut ve biçimlerde yer almıştır. İstanbul'da bulunan üç yapıda bu mekanlar değişik formlarda karşımıza çıkmaktadır. Khora kilisesinde kare bir düzenlemeye sahip olan bu odaların sadece bemaya bağlantıları olan kapıları bulunurken, benzer bir düzenleme gösteren Burgazadası Metamorphosis kilisesinde pastophorionlar, hem bemaya hem de naosa açılmaktadır. Bu yapıda tonoz olan üst örtüler, Khora'da küçük kubbeler şeklindedir. Yuşa kilisesinde ise, dikine dikdörtgen şekilli küçük birer şapel görünümünde olan bu

mekanlar Metamorphosis'te olduğu gibi hem bemaya hem de naosa açılmaktadır. Bu yapılarda kuzey ve güney cephelere hafifce taşan olan pastophorionlar, Gemlik Kurşunlu kilisesinde tamamen dışa yansıtılmıştır. Bu özelliği dışında Kurşunlu kilisesinin yan odaları, üst örtü, mekan ve cephe düzenlemesi bakımından Khora kilisesi ile büyük benzerlikler göstermektedir. İznik Koimesis, İznik Yenişehir Kapı ve Drenova Bogorodica kiliselerinin kuzey ve güney cephelerinde uzanan yan koridorlarının doğu bölümleri kare bir mekana dönüştürülerek bema ile bağlantıları olan pastophorionlar haline getirilmiştir. Bu mekanlar da Khora ve Kurşunlu'da olduğu gibi dışa köşeli olarak yansıtılmışlardır. Silifke Boğsak, Nis Adası Stephanos, Plataniti Soter ve Karyes'te Saint Sava yapılarında ise pastophorionlar bağımsız odalar yerine bemanın iki yanında yer alan küçük nişler şeklinde düzenlenmiştir. Koşavank Minas kilisesinde ise tüm bu örneklerden farklı olarak kalın duvar kütleleri içinde yer alan bu mekanlara yapının kuzey ve güneyinde uzanan koridorlarla ulaşılmaktadır.

3.2.1.5.Ek Mekanlar

Bir çoğu manastır kilisesi olarak inşa edilmiş olan yapıların etrafında binaya bitişik ya da ayrı olmak üzere bir takım bölümlerin bulunduğu kaynaklarda belirtmekle birlikte günümüze bu mekanlarla birlikte gelebilmiş yapı sayısı çok azdır.

İznik Yenişehir Kapı yakınındaki kilise naosunun iki yanında dar ve uzun koridorlar uzanmaktadır. Naosa ve bemaya, bir kapı açıklığı şeklinde bağlantıları bulunan bu mekanların doğu bölümleri pastophorion odaları olarak düzenlenmiştir. Benzer bir düzenleme İznik Koimesis kilisesinde de bulunmaktadır. Bu yapıda diğerlerinden farklı olarak yan koridorlardan naosa iki sütunun ayırdığı üçlü kemerler ile bağlantı sağlanmıştır. Drenova Bogorodica kilisesinde de bir sütunla ayrılmış ikiz kemerler kuzey, güney ve batı yönlerde yer alarak yan mekanların naosla bağlantısını sağlamaktadır. Bu yapıların mimari oluşum dönemleri tam olarak aydınlatılmadığından yan koridorların, yapıların orjinalinde mi yapıldığı yoksa yapıya sonradan mı eklendiği konusunda kesin bir şey söylemek bugünkü kalıntılarla oldukça zordur. Gemlik Kurşunlu kilisesinin naosunun kuzey ve güney duvarlarının

alt bölümlerinde pencere olamayacak kadar büyük yapılmış açıklıkların bulunması, ayrıca kuzeyde yer alan diakonikon hüccresinin batısında bir kapının daha yer alması, narteksin kuzey cephesinin kemerli bir açıklık şeklinde düzenlenmiş olması ve kazılar sırasında kilisenin kuzey cephe duvarına bitişik bir nefin ortaya çıkarılması bu yapıda da yan kanatların olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Kumkaya Baş Melekler kilisesinin kuzey ve güneyindeki şapeller ve kuzeydoğudaki küçük hüccrenin yapıya geç bir dönemde eklendiği üzerlerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır. Yan tarafında eklentisi olan bir diğer yapı da Alanya Cilvardo Burnu şapelidir.Yapının kuzeyinde, arazi konumuna uydurulmuş, üzeri eğimli bir çatı ile örtülü,ne olduğu tam olarak anlaşılamayan küçük bir mekana yer verilmiştir. Khora kilisesinin güneyinde de kilise boyunca uzanan tek nefli parekklesion yapısı ve kuzeydeki dikdörtgen mekanlı bölüm V. yapım evresinde yapıya eklenmiş ek mekanlardır.

Sırbistan'daki Kurşumlja ve Studenica kiliselerinin kuzey ve güney dış cephelerinde üzerleri eğimli çatılarla kapatılmış dikdörtgen ya da kare şeklinde düzenlenmiş naosun ikinci ve üçüncü giriş mekanını oluşturan bölümler yer almaktadır. Sırbistan'daki birçok yapıda bu tipte düzenlenmiş eklentileri görmek mümkündür. Prodromos manastırının ve Nikolaos şapelinin iki yanında üzeri eğimli çatılar ile kapatılmış naos ile bağlantılı sonraki bir döneme ait olduğu belirtilen dar mekanlar bulunmaktadır. Bargala Hagios Georgios kilisesinin güneyine de narteks mekanına bir kapı açıklığı bulunan kare düzenlemeli kubbeli bir bölüm eklenmiştir. Bir manastır kompleksi içinde yer alan Ambar Deresi kilisesinin naosunun güneyindeki açıklık da yapıyı papaz odalarına bağlamaktadır.

3.2.1.6.Üst Örtü Sistemleri

İncelemiş olduğumuz yapıların çok azı üst örtü sistemleri ile birlikte günümüze gelebilmiştir. Bunların da bir kısmı geç dönem onarımlarının izlerini üzerinde taşımaktadır.

İstanbul'daki yapılardan sadece Khora kilisesinin üst örtüsü zamanımıza ulaşmıştır. Yapının sonradan bir takım değişiklikler geçirmiş olan yüksek kasnaklı

kubbesi geç dönem özellikleri göstermektedir. Naosun üst örtüye yansıyan kübik alt yapısını, dört yönden üzerleri yuvarlatılmış, ortalarında üçlü pencere sistemleri bulunan alınlıklar çevrelemektedir. Bunlar, iç mekanda yer alan dar kolların örtüsü olarak dışa yansıtılmışlardır. Kemer genişliğince olan dar kolların bu şekilde dışa aksettirilmeleri, kubbe ve kasnağı günümüze ulaşmamış olan Gemlik Kurşunlu ve Sırbistan'daki Kurşumlija kiliselerinde de görülmektedir. Plataniti Soter, Stadenica, Alanya Cilvarado Burnu ve Koşavank Minas yapılarında bu kollar, üzeri iki tarafa eğimli alınlıklar şeklinde düzenlenmiştir. Erken dönem örneklerinden olan Silifke Boğsak şapeli ve Kumyaka Baş Melekler kiliselerinde ise içteki dar haç kolları naosun kare kitlesi içinde kalarak üst örtüye yansıtılmamıştır. Payandalar üzerinde yükselen kemerlere ve aralarda oluşan pandantiflere oturan orijinal merkez kubbesi ile günümüze gelebilmiş olan yapı çok azdır. Bunlardan biri yüksek kasnaklı, basık kubbeli Silifke Boğsak adası şapelidir. Ayrıca Alanya Arap Evliyası şapelinin de bir kısmı sur içinde gizlenmiş olan kubbesi ayaktadır. Khora ve Kumyaka Baş Melekler kiliselerinde ise bugün mevcut olan üst örtüler geç dönem onarımlarının izlerini taşımaktadır. Gemlik Kurşunlu, İvriz Ambar Deresi ve Kırşehir Üçayak kiliselerinin kalıntılarında, payeler üzerinde yükselen kemerleri ve aralarda oluşan pandantiflerin başlangıç izlerini görmek mümkündür. Gördüğümüz örnekler içinde en farklı kubbe şekli Koşavank'daki Minas kilisesinde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki yapıda silindirik kasnak üzerinde, içten kubbeli konik bir külah yükselmektedir.

3.2.1.7. Malzeme ve Teknik

Yapıların değişik bölgelerde ve dönemlerde yapılmış olması malzeme ve teknikte de bir takım farklılıklar görülmesine neden olmuştur.

Kilikia ve Kappadokia'nın alt bölümlerinde inşa edilmiş olan yapılarda kullanılan malzeme taştır. Bu bölgelerin yapıları olan Silifke Boğsak adası ve İvriz Ambar Deresi kiliselerinde küçük parke taşlardan oluşan bir duvar örgüsü görülmektedir. Ambar Deresinde duvarların içlerinin molozlardan yapılmış olduğu ve üzerlerinin taşlarla kaplandığı dikkati çekmektedir. Her iki yapının duvar köşelerinde ve kemer geçişlerinde daha büyük ve özenli taş malzemeye yer verilmiştir. Ambar Deresinin içten ve dıştan sıvalı olduğu kalan izlerden anlaşılırken

Boğsak'da sıva izine rastlanmamıştır. Alanya'daki Arap Evliyası ve Cilvarado Burnu şapellerinde de taş malzeme küçük molozlar şeklinde olup diğer örneklerde olduğu gibi geçiş sistemlerinde ve üst örtüde daha özenli taşlara dönüşmüştür. Koşavank Minas kilisesinde de volkanik tüf taşı tek malzeme olarak kullanılmıştır. Alanya'daki örneklerde yer yer tuğla ve kiremit parçalarına da rastlanmıştır. Kappadokia bölgesinde Göreme'de bulunan iki şapel civardaki diğer yapılar gibi kaya içerisine oyularak yapıldıklarından diğer örneklerden malzeme ve teknik olarak tamamen ayrılmaktadır. Bütününde tuğla malzemenin kullanıldığı iki yapı iki farklı bölgede karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, Kırşehir Üçayak ve İznik Koimesis kiliseleridir. Her iki yapının da zemininde büyük blok taşlar kullanılırken üst bölümleri dikdörtgen şekilli tuğlalar ile örülmüştür. Kırşehir'deki yapıda tuğlaların aralarında kullanılan harç ve duvar tekniğini gizleyen ön dolgular şimdiye kadar gördüğümüz örneklerden farklı özellikler göstermektedir. Taş ve tuğlanın ortaklaşa kullanıldığı örnekler ise oldukça fazladır. Gemlik Kurşunlu, Kumyaka Baş Melekler, Khora ve Yuşa Tepesi Panteleimon kiliseleri bu tip duvar örgüsüne sahip yapılardır. Bu yapılarda kubbeyi taşıyan kemerlerden itibaren üst örtü de dahil olmak üzere yalnızca tuğla malzemeye yer verilmiştir. Burgazadası'ndaki Metamorphosis Kilisesi'nde de taş ve tuğladan oluşan almaşık sistem kullanılmış olmakla birlikte bu yapıda tuğlanın daha ağırlıkta yer aldığı dikkati çekmektedir. Oldukça özensiz duvar örgüsüne sahip olan yapının sıvalı olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır.

Balkanlardaki yapılarda da hakim malzeme taş ve tuğladır. Plataniti Soter ve Spassovitza kiliselerinde almaşık düzenli duvar örgüsü görülürken, bir Sırp yapısı olan Kurşumlija, Kırşehir Üçayak ve İznik Koimesis'de olduğu gibi tamamen tuğladan yapılmıştır. Yine bir Sırp yapısı olan Studenica'da ise dış cephelerin oldukça düzgün taşlarla kaplı olduğu görülürken, kubbesinde ve sonradan eklenen dış narteksinde ise sadece tuğla malzeme kullanılmıştır.

Bu kiliselerde dönem özelliği niteliği taşıyan bir takım duvar tekniklerine de rastlanmıştır. Komnenoslar devrinde yaygın olarak kullanılan ve Orta Bizans dönemi yapılarının da belirleyicisi olarak kabul edilen gizli tuğla tekniği Gemlik Kurşunlu, Kırşehir Üçayak, Khora ve Burgazadası Metamorphosis kiliselerinde tespit edilirken

Laskarisler zamanında kullanıldığı kabul edilen çerçeveleme tekniği ise, İznik Yenişehir Kapı ve Plataniti Soter kiliselerinde karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2. Süsleme Bakımından

3.2.2.1. Fresko

Tespit edilen yapıların bir çoğunun iç yüzeylerinin freskolar ile bezenmiş olduğu duvarlar üzerinde kalan sıva izlerinden ve kaynaklarda yer alan eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Günümüze duvar resimleri ile birlikte gelebilen yapılar olmasına karşın bunlar çoğunlukla geç dönem özellikleri taşıyan freskolardan oluşmaktadır. Kurşunlu kilisesinin duvar yüzeylerinde 1960'larda büyük bir kısmı mevcut olan duvar resimlerinin izlerini bugün de görmek mümkündür. Ancak bunlar XVII-XVIII.yy'larda Bizans dönemi freskoları üzerine yapılmış olan geç dönem örnekleridir. Duvar yüzeylerinin bazı bölümlerinde orijinal sıva izlerine de rastlanmıştır. Kumyaka Baş Melekler kilisesinin pandantifleri ve kubbesinde, Gemlik Kurşunlu'da olduğu gibi XVII-XVIII.yy üslubunda yapılmış freskoların bir bölümü günümüze kadar gelebilmiştir. İznik Koimesis kilisesinin naos ve narteksinde de değişik dönemlerde yapılmış freskoların bulunduğu kaynaklarda belirtilmekteyse de bugün, yapının kalan bölümlerinde sıva izine dahi rastlanılmamıştır. Burgazadası Metamorphosis kilisesi de içinin freskolar ile süslediği bilinen bir diğer yapıdır. Dış duvarlarında dahi aziz tasvirlerinin bulunduğu belirtilen resimlerden günümüze hiçbirşey ulaşmamıştır. Khora kilisesinin parekklesion bölümünde yer alan XIV.yy'da yapılmış freskolar fazla tahribata uğramadan zamanımıza kadar gelebilmiş nadir örneklerdir. Side'deki martyrionların iç yüzeylerinin freskolar ile kaplı olduğunu gösteren bir takım soluk renklerin 1960'lı yıllara kadar görüldüğü belirtilmekteyse de bugüne hiçbirşey kalmamıştır. Ambar Deresi kilisesinin apsisinde yaptığımız son incelemeler sırasında orijinal olduğu anlaşılan sıvalı yüzeylerde figürleri belli olmayan birtakım boyalı zeminler tespit edilmiştir. Kaynaklarda yapının dış yüzeylerinin de freskolar ile kaplı olduğu belirtilmektedir. Bugün ise üzerinde sıva izi dahi bulunmayan Kırşehir Üçayak kilisesininde içinin resimler ile bezenmiş olduğunu kanıtlayan altın yaldızlı ve siyah zeminli bir takım sıva parçaları kazılar sırasında bulunmuştur. Bargala'daki Hagios Georgios kilisesinin

freskolarında en erkeni tespit edilemeyen, en geçi XIV.yy'a tarihlendirilmiş üç dönem ortaya çıkarılmıştır. Bojana kilisesinin XIII.yy tarihlenen resimleri devrinin önemli örnekleri arasındadır.

3.2.2.2.Mozaik

Yapıların zemin ve duvarlarını süsleyen mozaiklerin en gösterişlileri Khora kilisesinde bulunmaktadır. XIII-XIV.yy'lara tarihlenen bu mozaikler duvarlarda dini konulu kompozisyonlar şeklinde yer alırken, zeminde geometrik düzenlemeler halinde kullanılmıştır. Benzer kompozisyonlarda düzenlenmiş mozaiklere sahip olduğu eski fotoğraflarından anlaşılan İznik Koimesis kilisesinden hiçbirşey kalmamıştır. İznik Yenişehir Kapı yakınındaki kilisenin hafriyatı içerisinde taş, mermer ve cam malzemedden oluşan birçok mozaik parçası bulunmuştur. Bu parçaların kavisli yapıları orijinali hakkında bir bilgimiz olmayan yapının geometrik mozaiklere sahip olduğunu göstermektedir. Alanya Cilvardo Burnu şapelinin taban döşemesinde mavi- beyaz renkte kireç taşından yapılmış mozaiklerin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Gemlik Kurşunlu kilisesinde yapılan kazılar sırasında naosun zemininde ortaya çıkarılan mermer kaplamalar arasında, geometrik desenli mozaiklere de rastlanmıştır.

3.2.2.3. Mimari Plastik

Kiborion mekan düzenlemesine sahip olan bu yapılarda taşıyıcılar, sütun ve paye olmadığından mimari plastik malzemeye çok da fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak pencerelerde, naosun iki yanında yer alan bölümlere bağlantı sağlayan elemanlarda, yapıyı dolanan friz kuşaklarında ve kapı-pencere sövelerinde bir takım mimari plastik malzemenin kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Metamorphosis kilisesinin bahçesinde etrafa dağılmış vaziyette sütun başlıkları, kaide, lento ve sövelerden oluşan farklı dönem özelliklerine sahip birçok mimari plastik malzemeye rastlanmıştır. Ayrıca yapının beden duvarları üzerinde mekanı çepeçevre dolandığı düşünülen friz parçaları da bulunmaktadır. Bu şekilde etrafa dağılmış malzeme İznik Koimesis ve Gemlik Kurşunlu kiliselerinde de görülmektedir. Bu mimari parçaların büyük bir bölümü buldukları yapıdan daha önceye ait devşirme malzemelerdir.

Hagios Georgios ve Drenova Bogorodica kiliselerinde naosu yan mekanlara ya da nartekse bağlayan bölümlerde kullanılan sütun ve başlıklar da devşirme olarak kullanılmışlardır. Khora kilisesinin dış narteksine destek olması amacıyla geç dönemde yapıya eklenen sütunların üzerinde, yüzeyleri büst ve madalyonlar ile süslü oldukça gösterişli başlıklar bulunmaktadır. Bu başlıkların üst bölümünü dolanan friz, Metamorphosis kilisesinin iç duvarlarında dolanan kuşakta da görülen lotus ve palmet dizilerinden oluşmaktadır. Kumyaka Baş Melekler kilisesinin naosunda yer alan monogramlı başlıkların da değişik varyasyonları yine Burgazadası Metamorphosis ve Khora kiliselerinde karşımıza çıkmaktadır. Yuşa Tepesi Panteleimon kilisesinde yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılan rozetli başlık tamamen farklı bir üslup özelliğine sahip olması bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Ayrıca Studenica manastırının Virgine kilisesinde özellikle kapı portallerinde taştan yapılmış plastik bitki ve hayvan figürlerinden oluşan dış süslemeler oldukça dikkat çekicidir. Bu yapıda gördüğümüz taş kabartma bezemelerin daha gelişmiş örneği Koşavank'taki Minas kilisesinde görülmektedir.

IV. DEĞERLENDİRME

4.1. Tipin Genel Özellikleri

Kiborion mekanlı kiliselerde, kare bir sahanın üzerini örten yüksek kasnaklı bir kubbe, karenin köşelerinde yükselen dört kuvvetli payandaya dayanan dört büyük kemer tarafından taşınmaktadır. Bu dört kemerden doğudaki hariç diğerlerinin içlerini kapatan tympanon duvarları, mekanı aydınlatmak amacıyla kemerin kavsine göre şekillendirilmiş pencereler ile donatılmıştır. Ayrıca dört kemerin meydana getirdiği kubenin kübik kitlesi binanın diğer çatı aksamının seviyesini aşarak yukarıya doğru taşmaktadır. Her kemer adeta bir beşik tonozu hatırlatacak derecede derin tutulmuştur. Bu tipteki yapılarda naoslar, aydınlık, yüksek ve kubbe hakimiyetini hissedilen bir mekan şeklindedir.

Bu tip mekan düzeninde ki yapıların en belirgin özelliği, oldukça kalın tutulmuş köşe duvarlarına sahip olmaları ve bu köşeleri birleştiren perde duvarların sadece araları doldurması böylece kubbeyi taşımaya yönelik hiçbir fonksiyonunun bulunmayışıdır. Naosun dört köşesini oluşturan bu duvarların bu derece kalın olmasının nedeni, kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu payandalarla kaynaşmasıdır. Yani iç mekanda konumlarını kaybeden payeler, yan duvarların iç kısımlarına dokununcaya kadar yaklaştırılıp birer duvar payandasına dönüştürülmüştür. Bu payandalar ile tympanon duvarları arasında dikine dikdörtgenler biçiminde düzenlemeler gösteren dar kollar meydana gelmiştir. Bu kollar her ne kadar naos içerisinde belli belirsiz de olsa bir haç şemasının oluşmasını sağlasa bile aslında, bu tipteki bir yapının ihtiyacı olan şey dört yönde birden kemer genişliğince dışa taşmadan iç mekanda genişleme sağlamaktır. Ayrıca bu kolların ortaya çıkışları, köşe duvarları üzerinde yükselen kemerlere oturan bir kubbeye sahip yapılar için mimari bir zorunluluktur.

İncelediğimiz on sekiz yapı üzerinde kubbe çapı ile kol derinlikleri arasındaki bağlantının incelendiği istatistiksel bir çalışma yapılmıştır (Tablo 1). Bu çalışmada yapıların kubbe çapları ile kol derinlikleri arasındaki korelasyon katsayısı

hesaplandığında⁶⁷⁶, iki değişken arasında doğru yönde çok kuvvetli olmasa da bir bağlantının olduğu ortaya çıkarılmıştır(Grafik 2). Buna göre kubbe çapı büyüdükçe kol derinliği de buna bağlı olarak aynı oranda artmaktadır. Bu kollar, cephe boyunca bir ayaktan diğerine uzanan kemerlerin genişliğinde olup, kemerler derinleştikçe beşik tonozu hatırlatacak genişliklere ulaşmakta, bu genişlik de ortalama 1 m.'yi bulmaktadır. İncelediğimiz yapıların yüzde 47'sinin kol derinlikleri, bu oranın üzerine çıkarken, yüzde 53'ü altında kalmaktadır(Grafik 3). İç mekanı dört yönden çevreleyen kemerlerin asıl görevleri ise, duvar payandaları üzerinde yükselerek aralarda oluşan pandantiflerle birlikte naosu örten kubbeyi taşımaktır. Böylece kubbe ve üzerinde yükseldiği kasnağın yükü kemerler yardımı ile dört yöndeki köşe duvarlarına aktarılmış olmaktadır.

Tek kubbe hakimiyetinde bir iç mekan bütünlüğü sağlamış olan naosun doğuya doğru uzanması, orta alan genişliğince ele alınmış bema ile sağlanmıştır. Naosun tüm kütesi ile bemaya açılması, derin tutulmuş bu bölümün de orta alan ile bağlantısını kolaylaştırmıştır. Doğu cephede son noktayı yine derin ve geniş olarak ele alınmış olan ana apsis koymaktadır.

Bu şekildeki bir iç mekan düzenlemesine sahip yapılarda, duvarlarla bütünlüşmüş ayaklar, fazla derinliği olmayan kollar, naosa dahil edilmiş derin bema ve apsis ile kare kitlenin dışına taşmadan mevcut alanı en iyi şekilde kullanma imkanı sağlanmıştır. Böylece kiliseye, girişten itibaren doğuya doğru kesintisiz, yekpare bir alan ve tympanon duvarları üzerinde açılan pencere sistemlerine, kubbe kasnağı ve apsis cephesindekiler de eklenince, yüksek beden duvarları ile birlikte son derece aydınlık bir mekan yaratılmıştır.

Kiborion düzenlemeli bir yapıya üst örtü seviyesinden baktığımızda naos bölümünü örten kubbenin kübik alt yapısı ile birlikte üst örtüye aynen yansıtıldığı görölmektedir. Erken örneklerde iç mekandaki yan kolları örten kemer tonozları bu

---

⁶⁷⁶ İstatistikte, değişkenler veya olaylar arasındaki bağlantıyı incelerken regresyon denklemi ve korelasyon katsayısı hesabına başvurulur. Korelasyon katsayısı iki değişken arasındaki bağlantının derecesini gösteren sayısal değerdir. Korelasyon katsayısı "+1" ise, iki değişken arasında doğru yönde tam bağıntı vardır. "0"ise, iki değişken arasında bağıntı yoktur. "-1" ise, iki değişken arasında ters bağıntı vardır. Bizim yaptığımız hesaplamalar sonucunda iki değişken arasındaki ilişki derecesi, 0.670-0.7 olarak hesaplanmıştır.

kübik alt yapı içinde gizlenirken, orta ve geç dönemlerde bu kollar, dar ve eğimli çatılar şeklinde yüksek kasnağı ile birlikte üst örtüye hakim olan kubbenin dört cephesinde birden yer almaktadır. Böylece kare bir dış kılıf şeklinde örtü sistemlerine kadar yükselen beden duvarlarının gizlediği iç mekanın ifade ettiği mananın hiç değilse bir parçası üst örtü hizasından itibaren dışa yansıtılmış olmaktadır.

Bu tip yapılarda üzerinde durulması gereken bir diğer konu da pastophorionların yerleştirilişleridir. Mimari şema olarak, iç mekanda merkez kubbe etrafındaki kolların dar tutulması ve bemanın genişliği nedeni ile kuzeydoğu ve güneydoğuda yer alan bu odaların ana kitlenin sınırları içerisine çekilmesi çok zor olduğundan bunlar da bema ile bağlantılı, dışarıya taşan adeta birer bağımsız odacığa dönüştürülmüşlerdir.

Yaptığımız diğer bir inceleme de bu yapıların kubbe çapları ile ilgilidir. Mevcut örneklerden oluşan istatistiksel değerlendirmede yapıların ortalama 4.90 m. kubbe çapına sahip oldukları, bunlardan yüzde 41'inin bu oranın altında, yüzde 59'unun ise üzerinde olduğu hesaplanmıştır (Grafik 4). Bu tipin en anıtsal örneğini yaklaşık 7.45 m. lik kubbe çapı ile Khora Manastırı kilisesi oluşturmaktadır. Bu da bize, küçük ölçüdeki yapılarda başarıyla kullanılan bu mekan düzenlemesinin büyük boyutlu binalarda uygulanmadığını göstermektedir.

Yapılan incelemeler göstermiştir ki, V.yy'dan XIV.yya kadar kesintisiz olarak yapımı devam etmiş olan kiborion tipli yapıların erken örnekleri ile geç dönem örnekleri arasında mimari düzenleme bakımından dönem ve bölgesel bir takım özellikler dışında şemada farklılık yaratacak hiçbir yapısal değişim yoktur.

4.2. Bizans Kilise Mimarisi İçerisindeki Yeri

Bazı araştırmacılar tarafından, dumura uğratılmış Yunan haçı olarak tanımlanan kiborion mekanlı yapıların, İkonoklazma döneminin ardından uygulanmaya başlayan, dikdörtgen bir şema içerisinde birbirine eşit dört derin kollu, merkez kubbeli ve köşelerinde tonozlu ya da kubbeli odaları bulunan (figür.54) Yunan haçı planlı⁶⁷⁷ kiliselerden sonra ortaya çıkmış olduğu ve bu yapıların sığlaştırılmış yan kollar, kubbeli orta mekan ve iptal edilmiş köşe odalarıyla, gelişmiş bir tipten hareketle basite dönüştürülmüş bir şemaya sahip oldukları ileri sürülmektedir⁶⁷⁸. Ayrıca bu şemanın prototiplerinin VI.yy'dan IX.yy'a kadarki dönemde görüldüğü, ancak iki-üçyüz yıllık bir aradan sonra, XII.yy'da tipin yeniden kullanılmaya başlandığı ve bunun da eski mimari formları koruma duygusundan kaynaklandığı⁶⁷⁹ şeklindeki değerlendirmeler kiborion mekanlı yapıların Bizans mimarisi içerisindeki yerine işaret eden bir takım görüşlerdir.

Oysa ki kiborion ya da baldaken şema, dört taşıyıcı desteğe oturan kemerler ve aralarda oluşan pandantifler üzerinde yükselen merkez kubbesi ile bir mekanı kapatmanın en basit şeklini oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde örneklerle de ifade edildiği gibi⁶⁸⁰, çok eski kültürlerden itibaren kullanılan bu çekirdek tip, bir taraftan İstanbul, Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslar'da bağımsız bir kilise plan tipi olarak V.yy'dan XIV.yy'a kadar kesintisiz bir şekilde birçok örnekler vermiş, diğer taraftan da etrafını çevreleyen bazı mimari unsurların ilavesi ile değişik yapı tiplerinin özünü meydana getirmiştir. Bu öz etrafında gelişen yapılar, üst örtü seviyesine doğru çok farklı şemalara dönüşmüşlerdir.

⁶⁷⁷ Yunan haçı planlı yapıların orta mekanını örten kubbe taşıyıcıları, sütun, paye ya da köşe duvarı olabilmekte, bunlar da planın gelişmişlik durumuna göre değişim göstermektedirler. Tipin en erken örneği, 881'de İstanbul'da I.Basileios'un yaptırdığı bugün mevcut olmayan Nea kilisesidir. Anadolu'da ise Side öreninde IX.yy yada daha öncesine ait olabileceği sanılan kubbesi sütunlarla taşınan bir örneği mevcuttur. Palaiologoslar devrinde bu plan sadece Fethiye caminin güneybatı binasında uygulanmıştır. Bu tip hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Eyice, "İznik'de Bir Bizans Kilisesi", *Belleten*, XIII(1948); aym., "Amasra Büyükkada'sında Bir Bizans Kilisesi", *Belleten*, XV(1952), s.469-491; *Son Devir Bizans Mimarisi*, s.114-117. Fethiye Cami için bkz., *Son Devir*, s.28-33.

⁶⁷⁸ Krautheimer, *Early Christian and Byzantine*, s.312.

⁶⁷⁹ Ousterhout, *Kariye Cami*, s.32.

⁶⁸⁰ Bkz., I.1.1. Kiborionun Mimari Bir Şemaya Dönüşmesi, s.9-12.

Aslında Bizans dini mimarisinin en önemli yapıları olan kiliselere tipolojik açıdan yaklaşmak ve onları değişik isimler altında belirli gruplar içerisinde sokmak genel değerlendirmelerde büyük kolaylıklar sağlamakla birlikte sayısız tuzaklarla doludur. Plan açısından birbirine çok benzeyen iki kilise bazen aynı anlamı ifade etmemektedir. Bunun sonucunda da yanıltıcı bazı benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle genel özelliklerini ortaya çıkardığımız kiborion mekanlı yapı tipini zemin şeması bakımından çok benzediği altı ayrı kilise planından ayırmak gerekmektedir.

- 1- Kubbeli bazilikaların orta bölümleri
- 2- Haç planlı olup kollarında galeriler bulunan yapılar
- 3- Naos kısmı haçvari olup, iki yanında koridorları bulunanlar
- 4- Dehlizli yapılar
- 5- Tek nefli kubbeli yapılar
- 6- Yonca planlılar

1- Erken Bizans döneminde ortaya çıkan bazilikal ve merkezi plan tipinin bir araya gelmesi ile oluşan kubbeli bazilika şeması, bazilika esaslı bir yapıda apsis önünde yer alan sütun dizilerinden karşılıklı dördünün birbirine kemerlerle bağlanarak bir kule gibi yükselmesinden ve bu bölümün üzerinin geçiş öğeleri kullanılarak oturtulan bir kubbe ile kapatılması sonucunda oluşmuştur. Bu tipin erken yapılarından biri olarak kabul edilen Silifke'deki Meryemlik(471) kilisesine⁶⁸¹ baktığımızda (figür.55) üç nefli bazilikal yapının, orta nefinin orta bölümünün dört köşe duvarı üzerinde yükselen kemerlere oturan bir merkez kubbe ile kapatıldığı ve kubbenin dört tarafında kemer genişliğince oluşmuş dar kolların meydana getirdiği bir kiborion yada baldaken şema karşımıza çıkmaktadır. Bu tipin en devasa örneklerini İstanbul Ayasofyası (532-37)⁶⁸² (figür.56) ile Hagia Eirene (532)⁶⁸³ (figür.57) kiliseleri oluşturmaktadır. Bu yapılarda da ayaklar arasında bağlantıyı sağlayan kemerler dev baldakenleri meydana getirmektedir. Ancak bu

⁶⁸¹ Krautheimer, a.g.e., s.245, P.199; Ebersolt, *Monument D'Architecture Byzantine*, s.46; A.Herzfeld-S.Guyer, *Meriamlik und Korykos zwei christliche Ruinenstaetten des Rauhen Kilikiens*, Manchester 1930, s.46-74.

⁶⁸² Sedlmayr, "Zur Geschichte des Justinianischen Architektur Systems", s.39-40.

⁶⁸³ Eyice, *Son Devir*, s.107, dipnot.57den W.George, *The Church of Hagia Eirene*, London (Tez); Krautheimer, a.e., s.250-251; Ebersolt, a.g.e., s.47.

yapıların Meryemlik'ten farkı kemerler ile birbirine bağlanan ayakların kubbe yükünü dış duvarlarla paylaşmasıdır. Benzer düzenlemeler Kaş Dereağzı(IX.yy)⁶⁸⁴(figür.58) ve Demre'deki Aziz Nikolaos (VIII.yy)⁶⁸⁵ (figür.59) kiliselerinde de görülmektedir. Hagia Eirene ve Nikolaos kiliseleri, alt yapılarında kubbeli bazilika şeklinde bir düzenleme göstermelerine rağmen, orta mekanı yanlardan ayıran ve yan galerileri taşımaktan başka görevleri olmayan sütunların kaldırılması ile iç mekanda kapalı Yunan haçı şemasına dönüşecek tipte yapılarıdır.

2-Yunan haçı planında olup haçın yan kollarında galerileri bulunan Hagia Theodosia⁶⁸⁶(Gül Cami) (figür. 60) Tuzla'daki Hagia Glykeria⁶⁸⁷ (figür.61) ile kubbeli bazilikadan haç planına bir geçiş yapısı olarak kabul edilen Ankara'daki Hagios Klemens⁶⁸⁸ (figür.62), kiliselerinin orta bölümlerinin kiborion mekan düzenine benzer özelliklerde yapıldıkları görülmektedir. Köşe duvarları üzerinde yükselen kemerler ve aralarda oluşan pandantiflerle taşınan merkez kubbenin üç tarafı galerilerle donatılmış dar kollarla çevrelenmiştir. Merkez kubbe etrafında oluşan dar kollarla doğuda bema ile kaynaşan düzenleme ilk etapta kiborion şemayı akla getirmektedir. Ancak kubbeyi taşıyan büyük payelerin arasında yer alan sütunlarla taşınan galerilerin kaldırılması ile genişleyecek kollar ve köşelerde oluşacak kare biçimli odalarla ortaya çıkacak şema ve kubbe yükünü, dış duvarlara kemerlerle bağlanarak aktaran ayaklar, Kalenderhane'de⁶⁸⁹ (figür.63) olduğu gibi kiboriondan çok kapalı Yunan haçını hatırlatacaktır. Gül cami ya da Glykeria'da dikdörtgen çerçeve içerisine yerleştirilen pastophorion hücrelerine karşılık, kiborion

⁶⁸⁴ Rott, *Kleinasiatische Denkmaeler*, s.300, R.111; J.Morganstern, "The Church at Dereagzı", *DOP*, XXI(1968), XXIII(1969), XXIV(1970); Krautheimer, *a.g.e.*, s.285-286,P.245; Ebersolt, *a.g.e.*, s.49.

⁶⁸⁵ Rott, *a.g.e.*, s.324-341; Y.Ötüken, "Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi", *TAD*, XV(1966), s.13-34; Krautheimer, *a.e.*, s.288, Pl.250; S.Eyice, "Demre'de Hagios Nikolaos Kilisesi", *Türkiyemiz*, 64(1991), s.5-16.

⁶⁸⁶ N. Brunov, "Die Gül-Djami in Konstantinopel", *BZ*, 30(1930), s.554-560; H.Schefer, *Die Gül Cami in İstanbul. Ein Beitrag zur Mittel-Byzantinischen Kirchen Architektur*, Tübingen 1973; Millingen, *Churches*, s.164-178.

⁶⁸⁷ S. Eyice, "Tuzla Önünde Hagia Glykeria Kilisesi ve Manastırı", *Yıldız Demiriz'e Armağan* (haz. B. Tanman- U.Tükel), İstanbul 1992, s.67-69.

⁶⁸⁸ G. Jerphanion, *Melanges d'archeologie Anatolienne*, Beyrouth 1928.

⁶⁸⁹ Cl. Striker- D.Kuban, "Work at Kalenderhane Camii in İstanbul", *DOP*, 21(1967), s.267-271; 22(1968), s.185-193; 25(1971), s.251-258; aym., *Kalenderhane in İstanbul. The Buildings Their History, Architecture and Decoration*, Mainz 1997.

mekanlı yapılarda Gemlik Kurşunlu kilisesi örneğinde olduğu gibi (Plan.7), bunların kilise sınırlarının dışına taşırıldığı görülmektedir.

3- Naos kısmı haçvari bir düzenleme gösteren ve etrafı iki katlı koridorlarla çevrelenmiş olan Selanik Ayasofyasında da⁶⁹⁰ (figür.64), naos iç mekanında merkez kubbeyi taşıyan duvarla bağlantılı L şeklindeki ayaklar üzerinde yükselen kemerlerin genişliğince dört yönde birden, kiborion tipli yapılarda olduğu gibi dar kollar meydana gelmiştir. Ancak bu yapıları kiborion mekan düzeninden ayıran en önemli nokta, naosun iki yanında uzanan koridorlardır. Orta mekana sütun ve payelerle açılan bu yan kanatların bir benzeri de İznik Koimesis kilisesinde görülmekte ise de bunların yapıya sonraki bir dönemde eklenmiş olması⁶⁹¹ ve Selanik Ayasofya'sında olduğu gibi (figür.65) uzun dikdörtgen yan kanatların üst örtü seviyesine kadar yükselmemesi, İznik Koimesis kilisesini kubbeli haç planlı yapılar arasından çıkarmamıza neden olmaktadır.

4- Palaiologoslar devrinde, XIII.yy'ın sonlarında, Bizans mimarisinde gerçekleştirilmiş bir tip olan dehlizli yapılar⁶⁹² (figür.66), kare bir kitle şeklinde yükselen kubbe altı mekanı bakımından kiborion şemasında yapılmış binalarla yakın benzerlikler içindedir. Ancak bu iki tipi birbirinden ayıran en önemli nokta, yapıların orta kısmını üç taraftan çevreleyen tonozlu dehlizlerdir. Bu dehlizleri orta alandan ayıran sütun ve payeler aynı zamanda üst örtünün taşınmasına da yardımcı olmaktadır

5-Bizans kilise mimarisinin erken dönemlerinden itibaren kullanılan tek nefli plan tipi, daha çok küçük boyutlu binalarda karşımıza çıkmaktadır. Doğu-batı ekseninde uzayan bir mekandan oluşan bu tipin ileri örneklerinde, kubbeyi taşıyan karşılıklı kemerlerin duvar ayakları üzerinde yükseldiği görülmektedir⁶⁹³. Orta

⁶⁹⁰ M.Kalligas, *Die Hagia Sopia von Thessalonike*, Würzburg 1935.

⁶⁹¹ Eyice, *Son Devir*, s.113.

⁶⁹² 1261'den sonra ortaya çıkan bu tip başkent sınırları içerisinde üç yapıda uygulanmıştır. Bunlar, Koca Mustafa Paşa, Fenari İsa ve Fethiye camileridir. İstanbul dışında tespit edilmiş tek örneği ise, Makedonya'daki Olimpiotissa kilisesidir. Tip hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, s.105-114.

⁶⁹³ Bu tip, Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yaygın olarak görüldükten sonra, geç devirde tekrar ortaya çıkmıştır. Başlıca örnekleri hakkında bkz., S. Eyice, "Deux anciennes eglises byzantines de la citadelle d'Amasra", *CahArch*, VII(1954), s.97-105; aym., *Son Devir*, s.117-118.

Bizans döneminden itibaren kullanılan ve bir şekilde kiborion şemayı hatırlatan bu tipteki örneklerden olan İstanbul'daki Toklu Dede mescidi (XII.yy) ⁶⁹⁴ kareye dönüştürülmüş naos kısmında (figür.67), köşe duvarlarından taşırılmış çıkıntılar üzerinde yükselen kemerlere oturtulduğu anlaşılan kubbesi ile kiborion tipli yapılardan biri olarak gösterilmiştir⁶⁹⁵. Aynı özelliklere sahip olan Trabzon'daki Philippi (XIII.yy) ⁶⁹⁶ (figür.68) ve Aziz Mikheal(XIII.yy)⁶⁹⁷ (figür.69) kiliseleri de bu gruba dahil edilmek istenen diğer örneklerdir⁶⁹⁸. Ancak bu yapıların ne iç düzenlemelerinde ne de üst örtü sistemlerinde tam bir kiborion şema bulmak oldukça zordur.

6- Yonca planlı yapılarda⁶⁹⁹ da esas mekan bir kiboriondur (figür.70)⁷⁰⁰. Kiborion mekanın merkez kubbesi, başlangıçları kasnak seviyesi ile aynı olan üç ya da dört yarım kubbe ile genişletilmektedir. Bu tipteki yapılar kare formun dışına taşan kuzey-güney doğrultusundaki taşmaları ile tamamen farklı bir görünüm arz etmektedirler.

Kiborion ya da baldaken mekan düzenlemesi görüldüğü üzere Bizans kilise mimarisi içerisinde önemli bir yer oluşturmaktadır. Bu düzenlemenin Hıristiyan mimarisi dışında İslam sanatında da yaygın olarak kullanıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Orta Asya'da İslamiyetten önce uygulanmaya başlayan çeşitli plan tipleri, İslamiyetten sonra da uygulanmaya devam etmiştir. Bu dönem yapılardan bazıları, kare mekan içinde dört eyvan, kare mekan içinde dört sütun ve ortası tütekli, bazıları da kare içinde haç biçimli olarak yapılmışlardır⁷⁰¹. Köken olarak ateş

⁶⁹⁴ A.Pasadaios, "to pheron ten heponymian Toklou İmprakhim nte meztenti Byzantinou kheriou", *Arkhaiologike Ephemeris*, (1969), s.80-124; Millingen, *Churches*, s.207-211; Eyice, *Son Devir*, s.83-84; aym., "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri", *TED*, XII(1981-82), s.853-870, R.18-31.

⁶⁹⁵ Ousterhout, *Kariye*, s.23.

⁶⁹⁶ Ballance, *a.g.m.*, s.164-165.

⁶⁹⁷ T.Rice, "Religious Buildings of Trebizond", *Byzantion*, V(1929-30), s.55-56; S.Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *AnSt*, X (1960), s.159-160.

⁶⁹⁸ Ebersolt, *a.g.e.*, s.146, dipnot 63.

⁶⁹⁹ Kubbe sayısına göre üçlü yada dörtlü yonca tipinde olan bu yapılara Grekçe, "trikonkhos" veya "tetrakonkhos" denilmektedir. İstanbul'da Palaiologoslar devrine ait iki örneği bulunmaktadır. Bunlar, Fener'de Panaghiotissa ve Heybeliada'da Panagia kiliseleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Eyice, *Son Devir*, s.118-119.

⁷⁰⁰ 1080 tarihli Veljusa kilisesi Yunanistan'da bulunmaktadır. Bkz., Krautheimer, *a.g.e.*, s.375, R.331.

⁷⁰¹ Akın, *Asya Merkezi Mekan Geleneği*, s.58,65,72.

daima bir baldaken ya da kiborion düzenlemeye sahip olmalarıdır.VII.yy sonlarına tarihlenen Irak'daki Kufe sarayının taht salonu(figür.71), kare mekanın ortasında köşe duvarları üzerinde yükselen merkez kubbesi ve dört yanda yer alan dar kollarıyla bir kiborion şema sergilemektedir. Maveraünnehir, Horasan ve Merv çevrelerinde, IX.-XII.yy'lar arasına tarihlenen köşk niteliğindeki dışa kapalı iki katlı kerpiçten yapılmış birçok yapı, merkezi kubbeli ve dört kollu geleneği devam ettiren sivil örneklerdir(figür.72)⁷⁰².

XI.yy'da Buhara'da Karahanlılar'a ait Kışlak Hazara camiinde⁷⁰³(figür.73) karşımıza çıkan, kare mekan içinde, köşeleri birer küçük kubbe ile sınırlanan, araları tonozlarla örtülü, dört ana yön, dört ara yön ve merkez düşüncesi ile desteklenen bu şema⁷⁰⁴, dört sütun ile dört büyük kemerle taşınan kubbeli orta mekan ile büyük bir baldaken oluşturmaktadır. İlhanlı dönemine ait İsfahan'daki Baba Kasım türbesinde bulunan 1340 tarihli tarikat yapısında(figür.74) ise, köşe duvarları üzerinde yükselen merkez kubbenin etrafında eyvan niteliğinde dört dar mekanla, doğu ve batı ekseni üzerinde uzanan yapı, düzenleme olarak Alanya'da bulunan Cilvarado Burnu şapeli ile büyük benzerlikler göstermektedir⁷⁰⁵.Geç dönem yapılarında da bu şemanın kullanıldığını gösteren eserler bulunmaktadır. Hindistan'da Lahor'da Vezir Hanın Baradarisi⁷⁰⁶(XVII.yy ortası) bunlardan biridir (figür.75). Dokuza bölünmüş kare bir alanın orta kısmı kiborion bir mekan düzenlemesinde ele alınarak yapının merkezini oluşturmuştur⁷⁰⁷.

Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru geldiğimizde, çok direkli, enine düzenlemeli Selçuklu camilerinde, mihrap önü kubbesi vazgeçilmez bir motif olarak

⁷⁰² Akın, a.g.e., s.67,R.14, s.66, R.5.

⁷⁰³ A.Altun, **Ortaçağ Türk mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet**, İstanbul 1988, s.8; aym., "Orta Asya Türk Sanatı Anadolu Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, I, İstanbul 1988, s.34; İ.Çeşmeli, Kışlak Hazara Camii ve Dört Eyvan Şemasının Asya'daki Erken Gelişmesi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999,s.29.

⁷⁰⁴ Altun, "Orta Asya Türk Sanatı Anadolu Selçuklu", s.34.

⁷⁰⁵ Bkz., Katalog, s.106-108 ,Plan 15.

⁷⁰⁶ Baradari, kelime anlamı olarak on iki sütunlu demektir. Orta Asya'da bahçe köşkü yada mezar yapısı olarak kullanılan bu yapılar kare bir düzenlemeye sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Akın, a.e., s.232.

⁷⁰⁷ Akın, a.e., s.232 R.5

kendini belli etmektedir⁷⁰⁸. Danişmentli dönemi yapısı olan 1205 tarihli Kayseri Ulu cami(figür.76), XII.yy'a tarihlenen Saltuklular'ın Erzurum Ulu camii'nde(figür.77), Anadolu Selçuklularının 1249'da yaptıkları Kayseri'deki Hacı Kılıç cami-medresesinde(figür.78) ve XII.yy'a tarihlenen Konya Aleaddin camiinde (figür.79) görüldüğü gibi ikisi bağımsız, ikisi duvar payandası görünümündeki dört taşıyıcı üzerinde yükselen kemerlerle taşınan kubbeli bu bölümler, birer baldakene dönüştürülmüştür. Dört eyvan şemasının uygulandığı kapalı avlulu medreselerin⁷⁰⁹ orta bölümlerinde de benzer düzenlemeler görülmektedir. 1224 tarihli Isparta Atabey Ertokuş(figür.80) ve 1128 tarihli Mengüceklî yapısı Divriği Şifahanesinin avlusu (figür.81) da dört sütun üzeri kubbeli düzenlemesi ile baldaken bir formda karşımıza çıkmaktadır. Yine bu dönem türbelerinin özellikle cenazelik kısmında, dört yana genişleyen duvar payandalarının üzerinde yükselen kemerlerin kubbe yerine tonozla örtülü olduğu örnekler bulunmaktadır. Konya'da I. İzzeddin Keykavus'un XIII.yy'a tarihlenen sekizgen türbesinin cenazelik bölümü olan alt katı bu şekilde bir düzenleme göstermektedir⁷¹⁰ (figür.82). Melik Gazi'nin XII.yy'ın sonlarında yapılmış olan kare planlı türbesinin de cenazelik kısmı benzer bir form ile dar kollu bir haç şeması biçimindedir(figür.83)⁷¹¹.

Osmanlı mimarisinde de baldaken olarak adlandırılmış açık türbeler bulunmaktadır. Osmanlının erken dönemlerinden itibaren kullanılan, dört taşıyıcı paye yada sütun üzerinde yükselen kemerlere oturan kubbesi ile bu şema, Mısır sanatından itibaren gördüğümüz baldakenin Osmanlı mimarisindeki devamına işaret etmektedir. Dönemin erken bir örneği olarak, XV.yy'ın ilk yarısında İznik'te Sarı Saltuk türbesinde⁷¹²(figür.84) karşımıza çıkan bu form, Bursa'daki Ebe Hatun⁷¹³ (figür.85) ile 1533'e tarihlenen Eyüp'deki Hançerli Sultan⁷¹⁴ (figür.86) yapılarında görüldüğü gibi, Osmanlı hanedan türbelerinde de uygulanmıştır.

⁷⁰⁷ Akın, a.e., s.232 R.5

⁷⁰⁸ Altun,a.g.m., s.36; aym., a.g.e., s.77.

⁷⁰⁹ M.Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1965, s.25; Altun, a.g.e., s.82-83.

⁷¹⁰ H.Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s.66-70, şekil.20.

⁷¹¹ Önkal, a.e., s. 231-235, şekil. 99.

⁷¹² Eyice, *İznik*, s. 78.

⁷¹³ H.Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992, s.84, R.21.

⁷¹⁴ Önkal a.e., s. 135, R.57, Şekil.19; Y.Demiriz, *Eyüp'de Türbeler*, Ankara 1989, s.39-40, PL.18.

SONUÇ

En basit şekli ile kubbeli gölgelik olarak ortaya çıkan kiborion, tüm kültürlerde, altında bulunan kişi veya eşyaya verdiği simgesel anlamı ile birlikte var olmuştur. Kiborion Hıristiyan sanatı içindeki en yaygın biçimde, apsis önündeki sunak masası üzerinde yükselerek oranın kutsallığını vurgulayan bir obje olarak kullanılmıştır. Kiliseden çıkan bu obje, simgesel anlamı sebebi ile gelişerek Hıristiyan kültürü içerisinde birçok yerde görülmüştür. Kitap süslemelerinde, kutsal ifadelerin yer aldığı değişik kabartmalarda, kişi ya da eşyalar hep bu form altında gösterilmiştir.

Kiborionun doğrudan mimariye yansıtılması ise, mezar yapıları ile olmuştur. Roma dönemindeki mozololarda en az dört taşıyıcıdan oluşan üzeri kubbe ya da piramidal bir örtü ile kapatılmış etrafı açık baldaken, gerçek şeklini Bizans döneminin ilk yıllarından itibaren yapılmaya başlayan martyrionlar ile kazanmıştır. Merkez kubbeyi taşıyan dört taşıyıcının aralarının perde duvarlar ile doldurulması sonucunda, kapalı bir forma dönüşen kiborion, martyrionlarla birlikte vaftiz binalarında da tercih edilen bir plan şekli haline gelmiş ve V.yy'dan itibaren de kilise yapılarında uygulanmaya başlamıştır. Basit bir formdan, bir mimari plan tipine dönüşen şemada, İstanbul, Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslar'da olmak üzere birçok bölgede kesintisiz olarak, V.yy'dan XIV.yy'a kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde çok sayıda kilise inşa edilmiştir. Bu binaların büyük bir bölümü günümüze kalıntı halinde geldiğinden bu formu tam olarak yansıtan yapı sayısı oldukça azdır. Bu az sayıdaki örneğin büyük bir bölümünü Orta ve Son Bizans dönemine ait olanlar oluşturmakta ve bunların da Balkanlar'da yoğunlaşmış oldukları görülmektedir.

Şema olarak büyümeye elverişli olmayan bu plan, büyük bir bölümü manastır kilisesi olan küçük boyutlu yapılarda uygulanmıştır. Erken dönemin devasa bazilikaları ile birlikte sınırlı sayıda örnekler veren kiborion tipli yapıların yoğun biçimde görüldüğü dönem, Orta Bizans'tır. Orta Bizans devri ağırlıklı olarak küçük ölçekli yapıları benimsemiş, bu yapılar da daha çok manastır kiliseleri olarak inşa edilmiştir. Bu dönem ibadethanelerinin küçük ölçüde olmasında monastik müminlerin sayılarının azalması etkili olmuştur. XI.yy'da cemaatlerin üye sayısı öyle bir duruma gelmişti ki sekiz kişinin üzerindeki bir ruhban sınıfı büyük sayılmaktaydı. Dini törenlerde litürji icablarına göre seremoni, rahiplere ayrılmış olan naos ve bemada cereyan ettiğinden manastırlarda bulunan sınırlı sayıdaki din adamına hitap edecek en uygun kilise tipini tek mekanlı yapılar oluşturmaktaydı. Derin ve geniş tutulmuş beması, tek sahından oluşan yan derinliklerle genişlemiş, bema ve apsisle kaynaşmış naosu ile kiborion şema, Orta Bizans'ta manastır kiliselerinde yaygın olarak kullanılan bir kilise tipi olmuştur. Bu tip yapıların çoğunluğunda pastophorionun bulunmayışı da az cemaatle yapılan bu törenlerde ihtiyaçların apsisin iki yanında yer alan küçük nişlerle de karşılanabiliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Kare bir alan içinde duvar payandaları üzerinde yükselen bir kubbe ve dar kollardan meydana gelen bir mekan düzenlemesine sahip olan bu şema, iddia edildiği gibi kapalı Yunan haçı planının basite dönüştürülmüş şekli olmayıp, bu tipten çok daha önce ortaya çıkmış bağımsız bir şemadır. Kiborion tipli bir yapıyı oluşturan köşe duvarlarının içinin boşaltılması ile oluşan desteklerin orta alanda kubbeyi taşıyan dört paye ya da sütuna dönüşmesi ve boşalan bölümlerin kubbeli kare mekanlar haline getirilmesi karşımıza, kapalı Yunan haçı şemasını çıkaracaktır. Side örenindeki kapalı Yunan haçının VIII.yy'a tarihlenen bilinen en erken örneklerinden birine karşılık, aynı harabelerde bulunan V.yy ortalarına ait kiborion düzenlemeli üç martyrion, V.yy'ın ikinci yarısına tarihlenen Silifke Boğsak Adası ve İtalya Vicenza'daki Hagia Maria Domini şapelleri bu tipin kapalı Yunan haçından çok daha önce ortaya çıktığını gösteren örnekleri oluşturmaktadır. Bir mekanı kubbe ile kapatmanın en basit şeklini oluşturan bu form, aslında bir öz olarak Bizans mimarisindeki bir çok yapı tipinin oluşmasında da etkili olmuştur.

Şimdiye kadar sayıları az olmamakla birlikte Bizans mimarisinde belirli bir sınıflandırma göstermeyen kiborion tipindeki yapılar için teklif edilen tanımlamalar değişik olmuş, ancak ortak bir isim altında toplanılamamıştır. Farklı araştırmacılar tarafından yapılan bu adlandırmalara baktığımızda formu gerçek anlamda ifade eden bir tanımlama ile karşılaşılammıştır. Bunlardan en yaygın olanı “dumura uğramış Yunan haç” tanımlamasıdır. Bu, sebeplerini değerlendirme bölümünde belirttiğimiz gibi kronolojik bir hata oluşturduğu için kabul edilemez bir adlandırmadır. Bir diğeri ise “kare içinde kubbeli haç”dır. Kare içinde haç ifadesi genel olarak bu şemayı anlatmakla birlikte, yapı iç mekanında taşıyıcı duvar payandaları arasında oluşan bu dar girintileri haç kolları olarak değerlendirmek oldukça zordur. Bu kolların aslında bir haç şeması oluşturma gayretine dayanmayan, kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu ve dublo şeklinde tabir edilen, köşe duvarlarının genişliğine dayalı olarak zorunluluktan oluşmuş dar mekanlar olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle kare içinde haç tanımlaması da bu tip için doğru bir ifade oluşturmamaktadır. Ortaya çıkışı ile birlikte geçirdiği aşamaları örneklerle incelediğimiz kiborion, hem simgesel anlamı hem de form bakımından bu tipteki yapılar için en uygun tanımlamadır.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki bu şema, yalnızca Hıristiyan mimarisiyle sınırlı kalmamış, Orta Asya mimarisi geleneğinde gelişerek, Erken İslam ve Anadolu’daki Türk dönemi dini ve sivil yapılarında da yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Orta Asya’da çıkışını konut ve tapınak mimarisinden alan plan tiplerinin ortak noktası, merkezi bir mekan düzenlemesine sahip olmalarıdır. Bu düzenlemedeki yapılarda orta mekan, yapıların odak noktasını oluşturmakta, özellikle kompleks binalarda bu nokta merkezi meydana getirmektedir. Önceleri tütek, sonraları kubbe ile örtülen bu bölümlere kubbenin ya da tüteğin oturtulması, köşe duvarları ve sütunlar olmak üzere iki şekilde olmuştur. Bu taşıyıcılar üzerinde yükselen kemerler ve kemerlerin aralarında oluşan tromplar, erken örneklerde kasnaksız, sonraları kasnaklı kubbeleri taşımıştır. Yapıların merkezinde ortaya çıkan bu düzenleme tipik bir baldakendir. Bu şema, Orta Asya’dan gelerek Türk sanatı içinde de yerini bulmuştur. Selçuklu dönemi camilerinde, mihrap önünde dört taşıyıcı üzerinde yükselen kubbe, dört eyvanlı kapalı avlulu medreselerde ve yine bu

dönemdeki türbelerin cenazelik bölümlerinde aynı formda varlığını sürdürmüştür. Ancak Osmanlı dönemine kadar tamamen merkezi düzenlemenin bir parçası olarak bir mekanı kubbe ile kapatmanın en basit şekli olarak kolaylıkla kullanılan baldaken ya da kiborion tip, ilginç bir şekilde Osmanlı mimarisinde bağımsız bir türbe şeması biçiminde karşımıza çıkmış ve bu tipte birçok örnekler vermiştir. Sinan'ın klasik dönem merkezi planlı camilerinin merkezini oluşturan dört kalın fil ayak üzerinde devasa kubbeler, baldakenin XVI-XVII.yy'daki en anıtsal örneklerini oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- AINSWORTH, W., **Travels and Researches in Asia Minor**, I-VI, London 1843.
- AKIN, G., **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, Ankara 1990.
- AKURGAL, E., **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul 1998.
- AKYÜREK, E., Kariye Parekklesion'u Bir Mezar Şapeli olarak İkonografik Programının Yorumlanması ve İşlevi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- _____, **Bizans'ta Sanat ve Ritüel**, İstanbul 1996.
- AKTODU, N., Kiborion ve Kiborion Parçaları, İÜEF., Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1975.
- ALBERT, G., "Die Prizeninsel Antigoni und der Aidos-Berg", **Mitteilungen Des Deutschen Excursions-Clubs in Konstantinopel**, III(1891), s.12-15.
- ALKIM, U.B., "Kırşehir Höyüğü ve Toprak Üstü Buluntuları", **Belleten**, XX (1956), s.61-76.
- ALTUN, A., "Dört Yarım Kubbeli Camii Plan Şemasının Kaynakları Hakkındaki Görüşler Üzerine", **Dr. Emel Esin'e Armağan**, Ankara 1986, s.1-5.
- _____, **Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet**, İstanbul 1988.
- _____, "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, I, İstanbul 1988, s.33-44.
- ASLANAPA, O., **Türk Sanatı**, İstanbul 1989.
- AYYILDIZ, U., Gemlik Körfezinde Kurşunlu Köyü Kilisesi, İÜEF., Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1971.
- BALLANCE, M.H., "The Site of Prostanna", **AnSt**, IX (1959), s.129-135.
- BALLANCE, S., "The Byzantine Churches of Trebizond", **AnSt**, X (1960), s.160-165.
- BARCKE, H., "Pisidia in Hellenistic Times (334-25B.C.)", **Sagalassos I**(1993), s.15-29.
- BAŞTAV, Ş., **Bizans İmparatorluğu Tarihi: Son Devir (1261-1461)**, Ankara 1986.
- BAYNES, N.H. –MOSS, L.B. , **Byzantium**, London 1962.

- BEAN, G., "Notes and Inscriptions Form Pisidia I", **AnSt**, 9 (1956), s.67-117.
- BELKE,K.-MERSICH, N., **Tabula Imperii Byzantini VII : Phrygien und Pisidien**, Wien 1990.
- BERGER, A., "Die Mittelbyzantinische Kirche bei der Mehmet Fatih Camii in İstanbul", **IstMitt**, 47(1997), s.455-460.
- BETTINI, S., **L'Architettura di San Marco**, Padova 1946.
- BITTEL, K., "Kleinasiatische Studien", **IstMitt**, XVI (1942), s.25-27.
- BOSCH, E., **Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler** (çev. S. Atlan), Ankara 1957.
- BOSTAN, İ., "Alanya", **İA**, II(1980), s.340-342.
- BOVINI, G., **Das Grabmal Theoderichs des Grossen**, Ravenna 1959.
- BREHIER, L., **La Sculpture et les Arts Mineurs Byzantins**, Paris 1936.
- BROWNE, E.G., **A Literary History of Persia**, I, Cambrige 1920.
- BRUNOV, N., "Die Gül-Djami in Konstantinopel", **BZ**, 30(1930), s.554-560.
- BUCHWALD, H., "Preliminary note on the church of the Archangels at Sige", **JÖBG**, XVI(1967), s.305-308.
- _____, **The Church of the Archangels in Sige near Mudania** , Wien-Köln 1969.
- BUTLER, H.C., **Architecture and Other Arts**, New York 1903.
- _____, **Early Churches in Syria**, New York 1929.
- BÜYÜKÖGEN, K., **Tirilye ve Siyi'deki Bizans Eserleri**, İÜEF., Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1969.
- BYZANTIOS, S., **Konstantinopolis**, Athens 1862.
- CAHEN, Cl., " Le Campagne de Mantzikert d'apres Les Sources", **Byzantion**, IX(1934), s.623-42.
- CAMPBELL, R.-THOMPSON, "A Journey by some unmapped routes in the Western Hittite country between Angora and Ereğli a paru en 1910-1911", **Proceedings of the Society of Biblical Archeology**, XXXIII(1911),s.14-18.
- CHOURMOUZES, M., **He Nesos Antigone**, Constantinople 1869.
- CONANT, K.J., "The First Dome of Hagia Sophia and its Rebuilding", **The Bulletin of the Byzantine Institute I** (1946), s.71-79.
- CORSTEN, Th., **Die Inschriften von Apameia und Pylai**, Bonn 1987.
- CURCIC, S., "Origins of Thirteenth- Century church Architecture in Serbia", **Annual Byzantine Studies Conference Abstracts of Papers**, II (1976), s.21-22.
- CURTIUS, L., **Die Wandmalerei Pompejis**, Leipzig 1929.
- ÇELEBİOĞLU, Z.C.B., **Tarihten Yapraklar**, İstanbul 1955.

- ÇEŞMELİ, İ., Kışlak Hazara Camii ve Dört Eyvan Şemasının Asya'daki Erken Gelişmesi, İÜEF., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.
- DALLEGGIO D'ALLESIO, E., "Aux Confins de la Cappodocia", **Etrait des Melanges Offert a Octave et Melpo Merlier**, Athenes 1952, s.14-15.
- _____, "La Vallee D'ambar Deressi dans le Taurus Cilicien", **REB**, XXIV(1966), s.284-291
- DANIŞMEND, İ.H., **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, I-II, İstanbul 1947.
- DAVIES, J.G., **The Origin and Development of Early Christian Church Architecture**, London 1952.
- DAVIS, E.J., "On a new Hittite Inscription at İbreez", **Transactions of the Society of Biblical Archaeology**, IV, s.336-346
- _____, **Life in Asiatic Turkey**, Londra 1879.
- DE VAGUE, M., **Syrie Central**, I-III, Paris 1877.
- DEMİRİZ, Y., **Eyüp'de Türbeler**, Ankara 1989.
- DEMİRKENT, İ., **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, Ankara 1992.
- _____, **Haçlı Seferleri**, İstanbul 1997.
- _____, **Ioannes Kinnamos Historia'sı** (1118-1176), Ankara 2001.
- _____, "İstanbul", **İA**, XXIII(2001), s.206-211.
- DIEHL, C., "Mosaiques Byzantines de Nicee", **BZ**, I(1892) s.74-75.
- DMITRIEVSKIJ, D., **Opisanie Liturgiceskikh Rukopisej I**, Kiev 1895
- DORNER, K. – NAUMANN, R., **Forschungen in Kommagene**, Berlin 1939.
- DURIG, W., "Ciborium", **Lexikon des Mittelalters**, II (1965), s.2062-2063
- EBERSOLT, J., **Miniature Byzantine**, Paris 1926.
- _____, **Monument D'Architecture Byzantine**, Paris 1934.
- EDWARDS, W., "The Domed Mausoleum at Akkale in Cilicia", **Byzantinoslavica**, 50 (1989), s.46-56.
- EISNER, M., **Zur Typologie der Grabbauten im Suburbium Roms**, Mainz 1986.
- ERDENEN, O., **İstanbul Adaları**, İstanbul 1962.
- ERDMANN, K., **Das Iranische Feuerheiligtum**, Leipzig 1941.
- _____, **Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden**, Berlin 1943.
- ERMAN, A., **Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum, I**, Tübingen 1885.
- ERZEN, A., "İstanbul Şehri'nin Kuruluşu ve İsimleri", **TTK Belleten**, 70 (1954), s.131-158.
- ERTUĞRUL, Ö., İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi, İÜEF., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış doktora Tezi, İstanbul 1989.

- EVANS, H.C. – WIXEAM, W.D., **The Glory of Byzantium**, New York 1997.
- EYİCE, S., “İznik’te bir Bizans Kilisesi”, **TTK Belleten**, XIII (1948), s.37-51.
- _____, “İznik’de bir Bizans Kilisesi”, **Belleten**, XIII(1948), s.37-51.
- _____, “Amasra Büyükada’sında bir Bizans Kilisesi”, **Belleten**, XV(1952), s.469-491.
- _____, Side Şehrinin Erken Hıristiyan ve Bizans Devirlerine ait Mimari Eserleri Hakkında Bir Tetkik Denemesi, İÜEF., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1952.
- _____, “Deux anciennes eglises Byzantines de la citadelle d’Amasra”, **CahArch**, VII(1954), s.97-105.
- _____, “Remarques sur deux anciennes eglises byzantines d’İstanbul Koca Mustafa Paşa Camii et L’Eglise du Yuşa Tepesi”, **Pepragmenon(=Actes) du IX eme Congres Institut des Etudes Byzantines, Salonique 1953,I**, Atina 1954, s.190-195.
- _____, “Un baptistere Byzantine a Side en Pamphylie”, **Actes du Ve Congres International d’Archeologie Chretienne citta del Vaticano**, 1957, s.577-583.
- _____, “Bibliyografya” **TTK Belleten**, XXIII, 92 (1959), s.646-654.
- _____, “Side’nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değeri”, **V.TTK Tebliğleri** (1960), s.53-60.
- _____, İstanbul’un Mahalle ve Semt Adları”, **Türkiyat Mecmuası**, XIV (1964), s.200- 214.
- _____, “La Ruine Byzantine dite Üçayak pres de Kırşehir en Anatolie Centrale”, **CahArc**, XVIII (1969), s.137-155.
- _____, “Kırşehir’de Karakurt (Kalender Baba) Ilıcası”, **İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi**, II (1971), s.229-254.
- _____, “Monuments Byzantins Anatolien inedits ou peu Connus”, **CorsiRav**,18(1971), s.315-326.
- _____, **Bizans Devrinde Boğaziçi**, İstanbul 1975.
- _____, “Silifke ve Dolaylarında yapılan Toprak üstü Arkeolojik Araştırmaları Raporu 1979”, **TTK Belleten**, 44(1980), s.122-124.
- _____, “Einige Byzantinische Kleinstaedte im Rauhen Kilikien”, **150 Jahre Deutsches Archaologisches Institut**, Berlin 1979, s.204-208.
- _____, “Tarih İçinde İstanbul ve Şehrinin Gelişmesi”, **TTK, Atatürk Konferansları**, VII (1980), s.90-182.
- _____, “İstanbul’un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri”, **TED**, XII(1981-82), s.853-870.
- _____, **Son Devir Bizans Mimarisi**, İstanbul 1980.

- _____, “Die byzantinische Kirche in der Naeh des Yenişehir Tores zu İznik (Nikaia), Kirches”, **Materialia Turcica**, 7/8(1981-1982), s.152-167.
- _____, **İznik**, İstanbul 1988.
- _____, “Ricerche e scoperta nella regione di Silifke nella Turchia meridionale”, **Milion**, I (1988), s.1-3.
- _____, “Demre’de Hagios Nikolaos Kilisesi”, **Türkiyemiz**, 64(1991), s.5-16.
- _____, “Tuzla Önünde Hagia Glykeria Kilisesi ve Manastırı”, **Yıldız Demiriz’e Armağan** (haz. B. Tanman- U.Tükel), İstanbul 1992, s.67-69.
- _____, “Kariye” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV(1994), s.466-469.
- EYİCE, S.-NORET, J., “ S.Lucien disciple de S.Lucien d’Antioche a propos d’une Incription de Kırşehir(Turquie), **Analecta Bolandiana- Revue Critique d’Hagiographie**, 91, s.363-377.
- FAKHRY, A., **The Necropolis of El-Bagawat in Kharga Oasis**, Cairo 1951.
- FEISSEL, G.D.D., **Inscriptions de Cilicie**, Paris 1987.
- FINK, J., **Die Kuppel über dem Viereck, Ursprung und Gestalt**, München 1958.
- FIRATLI, N.-YÜCEL, F., **Some Unkown Byzantine Cistern of İstanbul**, İstanbul 1952.
- FLIOV, B., **Geschichte Der Alt Bulgarischen Kunst**, Berlin-Leipzig 1932.
- FOSS, C., “Historical note on the Church at Sige” , **JÖBG**, XVI(1967), s.309-317.
- _____, **Nikomedia** , Ankara 1996.
- FUCHS, S., **Kunst der Ostgotenzeit**, Berlin 1944.
- FÜHRER, J. – SCHULTZE, V., **Die altchristlichen Grabstaetten Siziliens**, Berlin 1907.
- GEORGE, W., **The Church of Hagia Eirene**, London 1970.
- GIOVANINI, L., **Arts of Cappadocia**, New York 1972.
- GRABAR, A., **L’eglise de Boiana**, Sofia 1924.
- _____, “Les Ambons Syriens”, **CahArch**, I(1945), s.127-130.
- _____, **Martyrium: Recherches sur le culte de reliques et l’art Chretienne Antique**, I-II, Paris 1946.
- _____, **Les Ampoules de Terre Sainte**, Paris 1958.
- GREGOIRE, H., “Encore la monastere d’Hyacinthe a Nicee”, **Byzantion**, 5(1930), s.287-293.
- GRELOT, J., **İstanbul Seyahatnamesi(Çev.M.Selen)**, İstanbul 1998.
- GRESSMANN, B., **Altorientalische Texte und Bilder**, Tübingen 1909.
- GUYER, S., **Grundlagen Mittelalterlicher Abendlaendischer Baukunst**, Zurich 1950.

- GÜLEN, N., “Kınalıada” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV(1994), s.561-563.
- GÜLERSOY, Ç., **Khora**, İstanbul 1976.
- GYLLIUS, P., **İstanbul’un Tarihi Eserleri**(çev.E.Özbayoğlu), İstanbul 1997.
- HALLENSLEBEN, H., “Das Katholikon des Johannes- Prodomos Klosters bei Serrai”, **ByzF**, I (1966), s.158-166.
- HAMILTON, J.A., **Byzantine Architecture and Decoration**, London 1952.
- HAMILTON, W.J., **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia**, I-II, London 1842.
- HAMMER VON, J., **Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa**, Pesth 1818.
- HASLUCK, F.W. , “Bithynica”, **BSA**, XIII(1906-7), s.285-308.
- _____, **Cyzicus**, Londra 1910.
- _____, **Christianity and Islam under the Sultans**, I-II, Oxford 1929.
- HARL, K., **Bizans**, İstanbul 2002.
- HAYNINGEN-HUENE, **Baalbek Palmyra**, New York 1932.
- HERMAN, H., –SCHWEINITZ, G.V., **In Kleinasien ein Reitausflug durch das Inner Kleinasien im Jahre**, Berlin 1906.
- HERODOTOS, **Herodot Tarihi** (çev. M. Ökmen), İstanbul 1973.
- HERZFELD, A., **Corpus Inscriptionum Hititicarum**, 1906.
- HERZFELD,A-GUYER,S., **Meriamlik und Korykos zwei christliche Ruinenstaetten des Rauhen Kilikiens**, Manchester 1930.
- _____, **Iran in the Ancient East**, New York 1988.
- HILD, F. – HELLENKEMPER, H., **Neue Forschungen in Kilikien**, Wien 1986.
- _____, **Tabula Imperii Byzantini V: Kilikien und Isaurien**, Wien 1990.
- HILD, F.- RESTLE, M., **Tabula Imperii Byzantini II: Kappadokien**, Wien 1981.
- HILL, S., **The Early Churches of Cilicia and Isauria**, Variorum 1996.
- HIRSCHFELT, “Vorlaeufiger Bericht Über Eine Reise”,**Gesammtsitzung der Akademie** (1879), s.304-310.
- HODDINOTT, R.A., **Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia**, London 1963.
- HOISY, C., **Histoire de L’Architecture**, Paris 1943.
- HONIGMAN, E., **Bizans İmparatorluğunun Doğu Sınırı** (çev.F.İşıltan), İstanbul 1970.
- HUFF, D., “Das Qasr Nuweijis bei Amman”, **IstMitt**, 39(1989), s.232-236.
- JANIN, R., “La Bithynia Sous L’empire Byzantine”, **EO**, XX(1921), s.165-179.

- _____, "Les Iles Des Princes", **EO**, 23(1924), s.315-323.
- _____, "La Topographie de Constantinople Byzantine", **EO**, XXXVIII (1939), s.315-350.
- _____, **Constantinople Byzantine, Developement Urbain et Repertoire Topographique**, Paris 1950.
- _____, "Le monachisme Byzantine au moyenage commende et typica", **REB**, XXII (1964), s.1-10.
- _____, **Les Eglises Et Les Monasteres**, Paris 1975.
- JEAN, S. – MARIE, O.P., **Konsiller Tarihi : İznik'ten II. Vatikan'a** (çev. M. Aydın), Ankara 1990.
- JERPHANION , G., **Melanges d'archeologie Anatolienne**, Beyrouth 1928.
- _____, **Une nouvelle Province de l'art byzantin: Les eglises rupertres de Cappadocia**, I, Paris 1925-1942.
- JOHNSON, M., **Late Antique Imperial Mausolea**, II, Princeton 1986.
- JONES, A.H.M., **The Cities of the Eastern Roman Empire**, Oxford 1971.
- JOSEF,K., "Die Ioanneskirche Forschungen in Ephesos" **Österreichisches Archaeologisches Institut**, IV (1951), s.20-22.
- KADAR, Z., "Bojana", **RAC**, II (1957) s.724-725..
- KALLIGAS, M., **Die Hagia Sopia von Thessalonike**, Würzburg 1935.
- KAROLIDIS, P., **Romanos Diogenis** (çev. K.Dinçmen), İstanbul 1998.
- KAUTSCH, R., **Kapitelstudien,Beitraege zu einer Geschichte des spaetantiken Kapitels im Osten vom Vierten bis ins Siebente Jahrhundert**, Berlin-Leipzig 1936.
- KEFELİOĞLU, İ., **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul 1953.
- KHATCHATRIAN, A., **Les Baptisteres Paleochretiens**, Paris 1961.
- _____, **L'Architecture Armenienne**, Paris 1971.
- KINNER, **Journey Through Asia Minor**, London 1818.
- KLAUSER, Th., " Altar", **RAC**, I(1950), s.353.
- _____, "Ciborium", **RAC**, III (1957), s.70-86.
- KLEONYMOS, M. –PAPADOPOULUS, C. , **Bithynika** , Constantinople 1867.
- KOMNENA, A., **Alexiad** (çev. B. Umar), İstanbul 1996.
- KONSTANTIOS, P., **Constantiniade**, Constantinople 1846.
- KONYALI, İ.H., **Alanya**, İstanbul 1946.
- _____, **Konya Ereğli'si Tarihi**, İstanbul 1970.

- KORAC, V., "Les eglises o nef unique avec coupole dans l'architecture byzantine des XI et XII siecles", **Zograf**, VIII (1977), s.10-14.
- KORAC, V.–TASIC, D. –SAKOTA, M., **Studenica**, Beograd 1968.
- KÖMÜRÇÜYAN, E.Ç., **XVII. Asırda İstanbul**, (çev.Hrand D.Andreasyan), İstanbul 1952.
- KRAELING, C., **Geraso, city of the Decapolis**, New Heaven 1938.
- KREUTHEIMER,R., **Early Christian and Byzantine Architecture**, London 1986.
- KUBAN, D., **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul 1996.
- LANCKORONSKI, K.G., **Staedte Pamphyliens und Pisidiens**, I-II , Wien 1890.
- LANGE, K., **Aegypten Kunst**, München 1939.
- LASSUS, J., **Sanctuaires Chretiens de Syrie**, Paris 1947.
- LE MONNIER, M., **L'Architecture en Italie**, Venise 1890.
- LECLERCO, H., " Ambon", **Dictionnaire D'Archeologie Chretienne et de Liturgie**, I(1925), s.1330-1347.
- _____, "Baldaquin", **Dictionnaire D'Archeologie Chretienne et de Liturgie**,2B, (1925), s.158-161.
- LEHMANN, C.F. –HAUPT., "Aus und um Konstantinopel: 5-zu Inschriften und Skulpturen von Hieron", **Klio**, XVIII (1923), s.366-374.
- LEHMANN, K., "The Dome of Heaven", **ArtB**, XXVII (1945), s.1-27.
- LLOYD, S. –RICE, D.S., **Alanya (Ala'iyya)** (çev.N.Sinemoğlu), Ankara 1989.
- MAC DONALD, W.L.,**The Pantheon: Desing, Meaning and Progeny**, Cambridge 1976 .
- MAC KAY FARLANE, C., **Turkey and Its Destiny**, I- II, London 1850.
- MAGIE, D., **Roman Rule in Asia Minor**, I-II, Princeton 1950.
- MAINSTONE, R.J., **Hagia Sophia**, Rowland 1988.
- MAMBOURY, E., "Les Fouilles Byzantines a Istanbul et dans sa banlieue Immediate aux XIX at XX siecles", **Byzantion**, XI (1936), s.248-250.
- _____, **The Tourists Istanbul**, İstanbul 1953.
- MANGO, C.–ALEKSOVA, B., "The Date of the Narteks Mosaics of the Church of the Dormition at Nicaea", **DOP**,13(1959), s.245-252.
- _____, "The Monastery of St. Abarcius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia", **DOP**, 22(1968) , s.169-176.
- _____, "Bargala: A Preliminary Report", **DOP**, 25 (1971), s.274-178.
- _____, **Byzantine Architecture**, Milano 1978.
- _____, **Chora, the Scroll of Heaven**, 2000.

- MANSEL, A., "The Excavation of the Balabanağa Mesdjidi in İstanbul", **ArtB**, XV (1933), s.217-219.
- _____, "Balabanağa Mescidi Hafriyatı 1930", **Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, III (1936), s.61-65.
- _____, **Trakya Kırklareli Kubbeli Mezarları, Sahte Kemer ve Kubbe Mimarisi**, İstanbul 1943.
- _____, "Mudanya Mezar Binası", **Belleten**, 37(1946), s.1-12.
- _____, **İlk Çağda Antalya Bölgesi**, İstanbul 1957.
- _____, **Side**, Ankara 1978.
- MANTRAN, R., **İstanbul Tarihi** (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul 2001.
- MARCELLINUS, A., **The Later Roman Empire** (çev.W. Hamilton), New York 1986.
- MARK, R., – ÇAKMAK, A.Ş., **Hagia Sophia form the age of Justinian of the present**, Cambridge 1992.
- MATHEWS, Thomas F., **The Byzantine Churches of İstanbul**, London 1976.
- MAVRADINOV, N., **L'Eglise a nef unique et L'Eglise cruciforme**, 1931.
- MERCANGÖZ, Z., " Kapıkırı Adasındaki Manastır Kilisesi Üzerine Düşünceler", **EÜ. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, VI (1992), s.82-83.
- MEGAW, A.H.S., "Middle- Byzantine Churches", **BSA**, XXXII(1931-2), s.110-130.
- MIJATEV, Kt., **Arkitektyrata v sredeovenkovna Bulgaria**, Sofya 1965.
- MILLET, G., **L'ecole Grecque dans L'architecture Byzantine**, Paris 1916.
- MILLINGEN VAN, A., "Rabdomontieas anaglyphon ek tou Hierou tou Ouriou Dios", **Hellenikos Philologikos Syllogos**, IV(1901), s.120-123.
- _____, **Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture**, London 1912 .
- MÜLLER- WIENER, W., **İstanbul'un Tarihi Topografyası** (çev. Ü.Sayın), İstanbul 2001.
- NAUMANN, R., "Takht-ı Suleiman und Zendan-ı Suleiman", **AA**,(1965), s.619-665.
- NICOL, D.M., **Bizans'ın Son Yüzyılları** (çev. B.Umar), İstanbul 1999.
- _____, **Bizans'ın Soylu Kadınları**(çev. Ö.Arıkan), İstanbul 2001.
- OATES, D., "A Summary Report on the Excavations of the Byzantine Institute in the Kariye Cami:1957- 1958, **DOP** 14(1960), s.223-231.
- OBERHUMMER, R. –ZIMMER, H., **Durch Syrien und Kleinasien**, Berlin 1899.
- OLMSTEAD, A.T., **History of the Persian Empire**, Chicago 1948.
- OSTEN VON DER, H., **Explorations in Hittite Asia Minor, III**, Chicago 1921.

- OSTROGORSKY, G., **Bizans Devleti Tarihi** (çev. F. Işıltan), Ankara 1991.
- ORLANDOS, **He xylostegos palaiochristianike basilike tes mesogeiakas Lekones**,II, Athens 1951.
- OTTO DORN, K., **Das Islamische İznik**, Berlin 1941.
- OUSTERHOUT, R.G.-AKYÜREK, E., “Burgazadası’ndaki Methamorphosis Kilisesi”, **Yıldız Demiriz’e Armağan**(Yay.B.Tanman-U.Tükel), İstanbul 2001, s.93-105.
- _____, “The Byzantine Church at Enez: Problems in Twelfth-Century Architecture”, **JÖB**, 35 (1985), s.261-275.
- _____, **The Architecture of the Kariye Camii in İstanbul**, Washington 1987.
- _____, “Observations on the Recessed Brick Technique during the Palaeologon Period”, **Archaiologikon Deltion**, 39(1990), s.163-170.
- _____, **Sanatsal Açından Kariye Cami**, İstanbul 2002.
- _____, **The Art of the Kariye Camii**, İstanbul 2002.
- ÖNKAL, H., **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara 1992.
- _____, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996.
- ÖTÜKEN, Y., “Demre’deki Aziz Nikolaos Kilisesi”, **TAD**, XV(1966), s.13-34.
- _____, **Göreme**, Ankara 1987
- _____, **Ihlara Vadisi**, Ankara 1990.
- ÖTÜKEN, Y.-DURUKAN, A.-ACUN, H.-PEKAK, S., **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, IV, Ankara 1988.
- ÖZCAN ÖZYURT, H., “Burgazadası Methamorphosis Kilisesi”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 14(1998), s.69-73.
- ÖZEREN, Ö.-ÇORUM, B., “Kurşunlu Manastırı Kilisesi 1995 Yılı Temizlik Çalışmaları”, **Müze Kurtarma Kazısı Semineri**, VII(1996), s.149-161.
- ÖZSAİT, M., **İlkçağ Tarihinde Pisidya**, İstanbul 1980.
- _____, **Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi**, İstanbul 1985.
- ÖZYURT, H., İstanbul Adalarında Bizans Dönemi Mimarisi, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997.
- ÖZBAYOĞLU, E., “Burgazada, Sedefadası, Kaşıkada, Tavşanadası”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, I, XVIII (2000), s.115-125.
- PALLAS, D.I., “Le Ciborium hexagonal de Saint Demetrios de Thessalonique”, **Zograf**, 10 (1979), s.44-58.
- PAPADOPOULOS, A.,- KERAMEUS, “Semeioseis ek cheirographon”, **BZ**, 12(1903), s.325-326.
- PAPADOPOULOS, J.B., “Les Ruines de l’île d’Antigoni”, **BNJ**, (1926), s.81-88.

- _____, “Ho en Nikaia tes Bithynias naos tou Hagiau Tryphonos”, **Epeteris tes Hetaireias Byzantinon Spoudon**, 1952, s.110-113.
- PEKMAN, A., **Perge Tarihi**, Ankara 1989.
- PARMAN,E., **Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, Eskişehir 2002.
- PERKINS, J.B.W., “Memoria Martyr’s Tomb and Martyr’s Church”, **Journal of Theological Studies**, XVII (1966), s.20-37.
- PASADAIOS, A., “To pheron ten heponymian Toklou İmprakhim ntente mestzenti Byzantinou kheriou”, **Arkhaiologike Ephemeris**, (1969), s.853-870.
- PESCHLOW, U., “Neue Beobachtungen zur Architektur und Ausstattung der Koimesis-Kirche in İznik”, **IstMitt**, 22 (1972), s.145-187.
- PETERS, R., “Kirschehir hiesse einst Pteria Archaeologische Entdeckungen am Halys-Fluss (Kızılırmak)”, **Mitteilungen d. Deutsch Türkischen Gesellschaft**, 53 (1963), s.1-3.
- PIRİ REİS, **Kitab-ı Bahriye**(neş. H.Alpagut- F.Kurdoğlu), İstanbul 1935.
- PLOMMER, H., “St.John’s Church Ephesos”, **AnSt**, XII (1962), s.119-129.
- PLUTARCHOS, **Parallelschriften zu Senecas Dialogen** (yay. O. Apelt), Leipzig 1926.
- POCOCKE, R., **A Description of East**, London 1745.
- POPE, AU., **A Survey of Persian Art**, IV, London 1938.
- PROKOPIOS, **İstanbul’da İustinianus Döneminde Yapılar, Birinci Kitap**(çev. E.Özbayoğlu), İstanbul 1994.
- RABY, J., “A Seventeenth Century Description of the İznik-Nicae”, **IstMitt**, XXVI(1976), s.162-164.
- RADGE, G., “Pteria”, **Pauly-Wissowa Realenzyklopadie**, XXIII(1897), s.1496.
- RAMAZANOĞLU, M., “Eine Kleine Kirche in Bithynien”, **Actes du IX eme Congres Intitut des Etudes Byzantines,Salonique 1953**, I, Atina 1955, s.440 – 442.
- RAMEN, R., **Şifalı Suları Kullanma İlmi: Balneoloji- Türkiye’nin Şifalı Kaynakları**, İstanbul 1942, s.439-440.
- RAMSAY, W. M., **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası** (çev.Mihri Pektaş), İstanbul 1996.
- RAMSEY, W. -BELL, M., **Thousand and One Churches**, Londra 1909.
- RASCH, R., “Die Kuppel in der römischen Architektur”, **Architektura**, XV (1985), s.117-139.
- REBER VON, F., **Die Phrygischen Felsendenkmaeler**, Münih 1897.
- RESTLE, M., “Bithynien”, **RBK**, I(1966), s.720-727.
- _____, **Die Byzantinische Wandmalerei in Kleinasien**, I, Recklinghausen 1967.

- _____, "Kappadokien" , **RBK**, III (1978), s.968.
- _____, **Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens I –II**, Wien 1979.
- RITTER, C., **Die Erdkunde Kleinasiens ,I**, Berlin 1859.
- RIVOIRA, G.T., **Roman Architecture**, New York 1972.
- RICE, T., "Religious Buildings of Trebizond", **Byzantion**, V(1929-30), s.55-56.
- RODLEY, L., **Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia**, Cambridge 1985.
- _____, **Byzantine Art and Architecture**, Cambridge 1994.
- ROSINTAL, J., **Pendentif, Trompes et Stalactites dans L'architecture Orientals**, Paris 1928.
- ROTH, L.M., **Mimarlığın Öyküsü** (çev.E.Akça), İstanbul 2000.
- ROTT, H., **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien**, Leipzig 1908.
- RUDELL, A., **Die Kahrie-Dschamisi in Konstantinopel: Ein Kleinod Byzantinischer Kunst**, Berlin 1908.
- RUGGIERI, V., **Byzantine Religious Architecture (582- 867) Its History and Structural Elements**, Roma 1991.
- _____, **L'architettura Religiosa Nell'Impero Bizantino**, Rubbettino 1995.
- RUNCIMAN, S., **Haçlı Seferleri Tarihi** (çev. F. Işıltan), I-III, Ankara 1992.
- SARAÇ, S., **Türk Tahtları**, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- SARRE, F. **Küçük Asya** (çev. D.Çolakoğlu), İstanbul 1998.
- SCHAFFER, H., **Aegyptische Heutige Kunst**, 1928.
- _____, **Die Gül Cami in İstanbul. Ein Beitrag zur Mittel-Byzantinischen Kirchen Architektur**, Tübingen 1973.
- SHELLEWALD, B. -THEIS, L., "Makedonien", **RBK**, V(1995), s.1104-1120.
- SCHLUMBERGER, G., **Les Iles des Princes**, Paris 1925.
- _____, **İstanbul Adaları** (çev.Naci Yöngül, ikinci çev. Haluk Çağlayaner 1996). İstanbul 1964.
- SCHMIT, F., "Mozaiki, Freski Kahrie-dzharii", **Izvestija Russkago Archeologicheskago Institutav Konstantinople IX**, VII (1903), s.119-152.
- SCHMIT, T., **Die Koimesiskirche in Nicaia**, Berlin- Leipzig 1927.
- SCHNEIDER, A.M., Byzanz, **IstForsch**, VIII(1936), s.13-14.
- _____, **Die Hagia Sophia**, Berlin 1938.
- _____, **Die römischen und byzantinischen Denkmäler von İznik-Nicaea**, Berlin 1943, s.18-19.

- SCHÖNBORN, A., **Beitraege zur Geographie Kleinasiens**, Posen 1849.
- SEDLMAYR, H., “Zur Geschichte des Justinianischen Architektursystems”, **BZ**, XXXV (1935), s.38-69.
- SEVİN, V., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, I**, Ankara 2001.
- _____, **Kahrie-dzhami**, Sofia 1906.
- SMITH, E.B., **Egyptian Architecture**, 1938.
- _____, **Architectural Symbolism of Imperial Rome and The Middle Ages**, New Jersey 1956.
- _____, **The Dome, A Study in the History of Ideas**, Princeton 1971.
- SÖZEN, M., **Anadolu Medreseleri, I-II**, İstanbul 1970.
- SÖZEN, M. –TANYELİ, U., **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2001.
- SÖZEN, M.(Editör), **Kapadokya**, İstanbul 1998.
- STRABON, **Antik Anadolu Coğrafyası** , (çev. A. Pekman) , İstanbul 2000.
- STRIKER, C. -KUBAN, D., “Work at Kalenderhane Camii in İstanbul”, **DOP**, 21(1967), s.267-271; 22(1968), s.185-193; 25(1971), s.251-258.
- _____, **Kalenderhane in İstanbul. The Buildings Their History, Architecture and Decoration**, Mainz 1997.
- STRUCK, A., “Vier byzantinische Kirchen der Argolis”, **Mitteilungen Archaologischen Instituts Athenische**, XXXIV (1909), s.196-203.
- STRZYGOWSKI, J.-FORCHHEIMER, Ph., **Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel**, Vienna 1893.
- STRZYGOWSKI, J., “Mosaiques Byzantines de Nicee”, **BZ**, I(1892) s.340-73.
- _____, **Kleinasien : ein Neuland der Kunstgeschichte**, Leipzig 1903.
- _____, **Baukunst Armenier und Europa**, Vienne 1918.
- _____, **Die Altslavische Kunst**, Augsburg 1929.
- _____, **L'ancien Art Chrétienne de Syrie**, Paris 1936.
- SWIFT, E., **Roman Source of Christian Art**, New York 1951.
- TAFT, R. F., “Typikon, Liturgical”, **ODB**, II (1991), s.2131-2132.
- TALBOT, A.M., “Typikon, Monastic”, **ODB**, III (1991), s.2132.
- TARIM, C.H., **Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, I-II**, Kırşehir 1938.
- TAŞKIRAN, C., **Silifke**, Ankara 1993.
- _____, **Silifke (Seleucia on Calycadnus) and Environs**, Ankara 1998.
- TATIC, M.Z., “La Cellule de Jeune de Saint- Sava a Karyes”, **Orient et Byzance**, IV (1930), s.126.

- TEKKEDEN, H., Burgazadası'ndaki Metamorphosis ve Ayios Georgios Karipis Manastırı ile Ayios Ioannis Prodromos Kilisesi, İÜEF, yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974.
- TETERIATNIKOV, N.B., **The Liturgical Planing of Byzantine Churches in Cappadocia**, Roma 1996.
- TEXIER, **Bithynia** (çev. R. Kaplanoğlu), İstanbul 1993.
- _____, **Küçük Asya** (çev. Ali Suad), Ankara 2002.
- THIERRY, N., "Deux notes a propos du Mandylion", **Zograf**, XI (1980), s.16-18.
- TOYNBEE, J., **Death and Burial in the Roman World**, London 1971.
- TREITINGER, O., "Baldachin", **RAC**, I(1950), s.1150-1153.
- TSCHILINGIROV, A., **Die Kunst des Christlichen Mittelalters in Bulgarien**, München 1979.
- TUĞLACI, P., **Tarih Boyunca İstanbul Adaları**, I-II, İstanbul 1992.
- TUNAY, M.İ., Türkiye'deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniğine Göre Tarihlendirme, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1984.
- _____, "Kurşunlu Hagios Aberkios Manastırı", **Rehber Dünyası**, I (1996), s.21-25.
- _____, "Recent Excavations in the Church of Hagios Aberkios , Kurşunlu, Province of Bursa (Turkey)", **CahArc** , 46 (1998), s.65-72.
- TURAN, O., **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul 1984.
- TÜRKTÜZÜN, M., "Çavdarhisar (Aizanoi) Roma Devri Nekropol Kazısı", **II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 1991, s.81-85.
- TEKİN, O., **Eskiçağ'da İstanbul**, İstanbul 2001.
- UMAR, B., **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1993.
- _____, **Kilikia**, İstanbul 2000.
- UNDERWOOD, P.A., "The Fountain of Life in Manuscripts of the Gospels", **DOP**, 5 (1950), s.130-160.
- _____, "Preliminary Report on the Restoration of the Frescoes in the Kariye Camii at İstanbul", **DOP**, IX-X(1956); XI(1957); XII(1958); XIII(1959).
- _____, "The Evidence of Restorations in the Sanctuary Mosaics of the Church of the Domition at Nicaea", **DOP**, 13(1959), s.235-42.
- _____, **The Kariye Djami**, I-IV, New York 1966.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937.
- ÜSTÜNER, A.G., **Mısır Uygarlığı**, İstanbul 1998.
- VASILIEV, A.R., **History of the Byzantine Empire**, 1952.
- VAVRA, E., "Baldachin", **Lexikon des Mittelalters**, I(1956), s.1362.

- VERDIANI, C., "Original Hellenistic Paintings in a Thracian Tomb", **American Journal of Archeology**, XLIX (1945), s. 402-415.
- WALLACE,R.,-WILLIAMS,W.,**Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası** (çev.Z.Z.İlkgelen), İstanbul 1999.
- WEITZMANN, K., **Greek Mythology in Byzantine Art**, Princeton 1951.
- WESSEL, K., "Ciborium", **RBK**, I(1966), s.1055-1066.
- WILKINSON, J., " The Tomb of Christians. An Outline of Its Structural History", **Levant**, IV (1972), s.28-30.
- WULFF, O., **Die Koimesis Kirche in Nicaea und ihre Mosaiken**, Strassburg 1903.
_____, **Altchristliche und Byzantinische Kunst**, II, Berlin 1918.
- WULF, U., "Zwei Grabbauten in der Südwestnekropole von Aizanoi", **AA**, 1993, s.527-541.
- YINANÇ, M.H., **Türk Tarihi, Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi**, İstanbul, 1994.
- YİĞİTBAŞI, S., **Eğirdir-Flekbad Tarihi**, İstanbul 1972.
- ZİYA, M., **Kariye Cami-i Şerifi**, İstanbul 1908.
- ZOLLT, T., **Kapitellenplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n.Chr.**, Bonn 1994.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaokulu Kadıköy Kız Lisesi'nde, liseyi Heybeliada Hüseyin Rahmi Gürpınar'da tamamladı. 1989 yılında girdiği Erzurum Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden 1993'te mezun oldu. Mezun olduğu bölümde 1994 yılında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. "İstanbul Adaları'ndaki Bizans Dönemi Mimarisi" adlı Yüksek Lisans Tezi'ni 1997 yılında tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açmış olduğu doktora sınavını kazandı. 2000 yılında "Bizans Dini Mimarisinde Kiborion Tipinin İstanbul ve Anadolu'daki Örnekler Işığında Değerlendirilmesi" konulu doktora çalışmasına başladı.

Yayımları:

- 1-Hatice Özyurt, "Sille'deki Hıristiyan Mimarisi", **İlgi Dergisi**, 1997, s.1-3.
- 2-Hatice Ö. Özcan, "Burgazadası Metamorphosis Manastırı", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 14(1998), s.69-73.
- 3-Hatice Ö. Özcan, "Sivriada Oxia Manastırı", **EÜ. Sanat Tarihi Dergisi**, XI(2001), s.121-125.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

735267
135261

**BİZANS DİNİ MİMARİSİNDE KİBORİON
TİPİNİN İSTANBUL VE ANADOLU'DAKİ
ÖRNEKLER İŞİĞİNDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

**CİLT:II
(EKLER)**

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Ara ALTUN

Hatice ÖZYURT ÖZCAN
2502970422

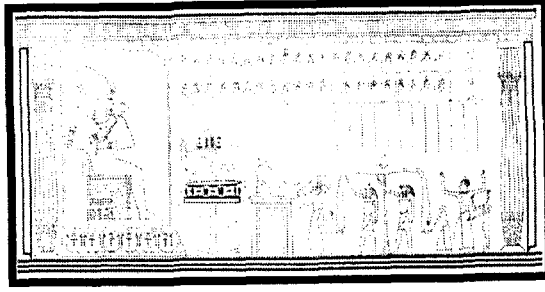
İstanbul - 2002

FIGÜR LİSTESİ

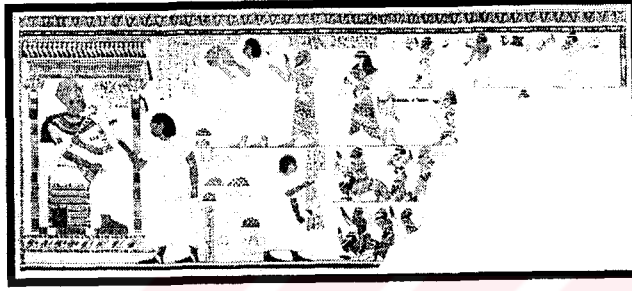
- Figür 1** : Bir Duvar Resminde Tutankamon(Gressmann)
Figür 2 : Tell-el Amarna Rölyefinde IV.Amenophis(Gressmann)
Figür 3 : Geç Dönem Papirüsünde Tanrı Osiris(Gressmann)
Figür 4 : Karnak Rölyefinde Tanrı Ptah(Gressmann)
Figür 5 : Balawat Kapısında Kral Shalmonessar(Smith)
Figür 6 : Sippor'dan Getirilmiş Kabartmada Tanrı Samas(Gressmann)
Figür 7 : Kazvin'de Kulunmuş Sasani Tabağı(Klauser)
Figür 8 : Sasani parası üzerinde kral II. Khusrau(Herzfeld)
Figür 9 : Roma Dönemi Sikkesi Üzerinde Bir Roma Çadırı(Smith)
Figür10 : Roma Dönemi Sikkesi Üzerinde İmparator Commodos (Smith)
Figür 11 : Pompei Diomedes Villası Freskosu(Curtius)
Figür 12 : Pompei'de Bir Evin Duvar Freskosu(Khatchatrian)
Figür 13 : Etrüsk Bronz Aynası(Smith)
Figür 14 : Roma Laterano Bazilikası Kiborionu(Wessel)
Figür 15 : Selanik Demetrios Bazilikası Kiborionu(Mango)
Figür16 : Fildişi Kabartmada İsa'nın Golgotha Tepesindeki Mezar Tasviri
(Brehier)
Figür 17 : Bir Kudüs Yazmasında Aziz Maussolus'un Mezar Anıtı (Wietzmann)
Figür 18 : Monza Ampülü Üzerinde Bir Mozole Tasviri(Grabar)
Figür 19 : Vaftishane Kiborionu(Underwood)
Figür 20 : İmparator I.Theodosius'un Tahtı(Smith)
Figür 21 : Tahtta İsa(Brehier)
Figür 22 : Fildişi Diptikonda Meryem ve Çocuk İsa(Evans-Wixom)
Figür 23 : İmparatoriçe Ariadne(Evans-Wixom)
Figür 24 : İsa, İmparator Constantinus Porphyrogennetos'a Taç
(Giydirirken (Evans-Wixom)
Figür 25 : İsa'nın Doğumu(Evans-Wixom)
Figür 26 : İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi(Evans-Wixom)
Figür 27 : İncil Yazarı(Evans-Wixom)
Figür 28 : Kitap Süslemesi(Underwood)
Figür 49 : Bizzos Martyrionu KubbesiButler)
Figür 50 : Mudanya Mezar Odasının Tavan Konstrüksiyonu(Mansel)
Figür 51 : Ayasofya'nın Bugünkü Kubbesi Konstrüksiyonu(Mainstone)
Figür 52 : Varna'da Pirinitch Tepe Vaftishanesi(Khatchatrian)
Figür 53 : Mtzkhet'de Croix(haç) Şapeli Vaftishanesi(Khatchatrian)
Figür 54 : Yunan Haçı Plan Şeması
Figür 55 : Silifke Meryemlik kilisesi planı(Krautheimer)
Figür 56 : İstanbul Ayasofyası İçten Görünüş(Kuban)
Figür 57 : İstanbul Hagia Eirene Kilisesi İçten Görünüş(Mango)
Figür 58 : Kaş Dereağzı Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 59 : Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 60 : İstanbul Hagia Theodosia Kilisesi Planı(Ousterhout)
Figür 61 : Tuzla Hagia Glykeria Kilisesi Planı(Eyice)
Figür 62 : Ankara Hagios Klemens Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 63 : İstanbul Akataleptos Kilisesi (Kalenderhane) Planı(Ousterhout)
Figür 64 : Selanik Ayasofyası Planı(Krautheimer)

- Figür 65** : Selanik Ayasofyası Dıştan Görünüş(Krautheimer)
Figür 66 : İstanbul Koca Mustafa Paşa Cami Restitüsyonu(Eyice)
Figür 67 : İstanbul Toklu Dede Mescidi Planı(Muller-Wiener)
Figür 68 : Trabzon St. Micheal Kilisesi Planı(Ballance)
Figür 69 : Trabzon Philippi Kilisesi Planı(Ballance)
Figür 70 : Veljussa Kilisesi Planı(Krautheimer)
Figür 71 : Irak Küfe Sarayı Planı(Akın)
Figür 72 : Merv Kerpiç Köşk Planı(Akın)
Figür 73 : Hazara Camii(Aslanapa)
Figür 74 : İsfahan Baba Kasım Türbe ve Hanıkahı(Akın)
Figür 75 : Lahor Vezir Han'ın Baradarisinin Planı(Akın)
Figür 76 : Kayseri Ulu Camii(Altun)
Figür 77 : Erzurum Ulu Camii(Altun)
Figür 78 : Kayseri Hacı Kılıç Cami-Medresesi(Altun)
Figür 79 : Konya Aleaddin Camii(Altun)
Figür 80 : Sivas Ertokuş Medresesi(Altun)
Figür 81 : Divriği Şifahanesi(Altun)
Figür 82 : Konya I. İzzeddin Keykavus türbesi Alt Kat Planı(Önkal)
Figür 83 : Konya Melik Gazi Türbesi Alt Kat Planı(Önkal)
Figür 84 : İznik Sarı Saltuk Türbesi Dıştan Görünüş(Önkal)
Figür 85 : Bursa Ebe Hatun Türbesi Dıştan Görünüş(Önkal)
Figür 86 : Eyüp Hançerli Sultan Türbesi Planı(Önkal)

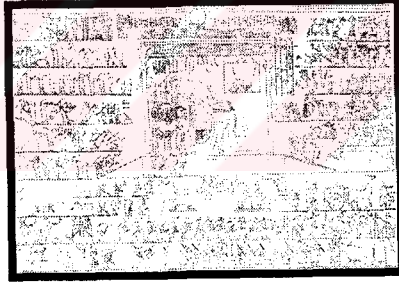

figür 1 Bir Duvar Resminde Tutankamon (Gressmann)

figür 2 Tell-el Amarna Rölyefinde IV. Amenophis
(Gressmann)

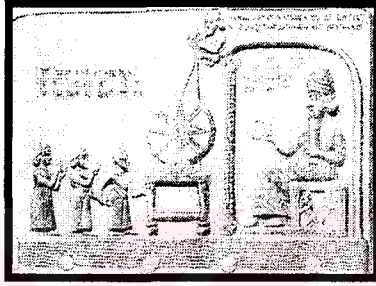
figür 3 Geç Dönem Papirüsünde Tanrı Osiris(Gressmann)

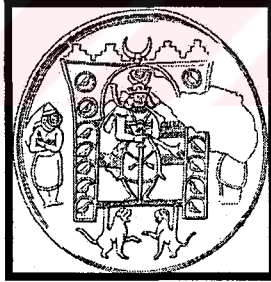
figür 4 Karnak Rölyefinde Tanrı Ptah (Gressmann)

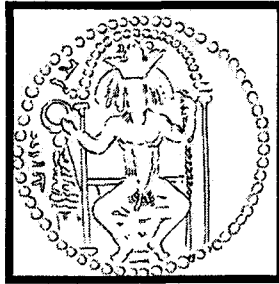
figür 5 Balawat Kapısında Kral Shalmonassar (Smith)

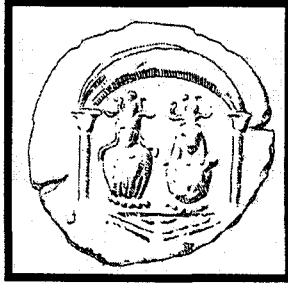
figür 6 Sippor'dan Getirilmiş Kabartmada Tanrı Samas (Gressmann)

figür 7 Kazvin'de Bulunmuş Sasani Tabağı (Klauser)

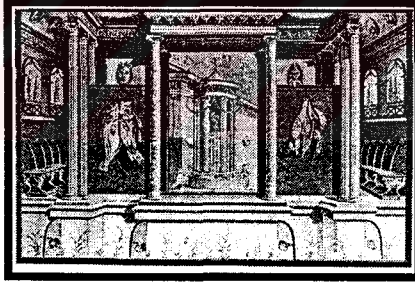
figür 8 Sasani Parası Üzerinde Kral II.Khusrau (Herzfeld)

**figür 9 Roma Dönemi Sikkesi Üzerinde Bir Roma Çadırı
(Smith)**

**figür10 Roma Dönemi Sikkesi Üzerinde İmparator
Commodos (Smith)**

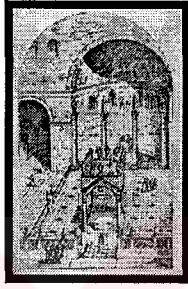
figür 11 Pompei Diomedes Villası Freskosu (Curtius)

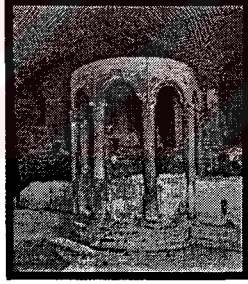
**figür 12 Pompei'de Bir Evin Duvar Freskosu
(Khatchatrian)**

figür 13 Etrüks Bronz Aynası (Smith)

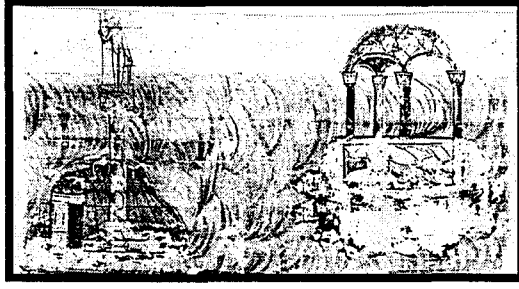
figür 14 Roma Laterano Bazilikası Kiborionu (Wessel)

figür 15 Selanik Demetrios Bazilikası Kiborionu (Mango)

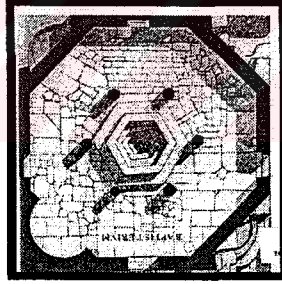
figür 16 Fildişi Kabartmada İsa'nın Golgotha Tepesindeki Mezar Tasviri (Brehier)

figür 17 Bir Kudüs Yazmasında Aziz Maussolus'un Mezar Anıtı (Weitzmann)

figür 18 Monza Ampülü Üzerinde Bir Mozole Tasviri (Grabar)

figür 19 Vaftizhane Kiborionu (Underwood)

figür 20 İmparator I. Theodosius'un Tahtı (Smith)

figür 21 Tahtta İsa (Brehier)

figür 22 Fildişi Diptikonda Meryem ve Çocuk İsa (Evans-Wixom)

figür 23 İmparatoriçe Ariadne (Evans-Wixom)

**figür 24 İsa İmparator Constantinus Porphyrogenitos'a
Taç Giydirirken (Evans-Wixom)**

figür 25 İsa'nın Doğumu (Evans-Wixom)

figür 26 İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi (Evans-Wixom)

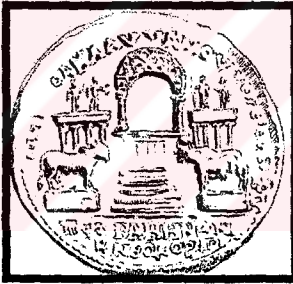
figür 27 İncil Yazarı (Evans-Wixom)

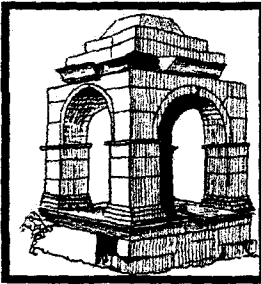
figür 28 Kitap Süslemesi (Underwood)

figür 29 Persepolis'de Pers Tapınağı (Strzygowski)

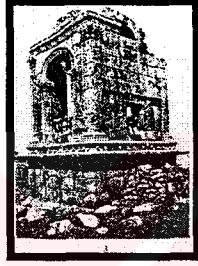
figür 30 Bir Sikke Üzerinde Zeus Atları (Smith)

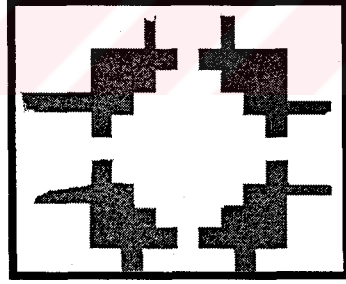
**figür 31 Brad'da Roma Dönemi Mezar Anıtı
(Khatchatrian)**

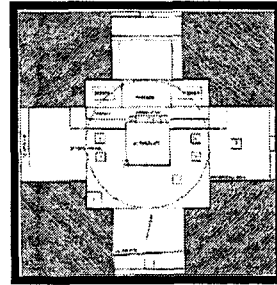
figür 32 Dana'da Roma Dönemi Mezar Anıtı (Grabar)

figür 33 Alif'de Roma Dönemi Mezar Anıtı (Grabar)

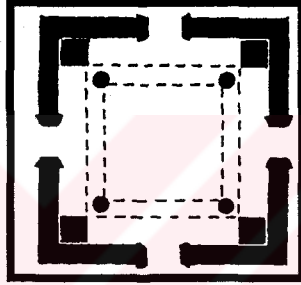
figür 34 Sasani Ateşgede Tapınağı Taht-ı Nişin (Akın)

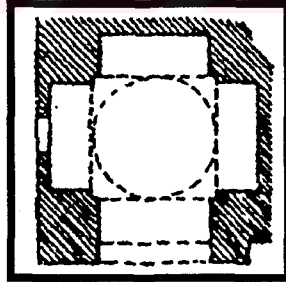
figür 35 Sasani Ateşgede Tapınağı Taht-ı Süleyman (Akın)

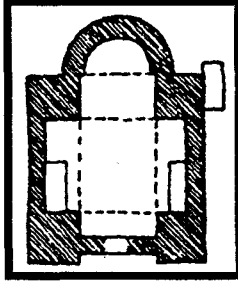
**figür 36 Fildişi Kabartmada İsa'nın Golgotha Tepesinde
Olduğu Kabul Edilen Mezarının Bir Başka Tasviri
(Grabar)**

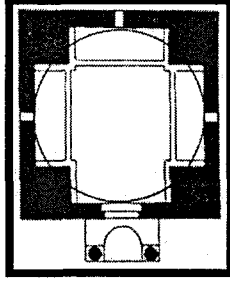
**figür 37 Efes'de Hagios Ioannes Martyrionu
(Khatchatrian)**

figür 38 Lesbos'da Martyrion (Guyer)

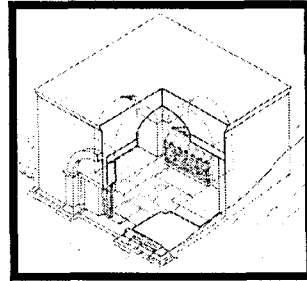
figür 39 Padua'da Hagia Prosdocimo Martyrionu (Guyer)

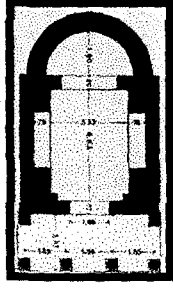
figür 40 Suriye Bizzos Martyrionu (Grabar)

figür 41 Sicilya'da Bir Katakomp (Leclerco)

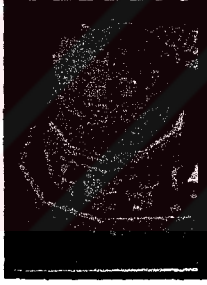
figür 42 Kütahya Aizanoi Katakompunun
Rekonstrüksiyonu (Wulf)

figür 43 Termessos'da Periklea Heroonu (Strzygowski)

figür 44 Constantina'nın Mozolesi (Krautheimer)

figür 45 Theodoric'in Mezarı Dıştan (Bovini)

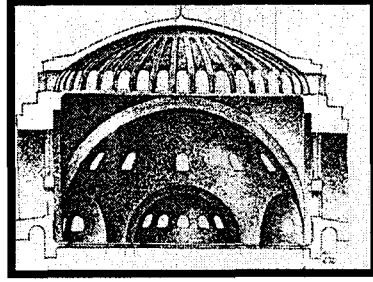

figür 46 Theodoric'in Mezarı İçten (Bovini)

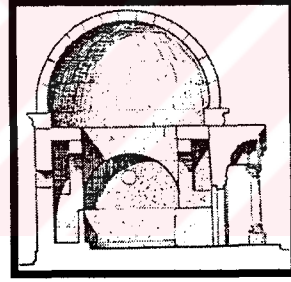

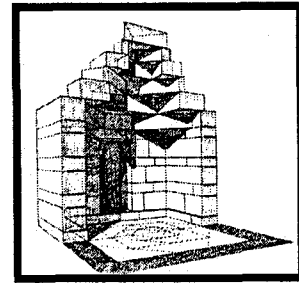
figür 47 Side Doğu Mozalesi (Mansel)

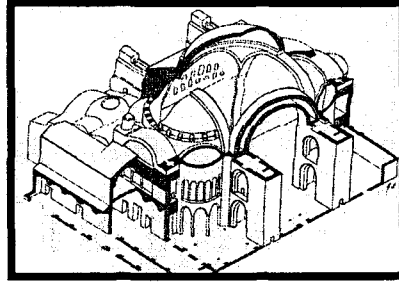
figür 48 Ayasofya'nın İlk Kubbesi (Conant)

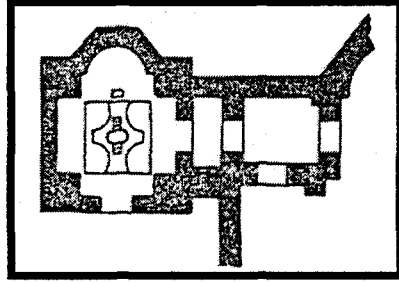
figür 49 Bizzos Martyrionun Kubbesi (Butler)

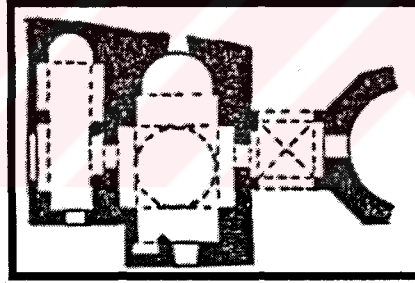
**figür 50 Mudanya Mezar Odasının Tavan Konstrüksiyonu
(Mansel)**

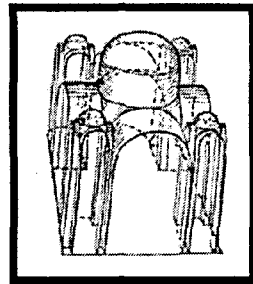
figür 51 Ayasofya'nın Bugünkü Kubbesi Konstrüksiyonu(Mainstone)

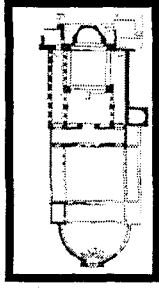
figür 52 Varna'da Pirinitch Tepe Vaftizhanesi
(Khatchatrian)

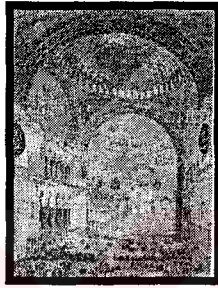
figür 53 Mtskheta'de Croix Şapeli Vaftizhanesi
(Khatchatrian)

figür 54 Yunan Haçı Plan Şeması

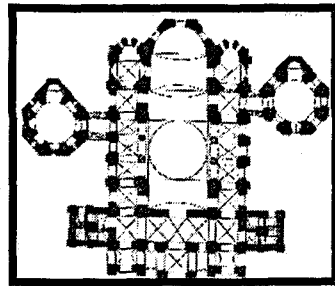
figür 55 Silifke Meryemlik Kilisesi (Krauthemer)

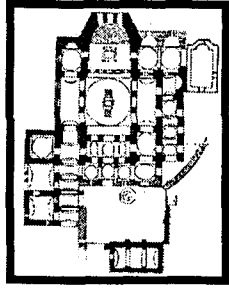
figür 56 İstanbul Ayasofya'sı İçten Görünüşü (Kuban)

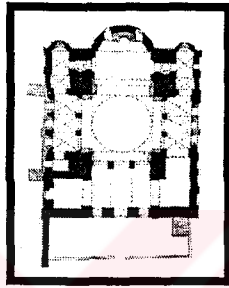
figür 57 İstanbul Hagia Eirene Kilisesi İçten Görünüşü (Mango)

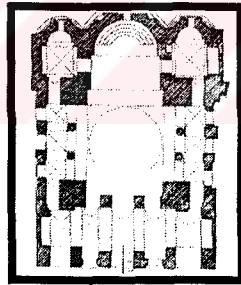
figür 58 Kaş Dereağızı Kilisesi (Krautheimer)

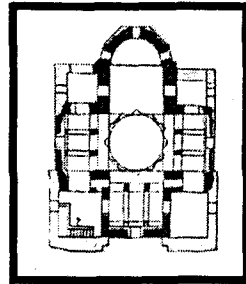
figür 59 Demre Aziz Nikolaos Kilisesi (Krautheimer)

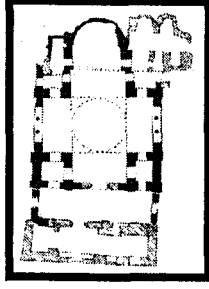
figür 60 İstanbul Hagia Theodosia Kilisesi (Ousterhout)

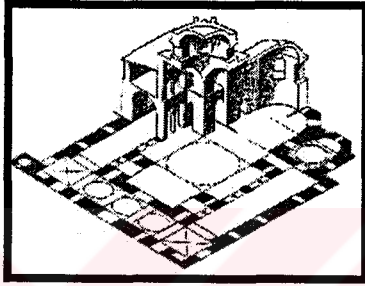
figür 61 Tuzla Hagia Glykeria Kilisesi (Eyice)

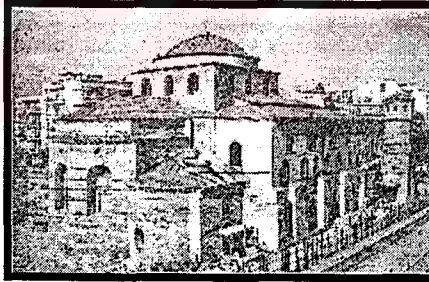
figür 62 Ankara Hagios Klemens Kilisesi (Krautheimer)

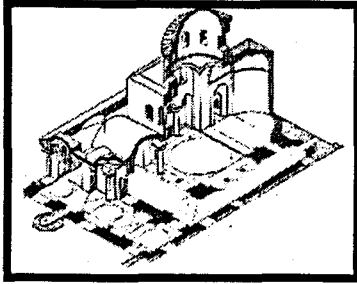
figür 63 İstanbul Akataleptos (Kalenderhane) Kilisesi (Ousterhout)

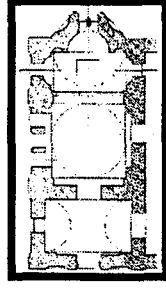
figür 64 Selanik Ayasofya'sı (Krautheimer)

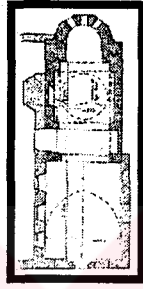
figür 65 Selanik Ayasofya'sı Dıştan Görünüşü (Krautheimer)

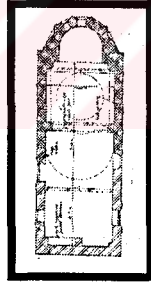
figür 66 İstanbul Koca Mustafa Paşa Cami Restitüsyonu (Eyice)

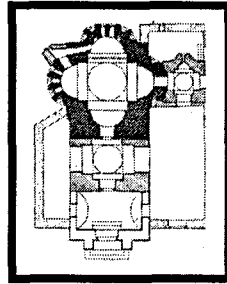
figür 67 İstanbul Toklu Dede Mescidi (Muller-Winer)

figür 68 Trabzon Hagios Micheal Kilisesi (Ballance)

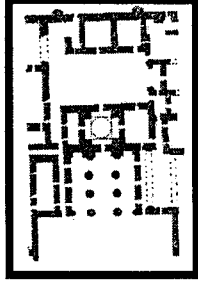

figür 69 Trabzon Philippi Kilisesi (Ballance)

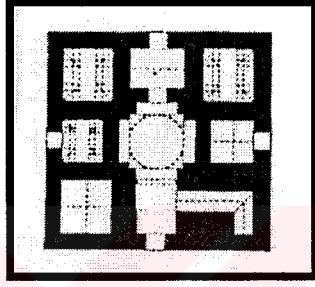

figür 70 Veljussa Kilisesi (Krautheimer)

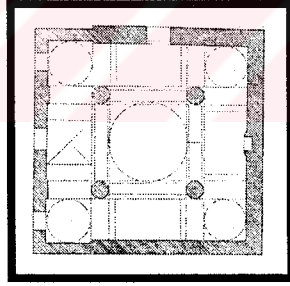

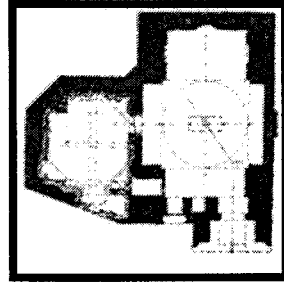
figür 71 Irak Küfe Sarayı (Akın)

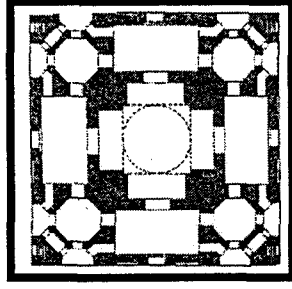
figür 72 Merv Kerpiç Köşk (Akın)

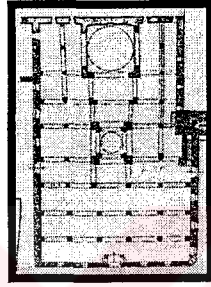
figür 73 Hazara Camii (Aslanapa)

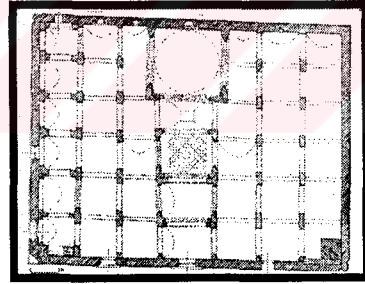
figür 74 İsfahan Baba Kasım Türbe ve Hanikahı (Akın)

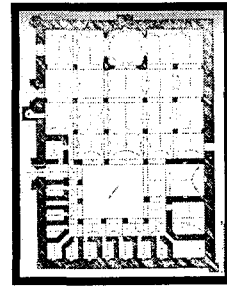
figür 75 Lahor Vezirhanın Baradarisi'nin (Akın)

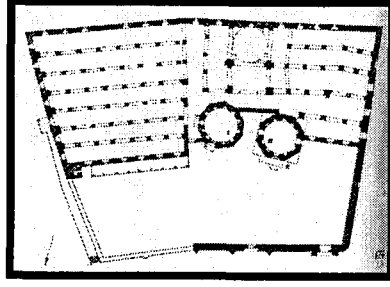
figür 76 Kayseri Ulu Camii (Altun)

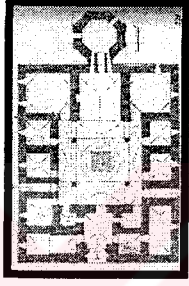
figür 77 Erzurum Ulu Camii (Altun)

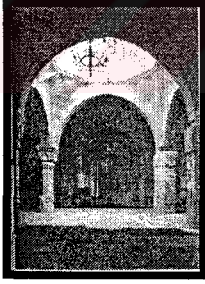
figür 78 Kayseri Hacı Kılıç Cami-Medresesi (Altun)

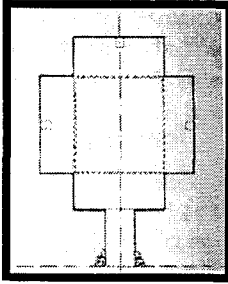
figür 79 Konya Aleaddin Camii (Altun)

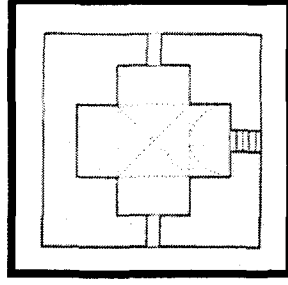
figür 80 Isparta Ertokuş Medresesi (Altun)

figür 81 Divriği Şifahane Avlusu (Altun)

figür 82 Konya I.İzzeddin Keykavus Türbesi Alt Kat Planı (Önkal)

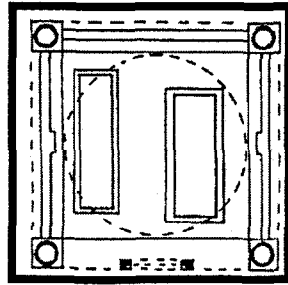
figür 83 Konya Melik Gazi Türbesi Alt Kat Planı (Önkal)

figür 84 İznik Sarı Saltuk Türbesi Dıştan Görünüş (Eyice)

figür 85 Bursa Ebe Hatun Türbesi Dıştan Görünüşü (Önkal)

figür 86 Eyüp Hançerli Sultan Türbesi (Önkal)

RESİM LİSTESİ

İstanbul Khora Manastırı Kilisesi

- Resim 1** : Khora Kilisesi, batı cephe görünüşü
Resim 2 : Khora Kilisesi, güneybatı cephe görünüşü
Resim 3 : Khora Kilisesi, dış narteks, içten güneye doğu bakış(Eyice'den)
Resim 4 : Khora Kilisesi, iç narteksin içten görünüşü (Ousterhout'dan)
Resim 5 : Khora Kilisesi, naosun batı cephesi
Resim 6 : Khora Kilisesi, naosun doğu cephesi
Resim 7 : Khora Kilisesi, naosu örten merkez kubbe ve geçiş sistemleri
Resim 8 : Khora Kilisesi, parekklesiona batıdan doğuya doğru bakış
Resim 9 : Khora Kilisesi, dıştan güney cephesi
Resim 10 : Khora Kilisesi, dıştan kuzey cephesi
Resim 11 : Khora Kilisesi, kuzey cephedeki yürek motifi
Resim 12 : Khora Kilisesi, doğu cephede ana apsis ortasındaki destek payandası
Resim 13 : Khora Kilisesi, kuzeydoğu cephedeki diakonikon apsisi
Resim 14 : Khora Kilisesi, doğu cephedeki parekklesion apsisi
Resim 15 : Khora Kilisesi, dıştan üst örtü sistemi (Eyice'den)
Resim 16 : Khora Kilisesi, bir gravürde nartekslerin tonozlu örtüsü (Paspates'den)
Resim 17 : Khora kilisesi, parekklesiondaki sütun başlıklarından biri (Eyice'den)

Burgazadası Metamorphosis Manastırı Kilisesi

- Resim 18** : Metamorphosis Kilisesi, batı cepheden yeni kilisenin görünüşü
Resim 19 : Metamorphosis Kilisesi, batı cepheden çevre duvarı görünüşü
Resim 20 : Metamorphosis Kilisesi, batı giriş cephesi
Resim 21 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeybatı duvar payandası
Resim 22 : Metamorphosis Kilisesi, güneydeki diakonikon hücresinin naosa açılan kapısı
Resim 23 : Metamorphosis Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı duvarındaki üst cephe nişi
Resim 24 : Metamorphosis Kilisesi, diakonikon hücresinin bemaya açılan kapısı
Resim 25 : Metamorphosis Kilisesi, diakonikon hücresi içten görünüşü
Resim 26 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeydeki prothesis hücresinin duvar kalıntısı
Resim 27 : Metamorphosis Kilisesi, kuzey ve kuzeybatı cephe duvarları
Resim 28 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeybatı dış cephe duvarı kalıntısı
Resim 29 : Metamorphosis Kilisesi, kuzey cephe duvar kalıntısı
Resim 30 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan kuzey cephedeki duvar nişleri
Resim 31 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan diakonikon hücresi cephe duvarı

- Resim 32** : Metamorphosis Kilisesi, dıştan doğu cephe
Resim 33 : Metamorphosis Kilisesi, kompozit başlık
Resim 34A : Metamorphosis Kilisesi, haç motifli başlık, geometrik kompozisyon
Resim 35B : Metamorphosis Kilisesi, haç motifli başlık, haç motifi
Resim 36A : Metamorphosis Kilisesi, monogramlı başlık, akanthus yaprakları
Resim 37B : Metamorphosis Kilisesi, monogramlı başlık, monogramlı yüz
Resim 38 : Metamorphosis Kilisesi, kare başlık
Resim 39 : Metamorphosis Kilisesi, duvar yüzeyindeki korniş parçaları
Resim 40 : Metamorphosis Kilisesi, korkuluk levhası
Resim 41 : Metamorphosis Kilisesi, lento yada söve parçası
Resim 42 : Metamorphosis Kilisesi, sütunce parçaları

Yuşa Tepesi Hagios Panteleimon kilisesi

- Resim 43** : Hagios Panteleimon kilisesi, batı cephe görünüşü(Eyice'den)
Resim 44 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzeybatıdaki narteks duvar parçası
Resim 45 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naos iç mekanın güneybatı köşe duvarı
Resim 46 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naos iç mekanın kuzeybatı köşe duvarı
Resim 47 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naosun batı dış duvar parçası
Resim 48 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naosun güneybatı dış duvar parçası
Resim 49 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzey cephe görünüşü(Eyice'den)
Resim 50 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzey cephe önündeki duvar kalıntısı
Resim 51 : Hagios Panteleimon Kilisesi, doğu apsis cephesi(Eyice'den)
Resim 52 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzeydeki prothesis hücresi apsidiyolu
Resim 53 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mimari parçalar
Resim 54 : Hagios Panteleimon Kilisesi, sütun başlığı
Resim 55 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mahsenin doğu cephesi
Resim 56 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mahsenin üst örtü geçişleri ve kapı açıklığı

Gemlik Kurşunlu Manastırı Kilisesi

- Resim 57** : Kurşunlu Kilisesi, batı cephe görünüşü
Resim 58 : Kurşunlu Kilisesi, narteksin kuzeybatı cephesi
Resim 59 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe görünüşü
Resim 60 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 61 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı doğu cephe görünüşü
Resim 62 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan güneybatı cephe
Resim 63 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan ana apsis
Resim 64 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan kuzey cephe
Resim 65 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan kuzeydoğu cephe
Resim 66 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan güney cephe

- Resim 67** : Kurşunlu Kilisesi, dıştan doğu cephe
Resim 68 : Kurşunlu Kilisesi, doğu cephedeki tuğla düzenlemeleri
Resim 69 : Kurşunlu Kilisesi, ana apsisteki sütun ve başlıklar (Mango'dan)
Resim 70 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanında fresko kalıntısı
Resim 71 : Kurşunlu Kilisesi, piramit biçimli sütun başlığı

Kumkaya Baş Melekler Kilisesi

- Resim 72** : Baş Melekler Kilisesi, dıştan narteks kapısı
Resim 73 : Baş Melekler Kilisesi, naostan narteks iç mekanı
Resim 74 : Baş Melekler Kilisesi, içten narteks kubbesi
Resim 75 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı ve kuzeydoğu- kuzeybatı köşe duvarları
Resim 76 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı merkez kubbesi
Resim 77 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı kuzey duvarı
Resim 78 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı güney duvarı
Resim 79 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan güney cephe duvarı
Resim 80 : Baş Melekler Kilisesi, batıdan dış cepheler ve çevre duvarı
Resim 81 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan doğu cephe görünüşü
Resim 82 : Baş Melekler Kilisesi, narteksteki başlıklar

İznik Koimesis Kilisesi

- Resim 83** : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe görünüşü
Resim 84 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 85 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı
Resim 86 : Koimesis Kilisesi, kuzey yan koridorun kuzey duvarı
Resim 87 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı kubbeyi taşıyan kemerler (Schmit'den)
Resim 88 : Koimesis Kilisesi, yan koridor ve iç mekan görünüşü (Schmit'den)
Resim 89 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı batıdan apsise bakış
Resim 90 : Koimesis Kilisesi, dıştan batı narteks cephesi (Schmit'den)
Resim 91 : Koimesis Kilisesi, dıştan üst örtü sistemi (Schmit'den)
Resim 92 : Koimesis Kilisesi, dıştan doğu cephe görünüşü (Schmit'den)
Resim 93 : Koimesis Kilisesi, duvar örgüsü
Resim 94 : Koimesis Kilisesi, paye kaidesi
Resim 95 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı zemin mozaïği (Işın'dan)
Resim 96 : Koimesis Kilisesi, duvar mozaïğinden bir örnek (Wulff)

İznik Yenişehirkapı Kilisesi

- Resim 97** : Yenişehirkapı Kilisesi, batı cephe görünüşü
Resim 98 : Yenişehirkapı Kilisesi, narteksten naosa geçiş
Resim 99 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı
Resim 100 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 101 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı güney cephe duvarı
Resim 102 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı kuzey cephe duvarı
Resim 103 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı apsis yarım yuvarlağı
Resim 104 : Yenişehirkapı Kilisesi, içten kuzey yan koridor apsisi
Resim 105 : Yenişehirkapı Kilisesi, kuzey yan koridordan kuzeybatıya bakış
Resim 106 : Yenişehirkapı Kilisesi, dıştan kuzeybatı köşe duvarı
Resim 107 : Yenişehirkapı Kilisesi, duvar dokusu
Resim 108 : Yenişehirkapı Kilisesi, mozaik döşeme parçası

Nis Adası Hagios Stephanos Manastır Kilisesi

- Resim 109** : Hagios Stephanos kilisesi, fresko kalıntısı (Rott'dan)

Side Mabeler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion

- Resim 110** : Güney Martyrion, batı cephe dıştan görünüş
Resim 111 : Güney Martyrion, iç mekan güney cephe köşe duvarları
Resim 112 : Güney Martyrion, iç mekan üst örtü sistemi
Resim 113 : Güney Martyrion, iç mekan doğudan batıya bakış
Resim 114 : Güney Martyrion, iç mekan köşe duvarları içindeki nişlerden biri
Resim 115 : Güney Martyrion, dıştan kuzey cephe
Resim 116 : Güney Martyrion, dıştan doğu cephe

Side Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Martyrion

- Resim 117** : Çifte Martyrion, genel görünüş
Resim 118 : Çifte Martyrion, kuzeydeki yapı, iç mekan köşe duvarları
Resim 119 : Çifte Martyrion, güneydeki yapı, iç mekan köşe duvarları
Resim 120 : Çifte Martyrion, iki yapı arasındaki açıklık
Resim 121 : Çifte Martyrion, kuzeydeki yapı, kuzey dış cephesi

Alanya Arap Evliyası Şapeli

- Resim 122** : Arap Evliyası Şapeli, batı cephe görünüşü
Resim 123 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı batıdan apsise bakış
Resim 124 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı batı giriş kapısı
Resim 125 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı merkez kubbesi
Resim 126 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı kuzey duvarı
Resim 127 : Arap Evliyası Şapeli, dıştan doğu cephe görünüşü
Resim 128 : Arap Evliyası Şapeli, batı giriş cephesi alınlığı

Alanya Cilvardo Burnu Şapeli

- Resim 129** : Cilvardo Burnu Şapeli, dıştan güneybatı cephesi görünüşü
Resim 130 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı batı cephe görünüşü
Resim 131 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 132 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 133 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı batıdan apsise bakış
Resim 134 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı yıkık güney duvarı
Resim 135 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı kuzey cephe
Resim 136 : Cilvardo Burnu Şapeli, dıştan üst örtü sistemi
Resim 137 : Cilvardo Burnu Şapeli, yan mekan üst örtü geçişi

Silifke Boğsak Adası Şapeli

- Resim 138** : Boğsak Adası Şapeli, kuzeybatıdan görünüş
Resim 139 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı köşe duvarları
Resim 140 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 141 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı
Resim 142 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı apsise bakış
Resim 143 : Boğsak Adası Şapeli, dıştan apsis cephesi
Resim 144 : Boğsak Adası Şapeli, dıştan üst örtü sistemi

İvriz Ambar Deresi Kilisesi

- Resim 145** : Ambar Deresi Kilisesi, kuzeybatıdan genel görünüş
Resim 146 : Ambar Deresi Kilisesi, naos iç mekanı kuzeydoğu cephe
Resim 147 : Ambar Deresi Kilisesi, naos iç mekanı güneydoğu cephe
Resim 148 : Ambar Deresi Kilisesi, dıştan güneydoğu cephe
Resim 149 : Ambar Deresi Kilisesi, güneydoğu duvardaki niş
Resim 150 : Ambar Deresi Kilisesi, apsis duvarındaki fresko kalıntısı

Göreme 21 Nolu Hagia Katherina Şapeli

- Resim 151** : Hagia Katherina Şapeli, naos iç mekanı apsis cephesi ve köşe duvarları
Resim 152 : Hagia Katherina Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 153 : Hagia Katherina Şapeli, dıştan batı cephe

Göreme 21B Nolu şapeli

- Resim 154** : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı
Resim 155 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı üst örtü sistemi
Resim 156 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı apsis cephesi
Resim 157 : 21B Nolu Şapel, dıştan batı cephe

Kırşehir Üçayak Kilisesi

- Resim 158** : Üçayak Kilisesi, batı cepheden kubbeyi taşıyan kemerler(Yaman)
Resim 159 : Üçayak Kilisesi, güney cepheden, kemerler ve kubbe kasnağının bir parçası(Crowfoot)
Resim 160 : Üçayak Kilisesi, dıştan batı cephe
Resim 161 : Üçayak Kilisesi, dıştan kuzeybatı cephe
Resim 162 : Üçayak Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe duvarı
Resim 163 : Üçayak Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı kemer başlangıcı
Resim 164 : Üçayak Kilisesi, naostan apsise doğru bir bakış
Resim 165 : Üçayak kilisesi, doğu apsis cephesi
Resim 166 : Üçayak Kilisesi, dıştan kuzeybatı cephe düzenlemesi
Resim 167 : Üçayak Kilisesi, kuzeydoğu apsis cephe düzenlemesi
Resim 168 : Üçayak Kilisesi, dıştan güney cephe

Resim 1 : Khorra Kilisesi, batı cephe görünüşü

Resim 2 : Khorra Kilisesi, güneybatı cephe görünüşü

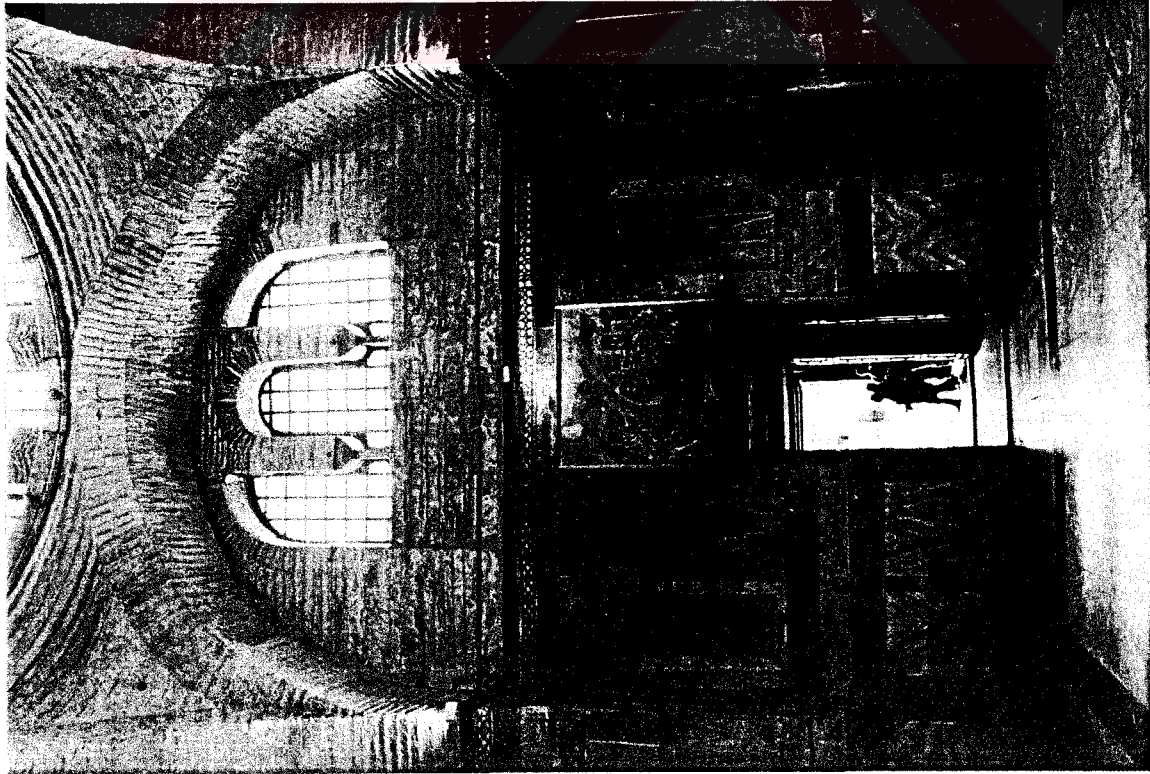

Resim 3 : Khoran Kilisesi, dış narteks, içten güneye doğu bakış(Eyice'den)

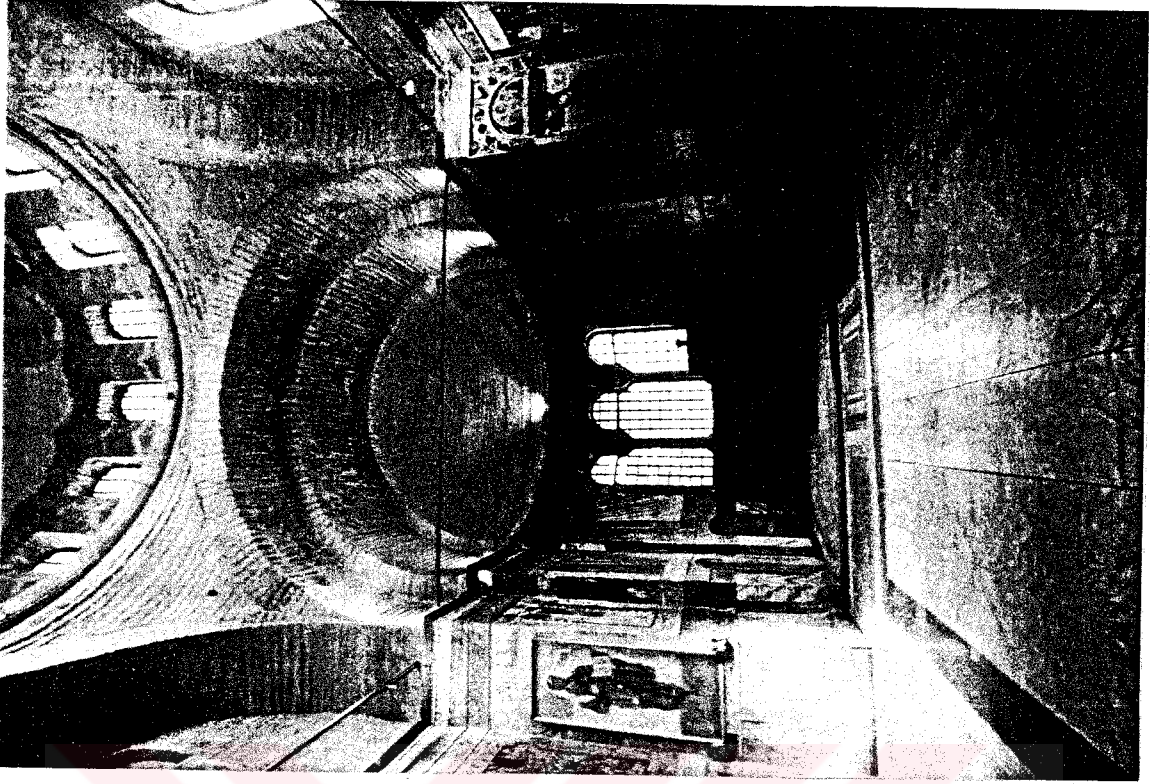

Resim 4 : Khoran Kilisesi, iç narteksin içten görünüşü (Ousterhout'dan)

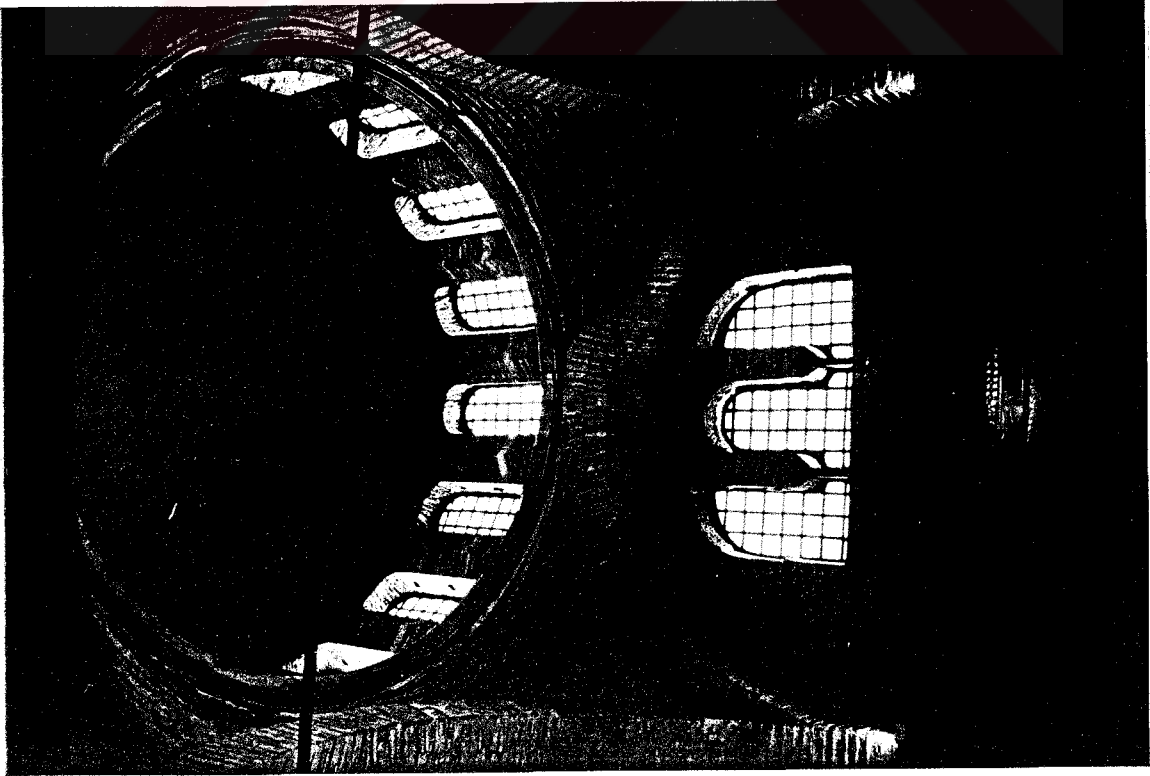

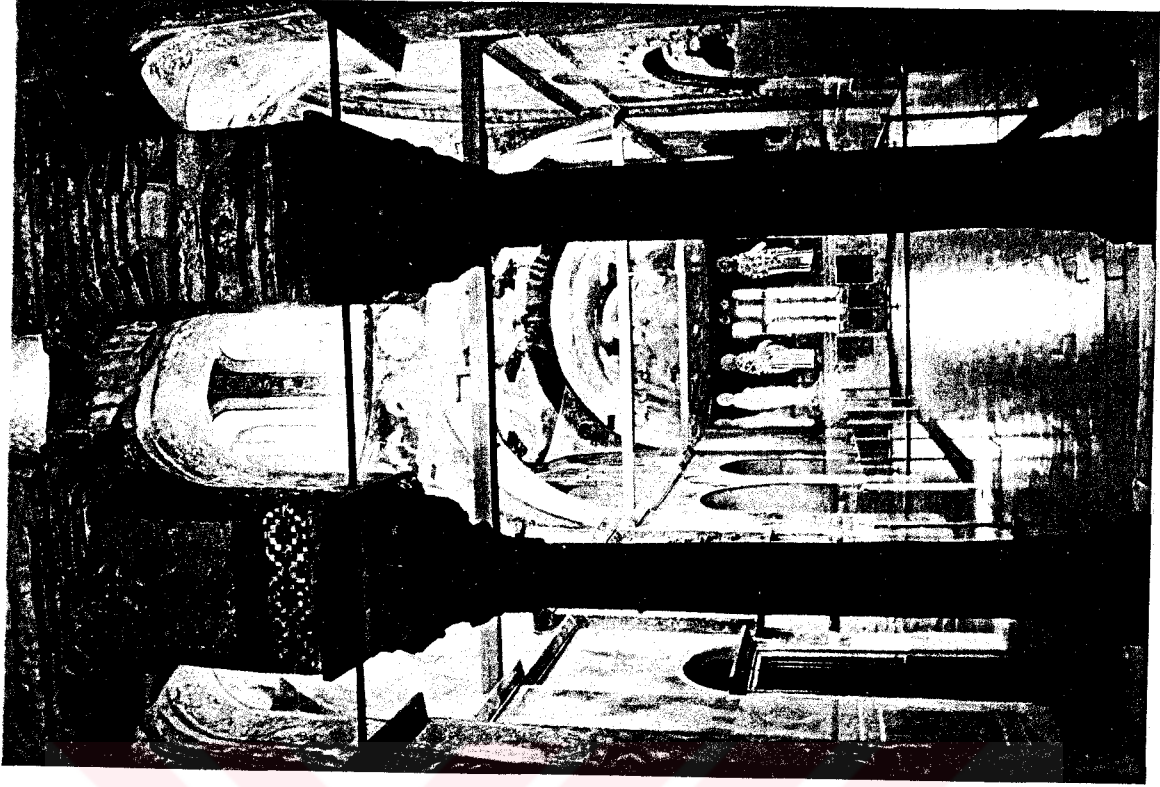
Resim 5 : Khoran Kilisesi, naosun bati cephesi

Resim 6 : Khoran Kilisesi, naosun doğu cephesi

Resim 7 : Khoran Kilisesi, naosu örten merkez kubbe ve geçiş sistemleri

Resim 8 : Khoran Kilisesi, paretiklesiona batıdan doğuya doğru bakış

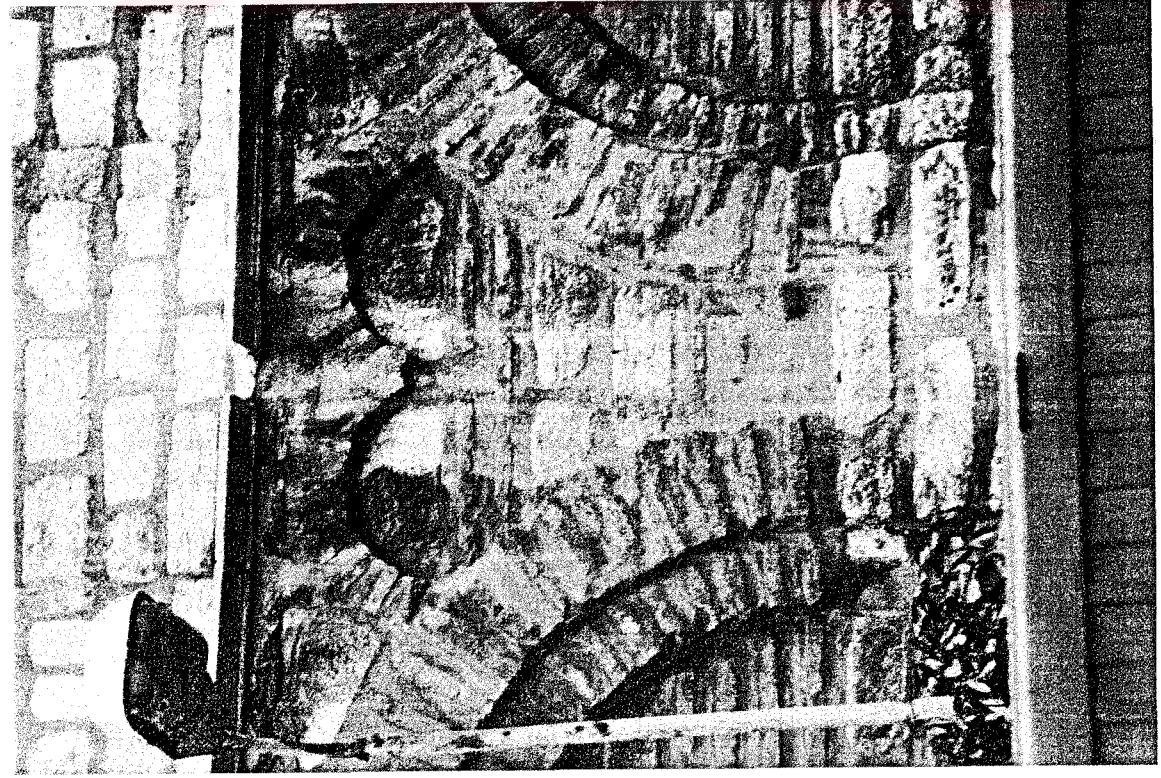

Resim 9 : Khoran Kilisesi, dıştan güney cephe

Resim 10 : Khoran Kilisesi, dıştan kuzey cephe

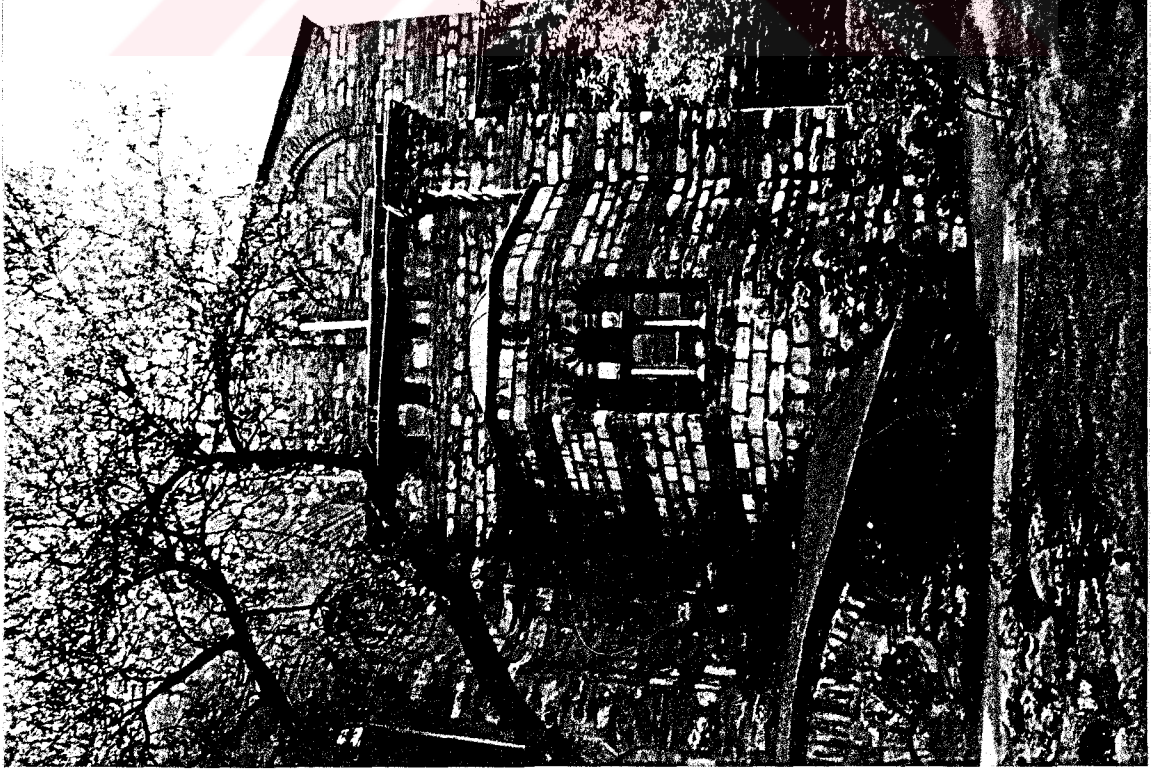

Resim 11 : Khorra Kilisesi, kuzey cephedeki yürek motifi

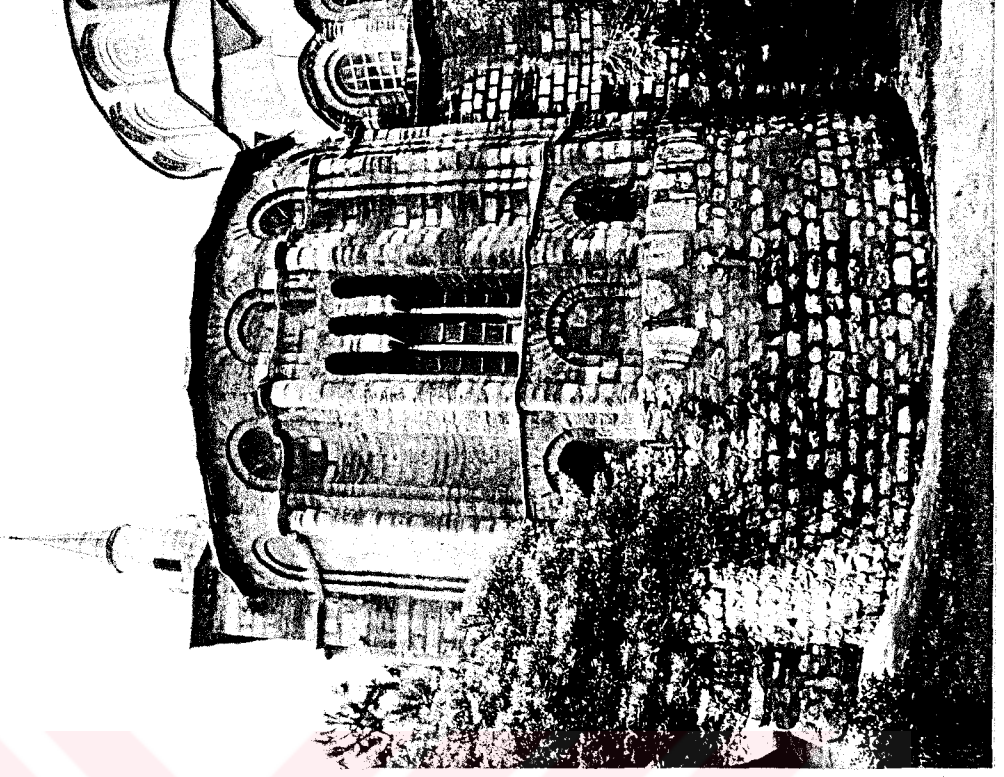

Resim 12 : Khorra Kilisesi, doğu cephede ana apsis ortasındaki destek payandası

Resim 13 : Khoran Kilisesi, kuzeydoğu cephedeki diakonikon apsisi

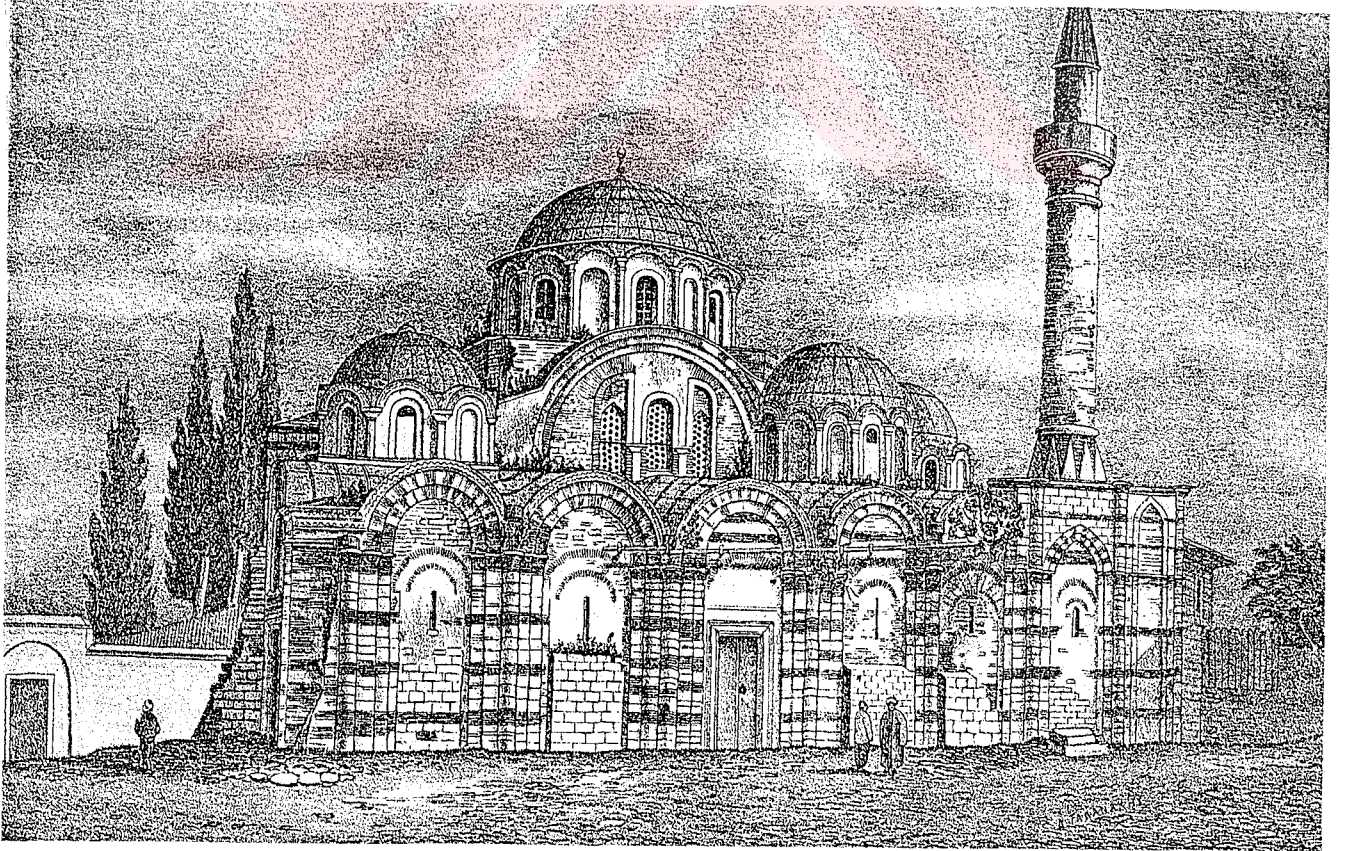

Resim 14 : Khoran Kilisesi, doğu cephedeki parekkleston apsisi

Resim 15 : Khorra Kilisesi, dıştan üst örtü sistemi (Eyice'den)

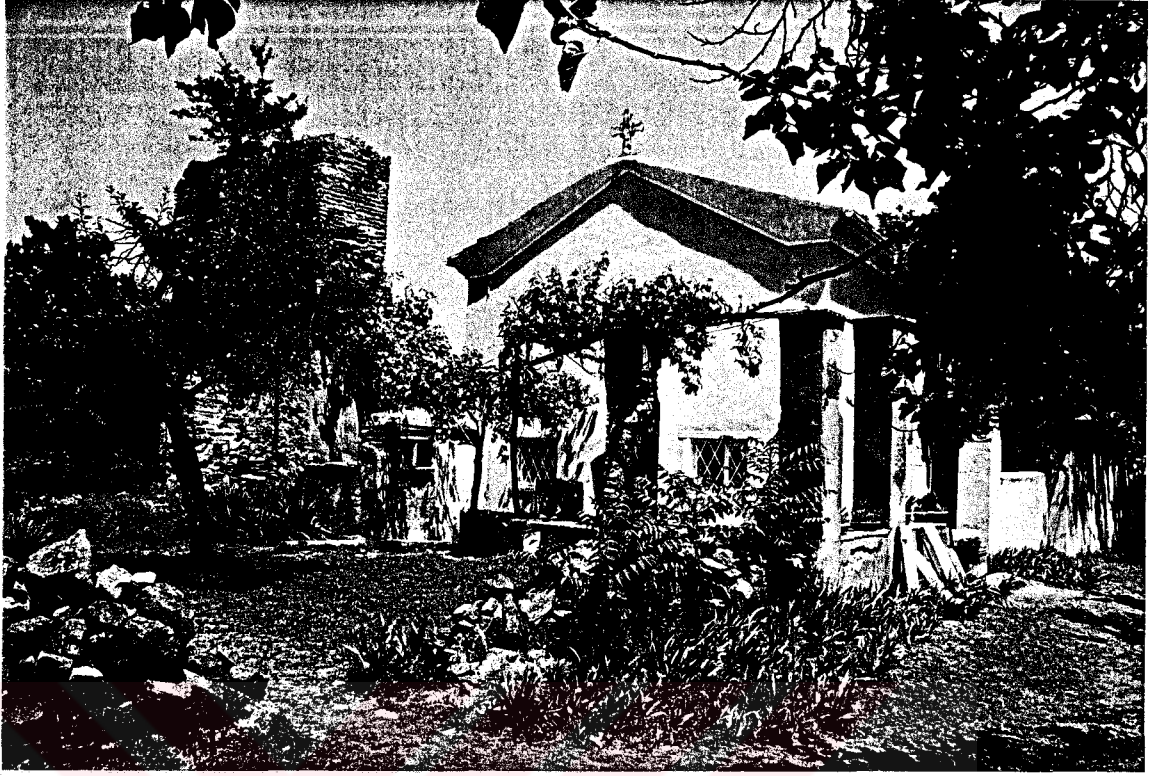

Resim 16 : Khorra Kilisesi, bir gravürde nartekslerin tonozlu örtüsü (Paspates'den)

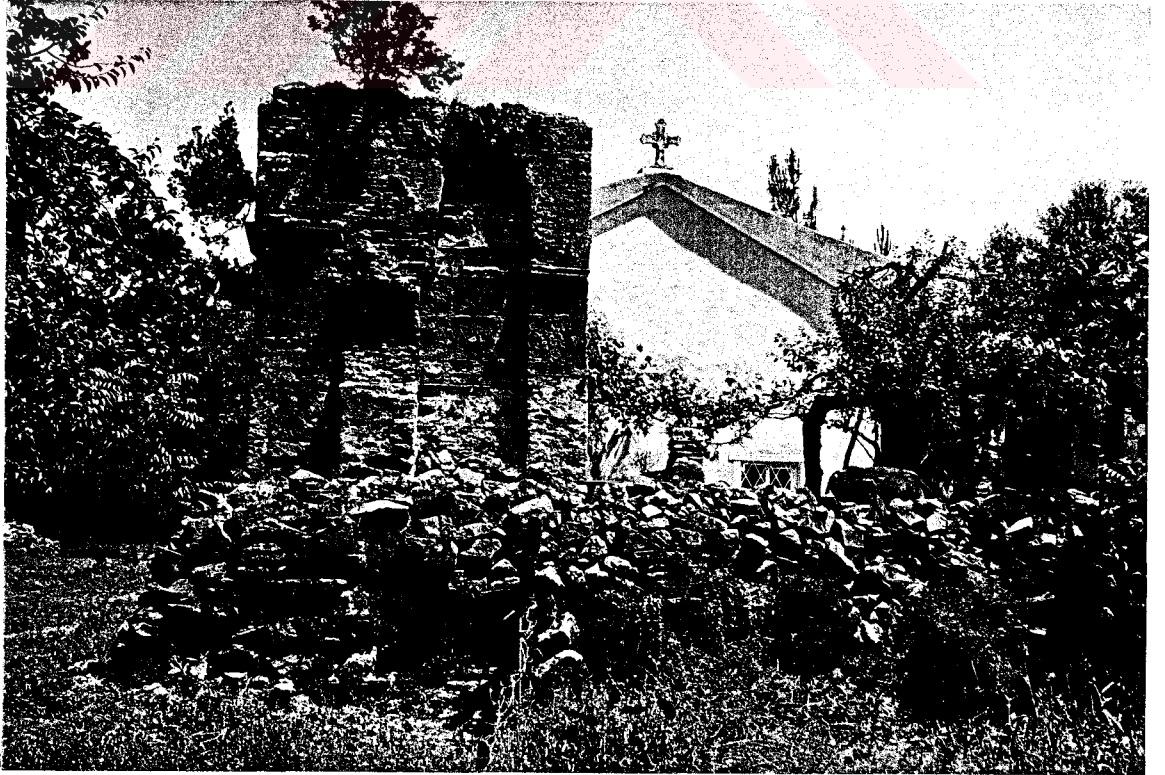

Resim 17 : Khora kilisesi, parekklesiondaki sütun başlıklarından biri(Eyice'den)

Resim 18 : Metamorphosis Kilisesi, batı cepheden yeni kilisenin görünüşü

Resim 19 : Metamorphosis Kilisesi, batı cepheden çevre duvarı görünüşü

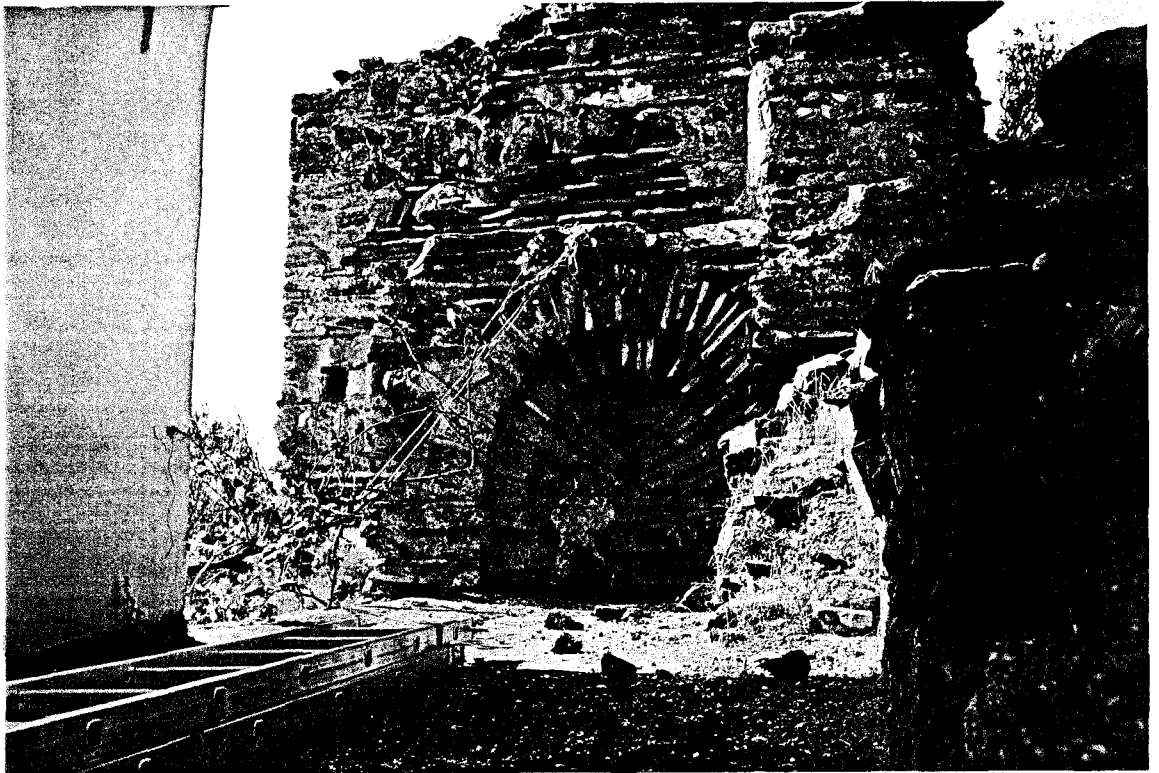
Resim 20 : Metamorphosis Kilisesi, batı giriş cephesi

Resim 21 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeybatı duvar payandası

Resim 22 : Metamorphosis Kilisesi, güneydeki diakonikon hücresinin naosa açılan kapısı

Resim 23 : Metamorphosis Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı duvarındaki üst cephe nişi

Resim 24 : Metamorphosis Kilisesi, diakonikon hücresinin bemaya açılan kapısı

Resim 25 : Metamorphosis Kilisesi, diakonikon hücresi içten görünüşü

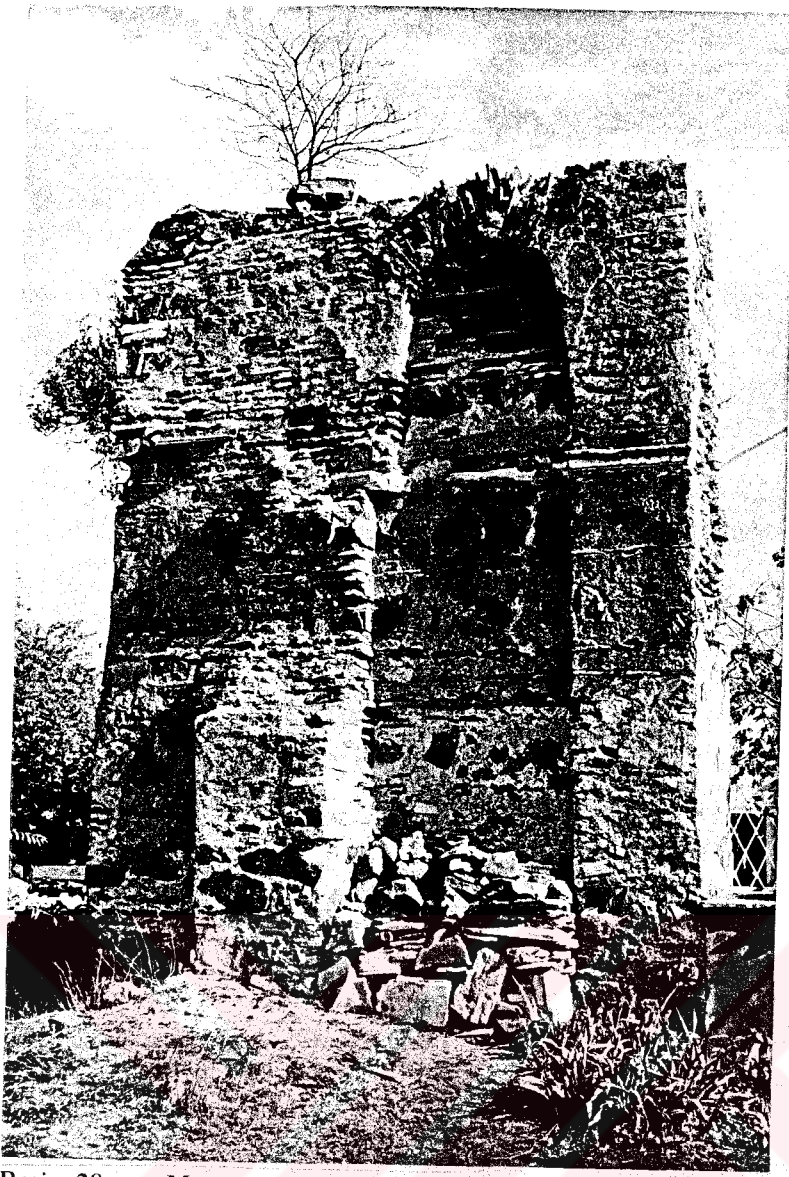

Resim 26 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeydeki prothesis hücresinin duvar kalıntısı

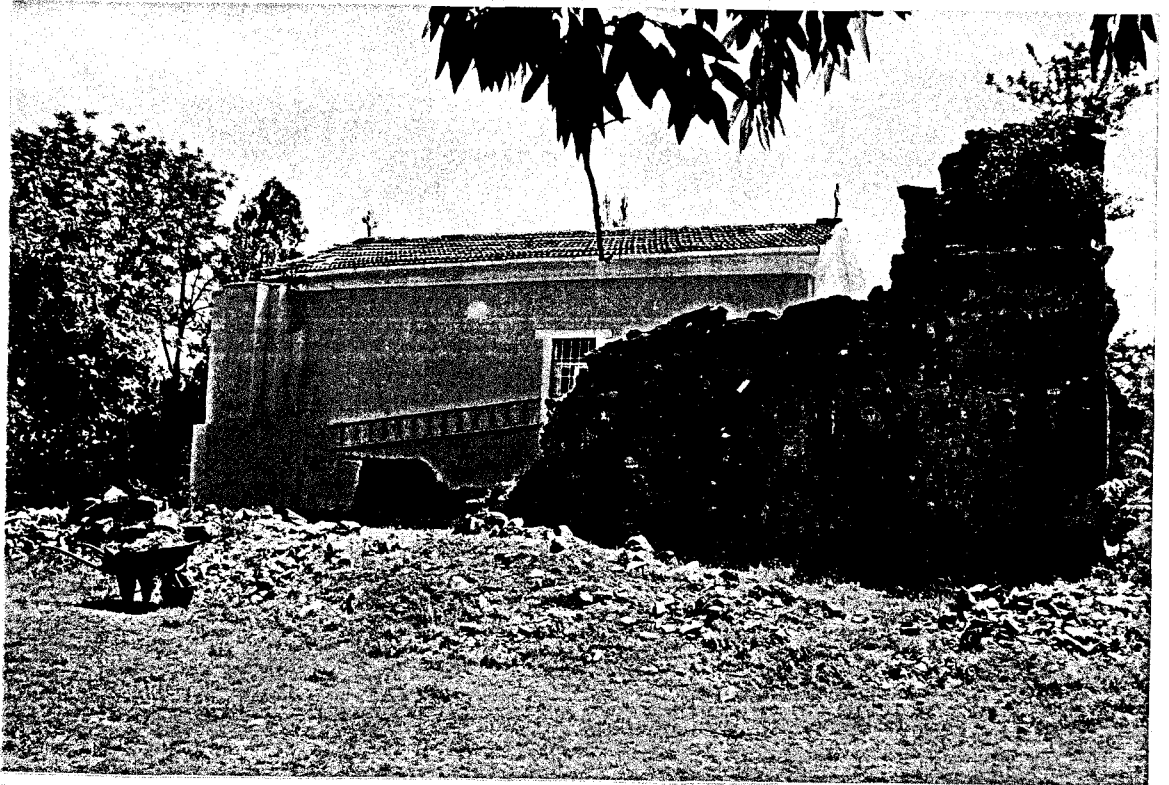

Resim 27 : Metamorphosis Kilisesi, kuzey ve kuzeybatı cephe duvarları

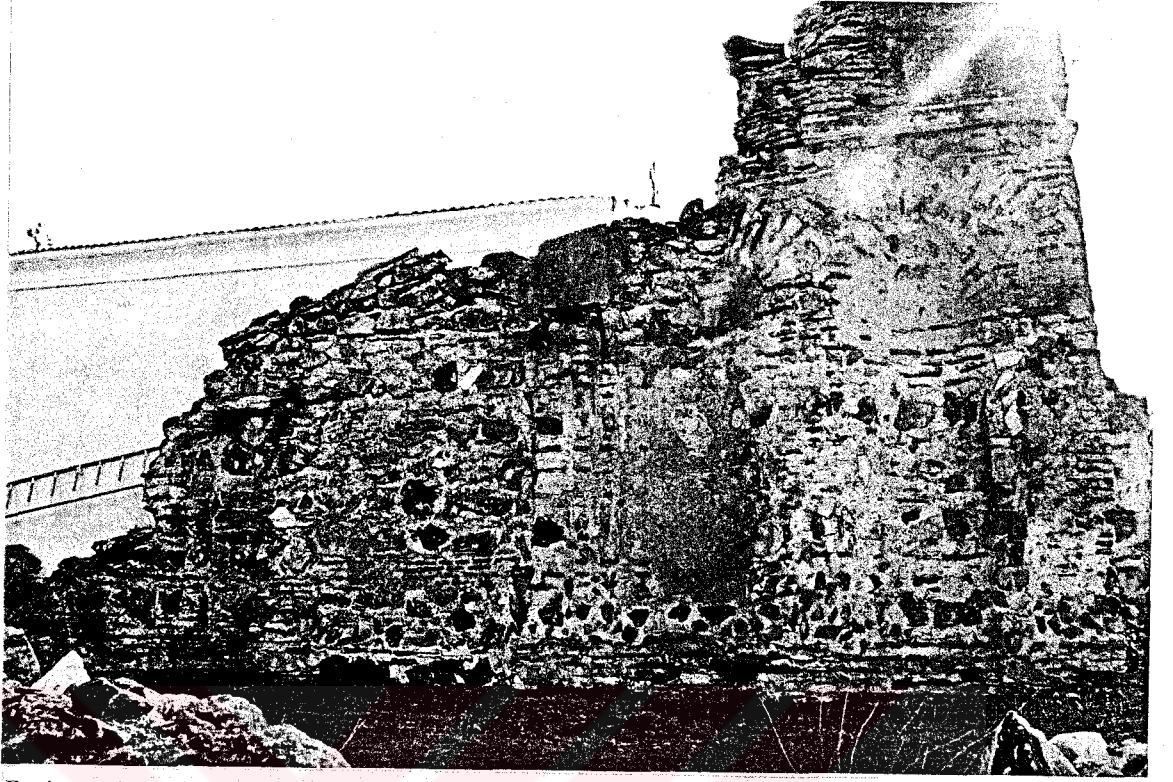

Resim 28 : Metamorphosis Kilisesi, kuzeybatı dış cephe duvarı kalıntısı

Resim 29 : Metamorphosis Kilisesi, kuzey cephe duvar kalıntısı

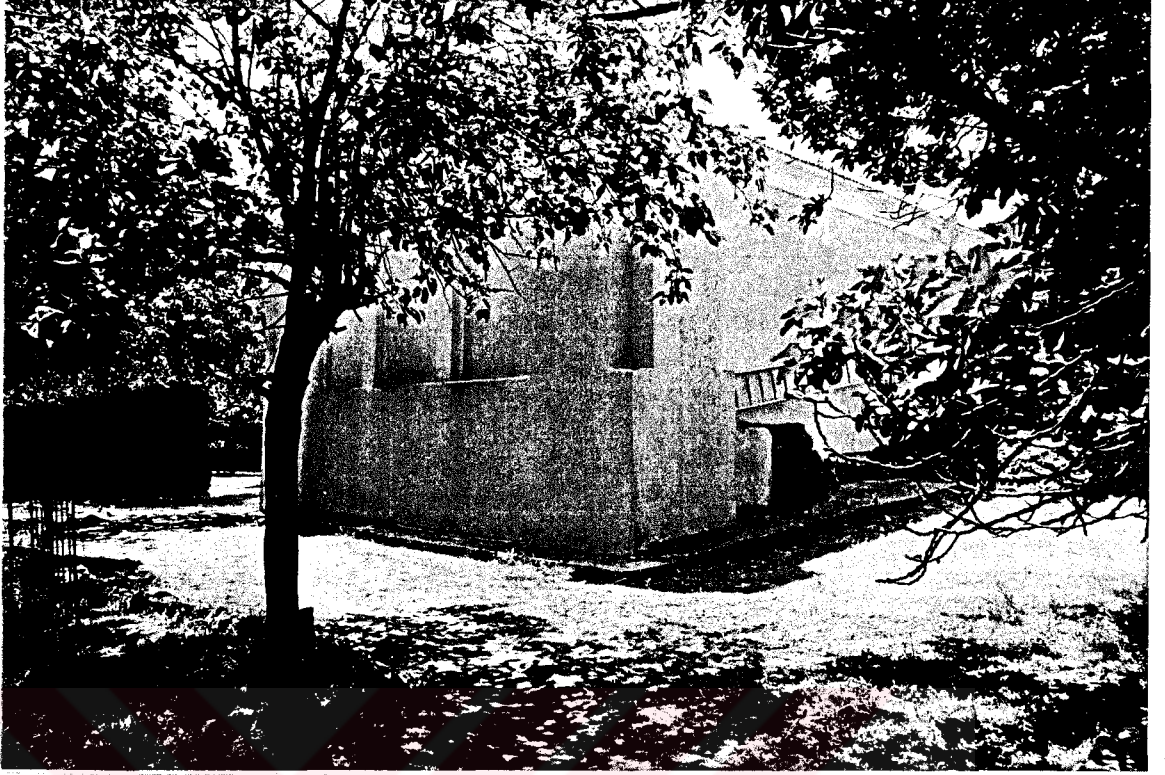

Resim 30 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan kuzey cephedeki duvar nişleri

Resim 31 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan diakonikon hücresi cephe duvarı

Resim 32 : Metamorphosis Kilisesi, dıştan doğu cephe

Resim 33 : Metamorphosis Kilisesi, kompozit başlık

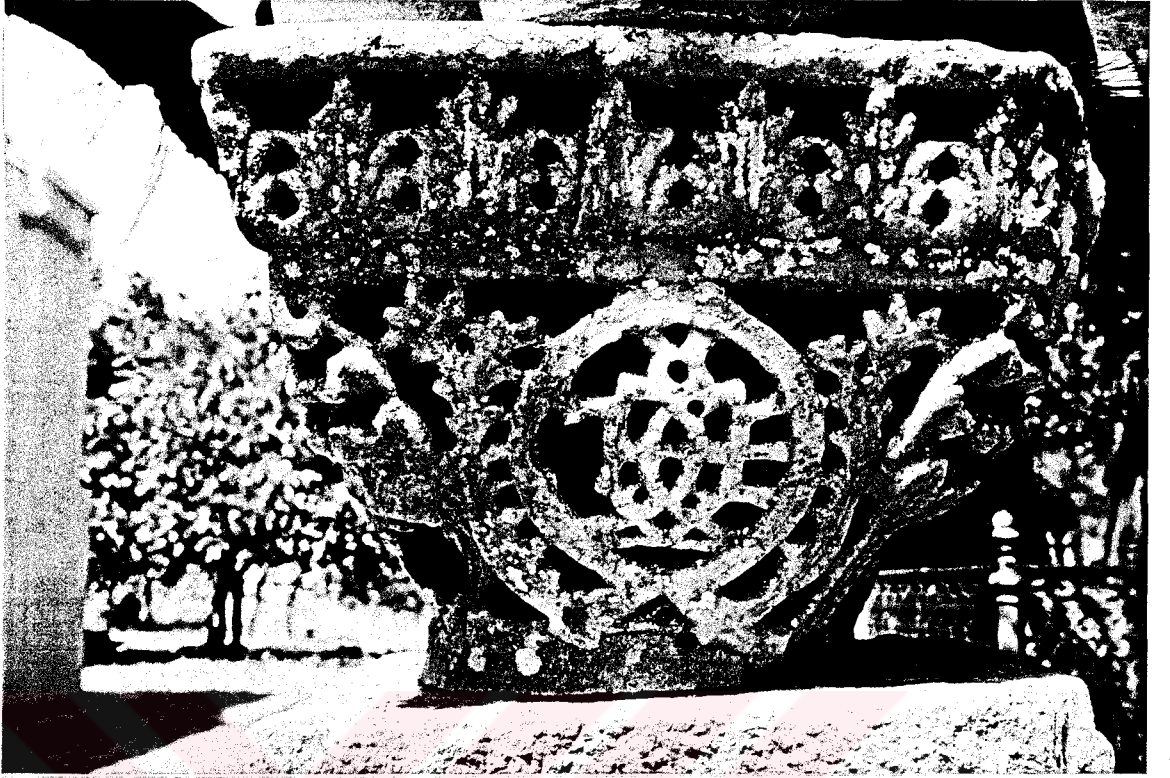

Resim 34A : Metamorphosis Kilisesi, haç motifli başlık, geometrik kompozisyon

Resim 35B : Metamorphosis Kilisesi, haç motifli başlık, haç motifi

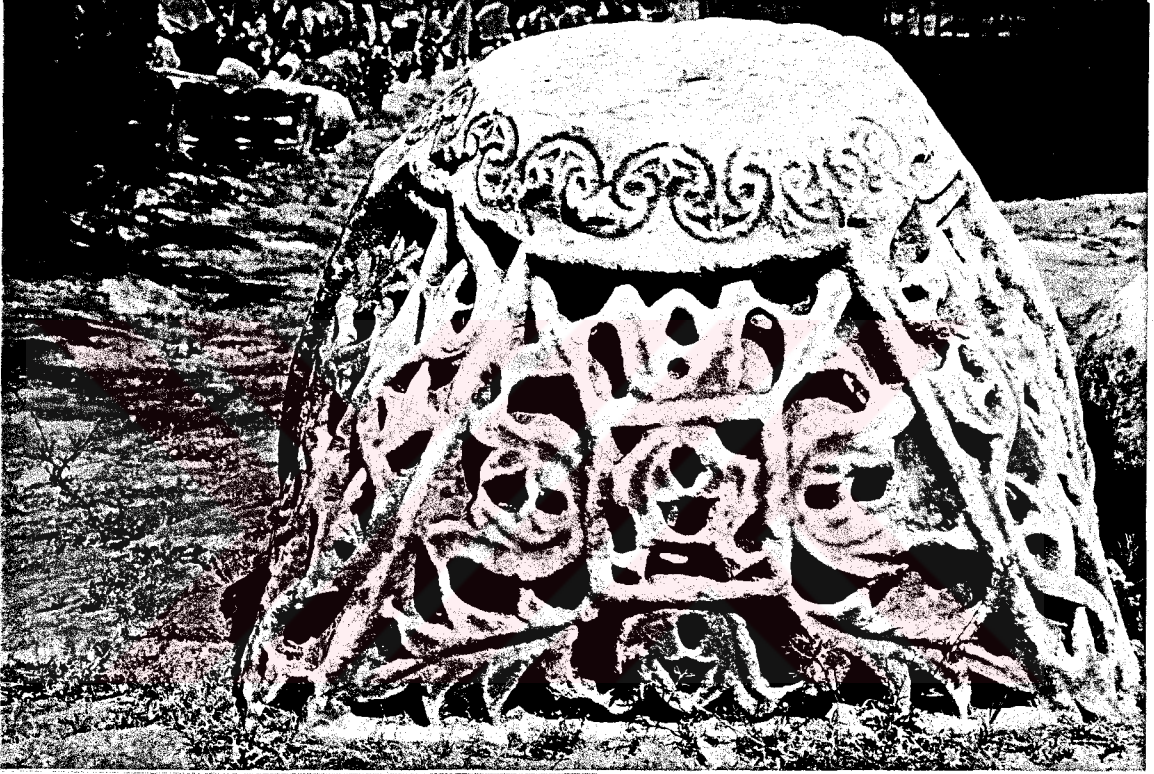

Resim 36A : Metamorphosis Kilisesi, monogramlı başlık, akanthus yaprakları

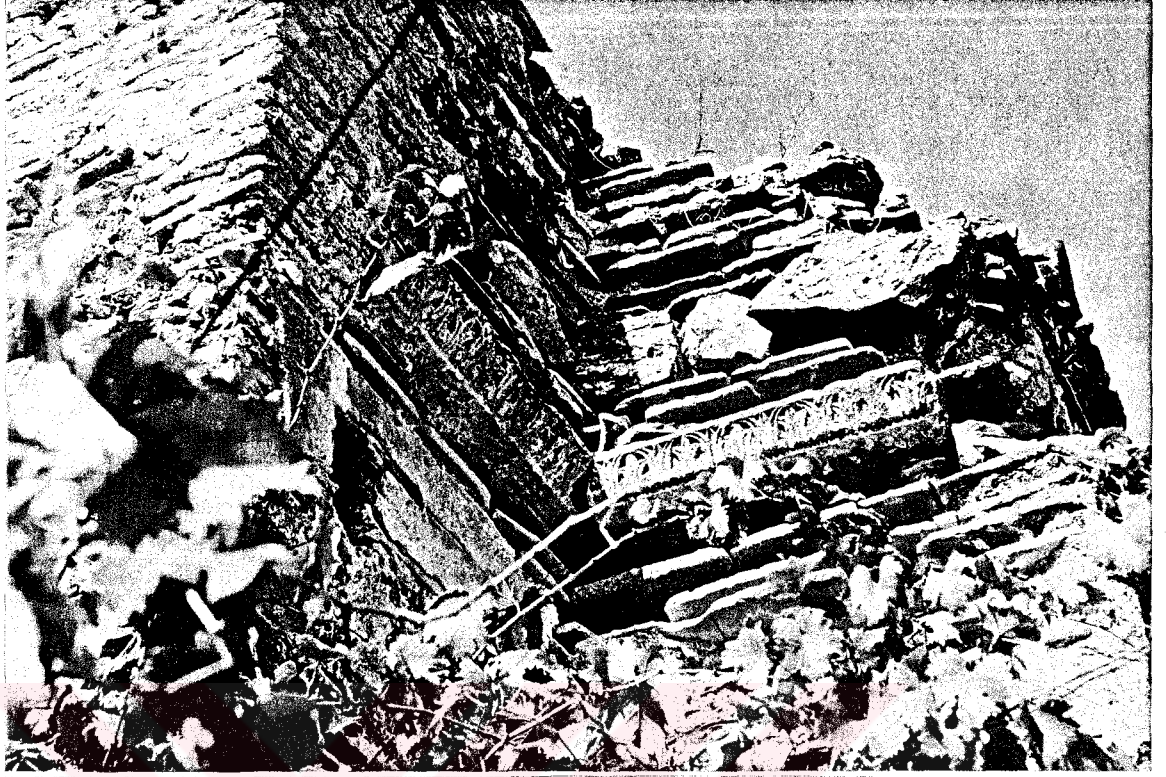

Resim 37B : Metamorphosis Kilisesi, monogramlı başlık, monogramlı yüz

Resim 38 : Metamorphosis Kilisesi, kare başlık

Resim 39 : Metamorphosis Kilisesi, duvar yüzeyindeki korniş parçaları

Resim 40 : Metamorphosis Kilisesi, korkuluk levhası

Resim 41 : Metamorphosis Kilisesi, lento yada söve parçası

Resim 42 : Metamorphosis Kilisesi, sütunce parçaları

Resim 43 : Hagios Panteleimon kilisesi, batı cephe görünüşü(Eyice'den)

Resim 44 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzeybatıdaki narteks duvar parçası

Resim 45 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naos iç mekanın güneybatı köşe duvarı

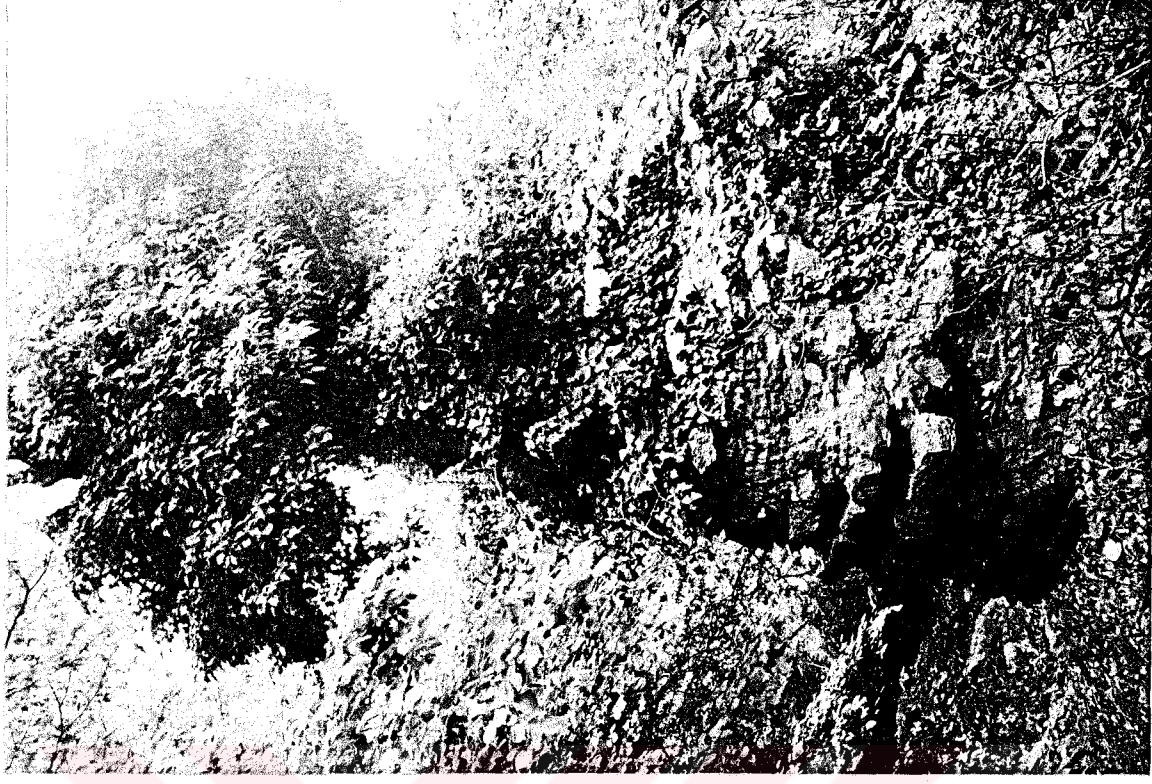

Resim 46 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naos iç mekanın kuzeybatı köşe duvarı

Resim 47 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naosun batı dış duvar parçası

Resim 48 : Hagios Panteleimon Kilisesi, naosun güneybatı dış duvar parçası

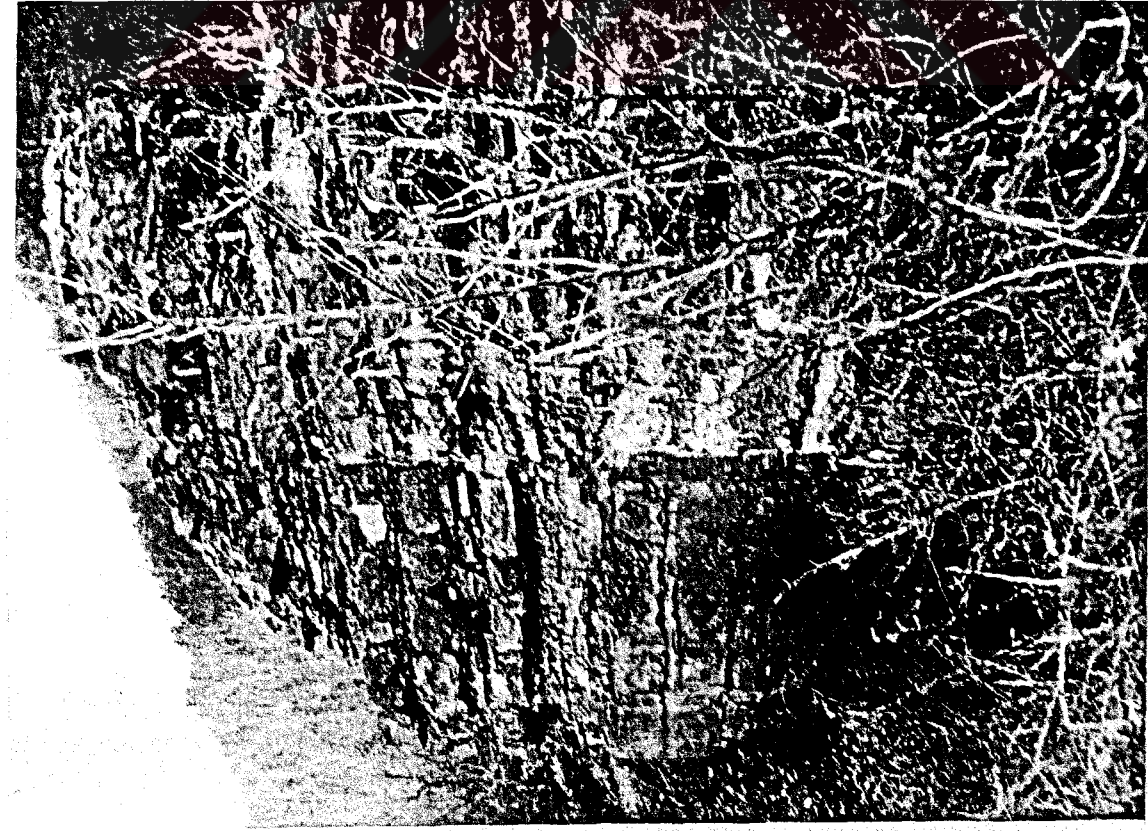

Resim 49 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzey cephe görünüşü(Eyice'den)

Resim 50 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzey cephe önündeki duvar kalıntısı

Resim 51 : Hagios Panteleimon Kilisesi, doğu apsis cephesi(Eyice'den)

Resim 52 : Hagios Panteleimon Kilisesi, kuzeydeki prothesis hücresi apsidyolüü

Resim 53 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mimari parçalar

Resim 54 : Hagios Panteleimon Kilisesi, sütun başlığı

Resim 55 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mahsenin doğu cephesi

Resim 56 : Hagios Panteleimon Kilisesi, mahsenin üst örtü geçişleri ve kapı açıklığı

Resim 57 : Kurşunlu Kilisesi, batı cephe görünüşü

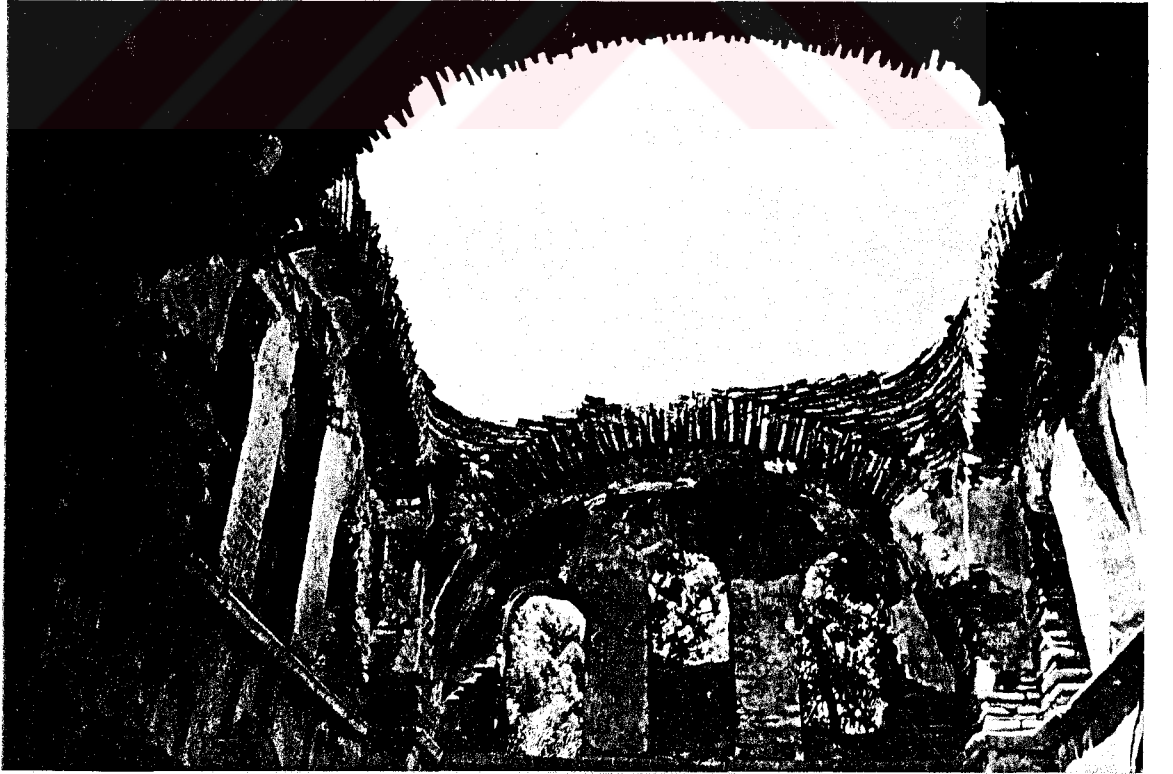

Resim 58 : Kurşunlu Kilisesi, narteksin kuzeybatı cephesi

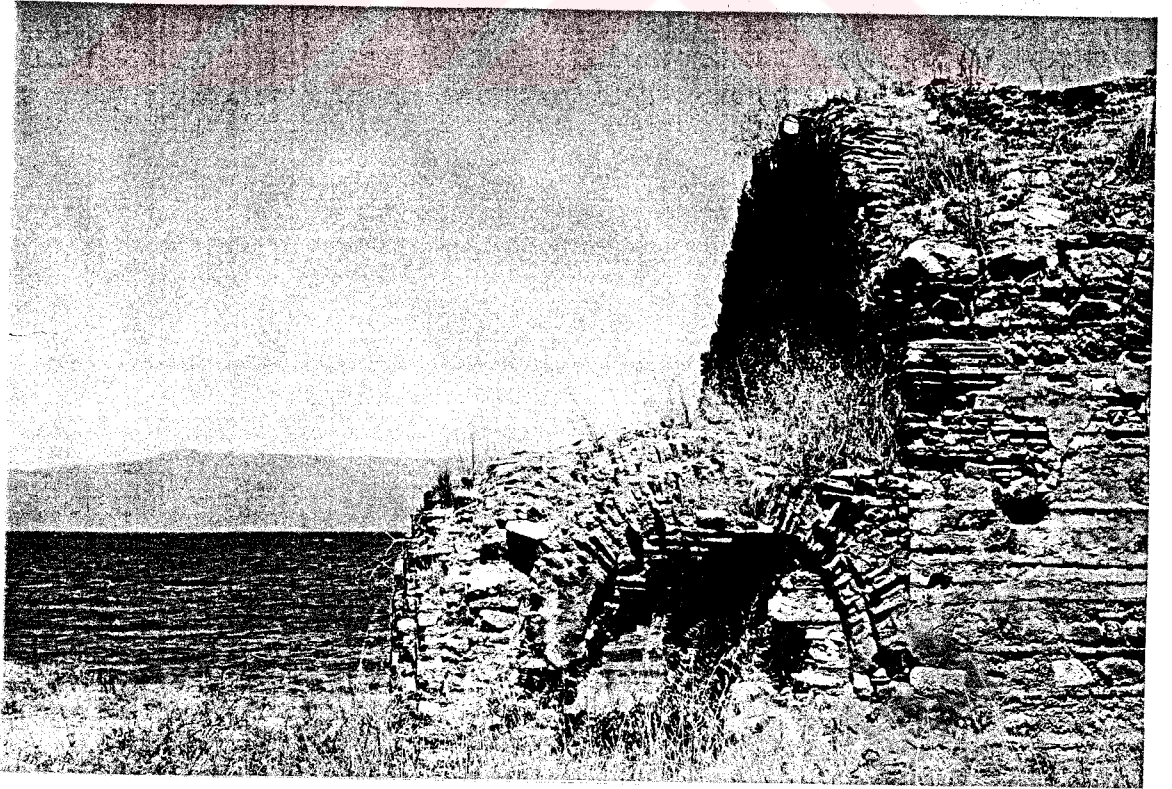
Resim 59 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe görünüşü

Resim 60 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı üst örtü sistemi

Resim 61 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanı doğu cephe görünüşü

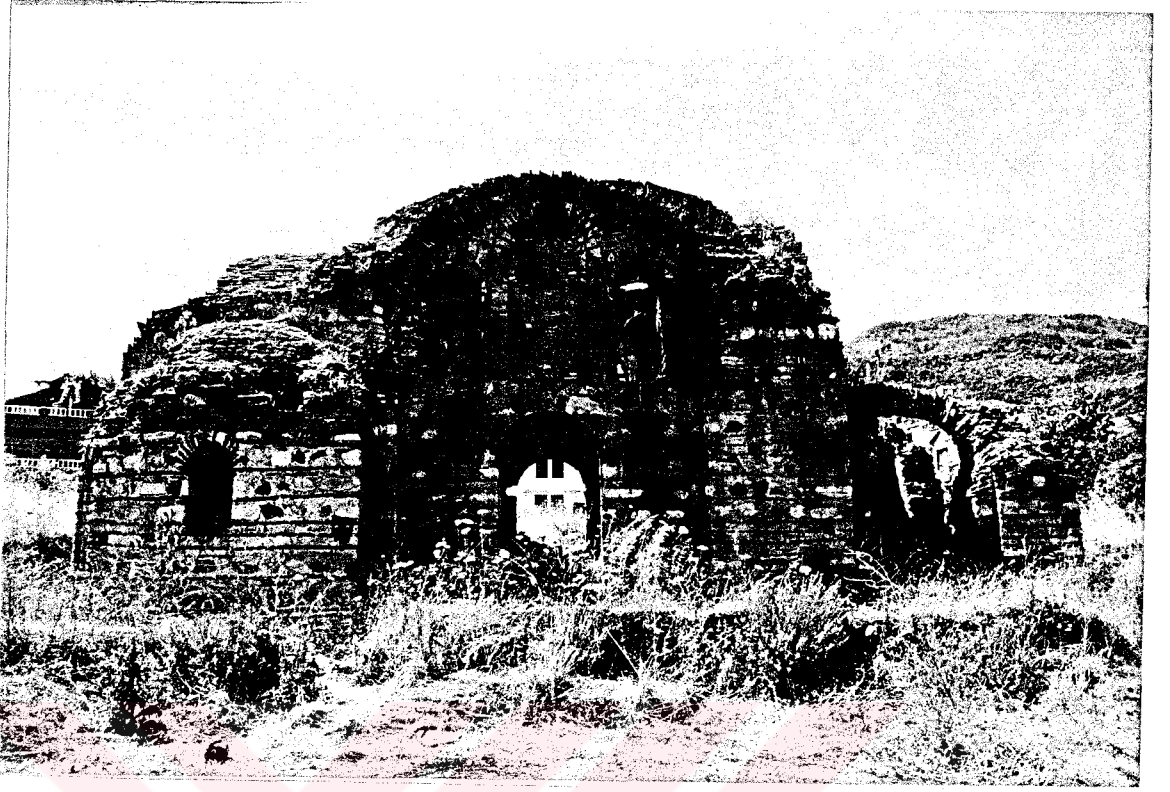

Resim 62 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan güneybatı cephe

Resim 63 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan ana apsis

Resim 64 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan kuzey cephe

Resim 65 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan kuzeydoğu cephe

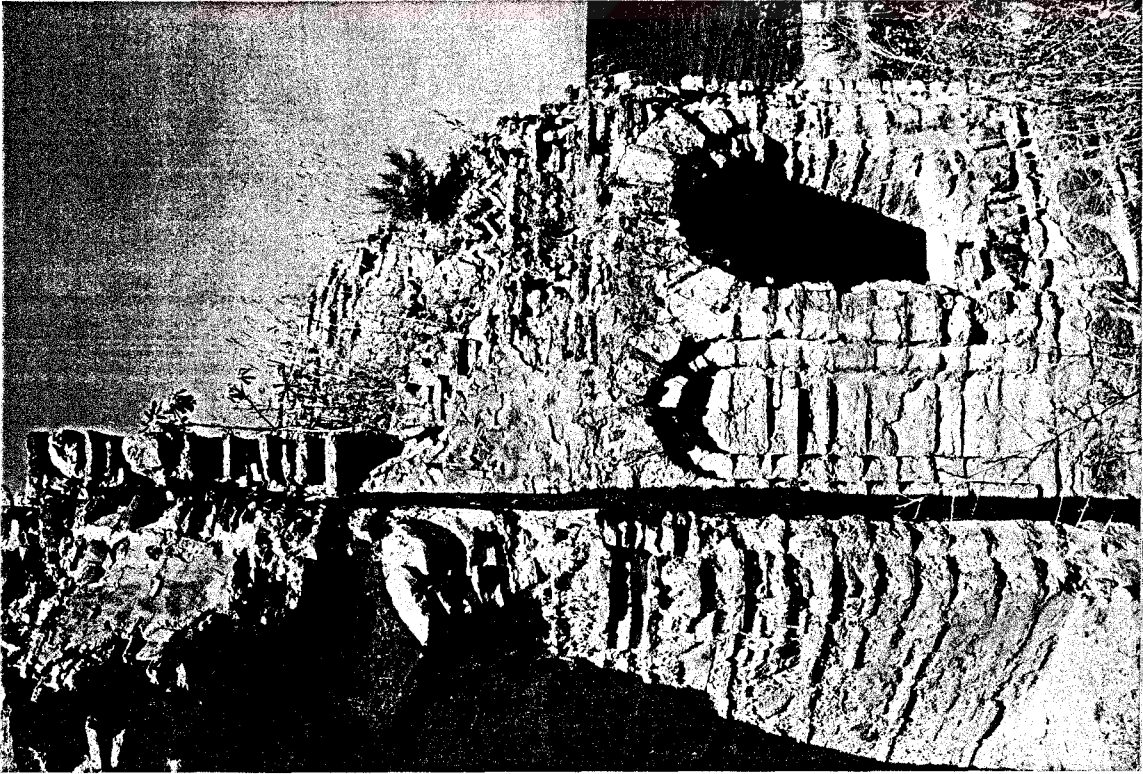

Resim 66 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan güney cephe

Resim 67 : Kurşunlu Kilisesi, dıştan doğu cephe

Resim 68 : Kurşunlu Kilisesi, doğu cephedeki tuğla düzenlemeleri

Resim 69 : Kurşunlu Kilisesi, ana apsisteki sütun ve başlıklar (Mango'dan)

Resim 70 : Kurşunlu Kilisesi, naos iç mekanında fresko kalıntısı

Resim 71 : Kurşunlu Kilisesi, piramit biçimli sütun başlığı

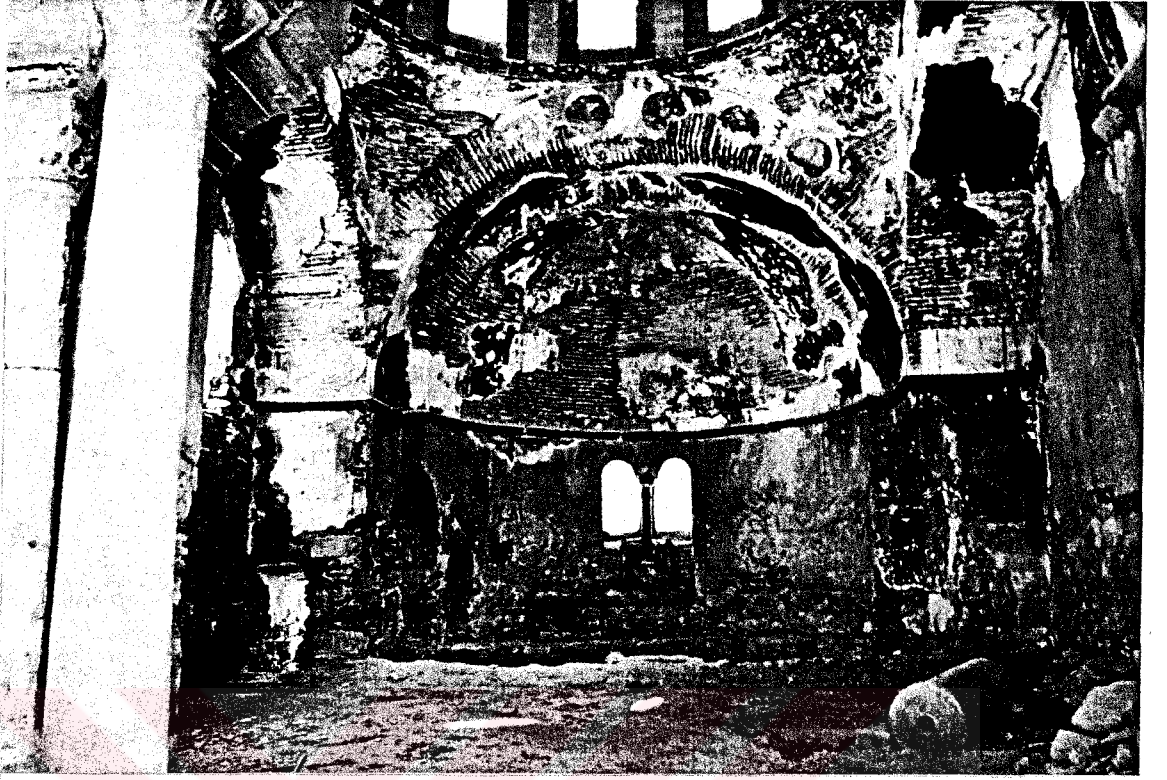
Resim 72 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan narteks kapısı

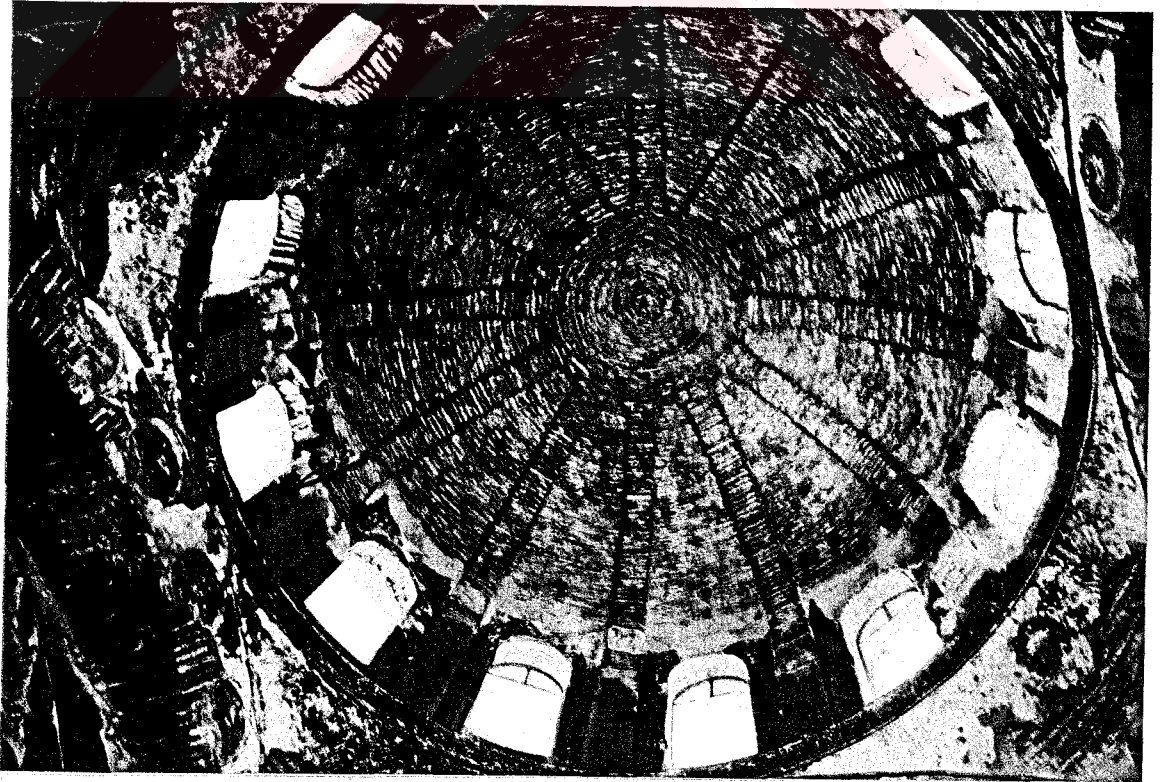
Resim 73 : Baş Melekler Kilisesi, naosa bağlanan narteks kemeri ve naos iç mekanı

Resim 74 : Baş Melekler Kilisesi, İçten narteks kubbesi

Resim 75 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı ve kuzeydoğu- kuzeybatı köşe duvarları

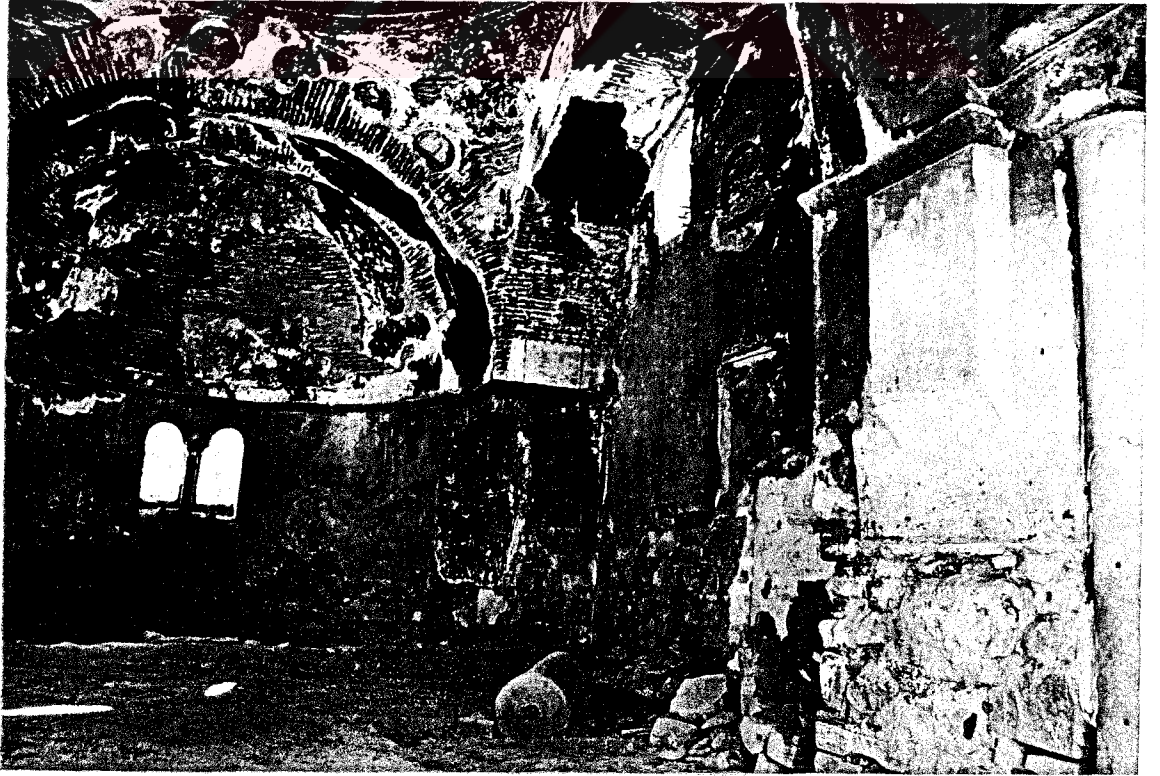

Resim 76 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı merkez kubbesi

Resim 77 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı kuzey duvarı

Resim 78 : Baş Melekler Kilisesi, naos iç mekanı güney duvarı

Resim 79 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan güney cephe duvarı

Resim 80 : Baş Melekler Kilisesi, batıdan dış cepheler ve çevre duvarı

Resim 81 : Baş Melekler Kilisesi, dıştan doğu cephe görünüşü

Resim 82 : Baş Melekler Kilisesi, narteksteki başlıklar

Resim 83 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe görünüşü

Resim 84 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı

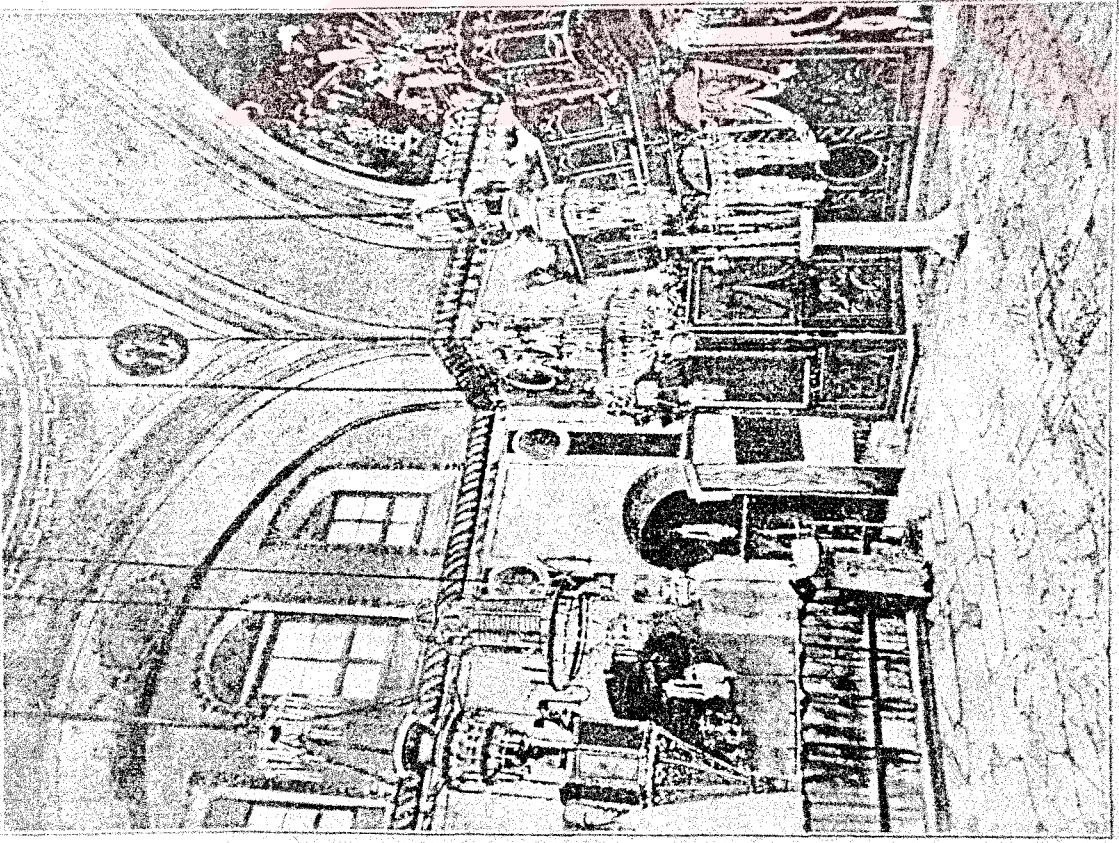

Resim 85 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı

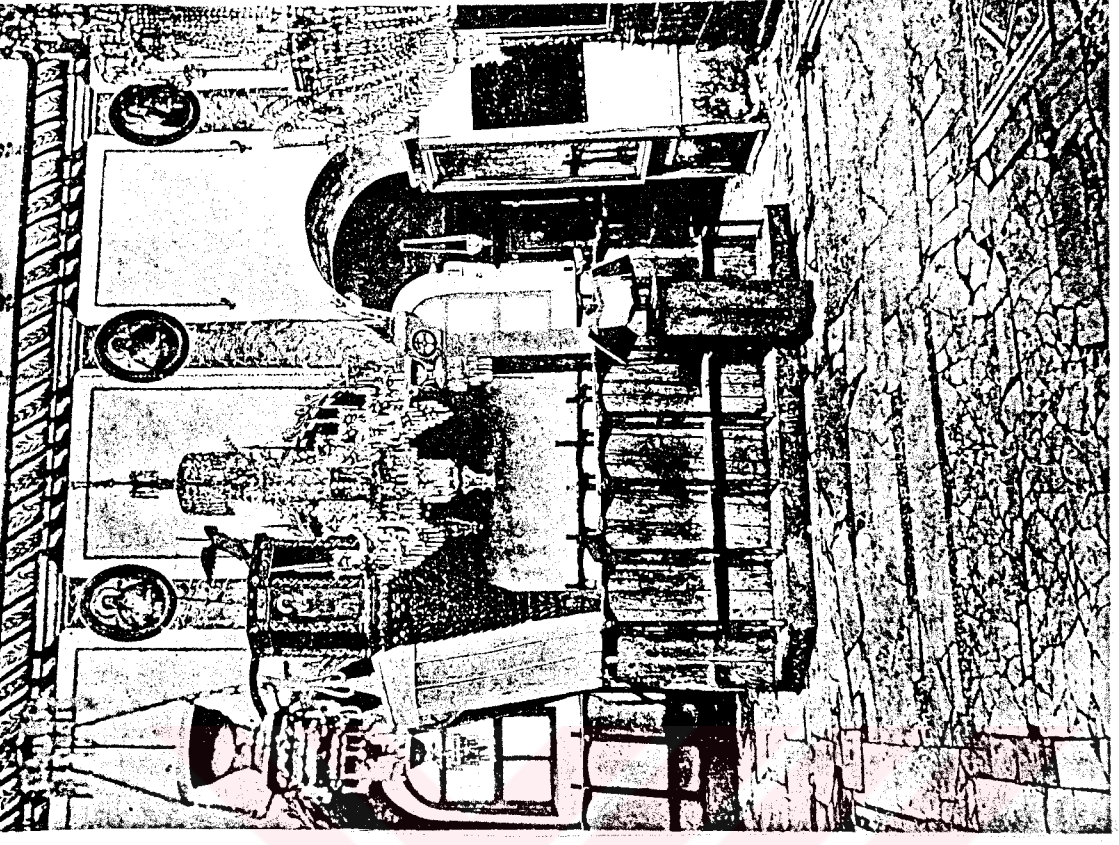

Resim 86 : Koimesis Kilisesi, kuzey yan koridorun kuzey duvarı

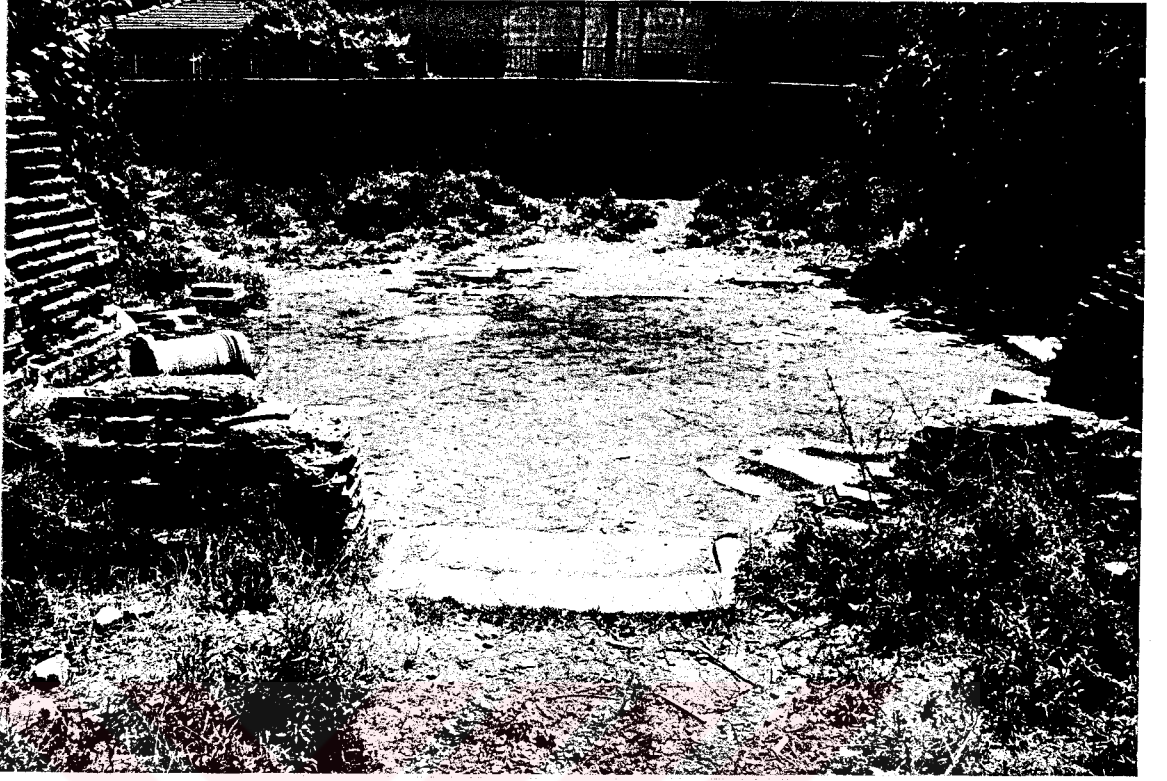

Resim 87 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı kubbeyi taşıyan kemerler (Schmit'den)

Resim 88 : Koimesis Kilisesi, yan koridor ve iç mekan görünüşü (Schmit'den)

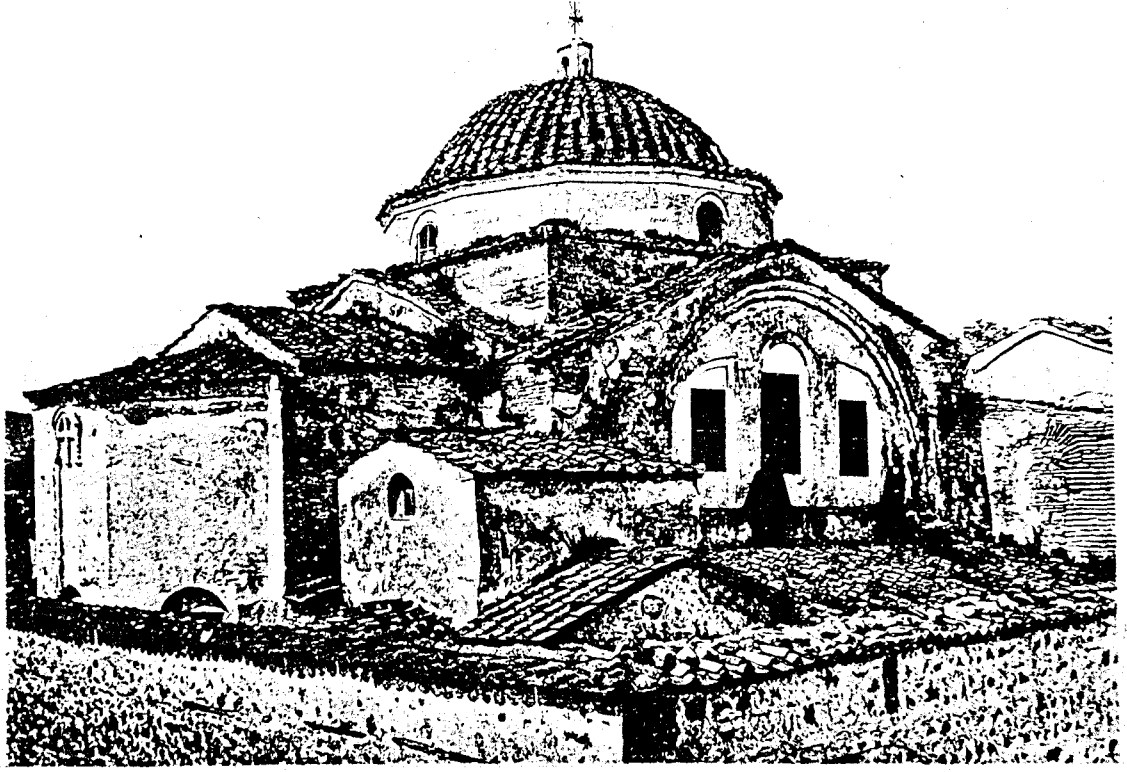

Resim 89 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı batıdan apside bakış

Resim 90 : Koimesis Kilisesi, dıştan batı narteks cephesi (Schmit'den)

Resim 91 : Koimesis Kilisesi, dıştan üst örtü sistemi (Schmit'den)

Resim 92 : Koimesis Kilisesi, dıştan doğu cephe görünüşü(Schmit'den)

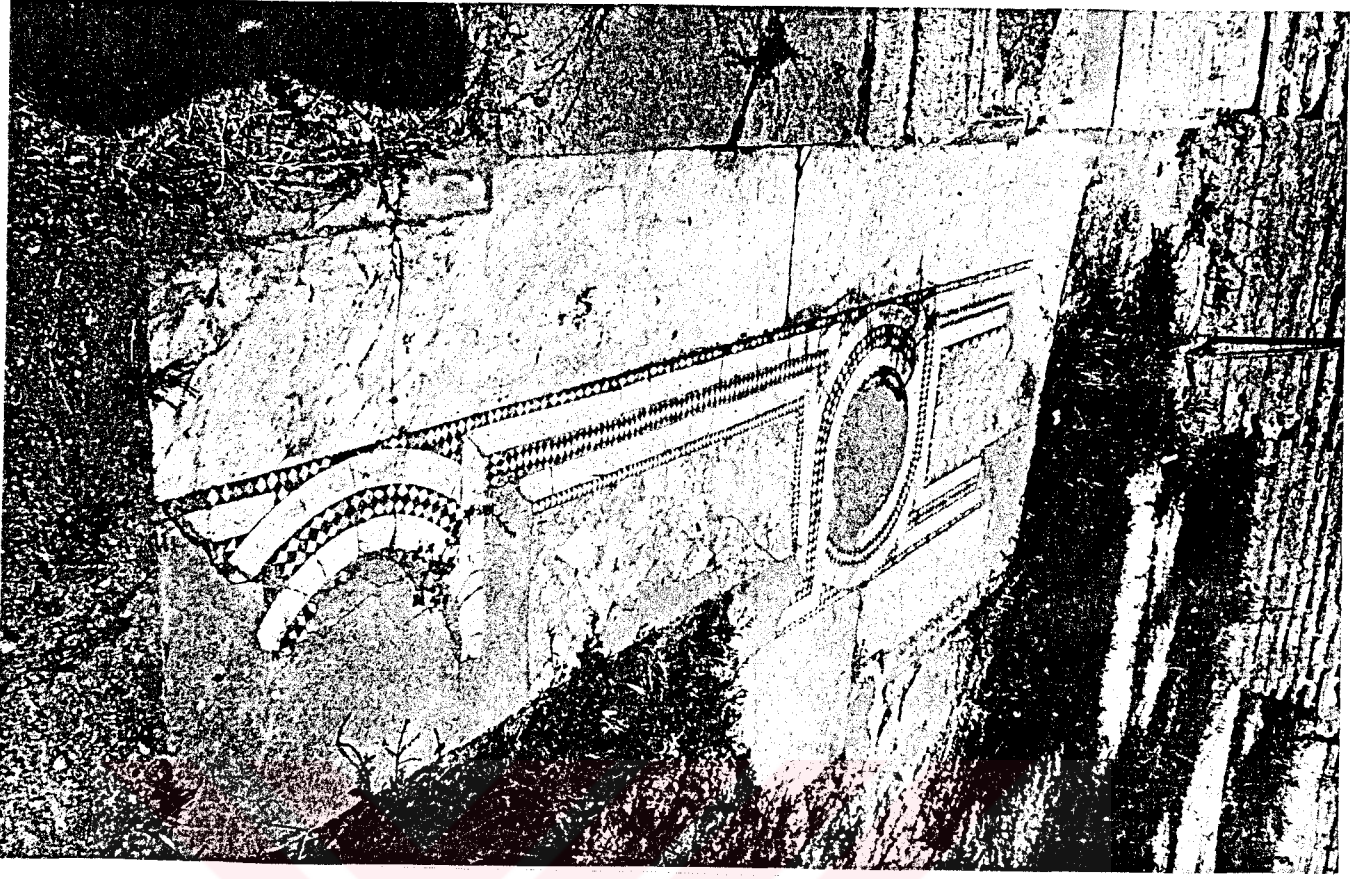

Resim 93 : Koimesis Kilisesi, duvar örgüsü

Resim 94 : Koimesis Kilisesi, paye kaidesi

Resim 95 : Koimesis Kilisesi, naos iç mekanı zemin mozaïği(Işın'dan)

Resim 96 : Koimesis Kilisesi, duvar mozaïğinden bir örnek(Wulf)

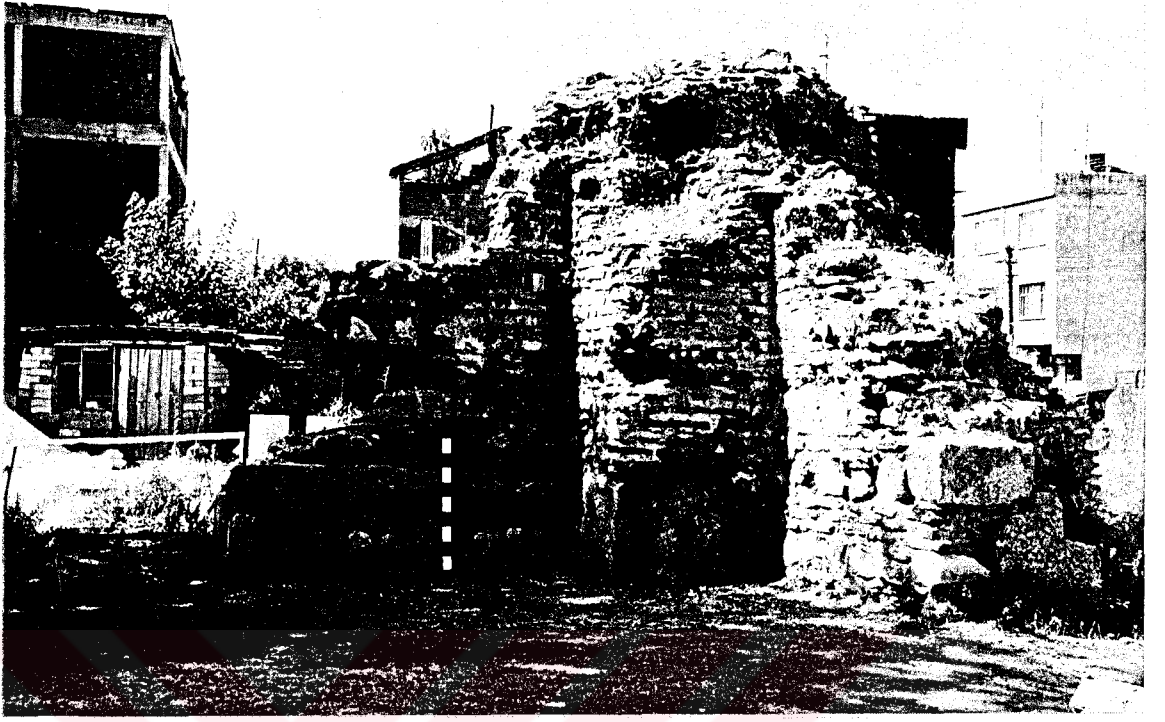

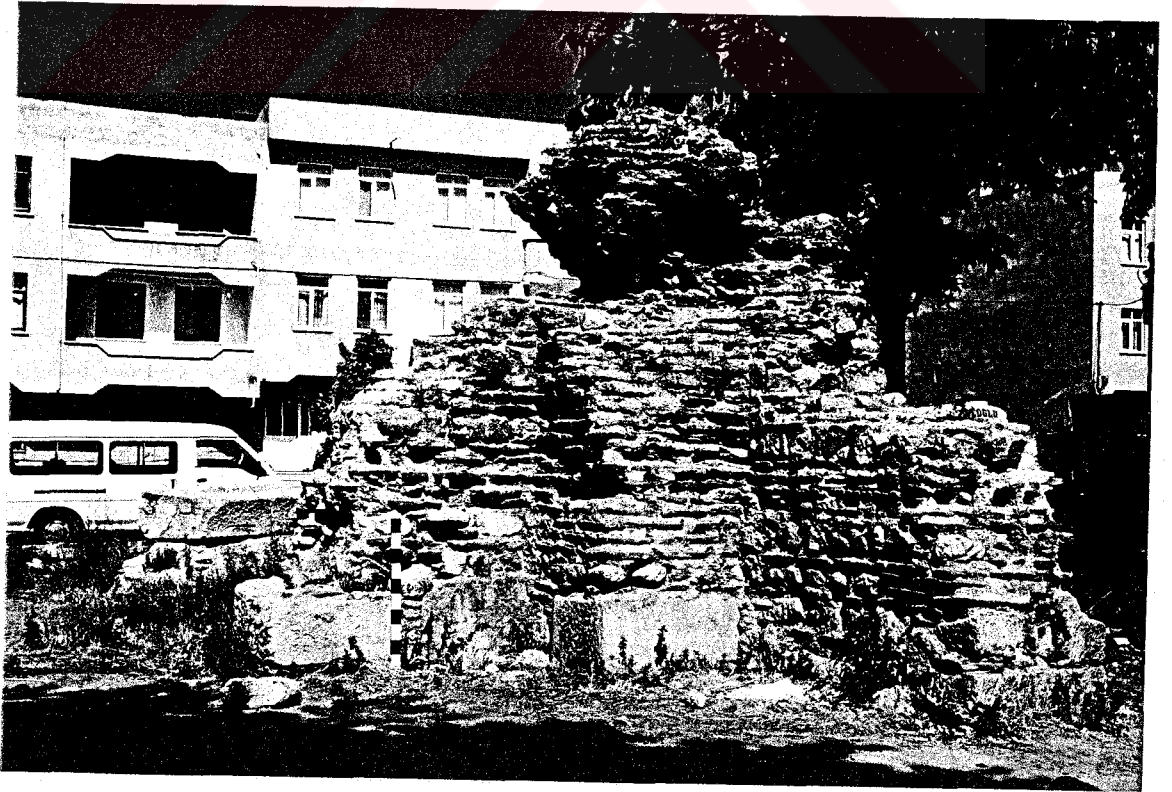
Resim 97 : Yenişehirkapı Kilisesi, batı cephe görünüşü

Resim 98 : Yenişehirkapı Kilisesi, narteksten naosa geçiş

Resim 99 : Yenisehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı

Resim 100 : Yenisehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı

Resim 101 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı güney cephe duvarı

Resim 102 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı kuzey cephe duvarı

Resim 103 : Yenişehirkapı Kilisesi, naos iç mekanı apsis yarım yuvarlağı

Resim 104 : Yenişehirkapı Kilisesi, içten kuzey yan koridor apsisi

Resim 105 : Yenisehirkapı Kilisesi, kuzey yan koridordan kuzeybatıya bakış

Resim 106 : Yenisehirkapı Kilisesi, dıştan kuzeybatı köşe duvarı

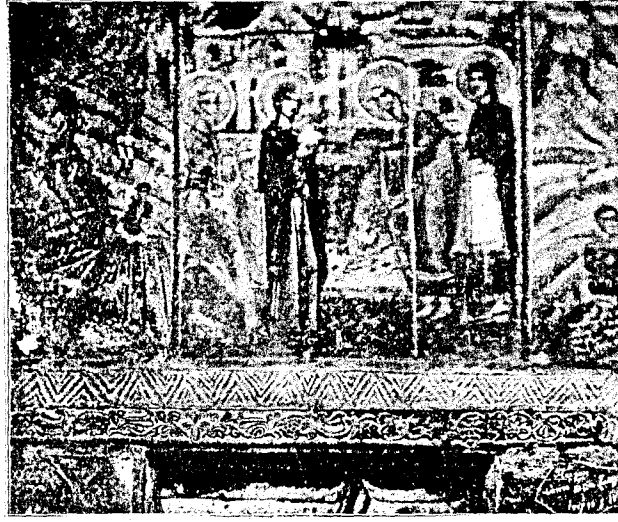

Resim 107 : Yenişehirkapı Kilisesi, duvar dokusu

Resim 108 : Yenişehirkapı Kilisesi, mozaik döşeme parçası

Resim 109 : Hagios Stephanos kilisesi, fresko kalıntısı (Rott'dan)

Resim 110 : Güney Martyrion, batı cephe dıştan görünüş

Resim 111 : Güney Martyrion, iç mekan güney cephe köşe duvarları

Resim 112 : Güney Martyrion, iç mekan üst örtü sistemi

Resim 113 : Güney Martyrion, iç mekan doğudan batıya bakış

Resim 114 : Güney Martyrion, iç mekan köşe duvarları içindeki nişlerden biri

Resim 115 : Güney Martyrion, dıştan kuzey cephe

Resim 116 : Güney Martyrion, dıştan doğu cephe

Resim 117 : Çiftte Martyrion, genel görünüş

Resim 118 : Çiftte Martyrion, kuzeydeki yapı, iç mekan köşe duvarları

Resim 119 : Çiftte Martyrion, güneydeki yapı, iç mekan köşe duvarları

Resim 120 : Çiftte Martyrion, iki yapı arasındaki açıklık

Resim 121 : Çiftte Martyrion, kuzeydeki yapı, kuzey dış cephesi

Resim 122 : Arap Evliyası Şapeli, batı cephe görünüşü

Resim 123 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı batıdan apside bakış

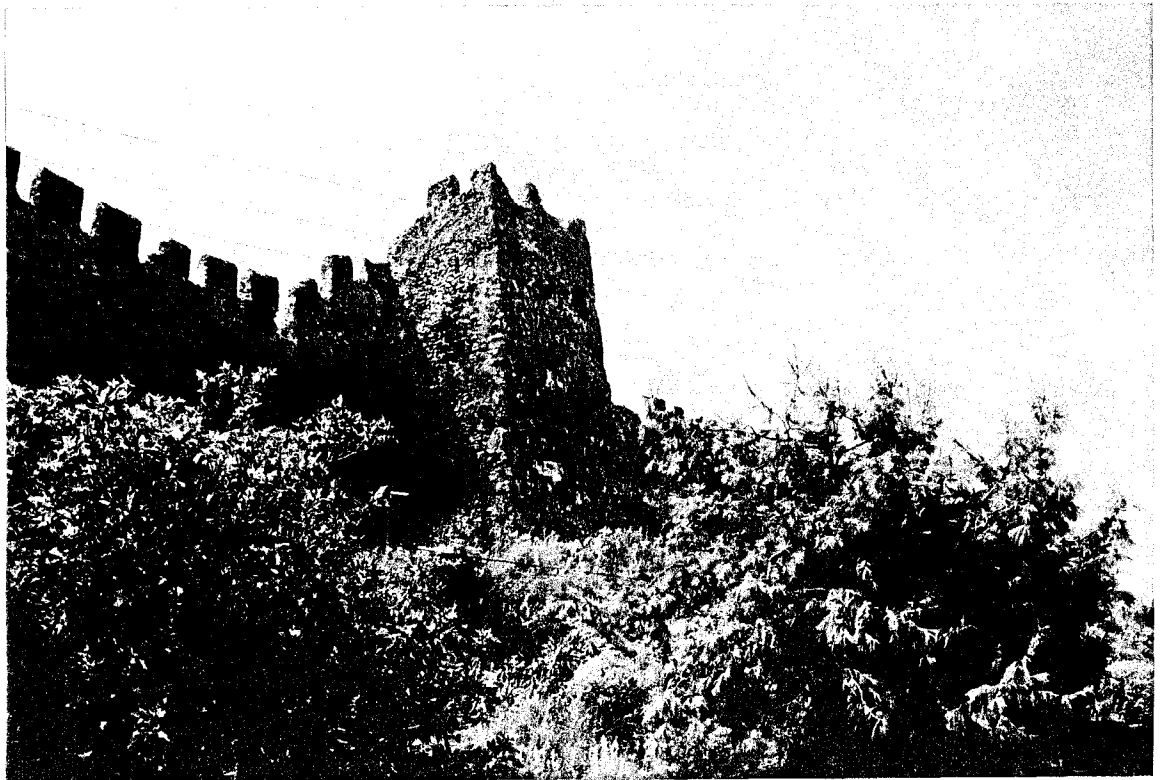
Resim 124 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı batı giriş kapısı

Resim 125 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı merkez kubbesi

Resim 126 : Arap Evliyası Şapeli, naos iç mekanı kuzey duvarı

Resim 127 : Arap Evliyası Şapeli, dıştan doğu cephe görünüşü

Resim 128 : Arap Evliyası Şapeli, batı giriş cephesi alınlığı

Resim 129 : Cilvarado Burnu Şapeli, dıştan güneybatı cephesi görünüşü

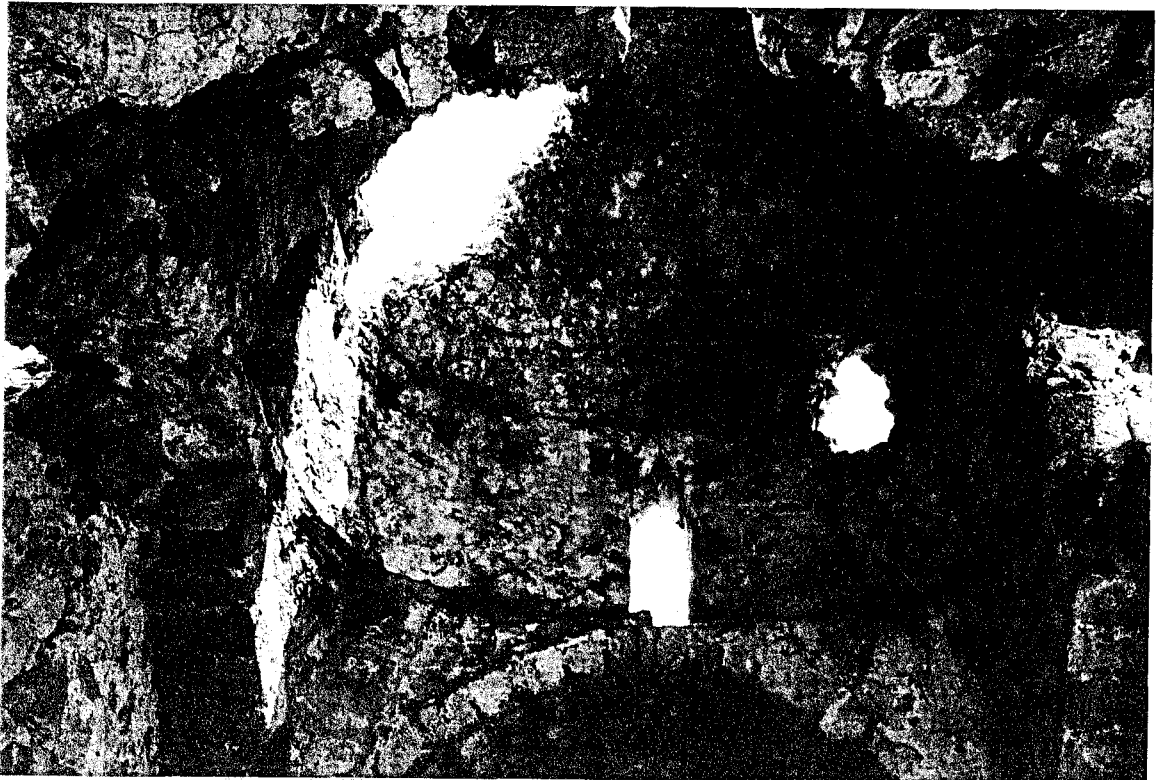

Resim 130 : Cilvarado Burnu Şapeli, naos iç mekanı batı cephe görünüşü

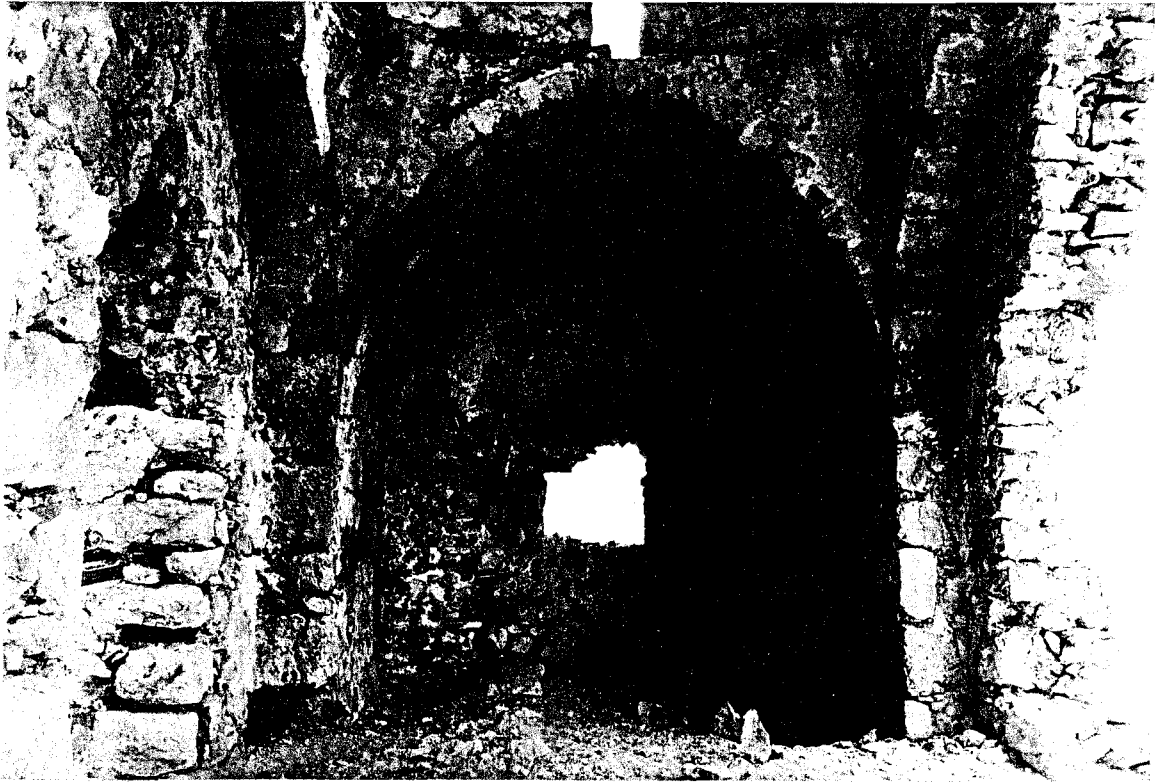

Resim 131 : Cilvarado Burnu Şapeli, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı

Resim 132 : Cilvarado Burnu Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi

Resim 133 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı batıdan apside bakış

Resim 134 : Cilvardo Burnu Şapeli, naos iç mekanı yıkık güney duvarı

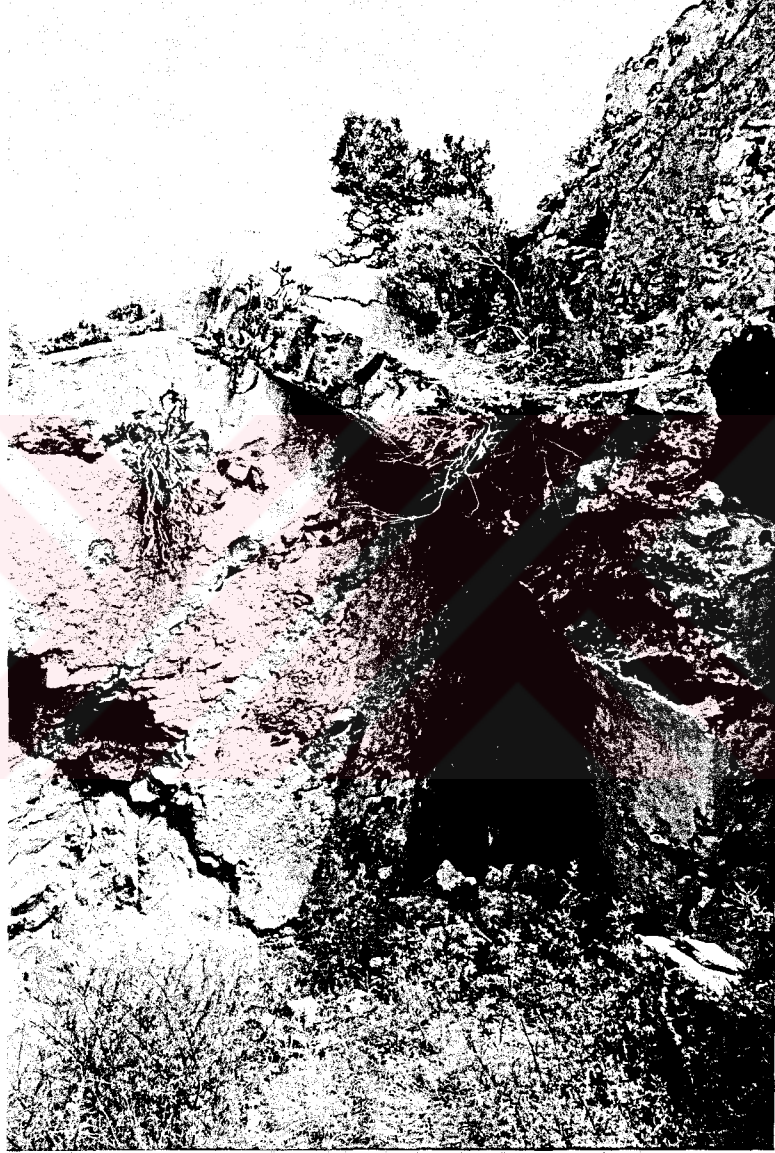

Resim 135 : Cilvarado Burnu Şapeli, naos iç mekanı kuzey cephe

Resim 136 : Cilvarado Burnu Şapeli, dıştan üst örtü sistemi

Resim 137 : Cilvardo Burnu Şapeli, yan mekan üst örtü geçişi

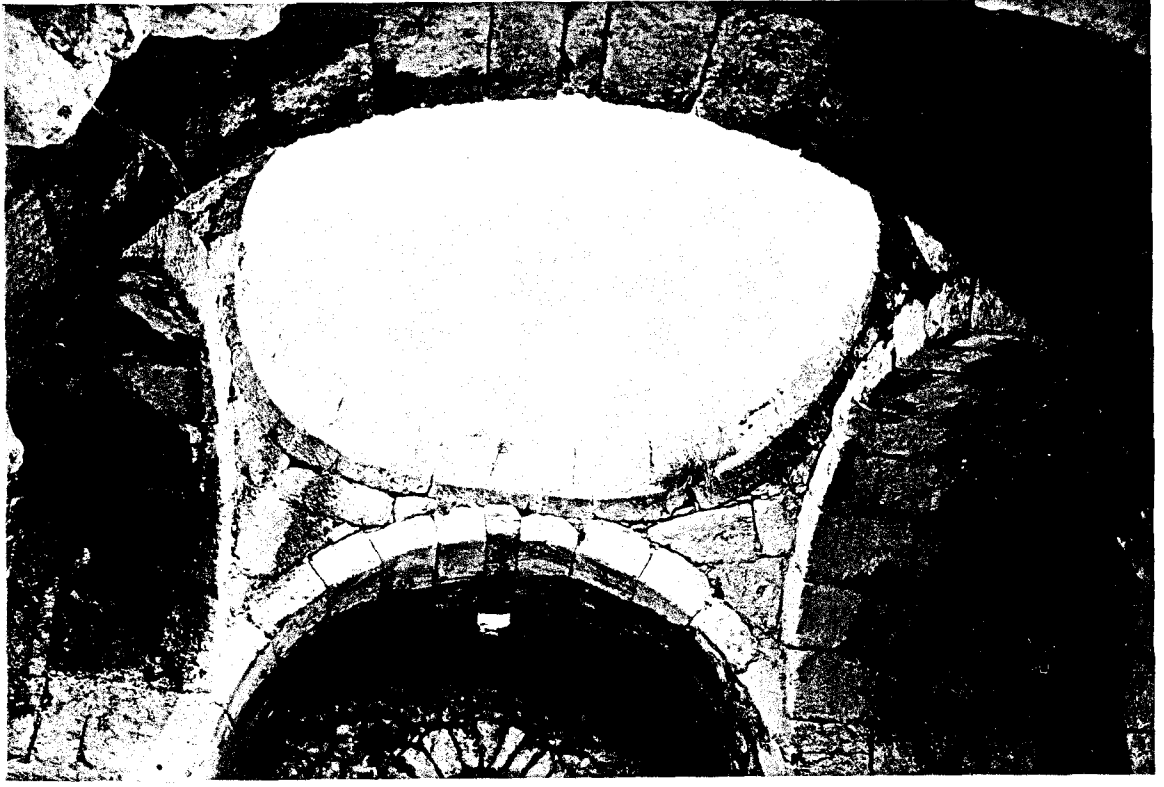

Resim 138 : Boğsak Adası Şapeli, kuzeybatıdan görünüş

Resim 139 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı köşe duvarları

Resim 140 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi

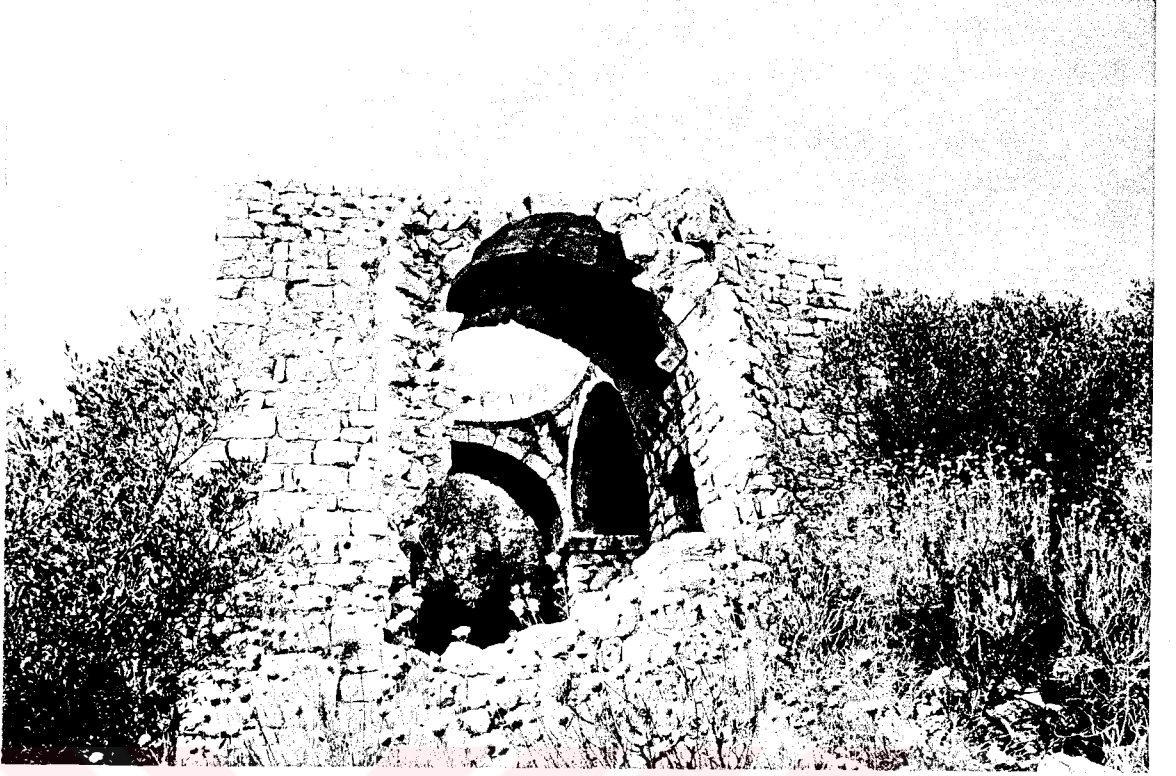

Resim 141 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı güneybatı köşe duvarı

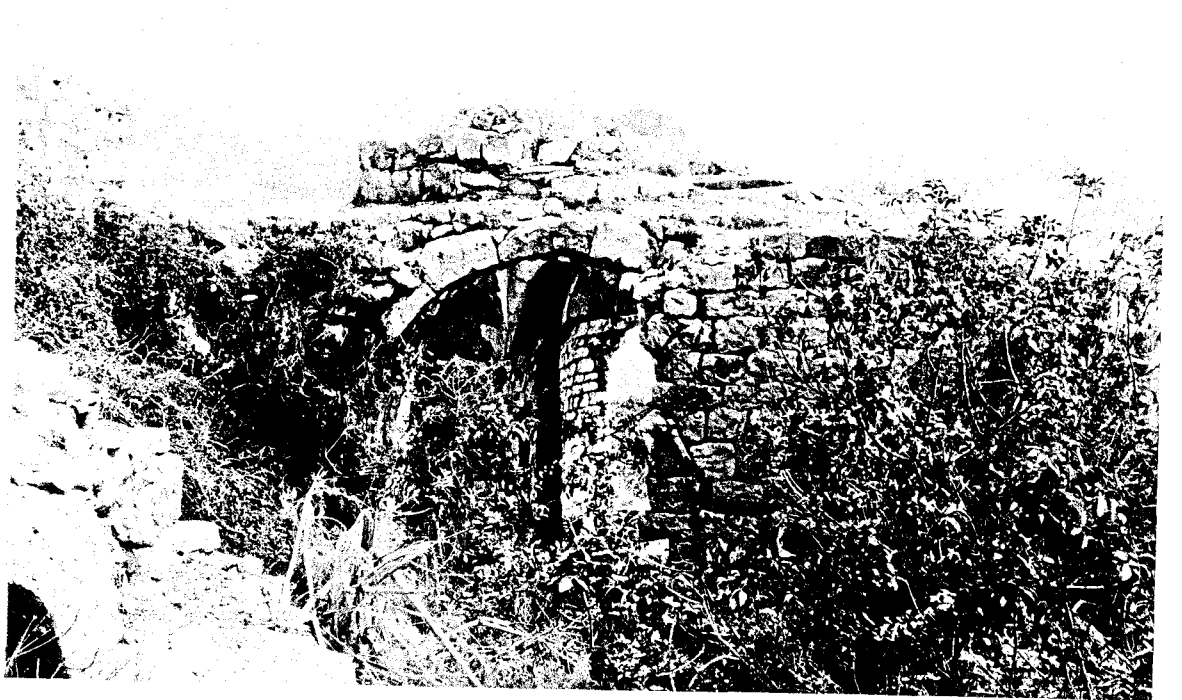

Resim 142 : Boğsak Adası Şapeli, naos iç mekanı apsise bakış

Resim 143 : Boğsak Adası Şapeli, dıştan apsis cephesi

Resim 144 : Boğsak Adası Şapeli, dıştan üst örtü sistemi

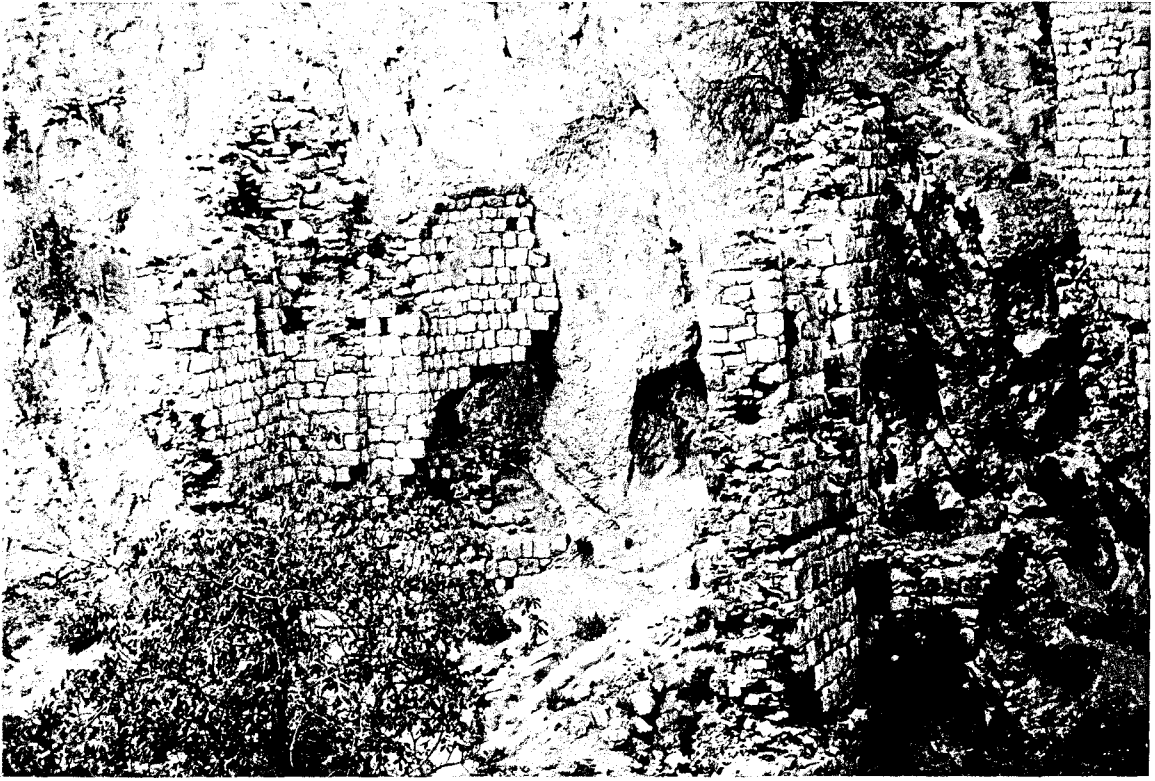

Resim 145 : Ambar Deresi Kilisesi, kuzeybatıdan genel görünüş

Resim 146 : Ambar Deresi Kilisesi, naos iç mekanı kuzeydoğu cephe

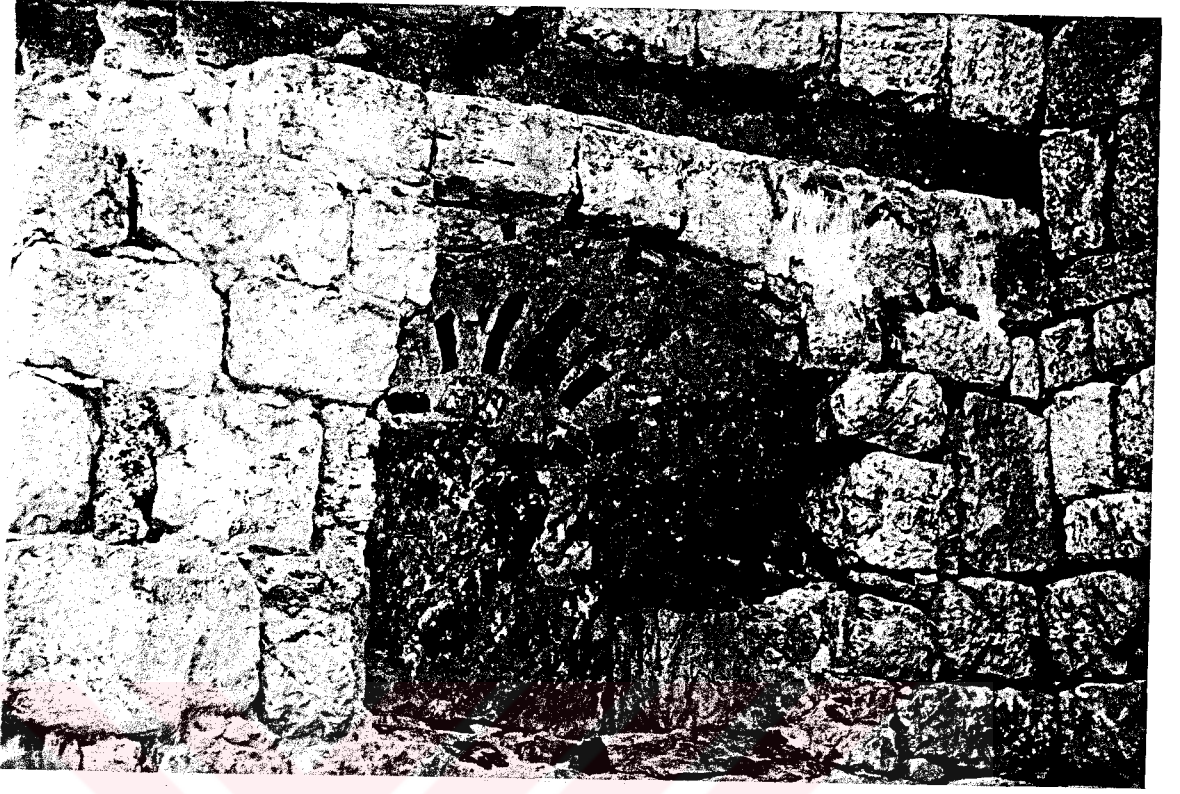

Resim 147 : Ambar Deresi Kilisesi, naos iç mekanı güneydoğu cephe

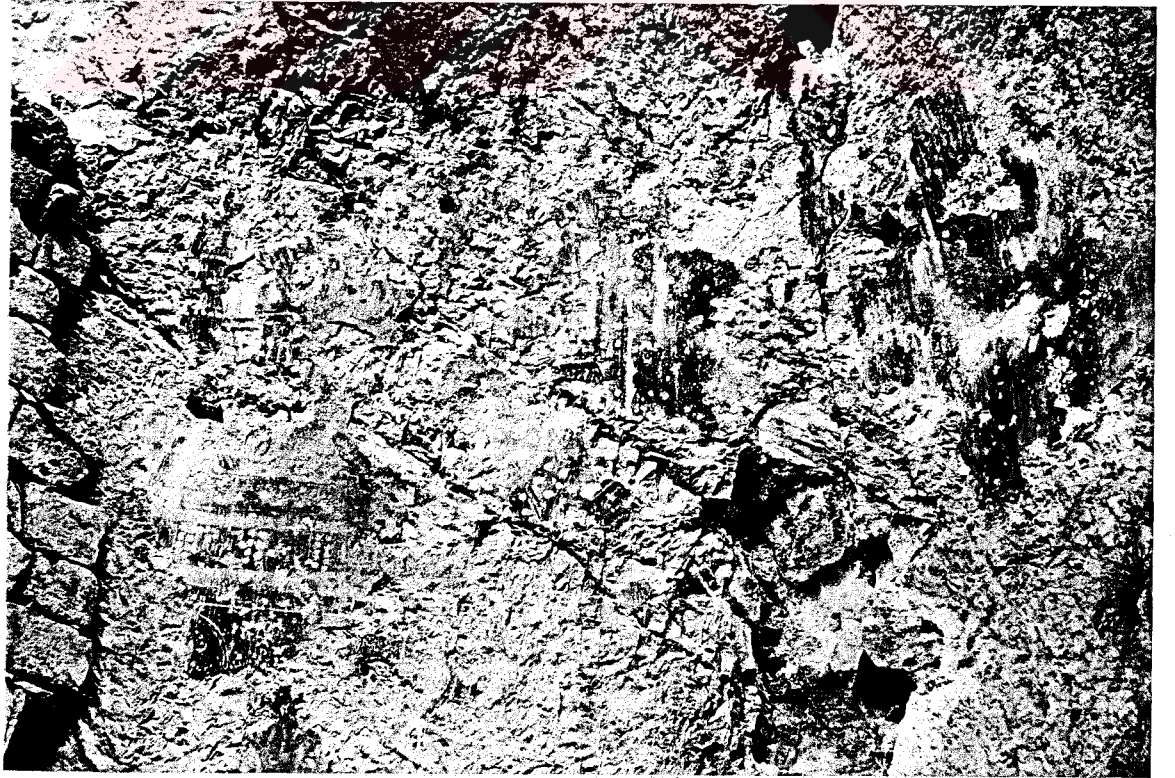

Resim 148 : Ambar Deresi Kilisesi, dıştan güneydoğu cephe

Resim 149 : Ambar Deresi Kilisesi, güneydoğu duvardaki niş

Resim 150 : Ambar Deresi Kilisesi, apsis duvarındaki fresko kalıntısı

Resim 151 : Hagia Katherina Şapeli, naos iç mekanı apsis cephesi ve köşe duvarları

Resim 152 :Hagia Katherina Şapeli, naos iç mekanı üst örtü sistemi

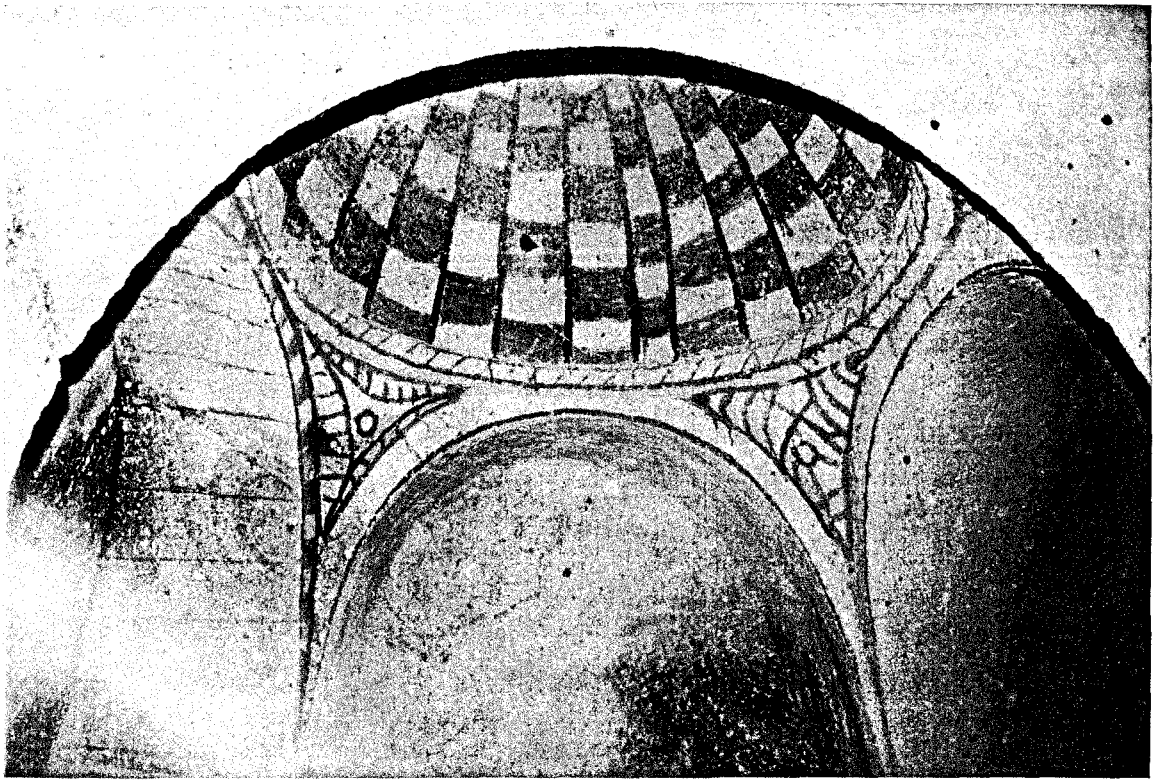

Resim 153 : Hagia Katherina Şapeli, dıştan batı cephe

Resim 154 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı kuzeybatı köşe duvarı

Resim 155 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı üst örtü sistemi

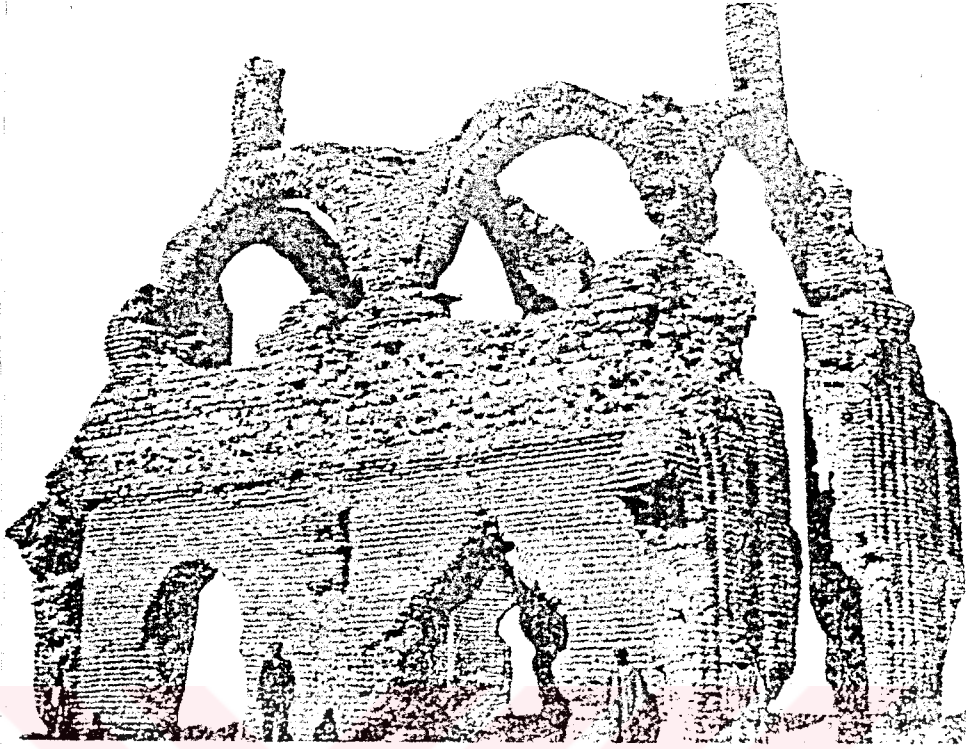

Resim 156 : 21B Nolu Şapel, naos iç mekanı apsis cephesi

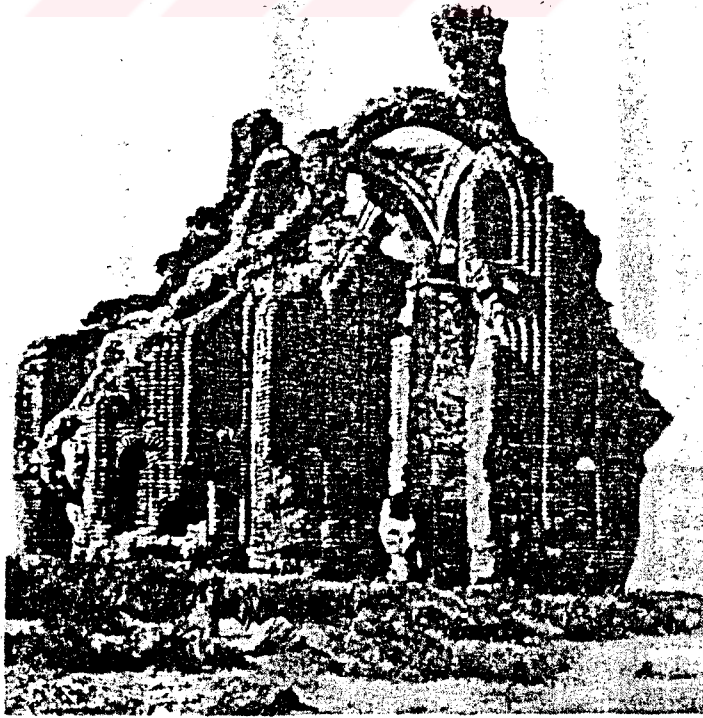

Resim 157 : 21B Nolu Şapel, dıştan batı cephe

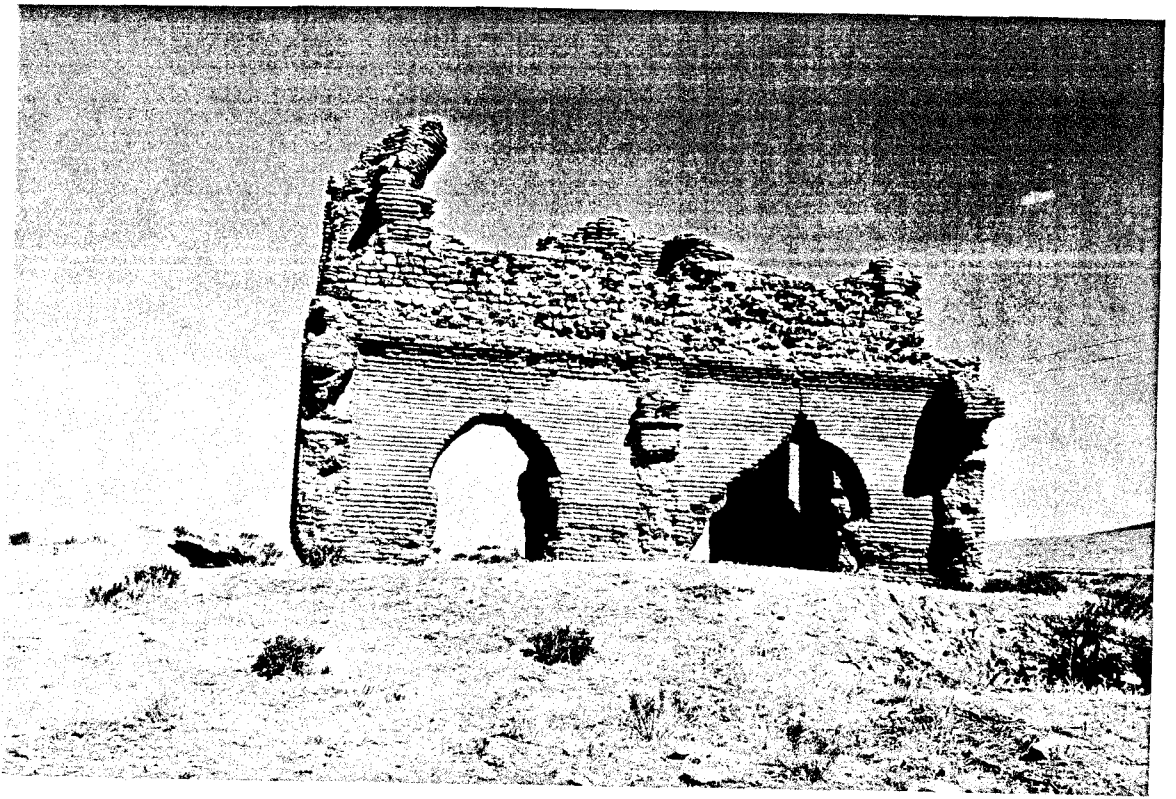

Resim 158 : Üçayak Kilisesi, batı cepheden kubbeyi taşıyan kemerler(Yaman)

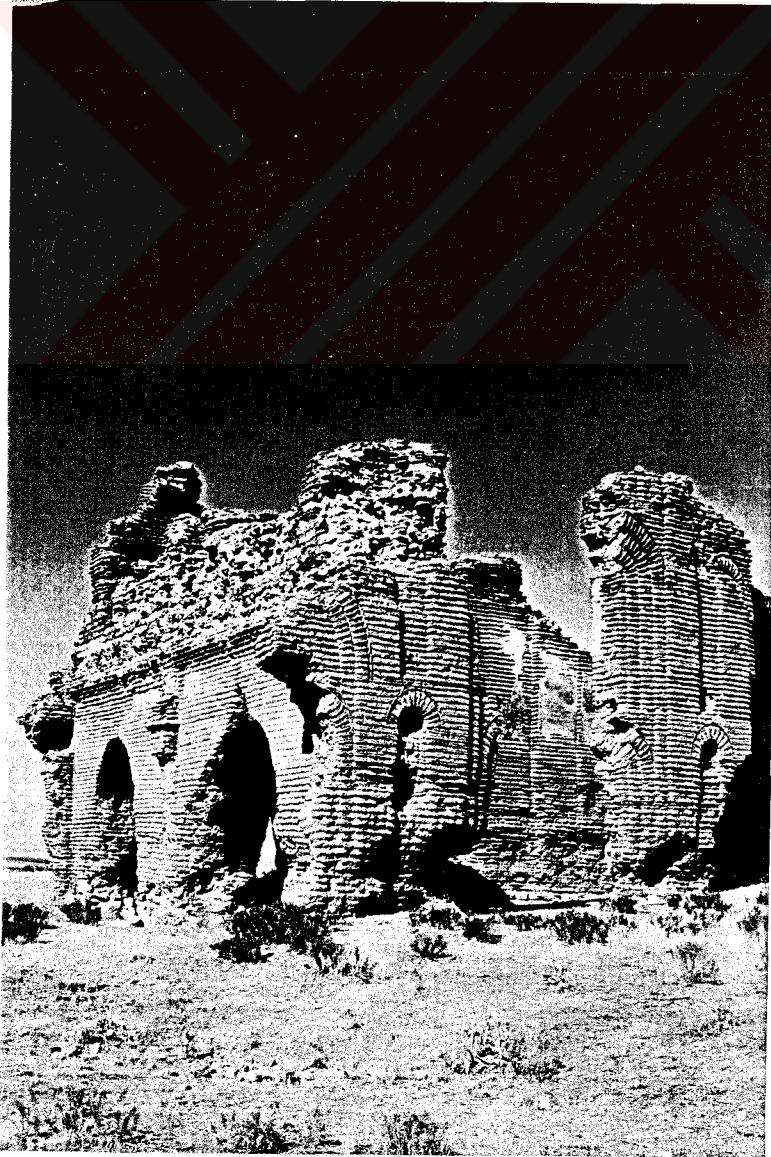

Resim 159 : Üçayak Kilisesi, güney dış cepheden kemerler ve kubbe kasağının bir parçası(Crowfoot)

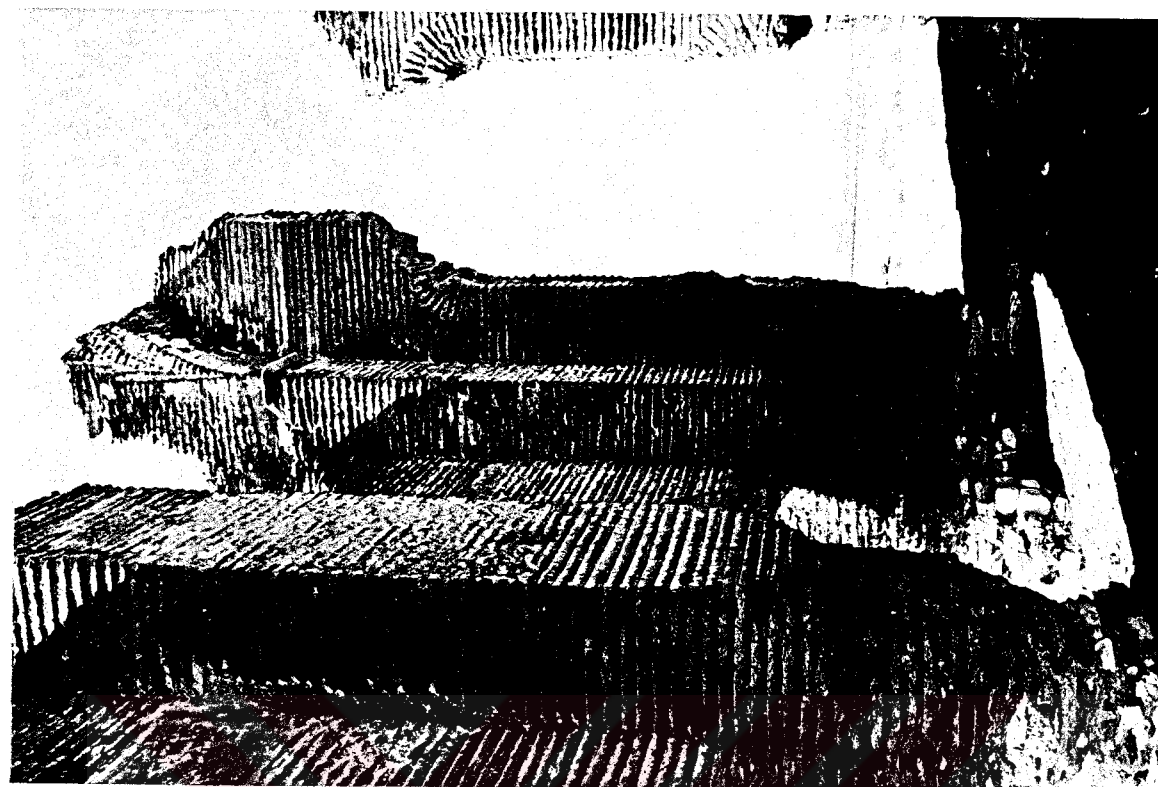

Resim 160 : Üçayak Kilisesi, dıştan batı cephe

Resim 161 : Üçayak Kilisesi, dıştan kuzeybatı cephe

Resim 163 : Üçayak Kilisesi, naos iç mekanı güneybatı kemer başlangıcı

Resim 162 : Üçayak Kilisesi, naos iç mekanı batı cephe duvarı

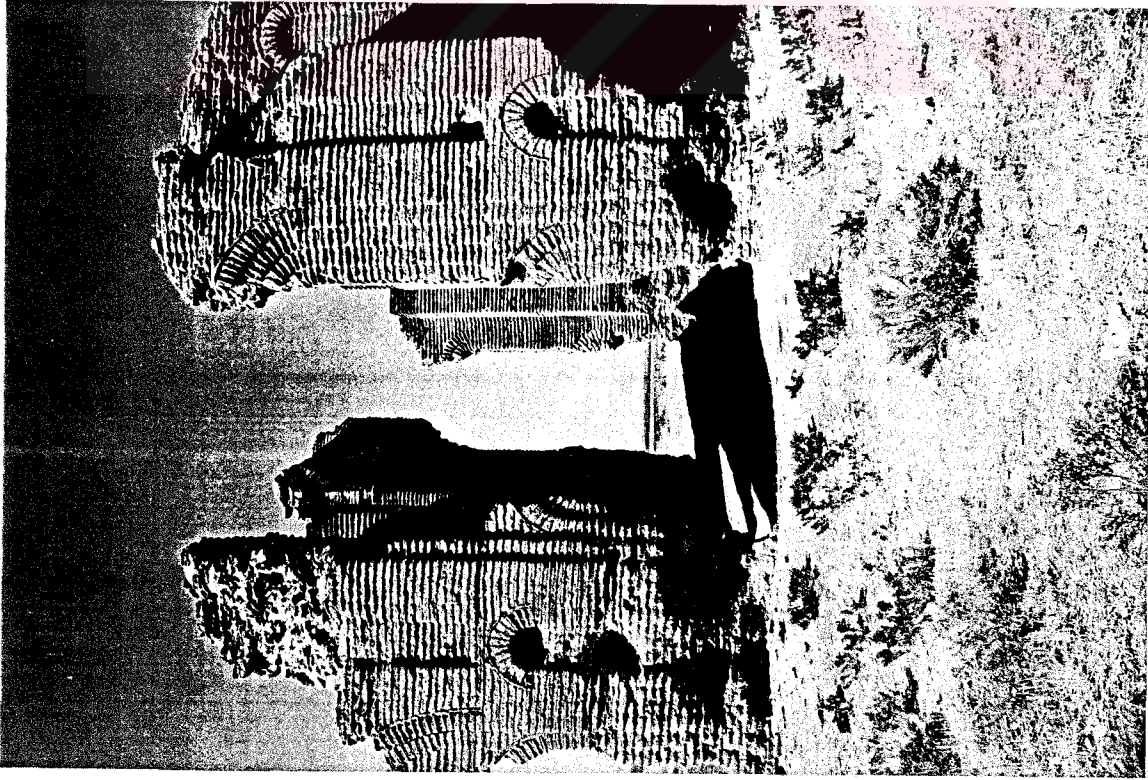

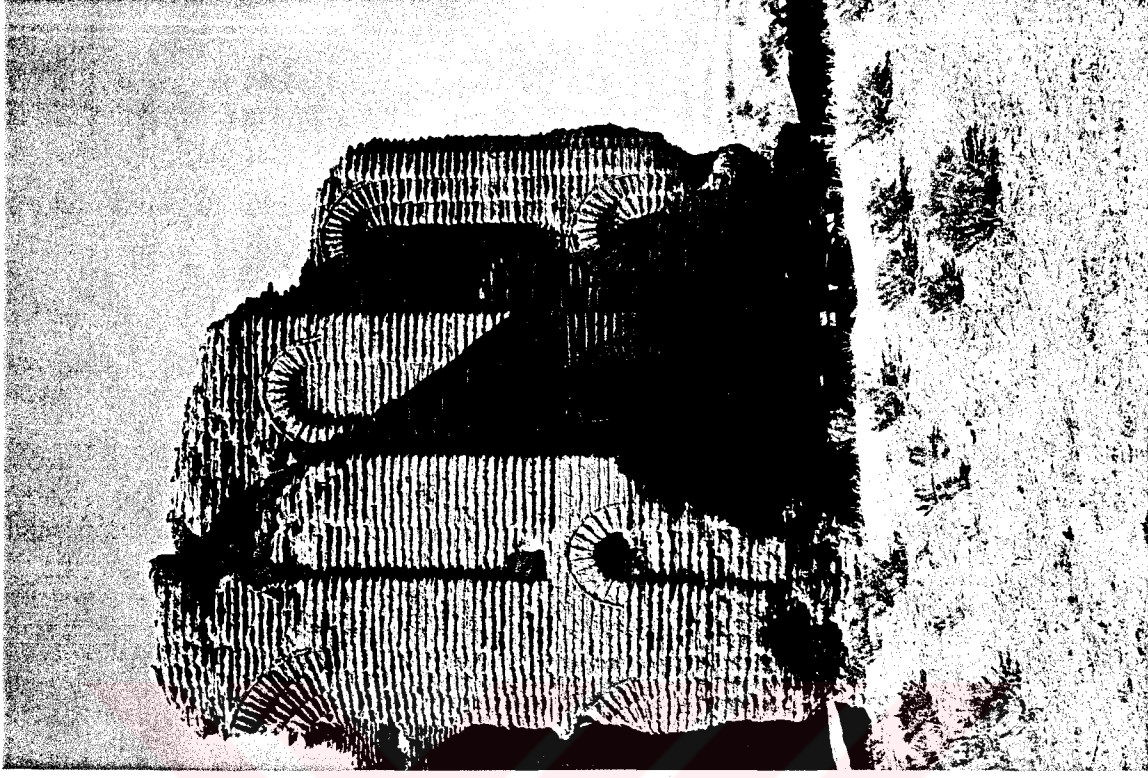
Resim 164 : Üçayak Kilisesi, naostan apsise doğru bir bakış

Resim 165 : Üçayak kilisesi, doğu apsis cephesi

Resim 166 : Üçayak Kilisesi, dıştan kuzeybattı cephe düzenlemesi

Resim 167 : Üçayak Kilisesi, kuzeydoğu apsis cephe düzenlemesi

Resim 168 : Üçayak Kilisesi, dıştan güney cephe

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

Tablo 1 : Kubbe Çapı ve Kol Derinliği Değerleri ile Birlikte Yapıların Listesi

Tablo 2 : Yapıların Kubbe Çapları ve Kol Derinlikleri Ortalamasının Altında ve Üstünde Kalan Değerler

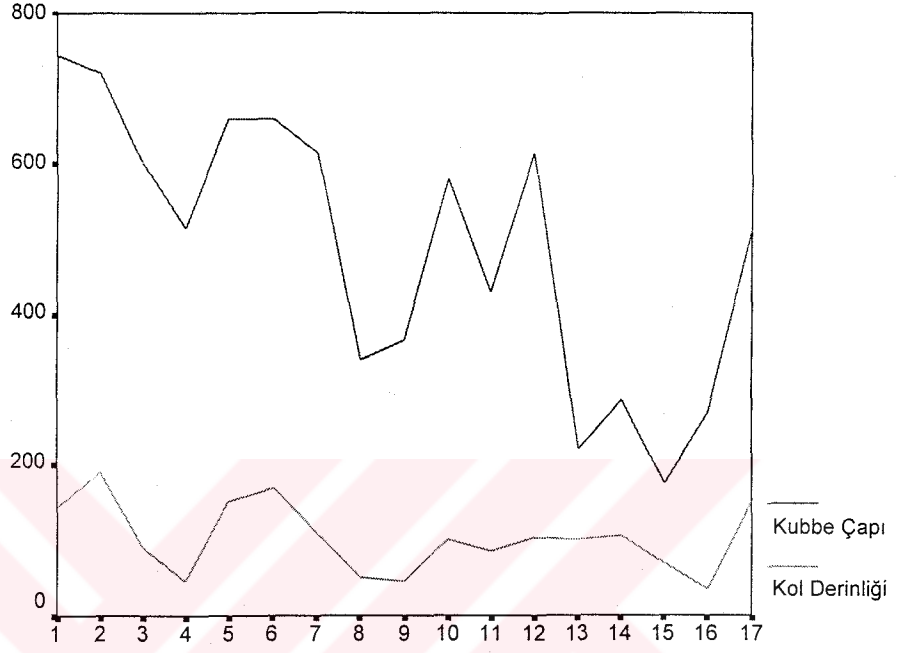
Grafik 1 : Yapıların Kubbe Çapı ve Kol Derinliği Arasındaki İlişki Analizi

Grafik 2 : Yapıların Kubbe Çapları Değerleri

Grafik 3 : Yapıların Kol Derinlikleri Değerleri

Grafik 1: Yapıların Kubbe Çapı ve Kol Derinliği Arasındaki İlişki Analizi

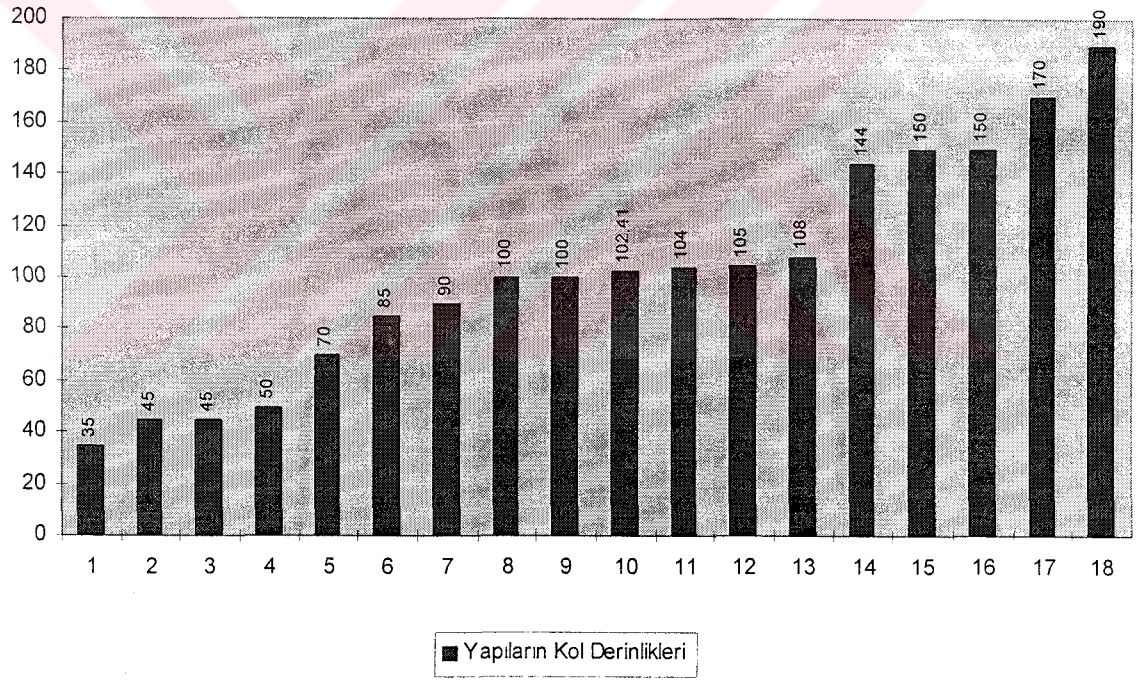

Tablo 2: Yapıların Kubbe çapları ve Kol Derinlikleri Sıralaması

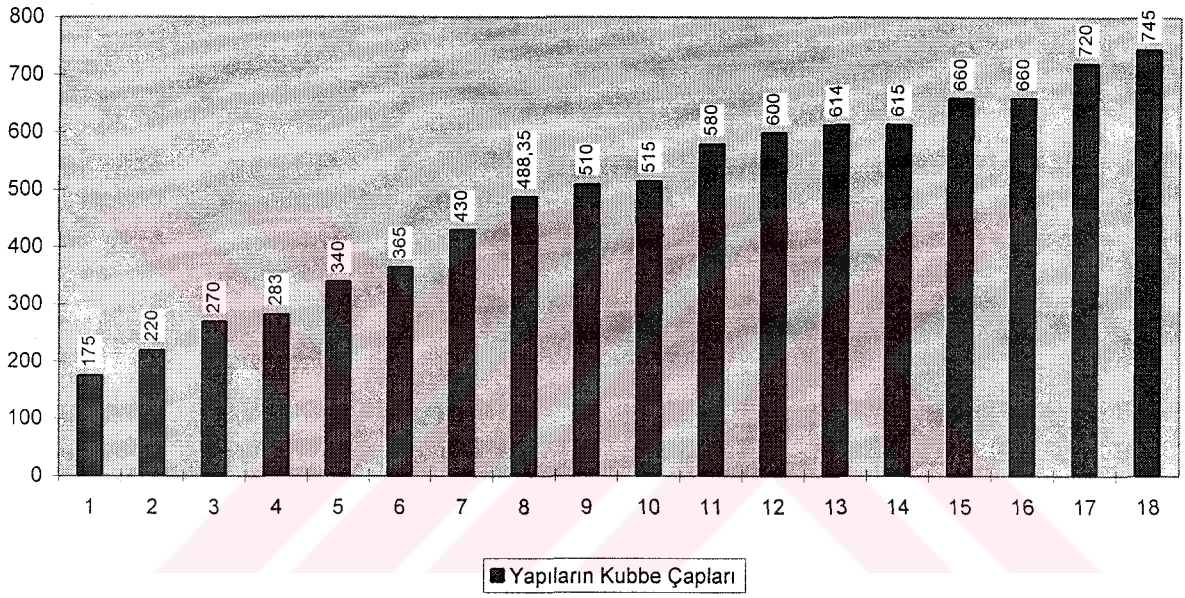
Xi(Kubbe apı)	Yi(Kol derinliği)
175	35
220	45
270	45
283	50
340	70
365	85
430	90
488,35	100
510	100
515	102,41
580	105
600	108
614	144
615	150
660	150
660	170
720	190
745	190

Grafik 3: Yapıların Kol Derinlikleri

Grafik 2: Yapıların Kubbe apları

YAPILARIN KUBBE ÇAPI VE KOL DERİNLİĞİ DEĞERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Tablo 1: Kubbe Çapı ve Kol Derinliği Değerleri ile Birlikte Yapıların Listesi

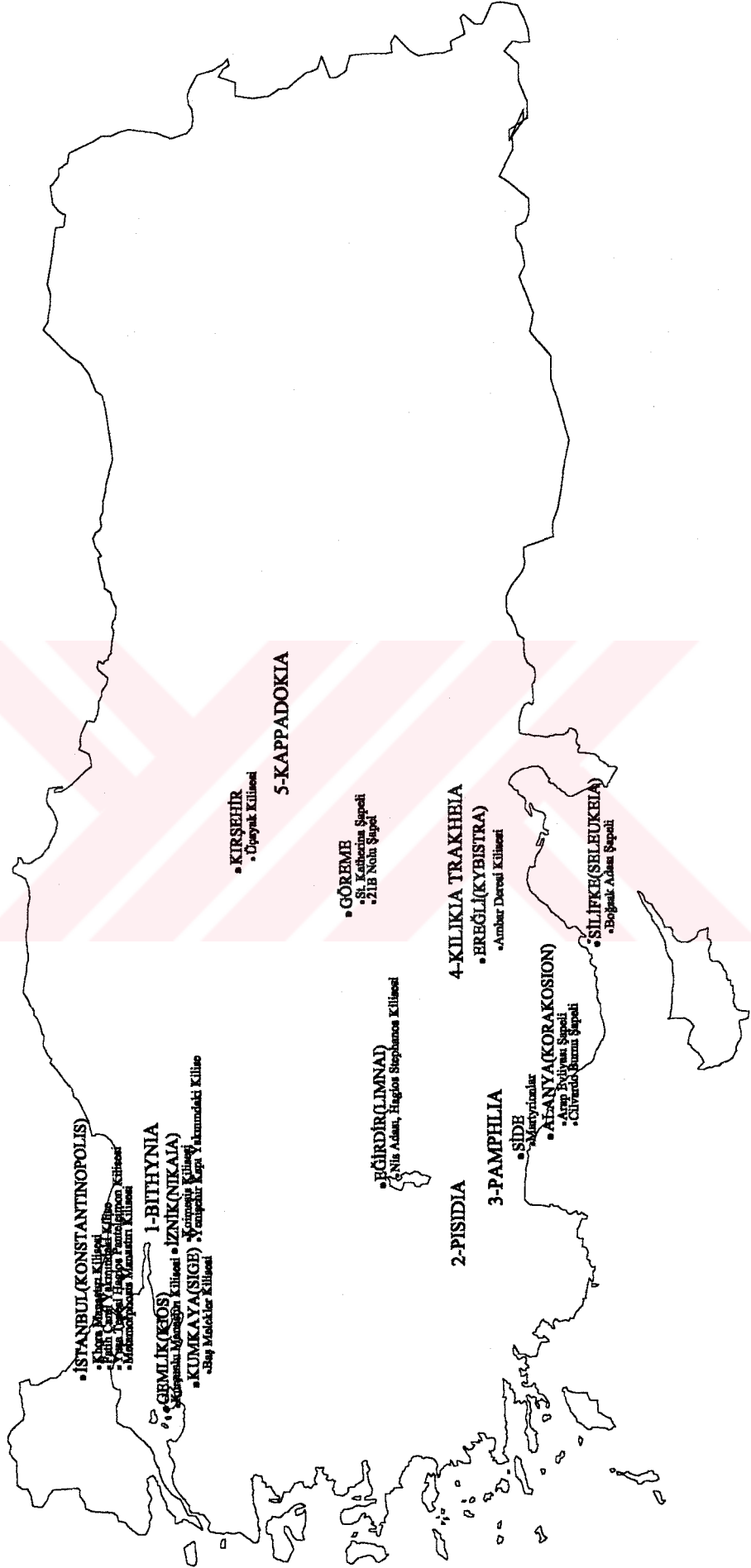
YAPILAR	Kubbe Çapı	Kol Derinliği
KHORA MANASTIRI KİLİSESİ	745	144
METAMORPHOSIS MANASTIRI KİLİSESİ	720	190
YUŞA TEPEŞİ ST.PANTELEİMON KİLİSESİ	600	90
GEMLİK KURŞUNLU MANASTIRI KİLİSESİ	515	45
KUMKAYA BAŞMELEKLER KİLİSESİ	660	150
İZNİK KOİMESİS KİLİSESİ	660	170
YENİŞEHİRKAPI YAKININDAKİ KİLİSE	614	108
NİS ADASI St. STEPHANOS KİLİSESİ	340	50
ALANYA ARAP EVLİYASI ŞAPELİ	365	45
FATİH CAMİİ YAKININDAKİ KİLİSE	580	100
KİRŞEHİR ÜÇAYAK KİLİSESİ	430	85
EREĞLİ AMBAR DERESİ KİLİSESİ	615	104
GÖREME St. KATHERİNA ŞAPELİ	220	100
BAĞSAK ADASI ŞAPELİ	285	105
GÖREME 21 B NOLU KİLİSE	175	70
ALANYA CİLVARDO BURNU ŞAPELİ	270	35
SİDE MARTYRİON	510	150

HARİTA ve PLAN LİSTESİ

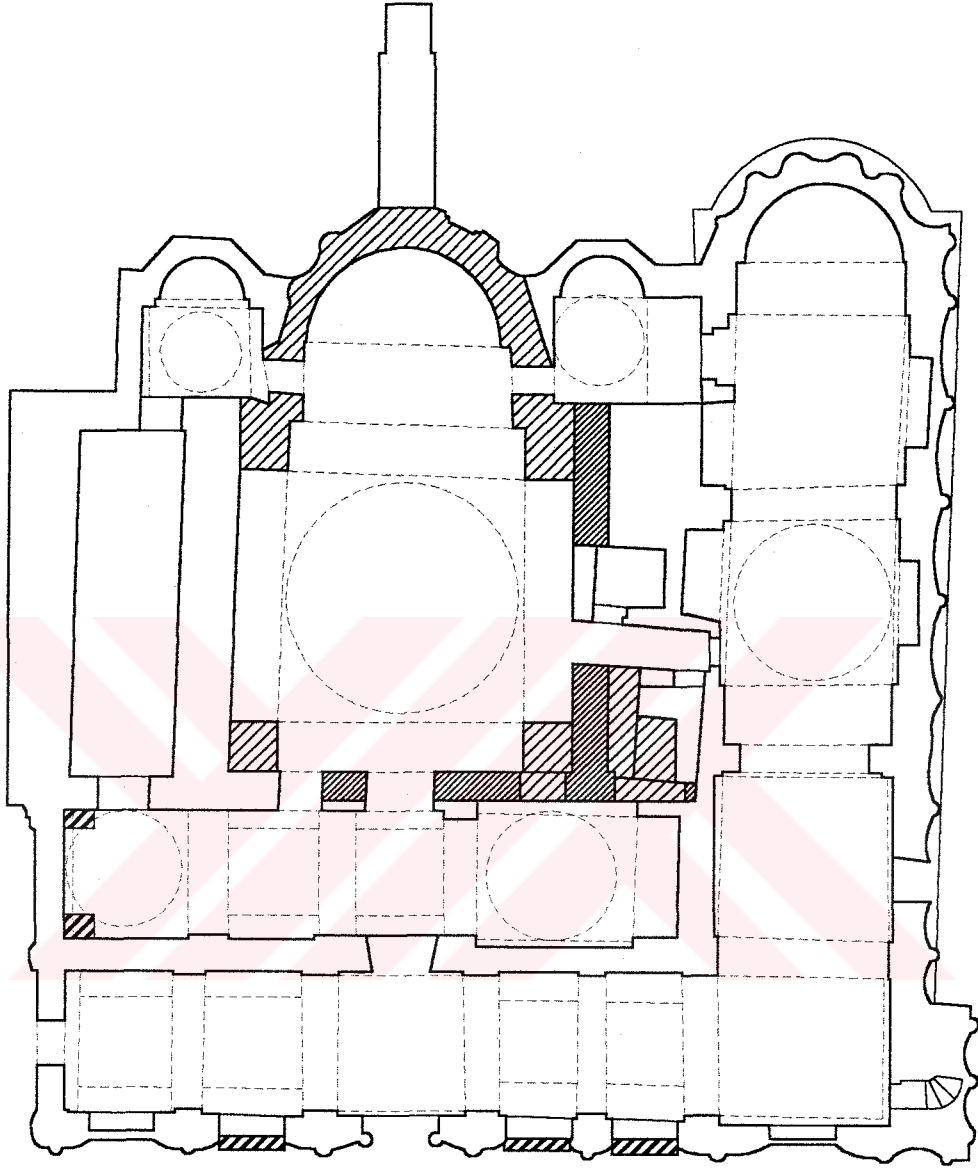
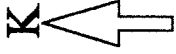
Harita 1 : Türkiye Haritası üzerinde yapıların bölgelere göre dağılımı

- Plan 1** : İstanbul, Khora Manastırı Kilisesi (Underwood)
- Plan 2** : İstanbul, Fatih Cami Yakınındaki Sarnıç (Strzygowski-Forchheimer)
- Plan 3** : İstanbul, Fatih Cami Yakınındaki Kilise Restitüsyonu (Berger)
- Plan 4** : Burgazadası, Metamorphosis Manastırı Kilisesi Restitüsyonu
- Plan 5** : Burgazadası, Metamorphosis Manastırı Kilisesi Planı (Albert)
- Plan 6** : Yuşa, Tepesi Hagios Panteleimon Kilisesi (Eyice)
- Plan 7** : Gemlik, Kurşunlu Manastırı Kilisesi (Mango)
- Plan 8** : Kumyaka, Baş Melekler Kilisesi (Buchwald)
- Plan 9** : İznik, Koimesis Kilisesi (Pechlow)
- Plan 10** : İznik, Yenişehir Kapı Yakınındaki Kilise (Eyice)
- Plan 11** : Nis Adası, Hagios Stephanos Manastır Kilisesi (Rott)
- Plan 12** : Side, Mabetler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion (Eyice)
- Plan 13** : Side, Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Martyrion (Eyice)
- Plan 14** : Alanya, Arap Evliyası Şapeli (Lloyd-Rice)
- Plan 15** : Alanya, Cilvardo Burnu Şapeli (Lloyd-Rice)
- Plan 16** : Silifke, Boğsak Adası Şapeli (Eyice)
- Plan 17** : İvriz, Ambar Deresi Kilisesi (Restle)
- Plan 18** : Göreme, Hagia Katherina Şapeli (Jerphanion)
- Plan 19** : Göreme, 21B Nolu Şapel (Giovanini)
- Plan 20** : Kırşehir, Üçayak Kilisesi (Eyice)
- Plan 21** : Plataniti, Soter Kilisesi (Struck)
- Plan 22** : Karyes, Saint Sava Mezar Şapeli (Tatic)
- Plan 23** : Kurşumlija, Hagios Nicholas Kilisesi (Millet)
- Plan 24** : Virgin Kilisesi (Korac)
- Plan 25** : Bargala, Hagios Georgios Kilisesi (Mango-Aleksova)
- Plan 26** : Drenova, Bogorodica Kilisesi (Schellewald-Theis)
- Plan 27** : Serrai, Yohannes- Prodomos Şapeli (Hallensleben)
- Plan 28** : Spassovitza Kilisesi (Mavradinov)
- Plan 29** : Bojana Şapeli (Grabar)
- Plan 30** : Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (Bettini)
- Plan 31** : Koşavank, Minas Kilisesi (Gökalp)

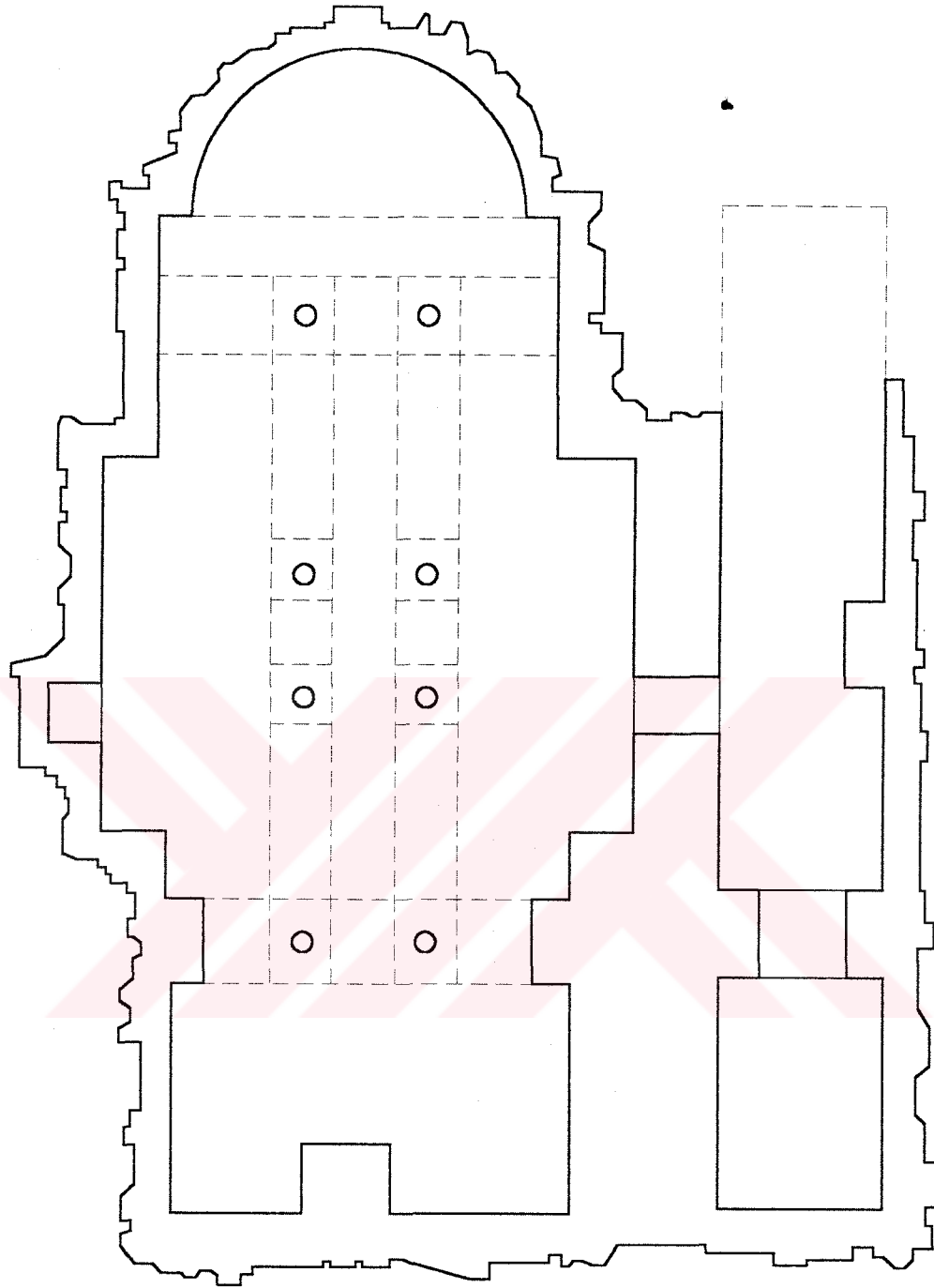
Harita 1 : Türkiye Haritası Üzerinde Yapıların Bölgelere Göre Dağılımı

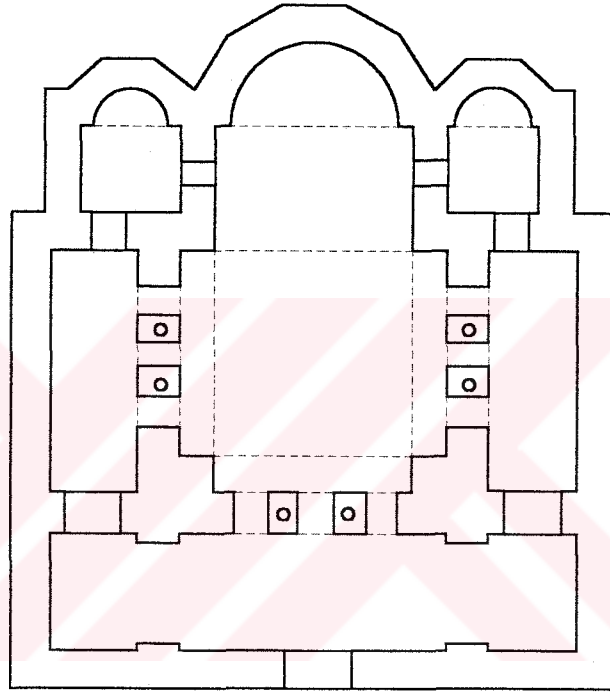
- evre 3
- evre 4
- evre 5
- evre 6

Plan 1 : İstanbul, Khorra Manastırı Kilisesi (Underwood)

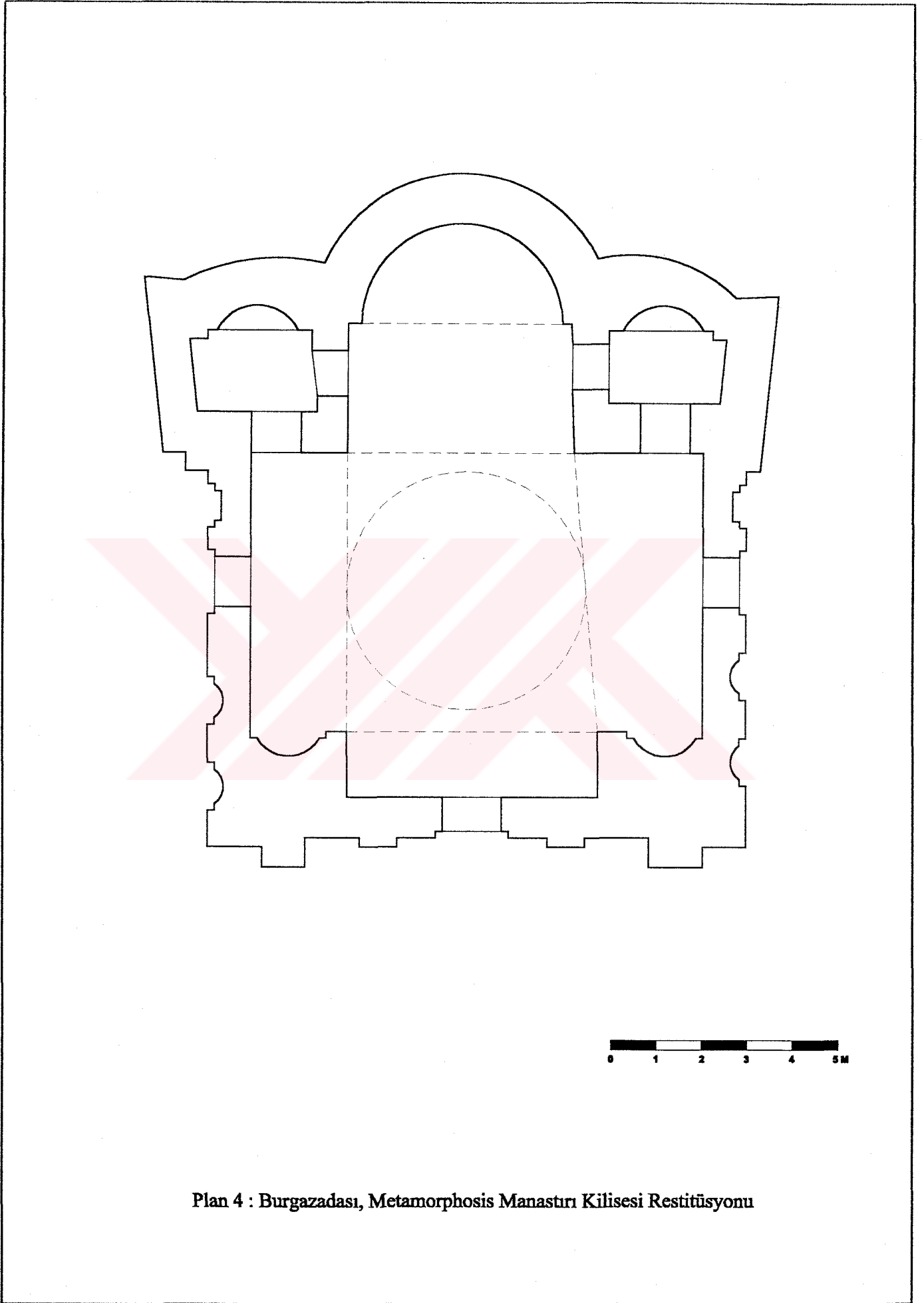

Plan 2 : İstanbul, Fatih Cami Yakınındaki Sarnıç (Strzygowski-Forchheimer)

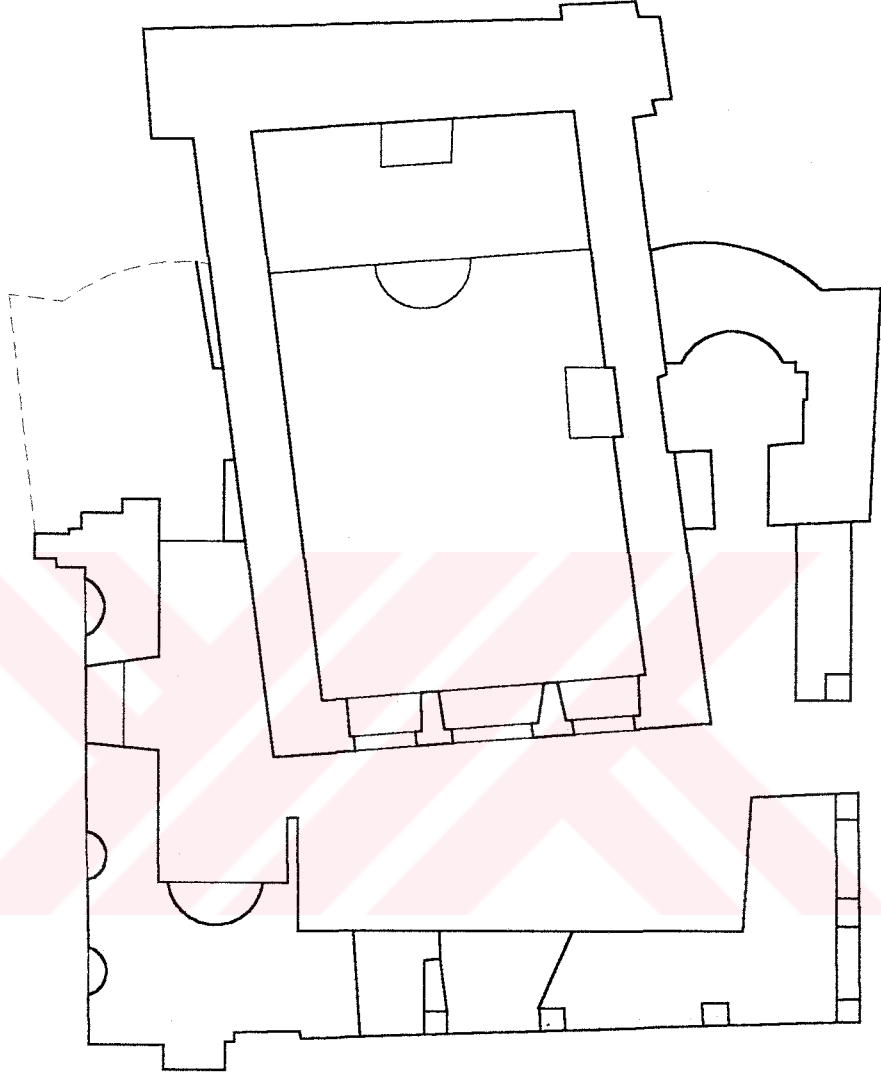

Plan 3 : İstanbul, Fatih Cami Yakınındaki Kilise Rekonstrüksiyonu (Berger)

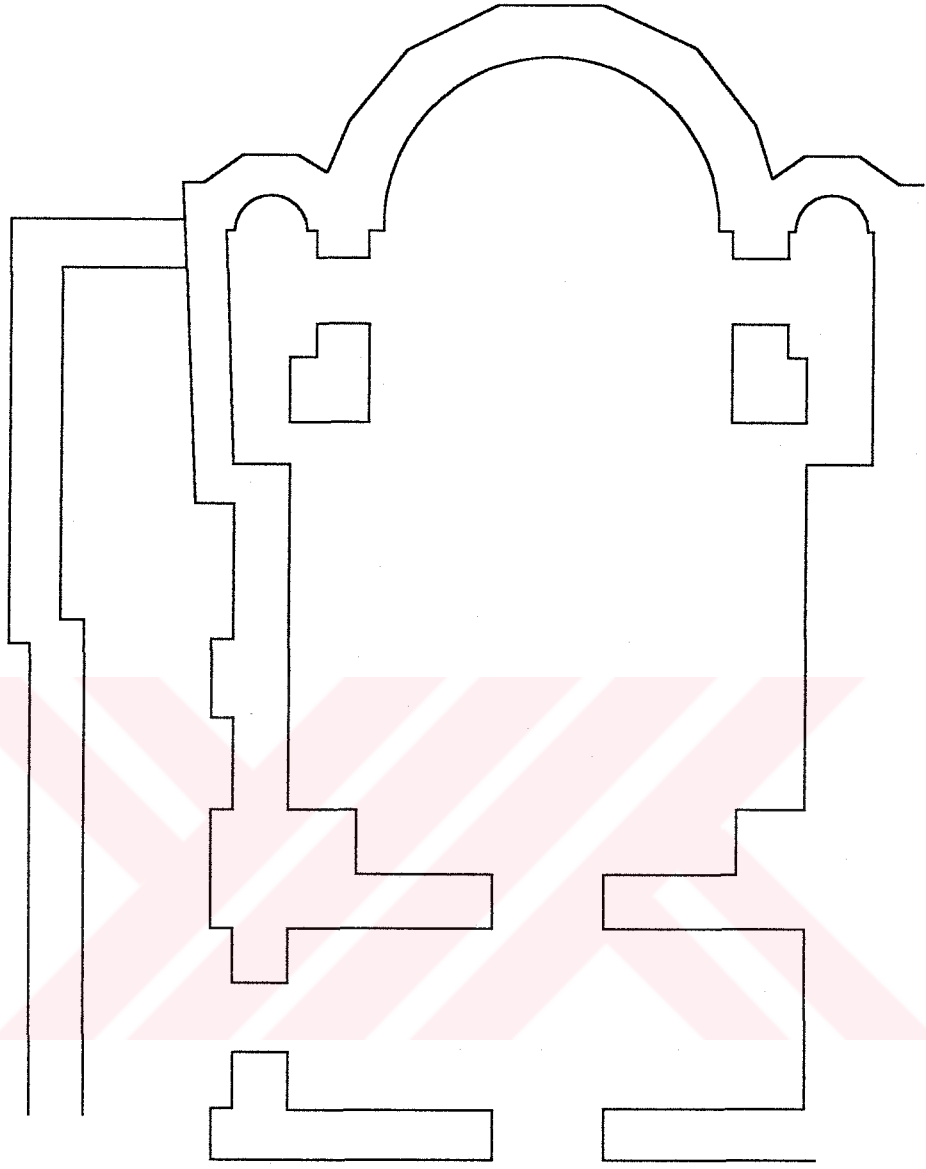

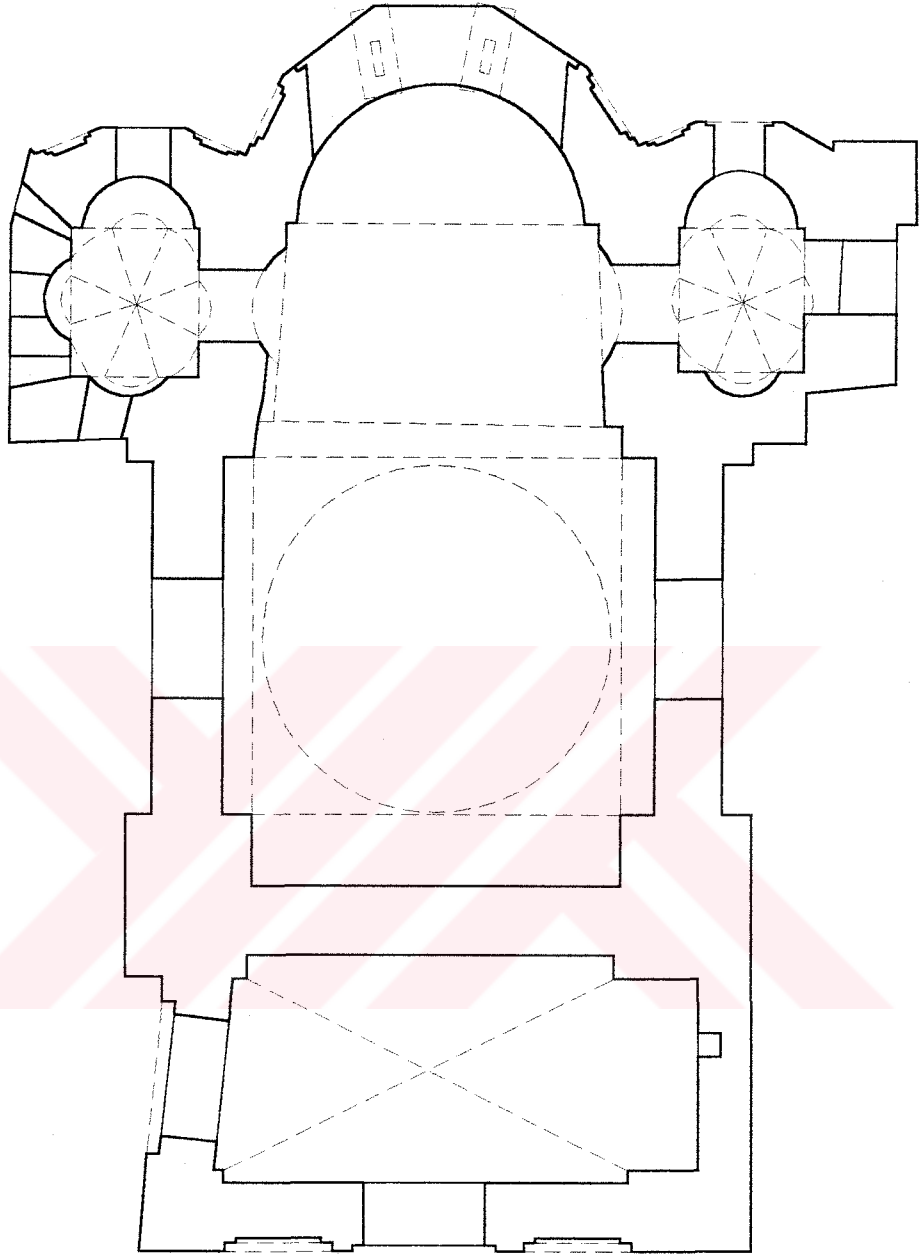
Plan 4 : Burgazadası, Metamorphosis Manastırı Kilisesi Restitüsyonu

Plan 5 : Burgazadası, Metamorphosis Manastırı Kilisesi Bugünkü Durum Planı (Albert)

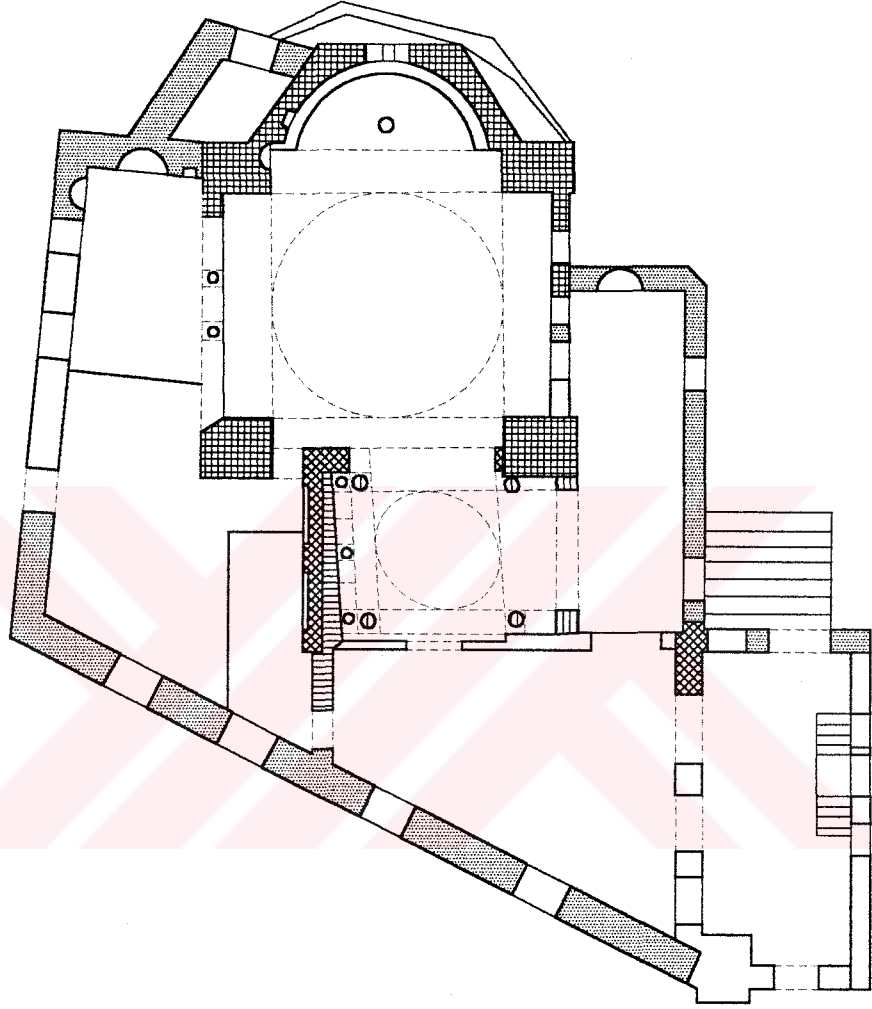

Plan 6 : Yuşa Tepesi, Hagios Panteleimon Kilisesi (Eyice)

Plan 7 : Gemlik, Kurşunlu Manastırı Kilisesi (Mango)

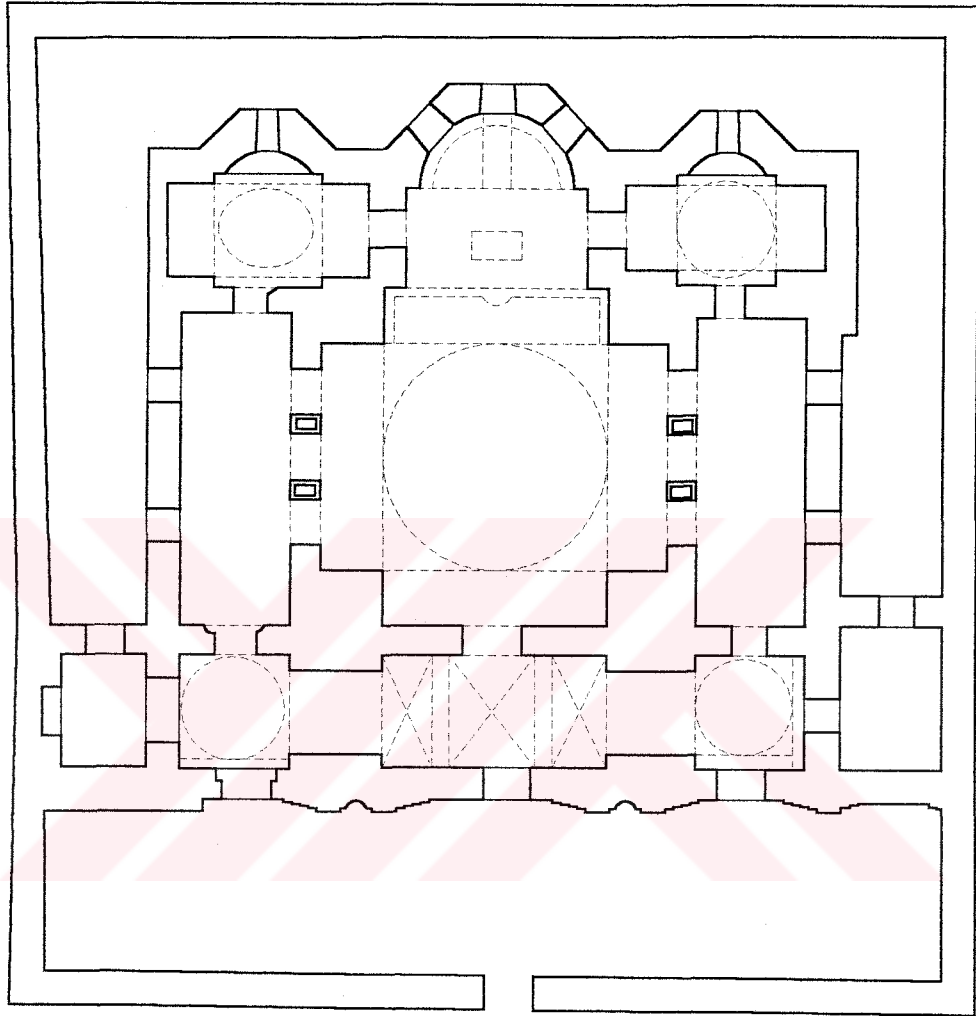

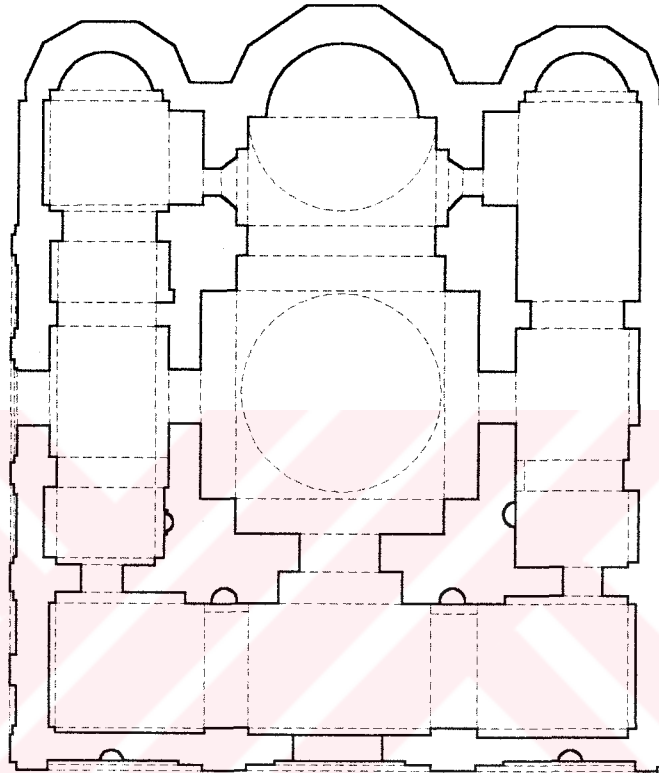
- evre 1
- evre 2
- evre 3
- evre 4
- evre 5

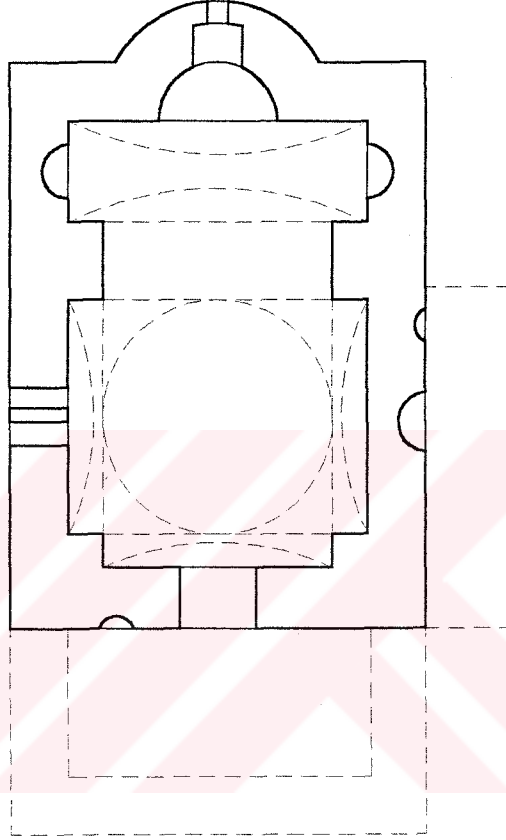
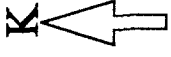
Plan 8 : Kumkaya, Baş Melekler Kilisesi (Buchwald)

Plan 9 : İznik, Koimesis Kilisesi (Pechlow)

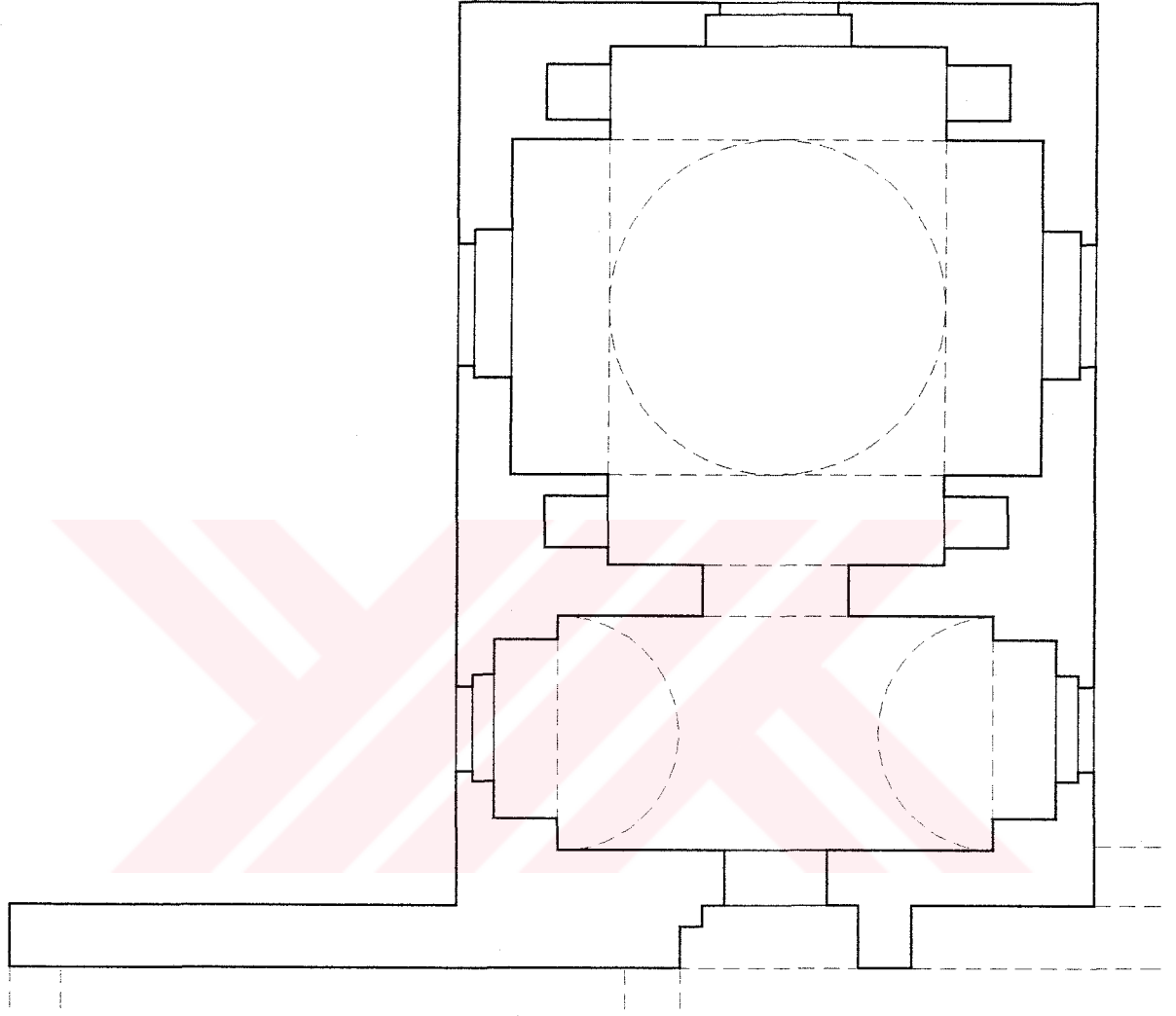

Plan 10 : İznik, Yenişehir Kapı Yakınındaki Kilise (Eyice)

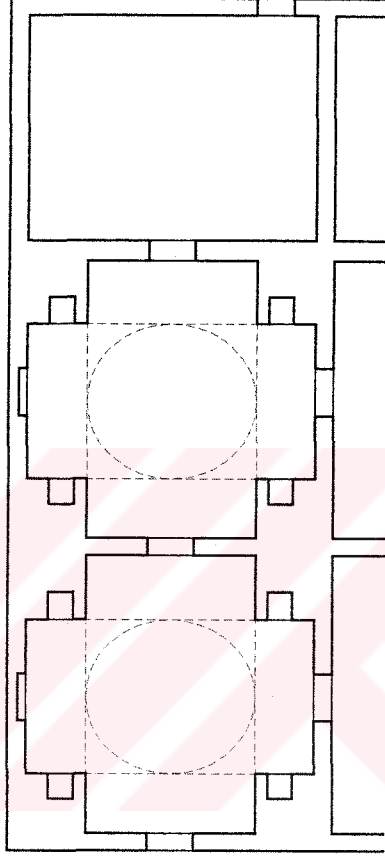

Plan 11 : Nis Adası, Hagios Stephanos Manastır Kilisesi (Rott)

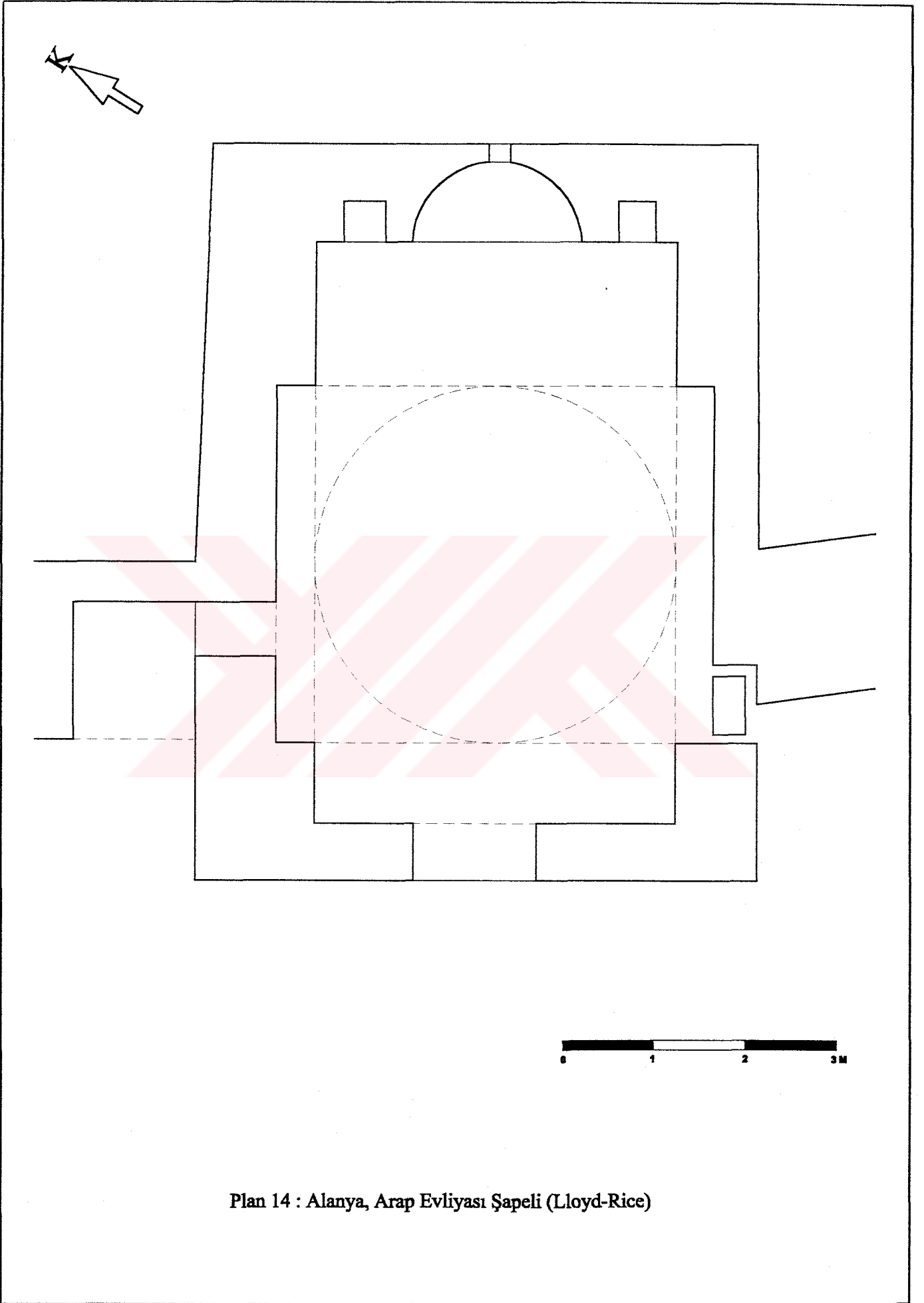

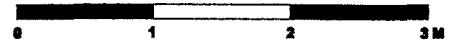
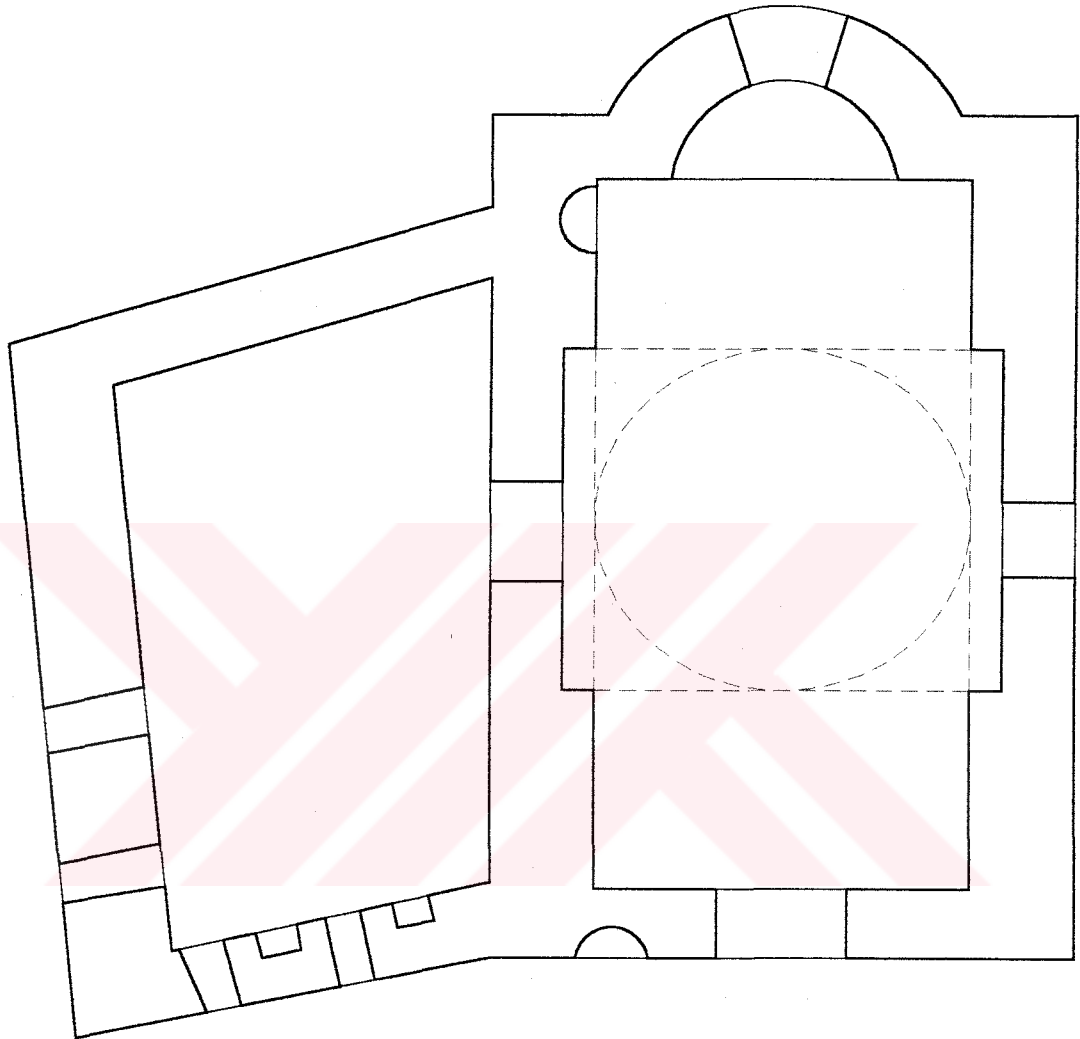
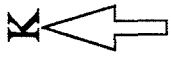
Plan 12 : Side, Mabetler Bazilikasının Güneyindeki Martyrion (Eyice)

Plan 13 : Side, Piskoposluk Bazilikasının Güneyindeki Çifte Mrtyrion (Eyice)

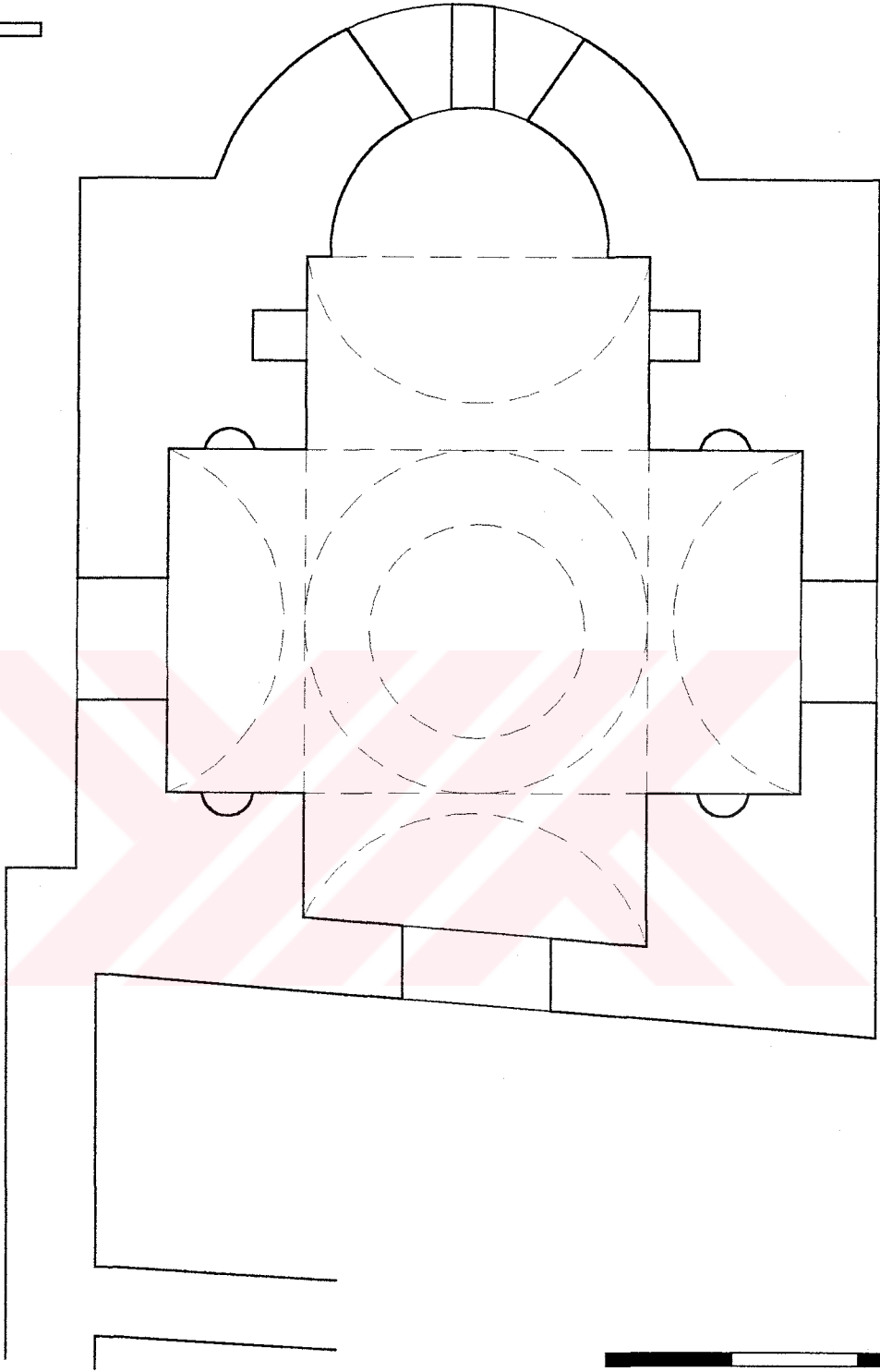
Plan 14 : Alanya, Arap Evliyası Şapeli (Lloyd-Rice)

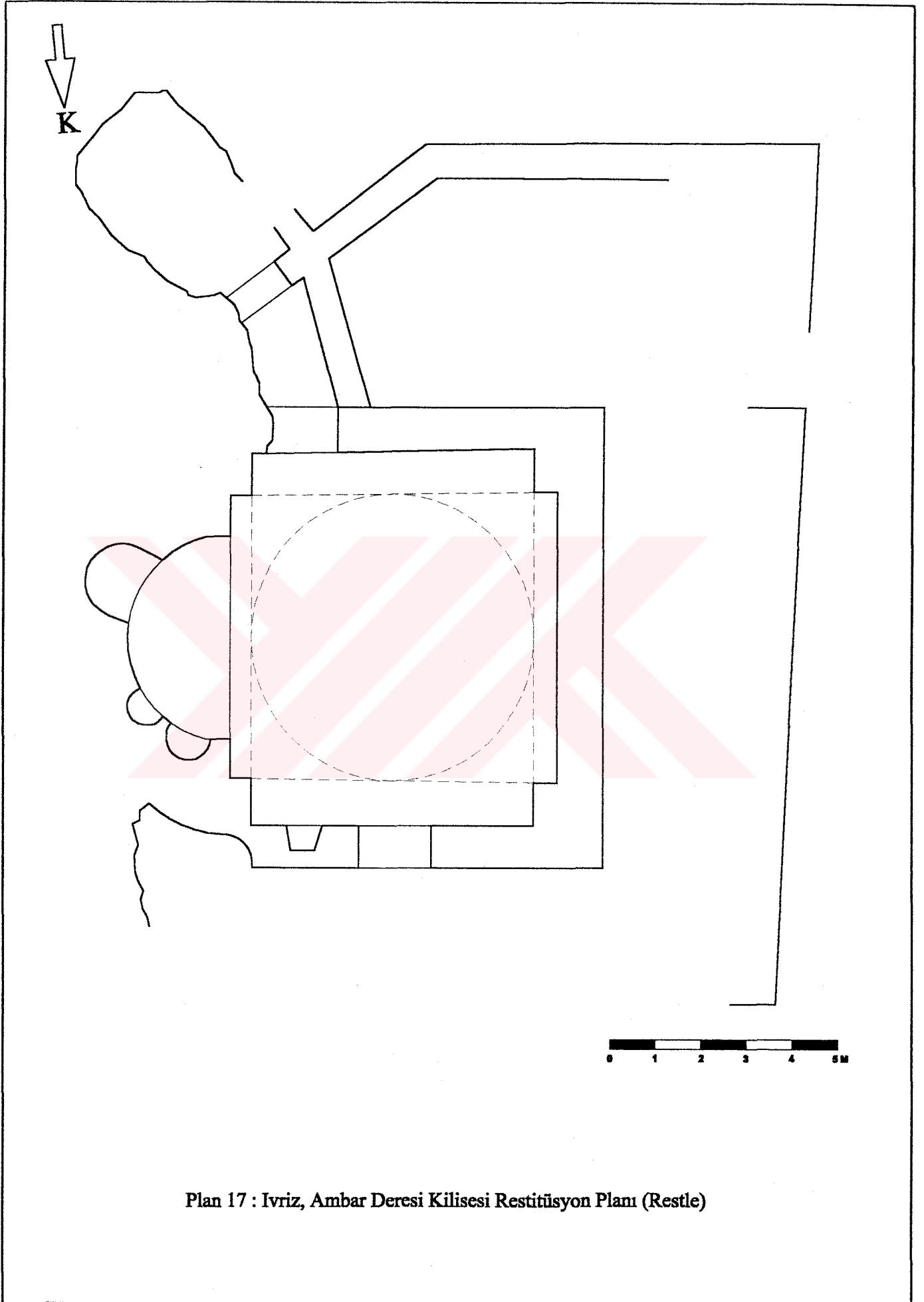
Plan 15 : Alanya, Cilvaro Burnu Şapeli (Lloyd-Rice)

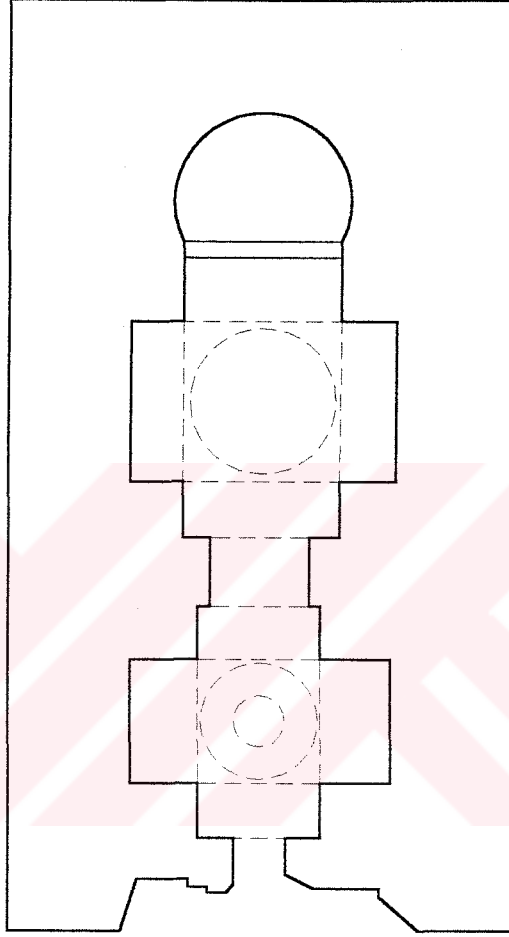
K

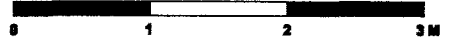
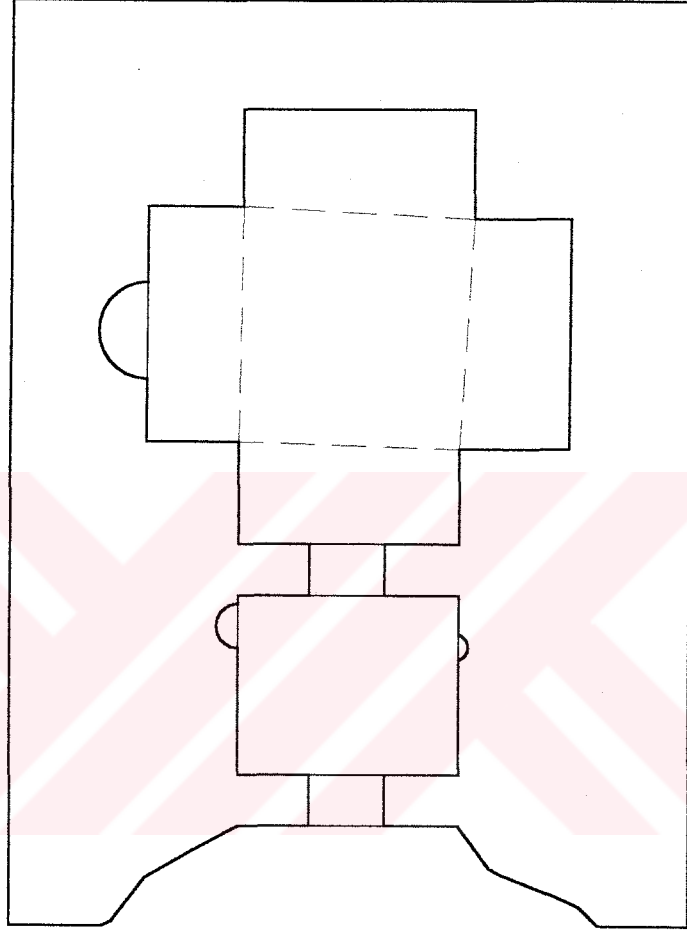
Plan 16 : Silifke, Boğsak Adası Şapeli (Eyice)

Plan 17 : Ivriz, Ambar Deresi Kilisesi Restitüsyon Planı (Restle)

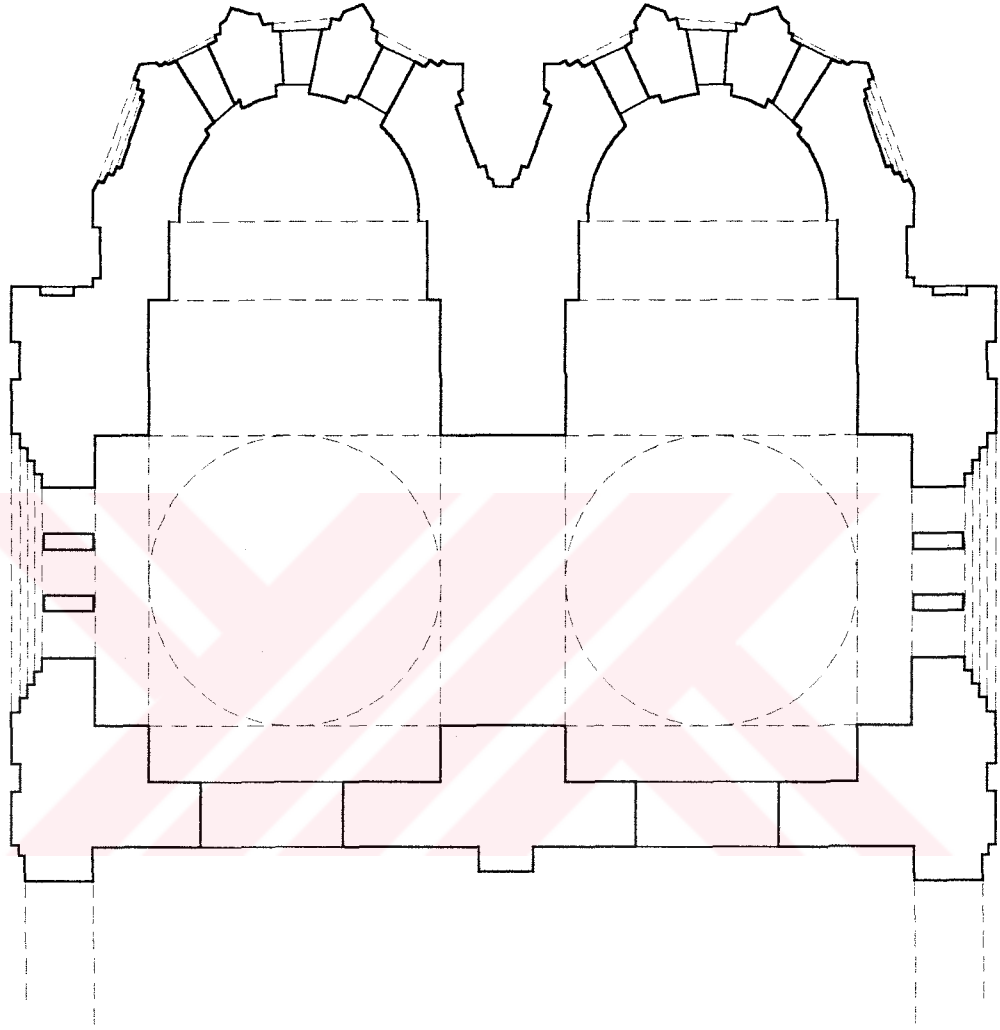

Plan 18 : Göreme, Hagia Katherina Şapeli (Jerphanion)

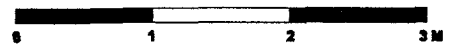
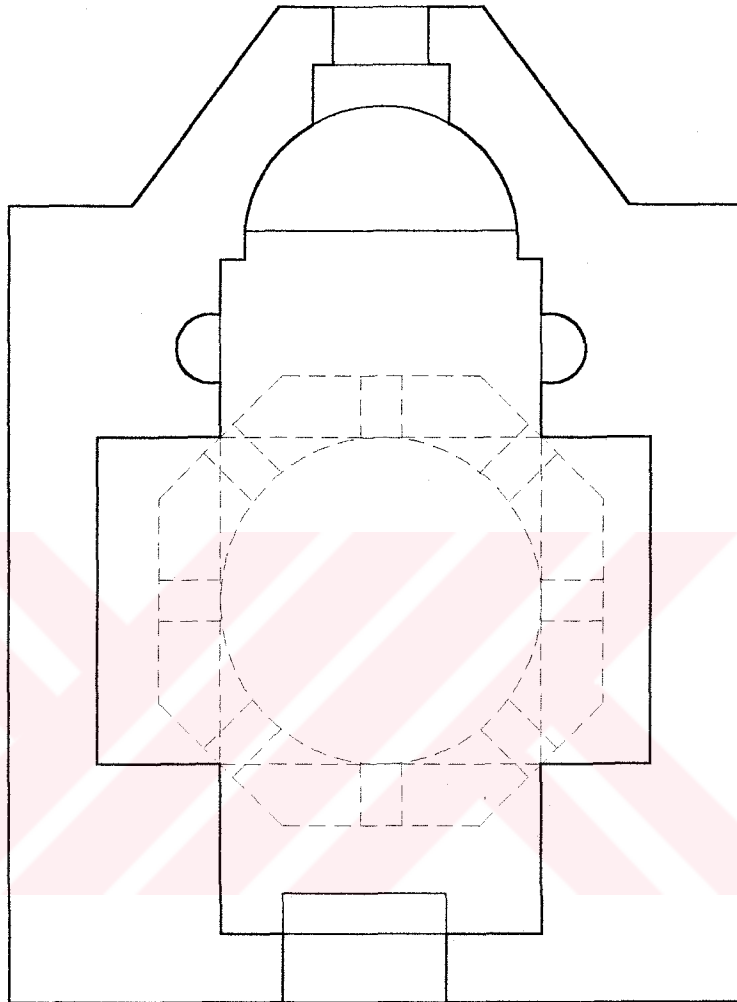

Plan 19 : Göreme, 21B Nolu Şapel (Giovannini)

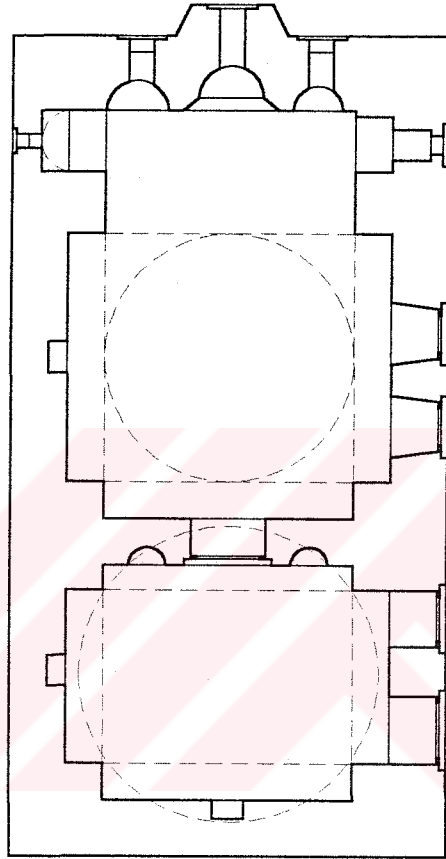

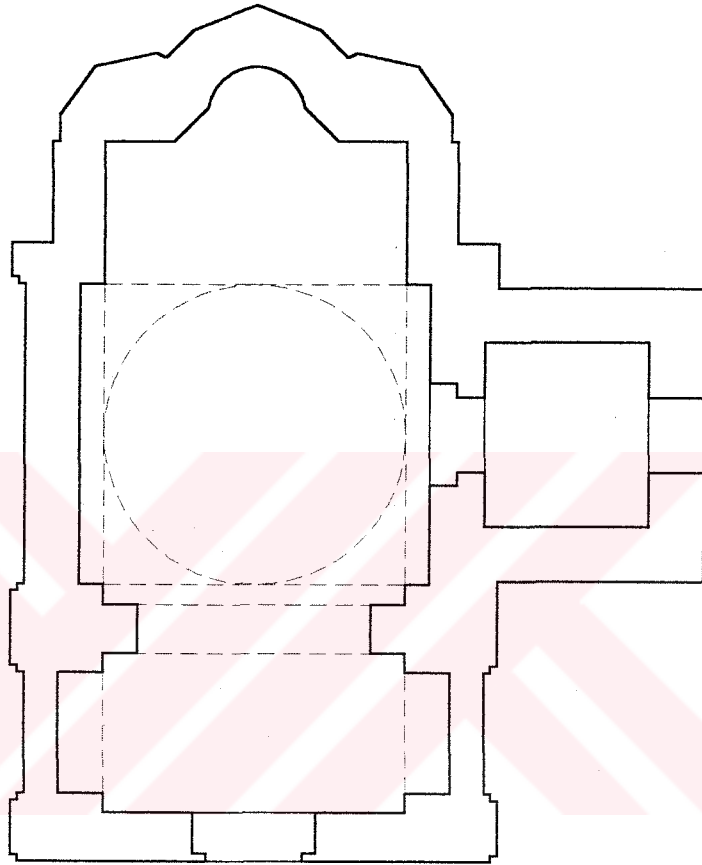
Plan 20 : Kırşehir, Üçayak Kilisesi (Eyice)

Plan 21 : Plataniti, Soter Kilisesi (Struck)

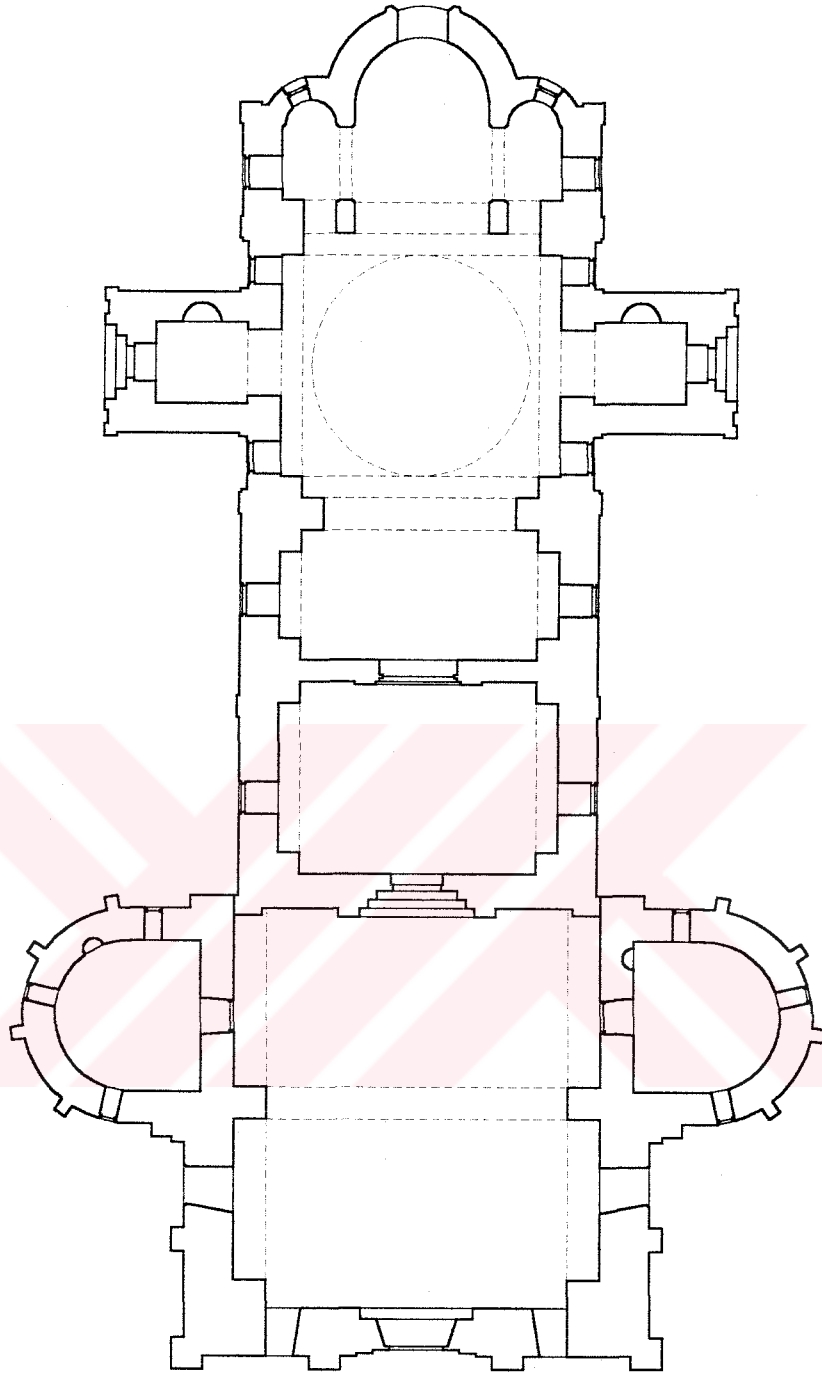

Plan 22 : Karyes, Saint Sava Mezar Şapeli (Tatic)

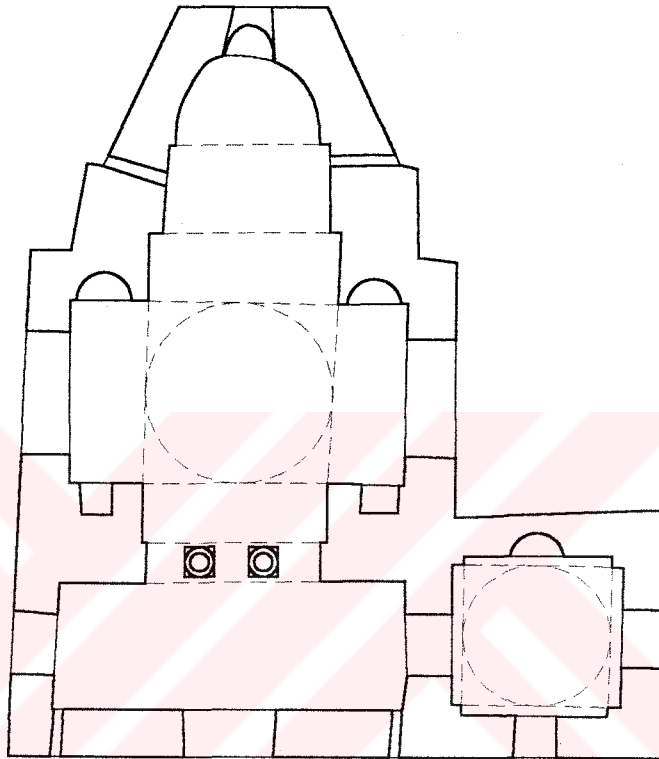

Plan 23 : Kursumlija, Hagios Nicholas Kilisesi (Millet)

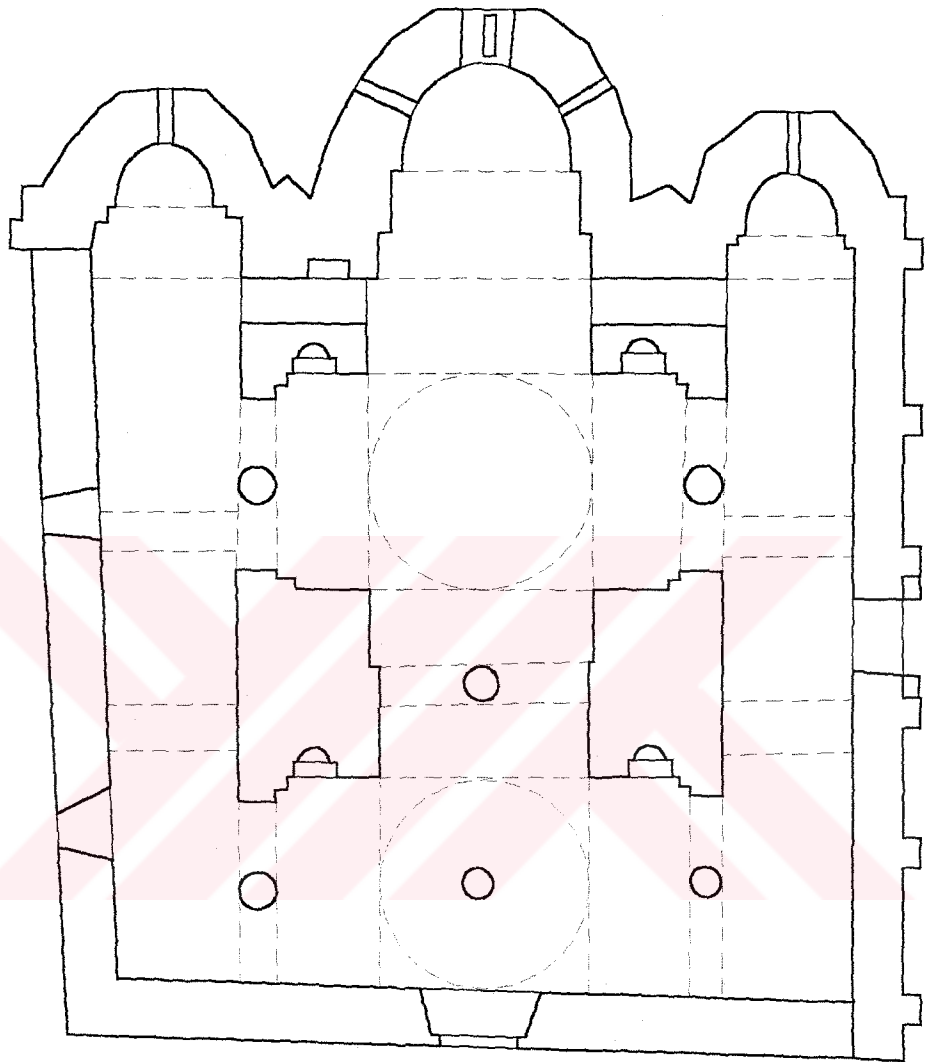

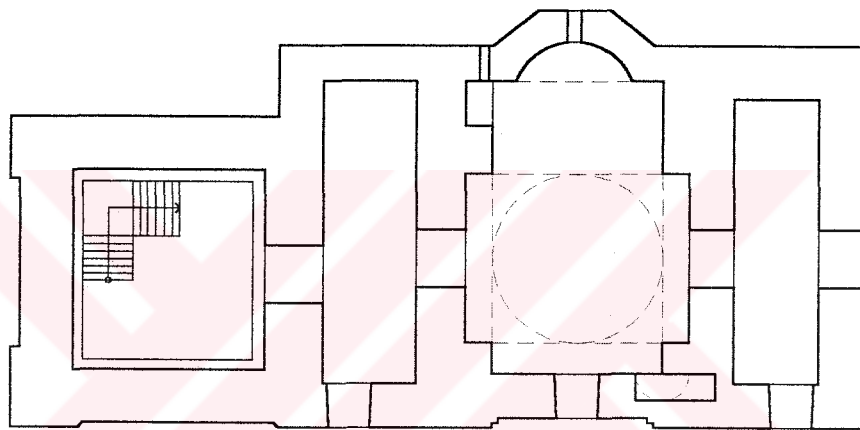
Plan 24 : Virgin Kilisesi (Korac)

Plan 25 : Bargala, Hagios Georgeos Kilisesi (Mango-Aleksova)

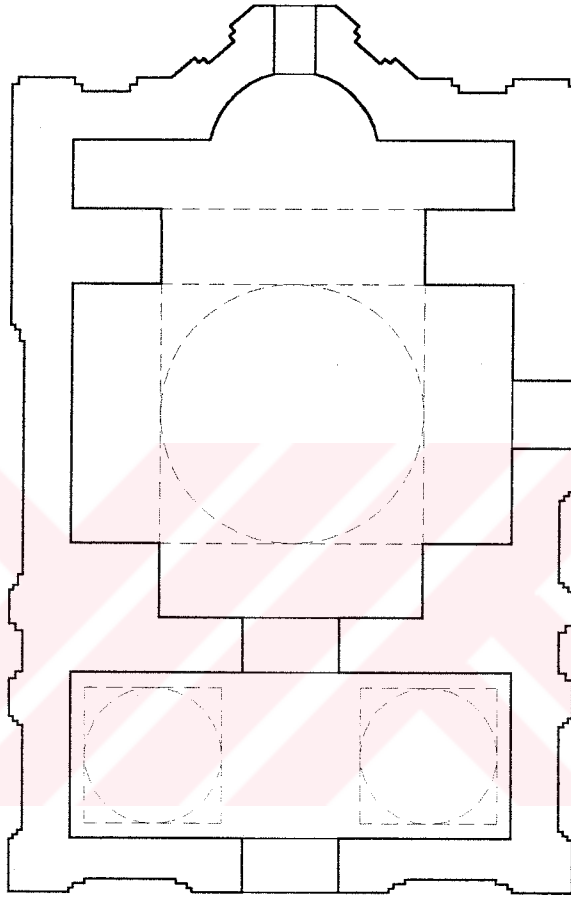

Plan 26 : Drenova, Bogorodica Kilisesi (Schellewald-Theis)

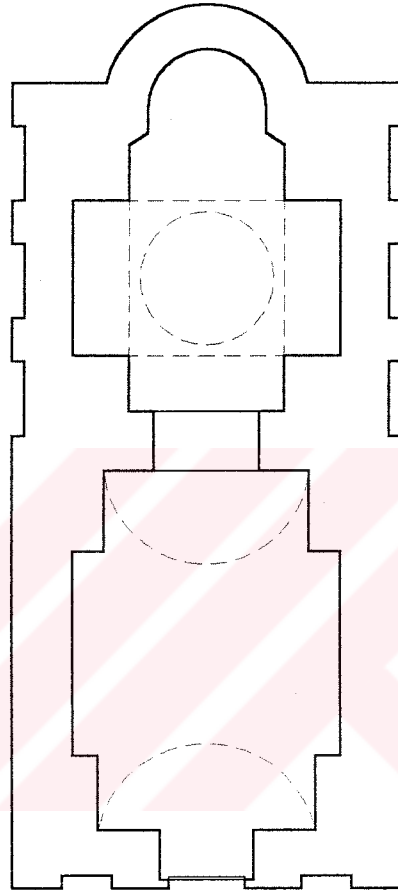

Plan 27 : Serrai Johannes-Prodomos Şapeli (Hallensleben)

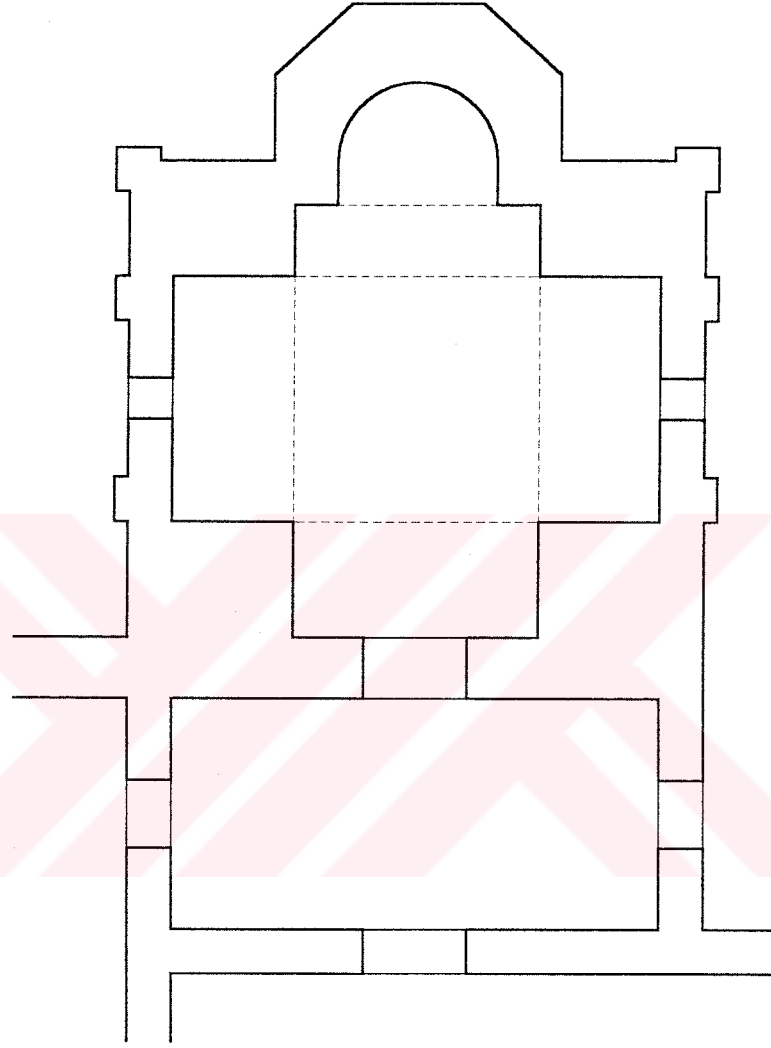

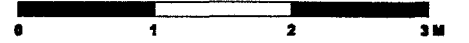
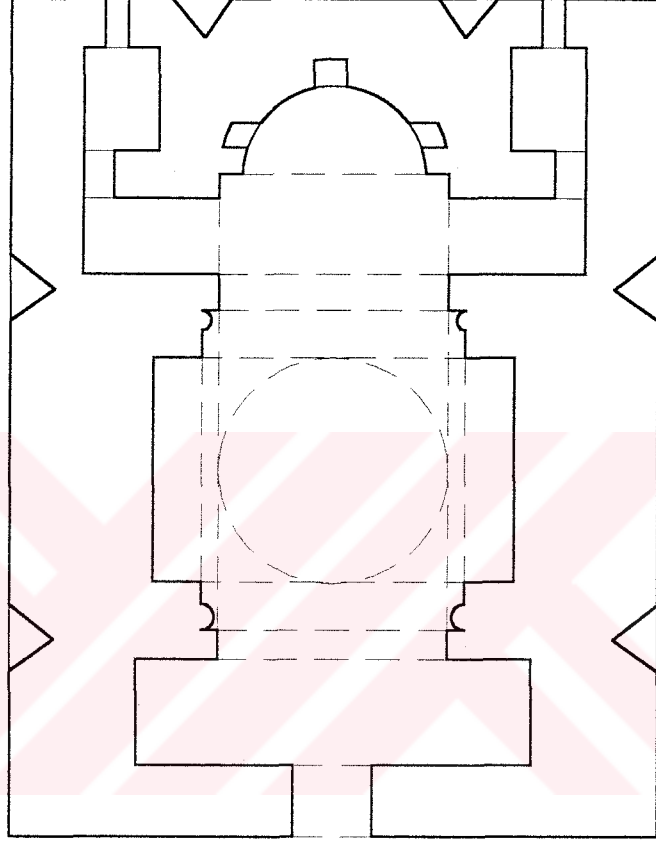
Plan 28 : Spassovitza Kilisesi (Mavradinov)

Plan 29 : Bojana Şapeli (Grabar)

Plan 30 : Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (Bettini)

Plan 31 : Koşavank, Minas Kilisesi